प्रक्रियासंग्रहसहितं शाकटायनव्याकरणम्

॥श्रीरस्तु॥

मुनीन्द्रमभिवन्द्याहं पात्यकीर्तिं जिनेश्वरम् ।

मन्दबुद्ध्यनुरोधेन प्रक्रियासंग्रहं ब्रुवे ॥

तत्रादौ शास्त्रे संव्यवहारार्थं संज्ञासंग्रहः कथ्यते ॥

अइउण् । ऋलृक् । एओङ् । ऐऔच् । हयवरलञ् । ञमङणनम् ।

जबगडदश् । झभघढघष् । खफछठथट् । चटतव् । कपय् । शषस अं अः ≍क≍पर् । हल् ।

इति वर्णसमाम्नायः अणादिप्रत्याहारार्थः तत्राणियेतत्प्रत्याहारविधिरुच्यते ॥

१ अप्रयोगीत् ।०१।०१।०५

इहोपदिष्टो वर्णः समुदायो वा यो लौकिकशब्द- प्रयोगे न रयते स इत्संज्ञो भवति । अइउणित्यत णकारस्य संज्ञायाम् ॥

२ सात्मेतेत् । १।१।१।

इता सहोपदिष्टो वर्णः समुदायो वा आत्मनः प्रभृत्या तस्मादितो व्यवस्थितानामात्मनश्च संज्ञा भवति । अणिति अकारेकारोकारा उच्यन्ते । एवमेङ् झट् छव् इञ् यञ् जश् बश् अक् इक् उक् मय् जय् खय् अच् इच् एच् ऐच् अम् यम् ञम् ङम् जर् खर् चर् शर् अष् हष् वष् जष्

झष् भष् अल् हल् वल् रल् जल् शल् इत्यादयः प्रत्याहारा नेयाः ॥

एको णङटवाद्ग्राह्यो ञशात् कयतस्त्रयः ।

चत्वारश्चमरात् षट् स्युः यथायोगं षलाद्बुधैः ॥

णकाराद्यनुबन्धानामगादिप्रत्याहारग्रहणेष्वग्रहणं कार्यार्थमुपदिष्टत्वात् जात्याश्रयणादीर्घादीनां ग्रहणं यथा हि क्वचिदेकं कृष्णकुब्जत्वादिगुणविशिष्टं सर्वस्वव्यक्तिगतमनुष्यत्वजातिनिष्ठं मनुष्यं पुरः प्रदर्श्यायं मनुष्य इति सङ्केते ग्राहिते अन्यत्रान्येषामपि प्रांशुधवलत्वादिगुणविशिष्टानां मनुष्याणां प्रतिपत्तिः । तथाऽत्राप्येकस्मिन् ह्रस्वनिरनुनासिकत्वादिगुणविशिष्टे सर्वस्वव्यक्तिगतावर्णत्वजातिनिष्ठेऽकारे उपदिष्टेऽन्येषां दीर्घानुनासिकत्वादिगुणविशिष्टानामप्यवर्णभेदानां ग्रहणं सिद्धम् । एवमिवर्णादिष्वपि योज्यम् । तत्र ह्रस्वसंज्ञोऽकार उदाचोऽनुदात्तः स्वरितश्चेति त्रिधा । ते च प्रत्येकमनुनासिको निरनुनासिकश्चेति द्विधा इति षोढा । एवं दीर्घः प्लुतश्चेत्यष्टादशभेदोऽवर्णः ॥ इत्थमिवर्णादयोऽपि लृ-वर्णस्यानुकरणादन्यत्र दीर्घो नास्ति । एचां च ह्रस्वाभावाद्द्वादश भेदाः ॥

ह्रस्वदीर्घप्लुतहलो ह्येकद्वित्र्यर्द्धमात्रिकाः ।

नासिकामनुयातश्च वर्णः स्यादनुनासिकः ॥ ६ ॥

उच्चैरुदाचो नीचैः स्यादनुदात्तः स्वरस्तथा ।

व्यामिश्रः स्वरितो ज्ञेयः प्रत्येकं विबुधैरिह ॥ ४ ॥

ऋवर्णग्रहणे ऌवर्णस्यापि ग्रहणं भवति । तैयोरेकत्वप्रतिज्ञानात् । हकारस्य द्विर्ग्रहणमादौ बलादौ च ग्रहणार्थम् । हकारादिष्वकारकशब्दपशब्दा उच्चारणार्थः ।

३ उता स्वः ।१।१।३।

इता उकारेण सहोक्तो वर्णः स्वस्य वर्गस्यात्मनश्च संज्ञा भवति । कु इति कवर्ग उच्यते । एवं चु इत्यादिभिश्चवर्गादयः ।

४ तेयान् ।१।१।३।

इता तकारेण सहोक्तो वर्ण इयान् यावन्मात्र उपात्तस्तावन्मात्र एव ग्राह्यः । अत् इत् उत् ।

५ भाव्योऽग् ।१।१।५।

अगकारानुबन्धो भाव्यो विधेयः प्रत्ययविकारागमरूपो यावन्मात्र उपात्तस्तावन्मात्र एव ग्राह्यः । नासिका अस्मै लविता इत्यादि || अगिति किम् । अमू || अतो नियमद्वयादन्यत्र जातिरासन्नता वाऽऽश्रीयते ।

६ स्वः स्थानास्यैक्ये ।१।१।६।

वर्णोत्पत्तिप्रदेशः स्थानं कण्ठादि || अकुहविसर्जनीयजिह्वामूलीयानां कण्ठः । हविसर्जनीययोरुरः । कोर्जिह्वामूलीयस्य च जिह्वामूलम् । सर्वमुखस्थानमवर्णमित्येके । इएऐचुयशानां तालु । एदैतोः कण्ठताल्वेकेषाम् । उओऔपूपध्मानीयानामोष्ठौ । ओदौतोः कण्ठोष्ठमेकेषाम् । वस्य दन्तोष्ठम् । सृक् वरस्थानमेकेषाम् । ऋटुरषाणां मूर्धा । रफेस्य दन्तमूलमेकेषाम् । ऌतुलसानां दन्ताः । नासिकाऽनुस्वारस्य । कण्ठनासिकमेकेषाम् || आस्ये भवं आस्यम् | करणं प्रयत्नः । स्पृष्टं करणं स्पर्शानाम् । ईषत्स्पृष्टं यञाम् । विवृतमचाम् । विवृततरमेदोतोः । ऐदौतोर्विवृततमम् । अवर्णस्यातिविवृततमम् । संवृतमकारस्य । ईषद्विवृतं शषसहानाम् । तयोः स्थानास्ययोरैक्यमभेदस्तस्मिन् सति वर्णो वर्णस्य स्वसञ्ज्ञो भवति ॥ कस्य पुनः कः स्वः । अवर्णस्य हस्वभेदाः षद् दीर्घप्लुतभेदाश्च द्वादश परस्परं स्वे भवन्ति । इवर्णादीनां त्वष्टादश भेदाः परस्परं स्वे भवन्ति । ऌवर्णस्यैचां च द्वादश भेदाः परस्परं स्वे भवन्ति । कादयो मावसानाः पञ्च पञ्च चयः परस्परं स्वे भवन्ति । यवलानामनुनासिको निरनुनासिकश्चेति द्वौ भेदौ परस्परं स्वौ भवतः । केवलनिरनुनासिकानां रेफोष्मणां स्वे न सन्ति ॥

वर्गेष्वाद्या द्वितीयाश्च शषसा अप्यघोषकाः ।

द्वितीयतुर्यवर्णाः स्युर्महाप्राणा हसंयुताः ॥ ५ ॥

वर्ग्याणामन्त्या अनुनासिकाः -

कण्ठोष्ठमूर्धजिह्वादन्तोरस्तालुनासिका वर्णानाम् ।
स्थानान्यास्यं स्पृष्टेषत्स्पृष्टं विवृतसंवृतेषद्विवृतम् ॥ ६ ॥

इति सञ्ज्ञासंग्रहः ।

अथ सन्धिसंग्रहोऽभिधीयते

॥ तत्राच्सन्धिप्रकरणम् ॥

पूर्वोत्तरवर्णानामविरामेणोच्चारणं सन्धानं सन्धिः । संहितेति यावत् । ने अनं । लो अनं । रै औ । नौ औ । इति स्थिते, विरामेऽगिदनाङ्चाद्यण्वानुनासिकः इत्यधिकृत्य ॥

७ न ।१।१।३०।

यत्सन्धिकार्यमतो वक्ष्यते तद्विरामे न भवतीत्यधिकारादविरामे सन्धिर्भवति ॥

८ एचोऽच्ययवायाव् ।१।१।६९।

एचः स्थाने यथासंख्यमय् अव् आय् आव् इत्येते आदेशा भवन्ति अचि परे । अनच्कं शब्दरूपं परवर्णमाश्रयेदिति सन्निकर्षः । नयनं लवनं रायौ नावौ । समवचने याथासंख्यं शैलीयमाचार्यस्य । दधि अत्र । शमी अत्र । मधु अपनय । वधू आननं । पितृ अर्थः । ऌ आकृतिः । इति स्थिते । यञेवादिकः इत्यधिकृत्य |

९ अस्वे ।१।१।७।

इकः स्थाने यञादेशो भवत्यखेऽचि परे । स च अथवा इकः परो यञ् भवत्यखेऽचि परे । तिरियङ् । भूवादयः ॥

१० आसन्नः ।१।१।७।

इहासन्नानासन्नप्रसङ्गे स्थानगुणप्रमाणार्थैरासन्न एव भवति विधिः| अत्र स्थानेनासन्नो भवतीति । सन्निकर्षः । दध्यत्र शम्यत्र मध्वपनय वध्वाननं पित्रर्थः लाकृतिः ॥ दधि अत्र | नदी एषा | मधु अपनय **।** इति द्विः स्थिते ॥

११ ह्रस्वो वाऽपदे ।१।१।७४।

इकः स्थाने तदासन्नो ह्रस्वो वा भवत्यखे अचि परे नैकस्मिन् पदे । ह्रस्वविधानात्पुनर्यञादेशो **न** भवति । पक्षे यञ् दधि अत्र दध्यत । नदि एषा । नद्येषा । मधु अपनय । मध्वपनय । एकपदे यञेव । नद्यौ वध्वौ पित्रा | महा ऋषिः । मुनि ऋषिः । वधू ऋतं । पितृ ऋषभः । इति द्विः स्थिते ॥

१२ ऋत्यकः ।१।१।७५।

अकः स्थाने तदासन्नो ह्रस्वो वा भवति ऋकारे परे । पक्षे अरादि । महऋषिः मुनिऋषिः वधुऋतं पितृऋषमः महर्षिः मुन्यृषिः

वध्वृतं पितॄषभः ॥ दण्ड अग्रं । सा आगता । मुनि इन्द्रः । नदी इयं । वधू उदरं । मधु उदकं । पितृ ऋषभः । इति स्थिते । ऋश्वोः साचः (०१.०१.७६) इत्यधिकृत्य ||

१३ दीर्घः ।१।१।७७।

अकः स्थाने परेणाचा सहितस्य तदासन्नो दीर्घो नित्यं भवत्यचि परे । दण्डाग्रं सांगता मुनीन्द्रः नदीयं मधूदकं वधूदरं पितॄषभः || देव इन्द्रः । आ इहि । गन्ध उदकम् । आ उज्झति । माला ऊढा । अर्ध ऋचः । आ ऋश्यात् । महा ऋषिः । इति स्थिते । सहिवहोऽस्यौः(०१.०१.८१)इत्यधिकृत्य ||

१४ इक्येङर् ।१।१।८२।

अवर्णस्य स्थाने परेणाचा सहितस्य क्रमेण एङ् अर् इत्यादेशा भवन्ति इकि परे । देवेन्द्रः । एहि । गन्धोदकम् | ओझति । भालोढा | अर्धर्चः । अर्थात् । महर्षिः ॥ तव एषा । खट्टा ऐन्द्री । तब ओदनं । सा औपगवी । धा ऊतः । इति स्थिते ॥

१५ ऐजूच्यैच् ।१।१।८३।

अवर्णस्य स्थाने साचस्तदासन्न ऐद् भवति एचि ऊजादेशे च परे । तवैषा खट्वैन्द्री तवौदनं सौपगवी धौतः ॥ प्र ऊढः । प्र ऊढिः । प्र उहः । प्र एषः । प्र एष्यः । इति स्थिते ॥

१६ प्रस्योढोढ्यूहैषैष्ये ।१।१।८४।

प्रस्यावर्णस्य साच ऐच् भवति ऊढादिषु परतः ॥ प्रौढः प्रौढिः प्रौहः प्रैषः प्रैष्यः ॥ ख ईरं । ख ईरिणी । अक्ष ऊहिणी । इति स्थिते ॥

१७ खैरखैर्यक्षौहिण्याम् ।१।१।८५।

एष्वैच् निपात्यते । खैरं खैरिणी अक्षौहिणी ॥ तव ओङ्कारः । उप एहि । प्र ओज्झति । अद्य अश्र्यात् । इति स्थिते ॥

१८ ओमाङि परः ।१।१।८८।

अवर्णस्य स्थाने साचः परोऽजादेशो भवति । ओ शब्द आङादेशे च परे । तवोङ्कारः उपेहि प्रोज्झति अद्यश्र्यात् । बिम्ब ओष्ठी । स्थूल ओतुः । इति द्विः स्थिते ॥

१९ वौष्ठौतौ समासे ।१।१।८८।

अवर्णस्य स्थाने साचः परोऽजादेशो वा भवति ओष्ठशब्दे ओतुशब्दे च परे समासे । बिम्बोष्ठो बिम्बोष्ठी स्थूलोतुः स्थूलौतुः । समास इति किम् राजपुत्रौष्ठं पश्य । देवदत्तौतुविजृम्भितं पश्य ॥ सुख ऋतः । दुःख ऋतः । इति स्थिते ॥

२० आर्तृतीयाया ऋते ।१।१।८९।

तृतीयान्तस्यावर्णस्य स्थाने साच आरादेशो भवति ऋते शब्दे परे समासे । सुखार्तः दुखार्तः । समास इति किं सुखेनर्तः ॥ प्र ऋणं । दश ऋणम्। ऋण ऋणं । वसन ऋणं । कम्बल ऋणं । वत्सतर ऋणम् । इति स्थिते ॥

२१ प्रदशार्णवसनकम्बलसत्सतरस्यर्णे ।१।१।९०।

प्रादीनामवर्णस्य साचः आर् भवति ऋणशब्दे परे समासे । प्रार्णं दशार्णम् ऋणार्णं वसनार्णं कम्बलार्णं वत्सतरार्णम् ॥ प्र ऋध्नोति इति स्थिते ॥

२२ ऋत्यारुपसर्गस्य ।१।१।९१।

उपसर्गस्यावर्णस्य स्थाने साच आर् भवति ऋकारादौ धातौ परे प्राघ्नोति ॥ प्र एषयति । प्र ओखति । इति स्थिते ॥

२३ तथानिणेध्येङ्येङ् ।१।१।९३।

उपसर्गस्यावर्णस्य साच एङ् भवति । एङादौ धातौ परे नेणेभ्योः । तथा सुब्धातौ एङ् वा भवति । प्रेषयति प्रोखति । अनिणेधीति किम् । उपैति प्रैधत उपेल्कीयति उपैल्कीयति ॥ ते अत्र । पटो अत्र । इति स्थिते ॥

२४ पदान्तेऽत्येङः ।१।१।२४।

पदान्ते एङः साचः एङ् भवत्यकारे परे। तेऽत्र पटोऽत्र पदान्त इति किं । नयनं लवनं ॥ गो अग्रम् इति त्रिः स्थिते ॥

२५ गोरोद्वा ।१।१।९५।

गोशब्दस्य एङः ओकारो वा भवति अकारे परे । अयं । पक्षे अवादि गवामं गोऽयम् । गो ईश्वरः । गो उत्तमः । इति द्विः स्थिते ॥

२६ अवोऽच्यनक्षे ।१।१।९६।

गोशब्दस्य एङः अत्र इत्यादेशो वा भवति अचि परे नाक्षशब्दे । पुनरिक्येङरित्येङ् पक्षे अव् । गवेश्वरः गवीश्वरः गवोत्तमः गवुत्तमः अनक्ष इति किं । गो अक्षं गोक्षं ॥ गो इन्द्रः इति स्थिते ॥

२७ इन्द्रे ।१।१।९७।

गोशब्दस्य एङः अव इत्यादेशो भवति नित्यम् इन्द्रशब्दे परे । गवेन्द्रः । गो अक्षम् इति त्रिः स्थिते ॥

२८ वातायनेऽक्षे ।१।१।९८।

गोशब्दस्य एङ: अव इत्यादेशो भवति नित्यम् अक्षशब्दे परे वातायनेऽर्थे । गवाक्षः पक्षे गोअक्षं गोक्षम् ॥

॥ इत्यच्सन्धिः ॥

॥ अथ निषेधसन्धिरुच्यते ॥

देवदत्ता३ अत्रान्वसि । जिनदत्ता३ इदमानय । इति स्थिते ॥

२९ न प्लुतस्यानितौ ।१।१।९९।

प्लुतस्याचि परे यत्सन्धिकार्यं प्राप्तं तन्न भवति नेति शब्दे । इति दीर्घैङौ न भवतः । अनिताविति किं । सुश्लोका इति वक्ति सुश्लोकेति वक्ति | मुनी इमौ । साधू एतौ । अमी अत्र । अमू आसाते । खट्वे अल । कुले इमे । पचेते अत्र । पचेथे अत्र | पचावहे अत्र । इति स्थिते ॥

३० गितः ।१।१।१००।

गकारानुबन्धस्य अचि परे यत्सन्धिकार्यं प्राप्तं तन्न भवति । इति दीर्घादिर्न भवति ॥ अ अपेहि । इ इन्द्रं पश्य । आ एवं मन्यसे । आ एवं किल तत् । इति स्थिते ॥

३१ आदेरचोऽनाङः ।१।१।१०१।

अञ्मात्रस्य चादेरचि परे सन्धिकार्य प्राप्तं तन्न भवति नाङः ॥ इति दीर्घैचौ न भवतः ॥ अनाङ् इति किम् । आ उष्णम् ओष्णम् । आ इहि एहि । आ उदकान्तात् ओदकान्तात् । आ आर्येभ्यः आर्येभ्यो यशोगतं सामन्तभद्रीयम् ॥

ईषदर्थे क्रियायोगे मेर्यादाभिविधौ च यः ।
एतमातं ङितं विद्यात् वाक्यस्मरणयोरङित् ॥

अच् इति किम् । अवैति ॥ अथो अस्मै । नो इन्द्रियम् । इति स्थिते ॥

३२ ओतः ।१।१।१०२।

ओकारान्तस्य चादेरचि परे यत्सन्धिकार्यं **प्राप्तं** तन्न भवति । इत्येव **न** भवतः ॥

इति निषिद्धकार्यसन्धिः

अथ द्वित्वसन्धिरुच्यते ।

तीर्थं । स्वर् धुनी । चिह् नं । इति द्विः स्थिते ॥ शरोऽनु द्वे १|१|११५ । इत्यधिकृत्य

३३ अचो ह्रोऽह्चः।१।१।११७।

अचः पराभ्यां हकाररेफाभ्यां परस्य इकाररेफाज्वर्जितस्य वर्णस्य स्थाने द्वे रूपे भवतो वा ॥

३४ चर् ।१।१।१३५।

जरः स्थाने चरादेशो भवति जरि परे ॥ आसन्नः । तीर्थ्यं । तीर्थम् ॥

३५ जषि जश् ।१।१।१३६।

जरः स्थाने जशादेशो भवति जषि परे ॥ स्वर्द्धुनी स्वर्धुनी । चिह्न्नं चिह्नम् || अह्च इति किम् | अर्हन् । सुह्लादः । सुरः || मरुत् । नि ध्यातं । प्र च्युतं । देवदत्ता ३ ध्वस्तः इति द्विःस्थिते ॥

३६ अदीर्घात् ।१।१।११८।

अदीर्घादचः परस्याह्चो वर्णस्य स्थाने द्वे रूपे भवतो वा विरामे हलि च परे ॥ जश्त्वं । मरुत्त् मरुत् । निद्ध्यातं निध्यातं । प्रच्च्युतं प्रच्युतं । देवदत्ता३द्ध्वस्तः देवदत्ता३ ध्वस्तः ॥ अह्च इति किम् | जिह्वा । चर्या । जिनदत्ता३ इदमानय || इन् द्रः इति स्थिते ॥

३७ न संयोगे ।१।१।११९।

संयोगे परे प्रागुक्तं द्वित्वं न भवति ॥ हलोऽनन्तराः संयोगः । इन्द्रः || दर् शनं । हर् षः । तर् षः । इति स्थिते । **'** अचि | १|१|१२१ | ' इत्यधिकृत्य ॥

३८ शरः ।१।१।१२२।

शरः प्रागुक्तं द्वित्वं न भवति अचि परे ॥ संनिकर्षः || दर्शनं । हर्षः । तर्षः ॥ अचीति किम् | अश्शर्थ्यात् ॥ क्रुङ् आस्ते । सुगण् अत्र । कृषन् इह । इति स्थिते ॥

३९ ह्रस्वान् ङमः पदान्ते ।१।१।१२३।

हस्वात्परस्य पदान्ते वर्तमानस्य ङमः स्थाने द्वे रूपे नित्यं भवतोऽचि परे ॥ क्राङ्ङास्ते । सुगण्णत्र । **कृषान्निह ॥** पदान्त इति किम् । प्रङ्वते । गणितं । कनकम् ॥ ह्रस्वादिति किम् । प्राङास्ते । दाणत्र । भवानास्ते || कन्या छत्रम् । इति द्विः स्थिते ॥

४० दीर्घाच्छो वा ।१।१।१२४।

पदान्ते वर्तमानाद्दीर्घात्परस्य छकारस्य द्वे रूपे भवतो वा ॥ चर्त्वम् । कन्याच्छत्रं । कन्याछत्रम् ॥ देवछत्रं । म्ले छति । आ छिनति । मा छिदत् । इति स्थिते ॥

४१ अजाङ्माङः ।१।१।१२६।

अच आङ्माभ्यां च परस्य कारस्य द्वे रूपे नित्यं भवतः ॥ चर्त्वम् । देवच्छत्रं । **म्लेच्छति** । आ**च्छिनत्ति**। माच्छिदत् ॥

इति द्वित्वसन्धिः

<u>अथ हलसन्धिरुच्यते ।</u>

अच् मात्रं । ककुप् मण्डलं । वाक् मधुरा । षट् नयाः । तत् नयनम् । इति द्विः स्थिते ॥

४२ जलो ज ।१।२।७५।

पदान्ते वर्तमानस्य जल जश् भवति आसन्नः ||

४३ हेलोऽनुनासिकेऽनुनासिकः स्वः ।१।१।१०६।

पदान्ते वर्तमानस्य हल: स्थाने स्थानिनः स्वोऽनुनासिक आदेशो भवति वाऽनुनासिके हलि परे || अञ्मात्रं अज्मात्रं । ककुम्मण्डलं ककुब्मण्डलं । वाङ्मधुरा वाग्मधुरा । षण्णयाः षड्नयाः । तन्नयनं तद्नयनम् । पक्षे जश्त्वम् ॥ वाक् मयं । इति स्थिते । जश्त्वम् ||

४४ प्रत्यये ।१।१।१०७।

पदान्ते वर्तमानस्य हल: स्थाने स्थानिनः स्वोऽनुनासिक आदेशो नित्यं भवत्यनुनासिकादौ प्रत्यये परे। वाङ्मयम् । गम् ता। शम् किता। इति स्थिते।

४५ म्नां जय्यपदान्ते ।१।१।१०७।

अपदान्ते मकारनकारयोः परस्वोऽनु- नासिक आदेशो भवति जयि परे । गन्ता शङ्किता । बहुवचनात् णत्वं बाधित्वाऽनुनासिकः । विस्रन्भः विस्रम्भः ॥ पुम् सि । दन् शः । शिन षन्ति । शन् सन्ति । तन् हन्ति । इति स्थिते ॥

४६शल्यनुस्वारः ।१।१।१०९।

अपदान्ते मकारनकारयो: अनुस्वारो भवति शलि परे । पुंसि। दंशः शिंषन्ति । शंसन्ति। तृंहन्ति ॥ चम् क्रम्यते । अभ्रम् लिहः । त्वम् करोषि । त्वम् चरसि । त्वम् टीकसे । त्वम् तरसि। त्वम् पठसि । **त्वम्** पासि । त्वम् वहसि। त्वम् लुनासि । त्वम् शेषे । त्वम् षण्डे । त्वम् साधुः । त्वम् हससि । त्वम् रमसे । इति द्विः स्थिते ॥

४७ मम्मो हलि तौ ।१।१।१११।

ममागमस्य पदान्तस्य च मकारस्य परस्वोऽनुनासिकोऽनुस्वारश्च पर्यायेण भवतो हलि परे । चङ्क्रम्यते चंक्रम्यते अभ्रंल्लिँह: अभ्रंलिहः त्वङ्करोषि त्वंकरोषि। त्वञ्चरसि त्वंचरसि त्वण्टीकसे त्वं टीकसे त्वन्तरसि त्वं तरसि। त्वम्पठसि त्वं पठसि। त्वय्याँसि त्वंया सि त्वव्वँहसि त्वं वहसि त्वल्लुँनासि त्वं लुनासि । अस्वरसंज्ञकेष्वनुस्वार एव । त्वंशेषे । त्वं षण्डे । त्वंसाधुः । त्वंहससि । त्वंरमसे ॥ सम् राट् इति स्थिते ॥

४८ सम्राट् ।१।१।११३।

समो मकारो निपात्यते किबन्ते राजि परे । सम्राट् ॥ लिड् ढं । गुड् ढं । स्वर् राट् । इति स्थिते । डाज्भाजोऽतो लुगितौ १।१।१२७ इत्यधिकृत्य॥

४९ ढ्रो ढ्रि ।१।१।१३१।
ढकाररेफयोर्लुग्भवति यथासङ्ख्यं ढकारे रेफे च परे । दीर्घ ०१।०१।७७ इत्यधिकृत्य

५० ढ्रलुच्यणः ।१।१।१८०।

ढकार रेफयोर्लुचि सत्यां पूर्वस्याणो दीर्घो भवति । लीढं। गूढं। स्वाराट् ॥ उद् स्थितः । उद् स्तम्भितम् । इति स्थिते ॥

५१ उदः स्थास्तम्भः।१।१।१३४।

उदः परस्य स्थास्तम्भोर्धात्वोः सकारस्य लुग्भवति जरि परे उदो दकारस्य चर्त्वम् । उत्थितः उत्तम्भितं ॥ कस् शुभः । मस् जति । तद् शेते । तद् चरति । तद् छादयति । तद् जयति। यज् नः । तद् झाषयति । तद् ञकारेण । इति स्थिते ॥

५२ श्चौ श्चू स्त्वोः।१।१।१३७।

शकारे चवर्गे चोपश्लिष्टयोः सकारतवर्गयोः शकारवर्गौ क्रमेणादेशौ भवतः जश्त्वचर्त्वे | कश्शुभः मज्जति तच्छेते तच्चरति तच्छादयति तज्जयति यज्ञः तज्झापयति । हलः इत्यादिना वाऽनुनासिकः तञ्ञकारेण । तञ्ञकारेण ॥

५३ न शात् ।१।१।१३९।

शकारात्परयोः स्त्वोः श्चुत्वं न भवति । अश्नाति ॥ कस् षण्डे । कस् टोकते । पेष् ता । तत् टीकते । तत् ठ-कारेण । तद् डीनम् । तद्

ढौकते । तद् णकारेण । इति स्थिते ॥

५४ ष्टौ ष्टू ।१।१।१३८।

षकारे टवर्गे चोपश्लिष्टयोः सकारतवर्गयोः षकारटवर्गौ क्रमेणादेशौ भवतः । चर्त्वं । कष्षण्डे कष्टीकते पेष्टा तट्टीकते तट्ठकारेण तड्डीनं तड्ढौकते तण्णकारेण तड्णकारेण ॥ मधुलिट् सीदति । षट् तयम् । इति स्थिते ॥

५५ टोः पदान्तेऽनांनगरीनवतेः।१।१।१४०।

पदान्ते टवर्गात्परयोः स्वोः ष्टुत्वं न भवति न नामादेः । अनाम्ननगरी नवतेरिति किं । षण्णाम् । अत्र जश्त्वानुनासिकौ षण्णगरी षड्णगरी षण्णवतिः षड्णवतिः अत्र वाऽनुनासिकः ॥

५६ तोष्षि ।१।१।१४१।

पदान्ते तवर्गस्य ष्टुत्वं न भवति षकारे परे । अग्निचित् षडिकः । महान् षण्डः ॥ तत् लुनाति । भवान् लिखति । इति स्थिते ॥

५७ लिलः ।१।१।१४२।

पदान्ते तवर्गस्य लकारो भवति लकारे परे । तल्लुनाति । भवाल्लिँखति । आसन्न इत्यनुनासिकस्यानुनासिकः ॥ अच् हलौ । त्रिष्टुप् हुतं । वाक् हसति । षट् हलानि । तत् हितम् । इति द्विः स्थिते ॥ जश्त्वं ॥

५८ जशो हो झष्वा ।१।१।१४३।

पदान्ते जशः परस्य हकारस्य यथासंख्यं झषादेशो वा भवति । अज्झलौ अञ्हलौ विष्टुब्भुतं त्रिष्टुब्हुतं वाग्घसति वाग्हसति षड्ढलानि षड्हलानि तद्धितं तद्हितम् ॥ अच् शेषं । त्रिष्टुप् श्रूयते । वाक् शूरः । षट् श्यामाः । तत् श्वेतम् । इति द्विः स्थिते जश्त्वम् ||

५९ शश्छोऽमि ।१।१।१४४।

पदान्ते जशः परस्य शकारस्य छकारो वा भवत्यमि परे । चर्त्त्वश्चुत्वे । अच्छेषम् अच्शेषं त्रिष्टुप्च्यते त्रिष्टुप्श्रूयते वाक्छूरः वाक्शूरः षट्छयामाः षट्श्यामाः तच्छवेतं तत्श्वेतम् ॥ भवान् शूर इति त्रिः स्थिते ॥

६० नः शि जक् ।१।१।१४७।

पदान्ते नकारस्य जगागमो वा भवति शकारे परे। अकावितौ। अकार उच्चारणार्थः ककारो देशविध्यर्थः ॥

६१ किदन्तः ।१।१।५४।

किद्यस्य विधीयते तस्यान्तोऽवसानावयवो भवति । शस्य शश्छोऽमीति वा छत्वं। नस्य जयि परस्वोऽनुनासिकः पक्षे श्चुत्वेन ञकारश्चर्त्वे च। भवाञ्च्छुरः भवाञ्छूरः भवाञ्च्शूरः भवाञ्शूरः ॥ नॄन् पातीति त्रिः स्थिते ॥

६२ नूनः पिरी रक् ।१।१।१४८।

ननशब्दस्य नकारस्य रीत्यादेश: रक्कागमः

वा भवतः पकारे परे। ईदित्। रीस्योरिति विशेषणार्थः। अकौ पूर्ववत्।

६३ रौस्योः ।१।१।१०८।

पदान्ते रो सी इत्येतयोः परतः पूर्वस्य वर्णस्यानु नासिको भवति। आसन्नः इति स्थानप्रमाणाभ्याम् आसन्न - ऋकारानुनासिको भवति ॥

६४ रः पदान्ते विसर्जनीयः ।१।१।६७।

पदान्ते रेफस्य स्थाने विसर्जनीयादेशो भवति। नॄः पाति। पक्षे किदन्तः। रस्य त्रिसर्जनीयः नस्य शल्यनुस्वारः। नॄः पाति। उभयाभावे नॄन्पाति ॥ कान् कान् इति द्विः स्थिते ॥

६५ कांस्कान्सीसक् ।१।१।१४९।

कान् कानित्यत्र द्विर्वचने पूर्वस्य पदान्ते नकारस्य सोरादेशः सकागमः पर्यायेण निपात्येते। ईदित रोस्योरिति विशेषणार्थ : अको पूर्ववत्। रीस्योरित्यनुनासिकः। सकि। नस्यानुस्वारः निपातनान्नरीत्यादि। कँास्कान कांस्कान || भवान् छादयति। भवान् ठकारीयति। भवान् थुडति। भवान् चरति। भवान् टीकते। भवान् तरति। इति द्विः स्थिते ॥

६६ छव्यम्यप्रशानः ।१।१।१५०।

पदान्ते नकारस्य सीरादेशः सकागमः पर्यायेण भवतोऽम्परे छवि परतः न प्रशानः। पूर्ववदनुनासिकादिकार्ये श्चुत्वष्टुत्वे च। भवाँश्छादयति भवांश्छादयति। भवाँष्टीकते भवांष्टीकते । भवाँष्ठकारयति भवांष्टकारीयति। भवाँस्थुडति भवांस्डति। भवाँश्चरति भवांश्चरति भवाँस्तरति भवांस्तरति। अमीति किं भवान्त्सरति। अप्रशान इति किं प्रशाञ्चिनोति ॥ पुम चली। पुम् कोकिलः। इति द्विः स्थिते ॥

६७ पुमः खयि ।१।१।१५१।

पुमो मकारस्य सीसकौ भवतोऽम्परे खयि परे । शेषं पूर्ववत् पुँश्चली पुंश्चली पुँस्कोकिलः पुंस्कोकिलः ॥ वृक्षव् हसति । देवास् यान्ति । धार्मिकास् दयन्ते । अघोर् देहि । भोर् देहि । भगोर् देहि । इति स्थिते ॥

६८ सजूरहस्सोऽतिप्यक्वःस्रन्सुध्वन्सो रिः ।१।१।७२।

सजूष् अहन्नित्येतयोरन्यस्य पदान्ते सकारस्य च रिरादेशो भवति कस् त्रन्सु ध्वन्सु इत्येतान् वर्जयित्वा न तिपि । इति सस्य रिः इदित रेर्य इति विशेषणार्थः ॥

६९ रेर्यः ।१।१।१५६।

अवर्णादघो भो भगो इत्येतेभ्यश्च परस्य रेर्यकारादेशो भवत्यषि परे । समस्कृति ग्लुक्वेत्यधिकृत्य ॥

७० व्योऽव्याघोभोभगोः ।१।१।१५३।

अवर्णादघो भो भगो इत्येतेभ्यश्च परस्य पदान्ते वर्तमानस्य वकारस्य यकारस्य च ग्लुग्भवत्यषि परे । गइत् । गित-इति सन्धिप्रतिषेधार्थः । वृक्षहसति देवायान्ति धार्मिकादयन्ते अघोदेहि भोदेहि भगोदेहि ॥ असौ इन्दुः । तस्मै आसनं । देवास् आसते । इति त्रिः स्थिते । औदैतोरावायौ । सस्य रीर्यश्च अच्यष्टश्चेत्यधिकृत्य ||

७१वाऽनुञ्यात् ।१।१।१५५।

अवर्णात्परयोः पदान्ते वकारयकारयोः ग्लुगस्पष्टश्रुतिश्च तदासन्नो वा भवत्यचि परे नोञि । पक्षे तादवस्थ्यं ग्लुचि गित-इति सन्धिप्रतिषेधात् पुनस्सन्धिकार्यं न भवति । असाइन्दुः असाविँन्दुः असाविन्दुः तस्माआसनं तस्मार्यासनं तस्मायासनं देवाआसते देवार्यासते देवायासते । श्रवणस् अस्मि । धर्मस् जयति । इति स्थिते ॥

७२ अतोऽद्धष्युः।१।१।१५७।

अतः परस्य रेरुकारो भवत्यकारे हषि च परे । इक्येरित्येङ् | श्रवणोऽस्मि धर्मोजयति ॥ एषस् करोति । सस्याति । इति स्थिते । सस्य रिः ॥

७३ हल्यनञ्समासे लुक्तः सात् ।१।१।१५८।

तकारादेशात् सकारात्परस्य रेर्लुग्भवति हलि परे । न नञ्समासे । एषकरोति सयाति अनञ्समास इति किम् । अनेषो गच्छति । असो याति || अहन् अत्र । अहन् ददाति । इति स्थिते । सजूरित्यादिना नस्य रिः ॥

७४ रोऽह्नोऽष्यसुब्रुपरात्रिरथन्तरे ।१।१।१६०।

अहनशब्दस्य रे: रेफो भवत्यषि परे न सुबादी । उत्वाद्यपवाद: । अहरत्र अहर्ददाति । असुब्रूपरात्रिरथन्तर इति किम् || अहोभ्याम् अहोरूपम् अहोरात्रिः अहोरथन्तरम् ||

॥ इति हल्सन्धिः ॥

॥ अथ विसर्जनीयमधिरुच्यते ॥

मुनिस् अस्मि । साधुस् दयते । इति स्थिते । सस्य रिः विसर्जनीयश्च ॥

७५ विसर्जनीयस्य ।१।१।१६१।

विसर्जनीयस्य रेफादेशो भवत्यपि परे । मुनिरस्मि साधुर्दयते ॥ कः छादयति । कः टीकते । इति स्थिते ॥

७६ सश्च्छव्यशरि ।१।१।१६४।

विसर्जनीयस्य सकारो भवत्यर्शपरे छवि परे। श्चुत्वष्टुत्वे कच्छादयति कष्टीकते । अशरीति किं कः त्सरुः ॥ कः शुभः कः षण्डे । कः साधुः । इति द्विः स्थिते ||

७७ शरि वा ।१।१।१६४।

विसर्जनीयस्य सो वा भवति शरि परे । श्चुत्वष्टुत्वे । कश्शुभः कः शुभः कष्षण्डे कःषण्डे कस्साधुः कः साधुः ॥ कः स्खलति इति त्रिः स्थिते ॥

७८ लुक् खयि परे ।१।१।१६५।

विसर्जनीयस्य लुग्वा भवति खयि परे शरि परतः । कस्खलति कस्स्खलति कः स्खलति ॥ कः करोति । कः खनति । कः पचति । कः फलति । इति द्विः स्थिते ||

७९ कुपौ क≍प≍म् ।१।१।१६६।

विसर्जनीयस्य क≍ प≍ इत्यादेशौ क्रमेण वा भवत: कवर्गीये पवर्गीये चाशर्परे खयि परे कपावुच्चारणार्थौ | क≍करोति कः करोति क≍खनति कः खनति क≍पचति कः पचति क≍फैलति कः फलति ॥ तिरः कृत्य इति त्रिः स्थिते । डाजूर्याद्यनुकरणश्च ति । तिरोन्तर्धा- त्यधिकृत्य ॥

८० कृञो वा ।१।१।३२।

कृञो धातोः सम्बन्धि तिरः शब्दः तिसंज्ञो वा भवति ॥

८१ तिरसस्तेस्सिः ।१।१।१६७।

तिसंज्ञस्य तिरसशब्दस्य विसर्जनीयस्य सिर्वा भवति कवर्गीये पवर्गीये चाशप्परे खथि परे । इदित् शाखसिघस्सीती विशेषणार्थः तिरस्कृत्य तिर≍कृत्य तिरःकृत्य | तेरिति किं तिरःकृत्वा तिर≍कृत्वा ॥ नमः कृत्य । पुरः कृत्य । इति स्थिते ॥

८२ साक्षादाद्यच्वि ।१।१।३५।

साक्षादित्यादि शब्दरूपमच्व्यन्तरूपं च्व्यर्थं कृञ्सम्बन्धि तिसंज्ञं वा भवति । नमः शब्दस्य तिसंज्ञायाम् ||

८३ अस्तं पुरोऽव्ययम् ।१।१।२९।

अस्तं पुरस् इत्येते अव्यये धातोस्सम्बन्धिनी तिसंज्ञे भवतः । इति पुरः शब्दस्य तिसंज्ञायाम् ||

८४ नमस्पुरसः ।१।१।१६८।

तिसंज्ञयोः नमस् पुरस् इत्येतयोर्विसर्जनीयस्य सिर्भवति कुपावशप्परे खयि परे । नमस्कृत्य पुरस्कृत्य । तेरिति किं । नमᳲकृत्वा । नमः कृत्वा । नमः परमपुरुषाय पुरᳲपशुः ॥ चतुः कण्टकं । निः पद्यते । दुः कृतं । बहिः पचति । आविः करोति । प्रादुः पश्यति । इति स्थिते ॥

८५ चतुर्निदुर्बहिराविःप्रादुसाम् ।१।१।१६९।

चतुर् निर् दुर बहिस् आविस प्रादुस् इत्येतेषां विसर्जनीयस्य सिर्भवति कुपावशप्परे खयि परे । किञः सः षिः। शर्नम इत्यधिकृत्य परिभाषासूत्रौ !!

८६ शास्वसिघस्मिकृतस्याक्सातोऽबहुपदात् ।१।१।६५।

कवर्गादिञः क्विञ्पराच्च शर्नमः परस्य शासिवसिघसीनां सेः कृतस्य च सगागमसस्थानिकसात्प्रत्ययवर्जितस्य सकारस्य षिरादेशो भवति नचेत्स बहुप्रत्ययापदाच्च परो भवति । इदित् । चतुष्कण्टकं निष्पद्यते दुष्कृतं बहिष्पचति। आविष्करोति प्रादुष्पश्यति ॥ द्वी करोति । चतुः पठति । इति त्रिः स्थिते ॥

८७ सुचो वा ।१।१।१७०।

सुजन्तस्य विसर्जनीयस्य सिर्वा भवति कुपावशप्परे खयि

सोः शाखसीत्यादिना षिः पक्षे वा कपौ । द्विष्करोति द्विकरोति द्विः करोति चतुष्पठति चतृःपठति चतुः पठति ॥ सर्पिः पिबति धनुः खण्डयति इति त्रिः स्थिते ॥

८८ इसुसोऽपेक्षायाम् ।१।१।१७१।

इसुसन्तस्य विसर्जनीयस्य सर्वा भवति कुपावशपरे पूर्वोत्तरपदयोरन्योन्यापेक्षायां सत्यां । सर्पिष्पिवति सर्पिःᳲपिबति सर्पिः पिबति। धनुष्खण्डयति धनुःᳲखण्डयति धनुः खण्डयति । अपेक्षायामिति किं । तिष्ठतु सर्पिः पिब त्वमुदकं। तिष्ठतु धनुः खण्डय काष्ठम् || अय: कारः । यशः कामः । अयः कंसः । अयः कुशा । अयः कर्णी । पयः कुम्भः । पयः पात्रम् । इति स्थिते । समासेऽसमस्तस्येत्यधिकृत्य ||

८९ कृकमिकंसकुशाकर्णीकुम्भपात्रेऽतोऽनव्ययस्य । १|१|१७५ |

पुर्वेणासमस्तस्यानव्ययस्याकारात्परस्य विसर्जनीयस्य सिर्भवति करोत्यादौ परे समासे || अयस्कारः | यशस्कामः । अयस्कंसः । अयस्कुशा । अयस्कर्णी । पयस्कुम्भः । पयस्पात्रम् || अनव्ययस्येति किं स्वः + कामः । स्वः पात्रम् || असमस्तस्येति किं परमयशः कामः ॥ यशः काम्यति । गीः पाशा इति स्थिते ॥

९० प्रत्येये | १|१|१७६ ।

अनव्ययस्य विसर्जनीयस्य सिर्भवति कुपौ प्रत्यये परे ॥ यशस्काम्यति । गीष्पाशा ॥ गीः काम्यति । अहः काम्यति इति स्थिते ॥

९१ न रह्वः काम्ये | १|१|१७७ |

रेफान्तस्याहनुशब्दस्य च विसर्जनीयस्य सिर्न भवति काम्यप्रत्यये परे ॥ गीः+ काम्यति । अहः+ काम्यति ॥ चतुः तयम् इति स्थिते ॥

९२ ह्रस्वात्सुपस्ति | १|१|१७८ ।

ह्रस्वात् परस्य विसर्जनीयस्य सिर्भवति सुबन्ताद्विहिते तकारादौ प्रत्यये परे ॥ शास्वसिघस्सीत्यादिना षिः । ष्टुत्वं च । चतुष्टयम् || निः तपति इति स्थिते ॥

९३ निसोऽनासेवायां तपे | १|१|१७९ |

निसो विसर्जनीयस्य सिर्भवति तकारादौ तपि धातौ परे । अनासेवायां कोऽर्थः अवसानक्रियायाम् || षत्वष्टुत्वे । निष्टपति || अनासेवायामिति किं निस्तपति स्वर्णं स्वर्णकारः पुनः पुनस्तपतीत्यर्थः ॥ कः कः इति स्थिते ॥

९४ कस्कोदिषु |१|१| १८०॥

कास्कादिषु सिर्निपात्यते कुपौ परे कस्कः । कौतस्कुतः । सर्पिष्कुण्डिका । भ्रातुष्पुत्रः । इत्यादयो नेयाः ॥

॥ इति विसर्जनीयसन्धिः ॥

॥ अथ सुबन्तसंग्रहोऽभिधीयते ॥

तत्सुबन्तं पुँल्लिङ्ग स्त्रीलिङ्गं नपुंसकलिङ्गं अलिङ्गं चेति चतुर्विधम् । तत्पुनः प्रत्येकमजन्तं हलन्तं चेति द्विधा । तत्राजन्तेषु तावदकारान्तः पुल्लिँङ्गो धर्मशब्दः सप्तसु विभक्तिषु नीयते । धर्म इति त्रिः स्थिते । " अव्ययात्स्वौजस् ।२९७| " इत्यधिकृत्य ॥

९५ एकद्विवहौ |१| ३।९८ |

एकत्वद्वित्वबहुत्वेषु विवक्षितेषु तत्संख्यावत्यर्थे वर्तमानाच्छन्दस्वरूपाद्यथासङ्ख्यं सु औ जस् इत्येते प्रत्यया भवन्ति ॥ उजावितौ । उकारः " सूक्तं पूर्वम् |४०८|" इति विशेषणार्थः ॥ जकारो "जस्येङ् | १४९ |" इति विशेषणार्थः ॥ ते च ॥

॥

९६ प्रत्ययः कृतोऽषष्ठयाः । १।१।४१|

अषष्ठ्यन्ताद्विहितः प्रत्ययसंज्ञो भवति ॥ इति प्रत्ययसंज्ञायाम् ||

९७ परः | १|१|१४४ ।

प्रत्ययः प्रकृतेः पर एव भवति ॥ ततः परे भवन्ति । धर्मस् धर्मऔ धर्मअस् इति स्थिते ॥

९८ सुङ् पदम् | १|१|६२ ।

सुङ्प्रत्याहारगृहीतप्रत्ययान्तं शब्दरूपं पदसंज्ञं भवति ॥ इति पदसंज्ञायाम् । " सजूरहस्स- ।६८| " इत्यादिना पदन्ते सस्य रिः । तस्य " रः पदान्ते विसर्जनीयः | ६४|" औकारे एजूच्यैच् " | १५ |इत्यैच् । जसि । " एङो लुक् " । १५३ । इत्यधिकृत्य ॥

९९ एदे |१| २|१०६ |

अपदन्तस्यातो लुग्भवति एकारे अकारे च परे ॥ इति लुचि प्राप्तायाम् ||

१०० भ्यत्स्याः | १ |२| १६२ |

अतः आद्भवति भयादावदादौ च सुपि परे ॥ पुनर्दीर्घः सस्य रिविसर्जनीयौ । धर्मः धर्मौ धर्माः सुखयति सुखयतः सुखयन्ति इत्यादिक्रियासम्बन्धो ज्ञातव्यः | कार्यान्तरव्यापृतस्य स्वाभिमु- खीकरणमामन्त्रणं संबोधनं तद्विवक्षायाम् ॥

१०१ आमन्त्र्ये | १|३|९९ |

एकत्वादिसङ्ख्यावत्यामन्त्र्यमाणेऽर्थे वर्तमानाच्छब्दात्क्रमेण स्वौजसो भवन्ति ॥ इत्कार्ये पूर्ववत् । सौ ॥

१०२ ह्रस्वोऽन्नित्याटः | १।२।१२२।

एकामन्त्रणे अतो नित्याटश्च ह्रस्वो भवति श्यनप्सुटि परे स्वमोश्च लुक् ॥ इत्यकारस्याप्यकारः सोश्च लुग्भवति औजसोः पूर्ववत्प्रक्रिया | आमन्त्रणाभिव्यक्त्यर्त्य देशब्दोऽभिसंबध्यते । हे धर्म हे धर्मौ हे धर्माः मां रक्ष मां रक्षतं मां रक्षत इत्यादिक्रियायोगो द्रष्टव्यः ॥ कर्मादिविवक्षायां । ''हाधिक्समयेत्यधिकृत्य । ३४५|,,

१०३ कर्मणि | १|३|१०५ |

क्रियाविषयः कर्म । तस्मिन्नेकत्वादिसंख्येऽप्रधानार्थे वर्तमानाच्छब्दात् अम् और् शस् इत्येते प्रत्ययाः क्रमेण भवन्ति ॥ यस्मिन्कारके धातुप्रत्यया भवन्ति तत्प्रधानम् । अन्य- दप्रधानम् । दशावितौ टकारः सुट्प्रत्याहारार्थः । शकारः शस्यगिति विशेशणार्थ: || अमि ' भ्यत्या ' इत्याकारे प्राप्ते ||

१०४ मोऽणोऽमः | १|२| ३६ |

अणः परस्य अम: अदेर्मकारो भवति ॥ " संयोगस्यादिस्कोर्लुक् | २५० |" इत्यधिकृत्य ॥

१०५ पदस्य | १|२|९२ ।

हलोऽनन्तरास्संयोगः । तदन्तस्य पदस्य लुग्भवति ॥ इति पदस्य सर्वस्य लुक्प्राप्तौ ॥

१०६ षष्ठया: स्थानेऽन्तेऽलः | १|१|४७ |

षष्ठयन्तस्य विधिः तस्यान्ते अल: स्थाने भवति || औट्यैच् । शसि 'ऋत्यकः' दीर्घः ॥ 'शस्यक् । १८१।' इत्यधिकृत्य ॥

१०७ नन्तः पुंसः | १ | १।७९ |

पुल्लिँङ्गस्याकः साचो नान्तो दीर्घो भवति शसि परे ॥ आसन्न इत्यान् सस्य पदस्येति लुक् । धर्मं । धर्मौ । धर्मान् । चिनोतीत्यादिक्रियासम्बन्धो वेदितव्यः || करणादिविवक्षायां । "टा भ्यां भिस्सिद्धौ । ३६०|" इत्यधिकृत्य ||

१०८ हेतुकर्तृकरणेत्थंभूतलक्षणे |१| ३|१२८|

एकत्वादिसङ्ख्येऽप्रधाने हेत्वाद्यर्थे वर्तमानाच्छब्दात् टा भ्यां भिस् इत्येते प्रत्ययाः क्रमेण भवन्ति ॥ ट इत् नास्त्रीटः | १३५ | " इति विशेषणार्थः ॥ नातः **।२०८|"** इत्यधिकृत्य ||

१०९ ङसास्येस्स्येनाद्यम् | १|२|१६५ |

अकारान्तात्परस्य ङसः स्यो भवति टाया इनः ङसेरात **डेर्यः ॥ इति** टाया इनः **॥** " प्रान्नो ण **१/२/५०|"** इति परिभाषायाम् ||

११० अभिन्ने | १/२/५६ |

एकस्मिन् पदे वर्तमानाभ्यां षकाररेफाभ्यां परस्य नकारस्य णकारो भवति ॥

१११ श्चुल्टुस्तौ नान्तरे | १|२| ५१ |

शे चवर्गे ले टवर्गे से तवर्गे स्थानिनिमित्तयोरन्तरे मध्ये सति नस्य णो न भवति ॥ इति नियमादन्यस्मिन् वर्णे तयोरन्तरे सत्यपि णत्वं भवत्येव ॥ एङ् । भ्यामि भ्यत्या इत्यात् । भिसि ॥

११२ ऐस्भिसोऽद्मशः | १|२| १६४ |

अकारान्तात्परस्य भिसः ऐसादेशो भवति न दकारादेशान्मकारादिदमादेशादशश्च परस्य ||

११३ शिदङिदल् | १|१ | ४९ |

शिदेकाल् अङिदनेकाल् चादेशः षष्ठ्यन्तस्य सर्वस्य स्थाने भवति ॥ ऐच् । सस्य रिः विसर्जनीयश्च ॥ धर्मेण । धर्माभ्यां । धर्मैः । सुखं लभ्यते इत्यादिक्रियान्वयः कर्तव्यः ॥ संप्रदानादिविवक्षायाम् । " समो ज्ञोऽस्मृतौ चाप्ये ॥ १।३।१३२|" "दाणाऽधर्मे तङ्च देयैः | १|३|१३३ | " इति प्रस्तुत्य ॥

११४ ङे भ्यां भ्यस् | १ | ३ | १३४ |

एकत्वादिसङ्ख्ये देयैराप्ये संप्रदाने अप्रधानार्थे वर्तमानाच्छब्दात् ङे भ्यां भ्यस् इत्येते प्रत्ययाः क्रमेण भवन्ति ॥ ङ इत् ङित्कार्यार्थः । ङसेत्यादिना ङेर्यः 'भ्यत्या' इत्यात् भ्यामि च तथा || भ्यसि ।

११५ बह्वोसि स्भ्येत् | १|२| १६३ ।

अतः एद्भवति सकारभकारादौ बहुवचने ओसि च परे ॥ सस्य रित्वादि । धर्माय । धर्माभ्यां । धर्मेभ्यः । धनं ददातीत्यादिक्रिया योज्या || अपादानादिविवक्षायां । "ङसि भ्यां भ्यस् स्तोकाल्पकतिपयकृच्छ्रादसत्त्वे । ३७६ ।" इत्यधिकृत्य ||

११६ अपायेऽवधौ |१| ३|१५६ |

अपायो बुद्धिकृतो विभागः तस्मिन् विषये तदवधावपादाने एकत्वादिसङ्ख्येऽप्रधानेऽर्थे वर्तमानाच्छब्दात् ङसि भ्यां भ्यस् इत्येते प्रत्ययाः क्रमेण भवन्ति ॥ ङिताविती ङकारो ङित्कार्यार्थः । इकारो " ङसेरागते । ७३१" इति विशेषणार्थः । ङसेत्यादिना ङसेरात् दीर्घः । जश्त्वं । " विरामेऽगिदनाचाद्यण्वानुनासिकः इत्यधिकृत्य ||

११७ चर्जशः | १|१|६९ |

विरामे जशश्चर्वा भवत्यासन्नः ॥ भ्या- भ्यात्वं भ्यस्येत्वं । सस्य रिविसर्जनीयौ । धर्मात् धर्माद् | धर्माभ्यां । धर्मेभ्यः । अपैतीति क्रियासङ्गतिः कर्तव्या ॥ स्वस्वाम्यादिसम्बन्धविवक्षायां । " योगे । ३४४ " इत्यधिकृत्य ||

११८ ङसोसाम् | १|३ | १६२ |

एकत्वादिसङ्ख्येऽप्रधानार्थे वर्तमानाच्छब्दात् ङस् ओम् आम् इत्येते प्रत्ययाः क्रमेण भवन्ति योगे सम्बन्धे द्योत्ये ॥ ङ इत् ङित्कार्यार्थः । ङसेत्यादिना ङसः स्यादेशः । ओस्येत्वम् अयादेशश्च । सस्य रिविसर्जनीयौ । आमि " नामामः । १९७ "| इति प्रस्तुत्य ||

११९ नम्हस्वाट्सादः १/२/३३ |

नमः ह्रस्वादाडः सम्भवदाटश्च परस्यामो नां भवति ॥ अनेकाल्त्वात्सर्वस्य भवति ॥ " त्रप्स्वस्रित्यतो दीर्घः । १७१ " इत्यधिकृत्य ||

१२० नाम्यतिसृचतुषः | १|२| १४० |

नामि परे पूर्वोऽम्दीर्षो भवति न तिसृचतुर्षकारान्तानाम् || अभिन्ने इति नस्य णः । धर्मस्य । धर्मयोः । धर्माणां । मूलं दयेत्याद्यन्वयो लक्ष्यः || अधिकरणादिविवक्षा- याम् । क्तेनो ङ्योस्सुप् । ३९० " इत्यधिकृत्य ॥

१२१ आधारे |१| ३|१७५ ॥

कर्तुः कर्मणो वा आधारेऽधिकरणे एकत्वादिसङ्ख्येऽप्रधानार्थे वर्तमानाच्छब्दात् ङि ओस् सुप् इत्येते प्रत्ययाः क्रमेण भवन्ति ॥ ङपाविती । ङकारः प्राग्वत् । पकारः सुबिति प्रत्याहारार्थः । ङावेङ् ओस्येत्वम् अयादेशश्च सस्य रिविसर्जनीयौ । सुप्येत्वं शास्वसीत्यादिना षिः । धर्मे धर्मयोः धर्मेषु ॥ चित्तमहं दधे इत्यादिक्रियासम्बन्धो वेदितव्यः ॥ एवं

वृक्षघटपटकुम्भस्तस्मादयः शब्दा नेतव्याः || उक्तरूपसमुच्चयः । धर्मः धर्मो धर्माः । हे धर्म हे धर्मौ हे धर्माः । धर्म धर्मो धर्मान् । धर्मेण धर्माभ्यां धर्मैः । धर्माय धर्माभ्यां धर्मेभ्यः । धर्मात् धर्माद् धर्माभ्यां धर्मेभ्यः । धर्मस्य धर्मयोः धर्माणां । धर्मे धर्मयोः धर्मेषु ॥ मासशब्दात् स्वादयः सुटि धर्मशब्दवत् । असुटि ||

१२२ पदन्नोमास्हृन्निशसन्यूषन्दोषन्यकन्शकन्नुदन्नासंश्चासुटि | १|२|१४३ ।

पाददन्तनासिकामासहृदयनिशाअसृज्यूषदोस्यकृत्शकृत्उदकआसनइत्येतेषां क्रमेण पद् दत् नस् मास् हृद् निश् असन् यूषन् दोषन् यन् शकन् उदन् आसन् इत्येते आदेशा वा भवन्त्यसुटि शसादौ सुपि परे ॥ इति मासशब्दस्य मास् । मासः मासान् । मासा मासेन | भ्यामि ||

१२३ सिद्वल्यधातोः | १|१|६४ |

सिति वलादौ च प्रत्यये परे पूर्वे पदसंज्ञं भवति न धातोर्विहिते प्रत्यये परे ॥ सजूरहस्स इत्यादिना सस्य रिः । रेर्यः । व्योऽष्येत्यादिना यस्य लुक्। माभ्यां मासाभ्यां । माभिः मासैः ॥ मासे मासाय ।माभ्यां मासाभ्यां । माभ्यः मासेभ्यः ॥ मासः मासात् मासाद् । माभ्यां मासाभ्यां । माभ्यः मासेम्यः ॥ मासः मासस्य । मासोः मासयोः । मासां मासानां ॥ मासि मासे । मासो: मासयोः शरि वा इति मासु मास्सु मासेषु ॥ एवं पादशब्दात् स्वादौ सुट्यविशेषः । शसादौ वा पद्भावः । पदः पादान् । पदा पादेन । सुपि चर्त्वम् इत्यादि ॥ एवं दन्तशब्दस्याटि वा दद्भावः । दतः दन्तान् । दता दन्तेन इत्यादि || भादौ जश्त्वं सुपि जश्त्वचर्त्वे ॥ सर्वादेर्भेदोऽस्ति ततः स्वादयः । जसि ||

१२४ जसः शिः | १|२| १६७ |

अदन्तस्य सर्वादेस्सम्बन्धिनो जसश्शिर्भवति ॥ श इत् शित्वात्सर्वस्य । एङ् । ङिङसिङेषु ||

१२५ सर्वादेर्ङ्यस्येः स्मिन् स्मात् स्मै | १|२| १६६ ।

अदन्तस्य सर्वादेस्सम्बन्धिनां ङि ङसि ङे इत्येतेषां स्मिन् स्मात् स्मै इत्येते आदेशाः क्रमेण भवन्ति || आमि ॥

१२६ समामः | १।२।१७६ |

अवर्णान्तस्य सर्वादेः सम्बन्धिन आमस्साम्भवति || एत्वषत्वे । अन्यत्र धर्मशब्दवत् । सर्वः **सर्वो सर्वे ||** हे सर्व हे सर्वो हे सर्वाः ॥ सर्वे सर्वो **सर्वान्** ॥ सर्वेण सर्वाभ्यां **सर्वैः ॥** सर्वस्मै सर्वाभ्यां सर्वेभ्यः ॥ सर्वस्मात् सर्वस्माद् सर्वाभ्यां सर्वेभ्यः ॥ सर्वस्य **सर्वयोः** सर्वेषां || सर्वस्मिन् सर्वयो: सर्वेषु ॥ एवं विश्वादयो नेतव्याः || **उभशब्दस्य** द्वित्ववाचित्वात्ततो द्विवचनमेव । **शेषं** सर्वशब्दवत् । उभौ । उभौ । उभाभ्याम् । उभाभ्याम् । उभाभ्याम् । उभयोः । उभयोः ॥ त्यद् शब्दात् स्वादयः । " त्यदां द्वितीयाटौस्येनदेतदः । १४३ |" इत्यधिकृत्य ||

१२७ म्रसौ चात् | १।२।२१६ |

त्यदादीनामष्टानां अदादेशो भवति स्वसम्बन्धिनि सुपि म्रसौ च परे ॥ सच षष्ठ्यास्स्थानेऽन्तेऽल इति दक रस्य भवति । एदे इति पूर्वाकारस्य लुक् । " दस्सः | १३१ |" इत्यधिकृत्य ॥ ।

१२८ तोऽष्टानाम् | १|२/२१५ |

त्यदादीनामष्टानां तकारस्य सकारो भवति स्वसौ परे ॥ सो रित्वादि । अन्यत्र सर्वत्रात्वाल्लुचौ प्राग्वत् सर्वादिकार्यम् ॥ स्यः त्यौ त्ये । त्यं त्यौ त्यान् | त्येन त्याभ्यां त्यैः । त्यस्मै त्याभ्यां त्येभ्यः । त्यस्मात् (- इ) त्याभ्यां त्येभ्यः । त्यस्य त्ययोः त्येषां | त्यस्मिन् त्ययोः त्येषु || एवं तद्शब्दः । सः तौ ते । तं तौ तान् । तेन ताभ्यां तैः । तस्मै ताभ्यां तेभ्यः । तस्मात् (इ) ताभ्यां तेभ्यः । तस्य तयोः तेषां । तस्मिन् तयोः तेषु ॥ एवं यद् शब्दात्स्वादयः अत्वाल्लुगादिकार्य ॥ यः यौ ये । यं यौ यान् । येन याभ्यां यैः । यस्मै याम्यां येभ्यः । यस्मात् (- 1) याभ्यां येभ्यः । यस्य ययोः येषां । यस्मिन् ययोः येषु || अदम् शब्दात् खादयः । " सौ | १३६ |" इत्यधिकृत्य ||

१२९ औस्सुलुक्चादसोऽनोः । १।२।२१२ ।

अदसो ऽन्त्यस्यौकारो भवति स्वसौ परे नोकारवतः सोध लुक् ||

१३० स्थानीवानलाश्रये | १|१|५० |

यस्य स्थाने यो विधीयते स स्थानी इतर आदेशः । स्थानिवद्धवत्यादेशः स्थान्याश्रये कार्ये कर्तव्ये स्थानिकार्यं भजत इत्यर्थः । न स्थान्यलाश्रये कार्ये ॥ इति मुलुचः स्थानिवद्भावे ||

१३१ दस्सः | १/२/२१४ |

अदसो दकारस्य स्थाने सो भवति स्वसौ परे ॥ ऐच् । अन्यत्र सुपि अत्वाल्लुचौ ||

१३२ दो मोऽस्यादसो माद्गुश्चाषिन्यसन् | १|||४४ |

अवर्णान्तस्यादसो दस्य मो भवति । मकाराच्च परस्यालो गुर्भवति । स च षिनाभ्यामन्यस्मिन् कार्ये प्राप्ते असन् भवति ॥ इत्यैचि कृते गुः । ग इत् गितकार्यार्थः । आसन्न इति द्विमात्रस्यौकारस्य द्विमात्र ऊकारः ॥ जशः शिरेङ् मत्वं च ॥

१३३ गी बहुष्वेः | १ |२| ४६ |

बहुत्वे अदसो मात्परस्य एतो **गी** भवति अमि || अत्वाल्लुचौ मत्वगुत्वे । औट्यविशेषः । शस्यान् मत्वगुत्वे अन्तलुक्व | टायामषिनीति वचनात् मत्वगुत्वे ॥

१३४ घ्यसख्यद्वन्द्वपतीदुत् | १|१|४०|

इदुदन्तं धिसंज्ञं भवति सखिशब्दमद्वन्द्वसमासीयं च पतिशब्द वर्जयित्वा ॥ " घेर्ङोरनाटि | १५५।" इत्यधिकृत्य ||

१३५ नास्त्रीटः | १/२/२७|

घिसंज्ञात्परस्य टः ना इत्यादेशो भवति न स्त्रीविषयस्य ॥ भ्याम्यात्वे कृते मत्वगुत्वे । भिसः अद्मश इति प्रतिषेधानैस् एत्वे गीत्वं । ङितः स्मायादौ मत्वगुत्वे । षत्वं च । अषिनीति वचनात् न गुत्वस्यासत्त्वं । ओस्येत्वे अयि च कृते मत्वगुत्वे । आमः साम्येत्वे पुनः षिर्गीत्वं च । सुपि च तथा ॥ असौ । अमू । अमी || अमुम् | अमू । अमून् ॥ अमुना । अमूभ्याम् |

अमीभिः ॥ अमुष्मै । अमूभ्याम् । अमीभ्यः ॥ अमुष्मात् (इ)। अमूभ्याम् | अमीभ्यः ॥ अमुष्य । अमुयोः । अमीषाम् || अमुष्मिन् । अमुयोः । अमीषु ॥ इदमः स्वादयः ॥

१३६ सौ | १/२/२०९ |

इदमोऽन्तस्य सौ भवति स्वसौ परे ॥ अत्वापवादः ||

१३७ पुंसीदोऽय् | १|२| २१० |

इदमः इद्रूपस्य अय् भवति पुल्लिँङ्गीये स्वसौ परे ॥

१३८ हेल्ङ्याडीर्घालुक् | १|२| १२०।

हलः ङ्याङ्भ्यां च दीर्घाभ्यां परस्य सोर्लुक् भवति || अन्यत्रात्वाल्लुचौ ॥

१३९ दो मः | १/२/२०८।

इदमो दस्य मो भवति स्वसुपि परे ॥ शेषं प्राम्वत् । टायाम् ॥

१४० टौस्यनः | १|२| २०७।

इदमः अनो भवति स्वटौसोः परतः ॥ एङ् । भ्यामि । "स्भ्येऽश् १।२।२०५।"

१४१ अकः । १।२।२०६ |

अककारस्येदमः अश् भवति सभयादौ स्वसुपि परे || श इत् सर्वादेशार्थः । भिसः अद्मशइति प्रतिषेधान्नैस् । ङितः स्मायादौ अश् । ओस्यनः शेषं प्राग्वत् || अयम् । इमौ । इसे ॥ इमम् । इमौ । इमान् ॥ अनेन । आभ्याम् । एभिः ॥ अस्मै । आभ्याम् । एभ्यः ॥ अस्मात् (३) । आभ्याम् । एभ्यः ॥ अस्य । अनयोः । एषाम् | अस्मिन् । अनयोः । एषु ॥ अन्वादेशे द्वितीयाटौसि सुपि भेदोऽस्ति।

१४२ इदमः ||२|२०४ |

अन्वादेशे इदमः एनदादेशो भवति द्वितीयाविभक्तौ टायामोसि च परे ॥ अत्वाल्लुचौ शेषं प्राग्वत् ॥ एनम् ॥ एनौ । एनान् ॥ एनेन ॥ एनयोः ॥ एनयोः ॥ एतदः स्वादयः अत्वाल्लुचौ ॥ सौ तोऽष्टानामिति तस्य सः शास्वसीति सस्य घिः रिविसर्जनीयौ । अन्यत्र सर्वशब्दवत् ॥ एषः । एतौ । एते । एतम् । एतौ । एतान् ॥ एतेन । एताभ्याम् । एतैः ॥ एतस्मै । एताभ्याम् । एतेभ्यः । एतस्मात् (३)। एताभ्याम् । एतेभ्यः । एतस्य । एतयोः । एतेषाम् । एतस्मिन् । एतयोः । एतेषु || अन्वादेशे ||

१४३ त्यदां द्वितीयाटौस्येनदेतदः | १/२/२०३ |

अन्वादेशे एतदः एनद्भवति **द्वितीयाविभक्तौ** टायामोसि च त्यदादिसम्बन्धिनि सुपि परे || शेषं माम्वत् । एनं । एनौ । एनान् ॥ एनेन । एनयोः **। एनयोः** 1 सख्यावाचिन **एकशब्दादेकवचनान्येव ।** एकः । **एकम्** । **एकेन** । एकस्मै । एकस्मात् (-द्) । एकस्य । एकस्मिन् ॥ **कतिपयवाचिनो द्विवचनबहुवचनान्यपि** । एकः । एकौ **। एके** । इत्यादि सर्वशब्दवत् ॥

द्विशब्दस्य **द्वित्ववाचित्वात्ततो द्विवचनान्येव** । अत्वं । द्वौ । द्वौ । द्वाभ्यां । द्वाभ्यां । द्वाभ्यां । **द्वयोः** । **द्वयोः** ॥ **किमः स्वादयः ॥**

1

१४४ किमः कः | १।२। २१७

किमः को भवति स्वसम्बन्धिनि सुपि तसौ च परे ॥ कः । कौ । के ॥ कं | कौ । कान् ॥ केन । काभ्यां । कैः ॥ कस्मै । काभ्यां । केभ्यः ॥ कस्मात् (-द्) । काभ्यां । केभ्यः ॥ कस्य | कयोः । केषां || कस्मिन् । कयोः । केषु || पूर्वशब्दात्स्वादयः ॥

१४५ नव पूर्वा वादौ | १|२| १७२ |

पूर्वादयो नव सर्वादयो वा भवन्त्यदिदादौ स्वसुपि परे || पूर्वः । पूर्वौ । पूर्वे पूर्वाः ॥ हे पूर्व ॥ पूर्व । पूर्वौ । पूर्वान् ॥ पूर्वेण । पूर्वाभ्यां । पूर्वैः ॥ पूर्वस्मै । पूर्वाभ्यां । पूर्वेभ्यः ॥ पूर्वस्मात् (६) । पूर्वात् (-द्) । पूर्वाभ्यां । पूर्वेभ्यः ॥ पूर्वस्य । पूर्वयोः । पूर्वेषां ॥ पूर्वस्मिन् । पूर्वयोः । पूर्वेषु ॥ एवं परावरदक्षिणोत्तरापराधरान्तरस्वशब्दाः ॥ द्वितीयशब्दात्स्वादयः तस्य ङेङसिङषु भेदोऽस्ति ॥

१४६ तीयं ङिति | १|२| १७३ |

तीयप्रत्ययान्तं सर्वादि वा भवति **ङिति** सुपि परे ॥ **सर्वादित्वात्** स्मायादि । **द्वितीयस्मै द्वितीयाय** । द्वितीयस्मात् (६) द्वितीयात् (६) **। द्वितीयस्मिन् द्वितीये** । अन्यत्र धर्मशब्दवत् । **एवं तृतीयशब्दः** ॥

१४७ नेमार्धप्रथमचरमाल्पकतिपयतयस्य वा | १ |२| १६८ । नेमादीनां तयप्रत्ययान्तस्य च जसः शिर्वा भवति ॥ नेमे नेमाः । अर्षे अर्धाः । प्रथमे प्रथमाः । चरमे चरमाः । अल्पे अल्पाः । कतिपये कतिपयाः । द्वितये द्वितयाः । इत्यादि ॥ आकारान्तः पुल्लिङ्गः सोमपाशब्दः । पूर्ववत्स्वादयः । सुय्यविशेषः । आमन्त्र्ये सौ अदन्तत्वाभावान्न ह्रस्वः शसादावजादौ-

१४८ आतोऽनाढः श्लुक् | १|२| १५१ ।

अपदान्तस्यातः श्लुग्भवति सुट्च्छिण्यादिवर्जिते प्रत्यये भ्यां च परतः नाडः ॥ संहिता । वलादौ पदत्वान्नातः श्लुक् । सोमपाः । सोमपौ । सोमपाः ॥ हे सोमपाः। हे सोमपौ । हे सोमपाः ॥ सोमपां । सोमपौ । सोमपः ॥ सोमपा । सोमपाभ्यां । सोमपाभिः ॥ सोमपे । सोमपाभ्यां । सोमपाभ्यः ॥ सोमपः । सोमपाभ्यां । सोमपाभ्यः ॥ सोमपः । सोमपोः । सोमपां ॥ सोमपि । सोमपोः । सोमपासु ॥ एवं क्षीरपाम्बुपादयः ॥ इकारान्तः पुल्लिँङ्गो रविशब्दः ततः स्वादयः सो रिविसर्जनीयौ । औकारयोः ॥

१४९ इदुतो गिग्वौतोऽस्त्रेः | १|२| २२ |

इकारात्परस्य औतः सुपो गिर्भवति उकारात्परस्य गुः न स्त्रीशब्देकारात् ॥ ग इत् । गित इति सन्धिप्रतिषेधार्थः । दीर्घः । जसि ॥

१५० जस्येङ् ||१|२| २३ |

इदुतोरेङ् भवति जसि परे ॥ आसन्नः अय् ॥ आमन्त्रणे सौ ||

१५१ ह्रस्वैतो लुचि चारेङ् ।१/२/१२५|

हस्वस्य एकारस्य च अर् एङित्यादेशा भवन्ति आमन्त्रणे सौ परे । इको लुगिति लुचि च सत्यां सोश्च लुक्|| आसन्नः । औजसोः प्राग्वत् । अमि मत्वलुचौ । औट्यभेदः । शसीन सलुक्च "अभिन्ने । ११० " इति णत्वे प्राप्ते ॥

१५२ अन्तर्क्षुभ्नादीनाम् | १ |२| ५४ |

पदान्तस्थ क्षुभ्नादीनां च नस्य णो न भवति ।। इति णत्वाभावः । टायां घित्वान्नास्त्रीट इति नादेशः । णत्वं। ङयि ॥

१५३ ङ्येड् | १|२|२८|

घेरेड् भवति ङादौ सुपि परे ॥ आसन्नः अय् । ङसिङसोरेडि ||

१५४ एङो लुक् | १|२| १०५ |

एङः परयोः ङसिङसोरतो लुग्भवति ॥ ओसि यञ् । आमो 'नम्न्हस्वाद्साट' इति नाम् । नाम्यतिसृचतुष इति दीर्घः णत्वं च । ङौ ॥

१५५ **घेर्ई्डौरनाटि** | १|२|२६|

घेः परो ङिर्ई्डौर्भवति नाटि विषये ॥ ड इत् ॥

१५६ डित्यन्त्याजादेः । १ ।२। १०७।

डिति परे पूर्वस्यान्त्याजादेर्लुग्भवति ॥ सुपि षत्वं । रविः। रवी । रवयः ॥ हे रवे । हे रवी । हे रचयः ॥ रविं । रवी । रवीन् ॥ रविणा । रविभ्यां । रविभिः ॥ स्वये । रविभ्यां । रविभ्यः || रवेः । रविभ्यां । रविभ्यः ॥ रवेः । रव्योः । रवीणां ॥ रवौ। रव्योः । रविषु ॥ एवं ध्वनिमुनिकलिबलिकेलिक्रिमिक विकपिवह्निवृष्ण्यग्निप्रभूतयः ॥ अतिस्त्रि- शब्दात्स्वादौ औकारयोरस्त्रेरिति निषेधान्न गिः तत्रेय् ॥ अतिस्त्रिः | अति- स्त्रियौ | अतिस्त्रयः ॥ हे अतिस्त्रे । हे अतिस्त्रियौ । हे अतिस्त्रियः ॥ अतिस्त्रियम् अतिस्त्रिम् अतिस्त्रियौ अतिस्त्रियः अतिस्त्रीन्। अन्यत रविशब्दवत् || पतिशब्दस्य टायां ङिति च विशेषोऽन्यत रविशब्दवत् । अघित्वाद टायाः न नाभावः । ङिति नैङ् यञ्। ङसि ङसोः ॥

१५७ ख्यत्य उः ।१।२।१०४।

ख्य त्य इत्यनच्काभ्यां परस्य ङसिङसोरतः उकारो भवति ॥ सन्निकर्षः ||

१५८ ङिरौत् । १।२।२४।

इदुद्भ्यां परो ङिरौद्भवति ॥ यञ् । पतिः । पती । पतयः ॥ हे पते । हे पती । हे पतयः ॥ पतिं । पती । पतीन् ॥ पत्या । पतिभ्यां पतिभिः ॥ पत्ये । पतिभ्यां । पतिभ्यः ॥ पत्युः । पतिभ्यां । पतिभ्यः ॥ पत्युः । पत्योः । पतीनां ॥ पत्यौ । पत्योः । पतिषु ॥ सखिश- उदात् स्वादयः । " डाम् शसि । १७६| " इत्यधिकृत्य ||

१५९ ऋत्सखीदुशनस्पुरुदंशोऽनेहसः सोः | १|२|११९। ऋदन्तादिदन्तात्सखिशब्दादुशनम् पुरुदंशम् अनेहस् इत्येतेभ्यश्च परस्य सोर्डादेशो भवति || डइत् अन्त्याजाविलुगर्त्यः ||

१६० सखित ऐ च | १|२| १३० |

इदन्तस्य सखिशब्दस्य ऐकारो भवति श्यनप्सुटि परे न चैकामन्त्रणे | आय् ॥

१६१ न खान्लुक् | १|२/१२९/

डा च नलुक्च **एकामन्त्रणे न भवतः** ह्रस्वैत इत्येङ् **सुलुक्च । शसीन् सलुक्च** | **टामां अघित्वान्न नाभावः । ङिति** नैङ् यञ् । **ङसिङस्ङिषु** पूर्ववत् । अन्यत्र रविशब्दवत् **।** सखा । **सखायौ। सखायः।सखायः ॥ हे** सखे । हे **सखायौ** । हे **सखायः** ॥ **सखायं** । **सखायौ** । सखीन् **॥** सख्या । **सखिभ्यां। सखिभिः** ॥ सख्ये **।** सखिभ्यां **। सखिभ्यः** । **सख्युः** । सखिभ्यां । **सखिभ्यः ॥** सख्युः । सख्योः । सखीनां ॥ सख्यौ । **सख्योः** । **सखिषु || त्रिशब्दस्य** बह्वर्थवाचित्वाचतो बहुवचनान्येव ॥ त्रयः **त्रीन्** ॥ त्रिभिः **॥** त्रिभ्यः **॥** त्रिभ्यः || आमि ||

१६२ त्रेस्त्रयः | १|२| ३५ |

त्रिशब्दस्य त्रयो भवति आमि परे ॥ त्रयाणां ॥ त्रिषु ॥ कतिशब्दाज्जसादयः ॥

१६३ डर्तिष्णां सख्यानां जश्शसः| १|२| १५२।

डत्यन्तात् षकारनकारान्ताच्च सङ्ख्यावाचिनः परयोः स्वसम्बन्धिनोर्जश्शसोः श्लुग्भवति । अन्यत्राविशेषः । कति ॥ कति ॥ कतिभिः ॥ कतिभ्यः ॥ कतिभ्यः ॥ कतीनां ॥ कतिषु ॥ एवं यतिततिशब्दौ || ईकारान्तो ग्रामणीशब्दः ततः स्वादयः सो रिविसर्जनीयौ ॥ अजादौ सुपि ॥

१६४ प्रत्येऽसुधीणः | १ | २|४०|

तिना कारकेण च समस्तस्याने काचश्च सुधी इण् इत्येतद्वर्जितस्य धातोरतत्संयोगात्परस्येवर्णस्य यञ् भवति अजादौ प्रत्यये परे || इयपवादः ॥

१६५ न्यंशादाम् | १|२| २५ |

णीञः अंशादवयवात् याटः अटश्च परो ङिराम्भवति ॥ यञ् । ग्रामणीः । ग्रामण्यौ । ग्रामण्यः ॥ आमन्त्रणेऽप्येवं ग्रामण्यं । ग्रमण्यौ । ग्रामण्यः ॥ ग्रामण्या । ग्रामणीभ्यां । ग्रमणीभिः ॥ ग्रामण्ये । ग्रामणीभ्यां । ग्रामणीम्यः ॥ ग्रामण्यः । ग्रामणीभ्यां । ग्रामणीभ्यः || ग्रामण्यः । ग्रामण्योः । ग्रामण्यां ॥ ग्रामण्यां । ग्रामण्योः । ग्रामणीषु ॥ एवमग्रणीसेनानीप्रभृतयः । स्त्रियामप्येवं

॥ विक्रीशब्दात्स्वादयः । अतत्संयोगादिति वचनात् न यञ् । इय् । विक्रीः । विक्रियौ । विक्रियः । इत्यादि । एवं यव-क्रीशब्दः ॥ सुधीशब्दात् स्वादयः सो रिविसर्जनीयौ । अजादौ असुधीण इति निषेधान्न यञ् ॥

१६६ भ्रूहल्श्नोश्नेयुवौ । १ ।२। ४१ ।

भ्रुवः हलः परस्य श्नोर्धातोश्चेवर्णोवर्णयोः क्रमेण इयुवौ भवतः अजादौ प्रत्यये परे ॥ सुधीः । सुधियौ । सुधियः ॥ आमन्त्रणेऽप्येवं । सुधियं । सुधियौ । सुधियः ॥ सुधिया । सुधीभ्यां । सुधीभिः ॥ सुधिये । सुधीभ्यां । सुधीभ्यः ॥ सुधियः । सुधीभ्यां । सुधीभ्यः ॥ सुधियः । सुधियोः । सुधियां ॥ सुधियि । सुधियोः । सुधीषु ॥ एवं नीसुश्र्यादयः । आमि नामाम इति वा नाम् । सुश्रियां सुश्रीणाम् ॥ उकारान्तः पुंलिङ्गो गुरुशब्दः ततः स्वादयः रविशब्दवत्प्रक्रिया गुत्वादि । गुरुः गुरू गुरवः । हे गुरो हे गुरू हे गुरवः । गुरुं गुरू गुरून् । गुरुणा गुरुभ्यां गुरुभिः । गुरवे गुरुभ्यां गुरुम्यः । गुरोः गुरुभ्यां गुरुभ्यः । गुरोः गुर्वोः गुरूणां । गुरौ गुर्वोः गुरुषु ॥ एवं भानुबाहुकारुमेरुसाधुभृतयः ॥ ऊकारान्तः पुल्लिँङ्गः खलपूशब्दः । ततः स्वादयः । सो रिविसर्जनीयौ । अजादौ ॥

१६७ धातोस्तिकास्कसमस्तानेकाचोऽतत्संयो गाद्यञ्योः।१।२।३८।

तिना कारकेण च समस्तस्यावेकाचश्च धातोरतत्संयोगात्परयोरिर्णोवर्णयोर्यञ् भवत्यजादौ सुपि परे । आसन्न । खलपूः । खलप्वौ । खलप्वः ॥ हे खलपूः । हे खलप्वौ । हे खलप्व ॥ खलप्वं । खलपूभ्यां । खलपूभ्यः॥ खलप्वः। खलपूभ्यां । खलपूभ्यः ॥ खलप्वः। खलपूभ्यां । खलपूभ्यः ॥ खलप्वः । खलप्वोः। खलप्वां ॥ खलप्वः । खलप्वोः । खलप्यां ॥ खलप्वि । खलप्वोः । खलपूषु ॥ एवं यवलूशरलूकाण्डलूप्रभृतयः ॥ कटप्रूशब्दात्स्वादयः ॥ संयोगपरत्वान्न यञ् । उव् । कटप्रूः कटप्रुवौ कटप्रुवः ॥ स्वयंभूशब्दात् स्वादयः । सो रिरविसर्जनीयौ । अजादौ ॥

१६८ हन्पुनःकरवर्षाभिर्भुवः । १ । २।२९।

हन् पुनर् कर वर्षा इत्येतैरेव समस्तस्य भुवो धातोः उवर्णस्य यञ् भवति अजादौ सुपि परे । नान्यैरिति नियमादत्र यञ् न भवति । भ्रूहलिल्यादिना उव् ॥ स्वयंभूः । स्वयंभुवौ । स्वयंभुवः ॥ आमन्त्रणेऽप्येवं ॥ स्वयंभुवं । स्वयंभुवौ । स्वयंभुवः ॥ स्वयंभुवा । स्वयंभूभ्यां । स्वयंभूभिः ॥ स्वयंभुवे । स्वयम्भूभ्यां । स्वयम्भूभ्यः ॥ स्वयम्भुवः । स्वयम्भूभ्यां । स्वयम्भूभ्यः ॥ स्वयम्भुवः । स्वयम्भुवोः । स्वयम्भुवां ॥ स्वयम्भुवि । स्वयम्भुवोः । स्वयम्भूषु ॥ एवं विसूमित्रभूप्रतिभूआत्मभूस्वभूभृतयः ॥ हन्भूशब्दात्स्वादयः । हन् पुनरिति वचनात् यञेव । दृन्भूः । दृन्भ्वौ । हन्भ्वः ॥ एवं पुनर्भूकरभूवर्षाभूशब्दाः ॥ ऋकारान्तः पुल्लिँङ्गः पितृशब्दः । ततः स्वादयः । ऋत्सखीत्यादिना सोडादेशः । अन्त्याजादिलुक् । अजादौ ॥

१६९ **ङ्योट्यृतोऽपदस्यार्** । १।२। **१०२** ।

अपदस्य ऋतोऽर्भवृति ङौ ओट्सु च परेषु ॥ एकामन्त्रणे न डानूलुगिति डानिषेधे हूस्वैत इति ऋत आसन्नोऽर सुलुक्च ॥ शसि नन्तः पुंस इति ऋन् सलुक्च । टादौ यञ् । ङसिङसोः ॥

१७० ङातो डुः। १।२।१० ३।

अपदान्तादृतो ङसिङसोरतो **डुर्भवति ।।** ड इत् अन्त्याजादिलुगर्थः । आमो नम्ह्स्वाट्साट इति नाम् । दीर्घः || **ऋवर्णमध्ये** रेफँसद्भावात् अभिन्न **इति** नस्य णः **।** ङावर् शेषं पूर्ववत् । **पिता । पितरौ** । **पितरः** ॥ **हे पितः** । हे **पितरौ ।** **हे पितरः । पितरं** । **पितरौ** । पितॄन् । पित्रा । पितृभ्यां । पितृभिः ॥ पित्रे | पितृभ्यां । पितृभ्यः ॥ पितुः । पितृभ्यां । पितृभ्यः **। पितुः** । **पित्रोः** । पितॄणां ॥ **पितरि** । **पित्रोः** । **पितृषु** ॥ एवं **भ्रातृजामातृप्रभृतयः** ॥ **तृप्रत्ययान्तस्य** नेतृशब्दस्य **भेदोऽस्ति** । ततः स्वादयः सोर्डादि । ङ्यौट्यरादेशे कृते ॥

१७१ तृप्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्त्रदीर्घः ।१।

२।१३३ | तृप्रत्ययान्तस्याबादीनां चाकारो दीर्घो भवति शावनपुंसके सुटि परे न चैकामन्त्रणे ॥ अन्यत्र पितृशब्दवत्प्रक्रिया । नेता । नेतारौ । नेतारः हे नेतः । हे नेतारौ । हे नेतारः ॥ नेतारं । नेतारौ । नेतॄन् । इत्यादि ॥ एवं नप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तृशब्दाः भेत्तृकर्तृप्रभृतयस् तृप्रत्ययान्ताश्च नेयाः ॥ नृशब्दस्यामि विशेषः ॥

१७२ नुर्वा | १|२| १४१|

नृशब्दस्य नामि परे पूर्वोऽग्दीर्घो वा भवति ॥ ना। नरौ। नरः॥ नृणां नॄणां ॥ शेषं पितृशब्दवत् ॥ क्रोष्टुशब्दात् स्वादयः ॥

१७३ क्रोष्टोः क्रोष्टृ | १।२।१३१।

क्रोष्टुशब्दस्य क्रोष्टृ इति **तृप्रत्य**यान्त आदेशो भवति इयनप्सुटि परे **नैकामन्त्रणे ॥**

१७४ वाऽच्यापि | १ |२| १३२ ।

क्रोष्टुशब्दस्य कोष्टृ इत्यादेशो वा भवति **अजादावापि** परे || अन्यत्र कारुशब्दवत् । आमि नित्यत्वान्नामि **न** कोष्टृभावः **।** क्रोष्टा । क्रोष्टारौ । क्रोष्टारः ॥ हे क्रोष्टो **।** हे क्रोष्टारौ । हे को- चारः ॥ क्रोष्टारं । क्रोष्टारौ । क्रोष्ट्न् ॥ क्रोष्टा **।** क्रोष्टुना । क्रोष्टुम्यां । **क्रोष्टु**भिः ॥ क्रोष्ट्रे कोष्टवे **।** क्रोष्टुभ्यां । क्रोष्टुभ्यः **॥** क्रोष्टुः क्रोष्टोः । क्रोष्टुभ्यां । क्रोष्टुभ्यः ॥ क्रोष्टुः क्रोष्टोः । क्रोष्ट्रोः क्रोष्ट्रोः । कोष्टूनां ॥ क्रोष्टरि क्रोष्टौ । **क्रोष्ट्रोः, क्रोष्ट्वोः**। **क्रोष्टुषु** ॥ ऋकारऌकारॡकारान्ता अप्रसिद्धाः || एकारान्तः **परमेशब्दः ततः** स्वादयः | अजादौ अय् । एकामन्त्रणे एङ् सोश्च **लुक्** । **ङसिङसोरेङो लुक्** । **परमेः** । परमयौ । **परमयः** । इत्यादि **॥ एवमतिहेप्रभृतयः ॥** ओकारान्तो गोशब्दः ततः स्वादयः **॥**

१७५ ओतै औ । १।२।११७।

ओतः **औद्भवति** श्यनप्सुटि **परे ।।** अम्शसोः ॥

१७६ डाम्शसः | १|२|११८ |

ओतः परयोरम्शसोरादेडादेशो भवति ॥ ड इत् अन्त्याजादिलुगर्थः । टादौ सन्धिः । ङसिङसोरत एङो लुगिति लुक् । गौः । गावौ । गावः ॥ हे गौः । हे गावौ । हे गावः ॥ गां | गावौ । गाः ॥ गवा | गोम्यां । गोभिः || गवे । गोभ्यां गोभ्यः ॥ गोः । गोभ्यां । गोभ्यः ॥ गोः । गवोः । गवां ॥ गवि । गबोः । गोषु ॥ ऐकारान्तो रैशब्दः । ततः स्वादयः । " वाष्ट आः । २४५ | " इत्यधिकृत्य ||

१७७ रायः स्भि |१| २|२२०|

रायः आद्भवति सभादौ सुपि परे ॥ स च षष्ठयास्स्थानेऽन्तेऽलः इत्यैतो भवति । अन्यत्राय् । राः । रायौ । रायः ॥ हे राः । हे रायौ । हे रायः॥ रायं । रायौ । रायः ॥ राया । राभ्यां । राभिः || राये । राम्यां । राभ्यः ॥ रायः । राभ्यां । राम्यः || रायः । रायोः । रायां ॥ रायि । रायोः । रासु || औकारान्तः पुल्लिङ्गो ग्लैशब्दः । ततः स्वा- दयः अच्याव् । ग्लौः । ग्लावौ । ग्लावः ॥ हे ग्लौः । हे ग्लायौ । हे ग्लावः ॥ ग्लावं । ग्लावौ । ग्लावः ॥ ग्लावा । ग्लौभ्यां । ग्लौभिः ॥ ग्लावे । ग्लौभ्यां । ग्लौभ्यः ॥ ग्लावः | ग्लौभ्यां । ग्लैभ्यः ॥ ग्लावः । ग्लावोः ॥ ग्लावां। ग्लावि । ग्लावोः | ग्लौषु ॥

॥ इत्यजन्ताः पुल्लिङ्गास्समाप्ताः ॥

॥ अथाजन्तास्स्त्रीलिङ्गा उच्यन्ते ॥

तेष्वकारान्तस्याभावादाकारान्तस्त्रीलिङ्गो दयाशब्दः । दय इति स्थिते ।त्रिचतुरः स्त्रियां तिसृचतसृ १९२" | " ऋच्याई | १|३|११|" इत्य- **धिकृत्य** ॥

१७८ **अजाद्यताम्** |१| **३** | १३ |

अजादेरदन्ताच्च स्त्रियामाङ्प्रत्ययो भवति ॥ ड इत् अन्त्याजादिलुगर्थः । ततः पूर्ववत् स्वादयः हल्ङ्याडिति सोर्लुक् । “नपोऽचो ह्रस्वः । २१५”

१७९ आडश्चौतो गीः | १|२| १९|

नपुंसकस्याडन्तस्य च सम्बन्धिनः औतः सुपो गीर्भवति ॥ ग इत् गित इति सन्धिप्रतिषेधार्थः । एङ् । जासे दीर्घादि । एकामन्त्रणे ||

१८० एदाङः |१| २|१२४ |

आङ एद्भवति एकामन्त्रणे सौ परे सोश्च लुक् ॥ औजसोः प्राग्वत् । अमि मत्वलुचौ । औटि पूर्ववत् । शसि । । । । " दीर्घः । १३ " इत्यधिकृत्य ||

१८१ शस्यक् | १|१|७८।

अकेस्साचोऽग्दर्धो भवति शसि परे ॥ सस्य रिविसर्जनीयौ । टायां ॥

१८२ टौस्येत् | १|२|२१|

आङः एद्भवति टौसोः परतः ॥ अय् । इलादावविशेषः । ङिति ॥

१८३ ङितो याद । १।२।२० |

आङो ङितिस्सुपो याडागमो भवति ॥ ट इत् देशविध्यर्थः ॥

१८४ टिदादिः | १|१|५३ |

टिद्यस्य विधीयते तस्यादिर्भवति **॥ ऐच्** । ङ**सिङसोदीर्घौ। आस्येदयौ ।** आमो **नम्हस्वाट्साट** इति नाम् । **डेर्याटि शादाम् इत्यां दीर्घः** । ओसि प्राग्वत् । दया दये **दयाः** । **हे** दये हे दये

1 हे **दयाः** । दयो दये **दयाः ।** दयया दयाभ्यां दयाभिः । दयायै दयाभ्यां **दयाम्यः** । **दयायाः** दयाम्यां दयाभ्यः । **दयायाः** दययोः **दयानां** । **दयायां** दययोः दयासु ॥ एवं **जायामायाजृम्भारम्भाताराहारामालाखंदाप्रभृतयः** ॥ **अम्बाशब्दस्य** एकामन्त्रणे ॥

१८५ द्व्यचोऽम्बार्त्थस्य | १|२| १२३ |

अम्बार्त्यस्य द्व्यच आडन्तस्य ह्रस्वो **भवत्येकामन्त्रणे** सोच लुक् ॥ अन्यत्र दयाशब्दवत् । अम्बा अम्बे अम्बाः । **हे** अम्ब हे अम्बे **हे** अम्बाः । इत्यादि । **एवं अक्काऽलादेयः** । द्व्यच **इति किं । हे** अम्बिके इत्यादि || जराशब्दस्याजादौ सुपि **विशेषोऽस्ति** ॥

१८६ जराया ङसिन्द्रस्याचि |१| २|३७|

जराशब्दस्य ङस् वा भवति अजादौ सुपि परे ॥ ङ इत् अन्त्यादेशार्थः पक्षे दयाशब्दवत् । जरा । जरसौ जरे । जरसः जराः ॥ हे जरे । हे जरसौ हे जरे । हे जरसः हे जराः ॥ जरसं जरां । जरसौ जरे । जरसः जराः ॥ जरसा जरया । जराभ्यां । जराभिः || जरसे जरायै । जराभ्यां । जराभ्यः ॥ जरसः जरायाः । जराभ्यां । जराभ्यः ॥ जरसः जरायाः । जरसोः जरयोः । जरसां जराणां । जरसि जरायां । जरसोः जरयोः । जरासु || सर्वशब्दादाडि ततः स्वादयः । ङिति याटि ॥

१८७ ङस्याट्यस्य |१|२|१७५॥

अवर्णान्तस्य सर्वादिर्ङस् भवति याटि परे ॥ ङ इत् अन्त्यादेशार्थः । आमः साम् । अन्यत्र दयाशब्दवत् । सर्वा सर्वे सर्वा ॥ हे सर्वे हे सर्व हे सर्वाः । सर्वा सर्वे सर्वाः । सर्वया सर्वाभ्यां सर्वाभिः । सर्वस्यै सर्वाभ्यां सर्वाभ्यः । सर्वस्याः सर्वाभ्यां सर्वाभ्यः । सर्वस्याः सर्वयोः सर्वासां । सर्वस्यां सर्वयोः सर्वासु ॥ एवं विश्वादयः ॥ पूर्वादीनामदि- दादौ सुपि । पक्षे ङस् अन्यत्र दयाशब्दवत् । पूर्वस्याः पूर्वायाः ॥ त्यदूशब्द- स्यात्वाल्लुचोराडि कृते ततः स्वादयः । सौ तोऽष्टानामिति तस्य सः । शेषं सर्वाशब्दवत् । स्या त्ये त्याः । इत्यादि । तद्दशब्दस्य । सा ते ताः । तां ते ताः। तया ताभ्यां ताभिः । तस्यै ताभ्यां ताभ्यः । तस्याः ताभ्यां ताभ्यः । तस्याः तयोः तासां । तस्यां तयोः तासु || एवं यच्छन्दस्य । या ये याः । इत्यादि || अदस्शब्दात् स्वादौ सौ पुंवत् । अन्यत्रात्वाल्लुचोराडि कार्यान्तरे च कृते पैश्चान्मत्वगुवे । षत्वविधौ प्रागेव गुत्वं शेषं सर्वाशब्दवत् । असौ अम् अमूः । अमूम् अमू अमूः । अमुया अमूभ्यां अमूभिः । अमुष्यै अमूभ्यां अमूभ्यः । अमुष्याः अमूभ्यां अमुभ्यः । अमुष्याः अमुरोः अमूषां । अमुष्यां अमुयोः अमूषु || इदमः सौ ॥

१८८ इय् । १।२।२११।

इदमः इद्रूपस्य इय् भवति सौ परे ॥ सुलुक् । अन्यत्रात्वाल्लु चोराडि दस्य मः गीत्वादि । टौसोरने आडेत्वादि । समयादौ सुप्यश्याद् । ङिति आडि यादि च अशि च कृते पुनर्ङस् । शेषं प्राग्वत् । इयम् इमे इमाः । इमाम् इमे इमाः । अनया आभ्यां

आभिः । अस्यै आभ्याम् आभ्यः । अस्याः आभ्याम् आभ्यः । अस्याः अनयोः आसाम् । अस्याम् अनयोः आसु ॥ एतदशब्दस्य सौ तस्य सः षत्वं च । शेषं तच्छब्दवत् अन्यत्राविशेषः । एषा एते एताः । इत्यादि । अन्वादेशे । एनाम् एने एनाः । एनया । एनयोः । एनयोः ॥ ऐकशब्दस्य । एका एक एकाः। इत्यादि ॥ द्विशब्दस्य अत्वाङ्गीत्वादौ । द्वे । द्वे । द्वाभ्यां । द्वाभ्यां । द्वाभ्यां । द्वयोः । द्वयोः ॥ किमः कादेशे आङ् । शेषं तच्छब्दवत् । का के काः । इत्यादि ॥ द्वितीयाशब्दस्य सर्वादित्वपक्षे स् अन्यत्र सर्वत्र दयाशब्दवत्। द्वितीया द्वितीये द्वितीयाः । इत्यादि । ङिति द्वितीयस्यै द्वितीयायै । द्वितीयस्याः द्वितीयायाः । द्वितीयस्याः द्वितीयायाः । द्वितीयस्यां द्वितीयायां । सुगमं शेषम् । एवं तृतीयाशब्दः ॥

१८९ विदिक् च | १|२| १७४ |

विदिग्वाचि शब्दरूपं सर्वादि वा भवति || उत्तरपूर्वस्यै उत्तरपूर्वायै । उत्तरपूर्वासाम् उत्तरपूर्वाणाम् । एवं दक्षिणपूर्वादयः || नासिकाशब्दात् स्वादयः सुटि दयाशब्दवत् । असुटि पद्दन्नित्यादिना वा नसादेशः । तस्मिन् नसादेशस्य वलादौ पदत्वाद्रित्यादि । नासिका नासिके नासिकाः । इत्यादि । शसादौ । नसः नासिकाः । नसा नासिकया । नोभ्यां नासिकाभ्यां । नोभिः नासिकाभिः || नसे नासिकायै । नोभ्यां नासिकाभ्यां । नोभ्यः नासिकाभ्यः || नसः नासिकायाः । नोभ्यां नासिकाभ्यां । नोभ्यः नासिकाभ्यः || नसः नासिकायाः । नसोः नासि- कयोः । नसां नासिकानां ॥ नसि नासिकायां । नसोः नासिकयोः । मस्सु नःसु नासिकासु ॥ निशाशब्दात् स्वादयः । सुटि दयाशब्दवत् । असुटि पद्दन्नित्यादिना वा निशित्यादेशः । तस्य बलादौ पदत्वे ॥

१९० व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशः षः | ११२/२०१

व्रश्चादीनां चवर्गस्य छकारशकारयोश्च षकारो भवति पदान्ते जलि च परे ॥ इति शस्य षकारः प्राप्तः चोः कुरिति कुत्वं च अधातुत्वान्न भवतः । जलो जशिति शस्य जः । सुपि जश्त्वे श्चुत्वेन सस्य शः । शश्छोऽमीति वा छत्वं च च । अन्यत्र दयाशब्दवत्। निशा निशे निशाः । इत्यादि । शसादौ निशः निशाः ॥ निशा निशया । निज्भ्यां निशाभ्यां । निज्भिः निशाभिः || निशे निशायै । निज्भ्यां निशाभ्यां । निज्भ्यः निशाभ्यः ॥ निशः निशायाःनिज्भ्यां निशाभ्यां । निज्भ्यः निशाभ्यः || निशः निशायाः । निशोः निशयोः । निशां निशानां ॥ निशि निशायां । निशोः निशयोः । निच्छु निच्षु निशासु || इकान्तस्त्रीलिङ्गो रुचिशब्दः ततः स्वादयः सुटि रविशब्दवत् । शसि शस्यगिति दीर्घः । अस्त्रीति निषेधात् टाया न नाभावः । यञ् । ङिति । " इदुतो गिग्वौतोऽस्त्रेः | १४९ | " इत्यधिकृत्य |

१९१ स्त्रिया वाट् | १ | २|२९|

स्त्रीलिङ्गादिकारान्तादुकारान्ताच्च परस्य ङितः सुपः आड्वा भवति || ट इन् आदिविध्यर्थः ऐजादि । ङेराम् आडभावे रविशब्दवत् । रुचिः रुची रुचयः । हे रुचे हे रुची हे रुचयः । रुचि रुची रुचीः । रुच्या रुचिभ्यां रुचिभिः । रुच्यै रुचये रुचिभ्यां रुचिभ्यः । रुच्याः रुचेः रुचिम्यां रुचिभ्यः । रुच्याः रुचेः रुच्योः रुचीनां । रुच्यां रुचौ रुच्योः रुचिषु ॥ एवं मतिकृतियुवतिबुद्धिसिद्धिप्रभृतयः ॥ विंशत्यादयः सङ्ख्येये एकवचनान्ता एव ततः स्वादयः । रुचिशब्दवत्प्रक्रिया । विंशतिः । हे विशते । विंशतिं । विंशत्या । विंशत्यै विंशतये । विंशत्याः विंशतेः । विंशत्याः विंशतेः । विंशत्यां विंशतौ । एवं षष्टिसप्ततिअशीतिनवतिशब्दाः ॥ सङ्ख्यानवाचित्वे तु द्विवचनबहुवचनान्ता अपि भवन्ति । द्वे विंशती । बहवो विंशतयः ॥ त्रिशब्दात् जसादयः ||

१९२ त्रिचतुरः स्त्रियां तिसृचतसृ ।१।२।२२२।

स्त्रीलिङ्गे त्रिचतुरोः तिसृचतसृ इति क्रमेण आदेशौ भवतः सुपि परे ॥ इति त्रिंशब्दस्य तिसृ ॥

१९३ रोऽनपोऽच्युः | १|२/२२२|

तिसृ चतसृ इत्येतयोः ऋकारस्य रेफादेशो भवति अजादौ सुपि परे न नपि ॥ आमो नामि अतिसृचतुष्ष इति वचनान्न दीर्घः । तिस्रः । हे तिस्रः । तिस्रः । तिसृभिः । तिसृभ्यः । तिसृभ्यः । तिसृणां । तिसृषु । ईकारान्तस्त्रीलिङ्गो लक्ष्मीशब्दः । ततः स्वादयः । रिविसर्जनीयौ । अजादौ यञ् । एकामन्त्रणे नित्याट्त्वात् हस्वः सुलुक्चज । अमि मत्वलुचौ । शसि दीर्घः । ङिति “ स्त्रिया बाट् । १९१ । इत्यधिकृत्य ॥

१९४ य्वोऽपुंसः | १|२|३०|

अपुंसि स्त्रियां वर्तमानादीकारान्तादूकारान्ताच्च परस्य ङितः सुपः आड् भवति नित्यम् ॥ ट इत् आदिविध्यर्थः। ऐजादि । सम्भवदाट्त्वादामो नामि णत्वम् । आटि ङेराम् । लक्ष्मीः लक्ष्म्यौ लक्ष्म्यः । हे लक्ष्मि हे लक्ष्म्यौ हे लक्ष्म्यः । लक्ष्मीं लक्ष्म्यौ लक्ष्मीः । लक्ष्म्या लक्ष्मीभ्यां लक्ष्मीभिः । लक्ष्म्यै लक्ष्मीभ्यां लक्ष्मीभ्यः । लक्ष्म्याः लक्ष्मीभ्यां लक्ष्मीभ्यः । लक्ष्म्याः लक्ष्म्योः लक्ष्मीणां । लक्ष्म्यां लक्ष्म्योः लक्ष्मीषु ॥ एवं तन्त्रीतन्द्रीतरीदरीप्रभृतयः ॥ ङीप्रत्ययान्तस्य गौरीशब्दस्य सौ भेदोऽस्ति । हल्ङ्याडिति सोर्लुक् । अन्यत्र लक्ष्मीशब्दवत् ॥ गौरी गौर्यौ गौर्यः । इत्यादि । एवं क्रोष्ट्रीराज्ञीभवतीभवन्तीपचन्तीप्राचीप्रतीचीउभ- थीकार्तिकी चैत्रीदाक्षी कुमारीपत्नीसुमुखीत्रिलोकीरोहिणीअर्याणीगणकीहिमानी- भूमीगुर्वीपलिक्नीपिशीमयूरीसखीप्रभृतयो ङ्यन्ता नेयाः ॥ स्त्रीशब्दवत् स्वादयः इल्ङ्याडिति सोर्लुक् । अजादौ।

१९५ स्त्रियाः | १|२| ४२ |

स्त्रीशब्देवर्णस्येय् भवति अजादौ सुपि परे ॥

१९६ वांशसि | १|२|४३|

स्त्रीशब्दस्येवर्णस्येय् वा भवति अम्शसोः परतः ॥ ङिति आट् । आमो नाम् । ङेराम् । शेषं सुगमं । स्त्री स्त्रियौ स्त्रियः । हे स्त्रि हे स्त्रियौ हे स्त्रियः । स्त्रियं स्त्रीं स्त्रियौ स्त्रियः स्त्रीः । स्त्रिया स्त्रीभ्यां स्त्रीभिः । स्त्रियै त्रिभ्यां स्त्रीभ्यः । स्त्रियाः स्त्रीभ्यां स्त्रीभ्यः। स्त्रियाः स्त्रियोः स्त्रीणां । स्त्रियां स्त्रियोः स्त्रीषु । श्रीशब्दात् स्वादयः । अङयन्तत्वात् सोर्न लुक् । अजादौ भ्रूहलितीय् । एकामन्त्रणे विकल्पिताट्त्वात् न ह्रस्वः । ङिति ॥

१९७ वेयुवोऽस्त्रियाः | १ |२| ३१ |

इयुवादेशभावीकारोकारान्ताभ्यां स्त्रीलिङ्गाभ्यां परस्य ङितस्सुप आड्वा भवति न स्त्रीशब्दस्य || पुनरिय्॥

१९८ नामामः | १|२|३२|

इयुवादेशभावीकारोकारान्ताभ्यां स्त्रीलिङ्गाभ्यां परस्यामो नाम् वा भवति न स्त्रीशब्दस्य || शेषं प्राग्वत् । श्रीः श्रियौ श्रियः । हे श्रीः हे श्रियौ हे श्रियः । श्रियं श्रियौ श्रियः । श्रिया श्रीभ्यां श्रीभिः । श्रियै श्रिये श्रीभ्यां श्रीभ्य । श्रियाः श्रियः श्रीभ्यां श्रीभ्यः ॥ श्रियाः श्रियः श्रियोः श्रीणां श्रियां । श्रियां श्रियि श्रियोः श्रीषु ॥ एवं धीनीप्रभृतयः || उकारान्तस्त्रीलिङ्गो धेनुशब्दः । ततः स्वादयः । स्त्रिया वाट् । धेनुः धेनू धेनवः । हे धेनो हे धेनू हे धेनवः । धेनुं धेनू धेनूः । धेन्वा धेनुभ्यां धेनुभिः । धेन्वै धेनवे धेनुभ्यां धेनुभ्यः । धेन्वाः धेनोः धेनुभ्यां धेनु- भ्यः । धेन्वाः धेनोः धेन्वोः धेनूनां । धेन्वां धेनौ धेन्वोः धेनुषु । एवं तनु-रज्जुस्नायुऊरुकरेणुप्रभृतयः ॥ ऊकारान्त स्त्रीलिङ्गो जम्बूशब्दः ततः स्वादयः लक्ष्मीशब्दवत् । जम्बूः जम्ब्वौ जम्ब्वः । हे जम्बु हे जम्ब्वौ हे जम्ब्वः । जम्बूं जम्ब्वौ जम्बूः । जम्ब्बा जम्बूभ्यां जम्बूभिः । जम्ब्वै जम्बूभ्यां जम्बूभ्यः । जम्ब्वाः जम्बूभ्यां जम्बूभ्यः । जम्ब्वाः जम्ब्वोः जम्बूनां । जम्ब्वां जम्ब्वोः जम्बूषु । एवं चमूवधूयवागूकद्रूप्रभृतयः ॥ भ्रूशब्दात् स्वादयः । अचि भ्रूहलित्युव् शेषं श्रीशब्दवत् । भ्रूः भ्रुवौ भ्रुवः । हे भ्रूः हे भ्रुवौ हे भ्रुवः। भ्रुवं भ्रुवौ भ्रुवः। भ्रुवा भ्रूभ्यां भ्रूभिः । भ्रुवै भ्रुवे भ्रुभ्यां भ्रूभ्यः । भ्रुवाः भ्रुवः भ्रूभ्यां भ्रूभ्यः । भ्रुवाः भ्रुवः भ्रुवोः भ्रूणां भ्रुवां । भ्रुवां भ्रुवि भ्रुवोः भ्रूषु ॥ एवं भूलूप्रभृतयः ॥ ऋकारान्तस्त्रीलिङ्गो मातृ- शब्दः। ततः स्वादयः पितृशब्दवत् । शसि तु शस्यगिति दीर्घः । माता मातरो मातरः । हे मातः हे मातरौ हे मातरः । मातरं मातरौ मातृः । इत्यादि । एवं दुहितृननान्दृयातृप्रभृतयः || स्वसृशब्दस्य अरि त्रप्स्वखित्यादिना दीर्घः । स्वसा स्वसारौ स्वसारः । हे स्वसः हे स्वसारौ हे स्वसारः । स्वसारं स्वसारौ स्वसृः । इत्यादि || ऋकारऌकारॡकारान्ता अप्रसिद्धाः ॥ एकारान्तः परमेशब्दः पुल्लिँङ्गवत् ॥ ओकारान्तो द्योशब्दः । ततः स्वादयः गोशब्दवत् । द्यौः द्यावौ द्यावः । इत्यादि || ऐकारान्तः सुरैशब्दः । ततः स्वादयः रैशब्दवत् । सुराः सुरायौ सुरायः । इत्यादि || औकारान्तो नौशब्दः । ततः स्वादयः ग्लौशब्दवत् । नौः नावा नावः ॥

॥ इत्यजन्ताः स्त्रीलिङ्गास्समाप्ताः ||

॥ अथाजन्ता नपुंसकलिङ्गा उच्यते ॥

तत्राकारान्तनपुंसकलिङ्गो ज्ञानशब्दः । ततः स्वादयः । नपोऽचो ह्रस्वः । पञ्चतोऽनेकतरस्यान्यादेर्दक् स्वमोः | २१३ | ” इत्यधिकृत्य ॥

१९९ अतोऽम् |१| २|४ |

अकारान्तस्य नपुंसकस्य **सम्बन्धिनोः** स्वमोरमित्यादेशो भवति ॥ मत्वलुचौ औतो गी ॥

२०० जश्शसः शिः | १|२| १८ |

नपुंसकस्य जश्शसोः शिर्भवति ॥ शइत् सर्वादेशार्थः । " नम्सुपि ॥ २१७ | " इत्यधिकृत्य ||

२०१ शावचः | १|२|११|

अजन्तस्य नपो नं भवति शौ परे ॥ अमावितौ । अकार उच्चारणार्थः । मकारो देशविध्यर्थः ॥

२०२ मिदचोऽन्त्यात् | १|१|४५ |

मिद्यस्य विधीयते तस्याचामन्त्यादचः परो भवति ॥ " त्रप्स्वसृ० | १७१ | " इत्यधिकृत्य ||

२०३ न्यक् | १|२| १३४ |

श्यनप्सुटि परे यो नकारः तस्मिन् परे पूर्वोऽग्दीर्घो भवति न चैकामन्त्रणे || आमन्त्रणे सोरमि हस्वोऽमश्व लुक् । औजसोः प्राग्वत् । अमि मत्वलुचौ । औटो गी । शसः शौ प्राग्वत् । टादौ पुंवत् । ज्ञानं ज्ञाने ज्ञानानि । हे ज्ञान हे ज्ञाने हे ज्ञानानि । पुनस्तद्वत् । ज्ञानं ज्ञाने ज्ञानानि । ज्ञानेन ज्ञानाभ्यां ज्ञानैः । इत्यादि शेषं धर्मशब्दवत् ॥ एवं दर्शनचारित्रधनधान्यकुलादयः || हृदयशब्दस्य प्रथामाद्वितीययोः ज्ञानशब्दवत् । टादौ पद्दन्नित्यादिना वा हृदित्यादेशः । सुपि चर्त्वम् । हृदा हृद येन हृभ्यां हृदयाभ्याम् इत्यादि । हृत्सु हृदयेषु ॥ उदकशब्दस्यापि टादौ पदन्नित्यादिना वा उदन्नित्यादेशः । अजादौ । " पादोऽपदस्य ग्यसुट्छिण्यादौ पद् । २५२ | " इत्यधिकृत्य ॥

२०४ श्नोऽनोऽहल्वमात् | १|२|१४९ |

अपदान्तस्थानः श्नादेशो भवति सुट्छिण्यादिवर्जिते प्रत्यये भ्यां च परतः न हलः पराद्वान्माच्च परस्य || शतावितौ पूर्ववत् । इलादौ सिद्वलीति पदत्वे । संयोगस्यादिस्कोर्लुगित्यधिकृत्य ॥

२०५ नः | १।२।९५॥

पदान्ते नस्य लुग्भवति ॥

२०६ न्लुक् सुबाश्रये |१| २|४७ |

नस्य लुक् सुबाश्रये कार्ये प्राप्ते असदिव भवति || असत्त्वे भ्यत्या इत्यादि सुबाश्रयं कार्यं न भवति । पुनर्लुक् । लुचि सकृद्वाषितो विधिर्बाधित एवेति युक्त्या पुनरात्यादि न भवति । ङौ।

२०७ ङिग्योर्वा |१| २|१५० |

अपदान्तस्यानः श्नो वा भवति ङौ भ्यां च परतः न इल्वमात्परस्य || उद्ना उदकेन उदभ्याम् उदकाभ्याम् उदभिः उदकैः । उद्ने उदकाय उदभ्याम् उदकाभ्याम् उदभ्यः उदकेभ्यः । उद्नः उदकात् उदद्भ्याम् उदकाभ्याम् उदभ्यः उदकेभ्यः । उद्नः उदकस्य उद्नो उदकयोः उद्नाम् उदकानाम् । उद्नि उदनि उदके उद्नोः उदकयोः उदसु उदकेषु ॥ एवमासनशब्दस्य टादौ आसन्नित्यादेशे प्रक्रिया | आस्ना आसनेन आसभ्याम् आसनाभ्याम् आसभिः आसनैः । आस्ने आसनाय आसभ्याम् आसनाभ्याम् आसभ्यः आसनेभ्यः । आस्नः आसनात् आसभ्याम् आसनाभ्याम् आसभ्यः आसनेभ्यः । आस्नः आसनस्य आस्नोः आसनयोः आस्नाम् आसनानाम् । अस्नि आसनि आसने आस्नो: आसनयोः आससु आसनेषु || उपकुम्भशब्दात्स्वादयः । " आतोऽनाङः श्लुक् १४८|" इत्यधिकृत्य |

२०८ अव्ययीभावस्य | १|२| १५५।

अव्ययीभावस्य नपः सम्बन्धिनः सुपः श्लुग्भवति ॥ इति श्लुचि प्राप्तायां ॥

२०९ नातः |१२|१५६ |

अदन्तस्याव्ययीभावस्य नपः सम्बन्धिनः श्लुग्न भवति ॥

२१० अमपञ्चम्याः | १|२| १५७ |

अदन्तस्याव्ययीभावस्य नपः स्वसुपोऽम् भवति न पञ्चम्याः ॥ मत्वादि ||

२११ तृतीयाया वा | १|२| १५८ |

अदन्तस्याव्ययीभावस्य नपः स्वस्यास्तृतीयायाः अम् वा भवति ॥ पञ्चम्यामपञ्चम्या इनि निषेधात् नाम् ||

२१२ सप्तम्याः | १|२।१५९ |

अदन्तस्याव्ययीभावस्य नपः स्वसप्तम्याः अम् वा भवति || उपकुम्भम् उपकुम्भम् उपकुम्भम् । उपकुम्भम् उपकुम्भम् उपकुम्भम् । उपकुम्भम् उपकुम्मेन उपकुम्भम् उपकुम्भाभ्याम् उपकुम्भम् उपकुम्भैः । उपकुम्भम् उपकुम्भम् उपकुम्भम् । उपकुम्भात् उपकुम्भार उपकुम्भाभ्याम् उपकुम्भेभ्यः । उपकुम्भम् उपकुम्भम् उपकुम्भम् । उपकुम्भे उपकुम्भम् उपकुम्भयोः उपकुम्भम् उपकुम्भेषु उपकुम्भम् || एवम् उन्मत्तगङ्गं पारसमुद्रं मध्येपुरम् अन्तस्संसारं यावदमत्रं बहि-र्ग्रामम्परिग्राममअपग्रामम्आसंसारंप्राग्ग्रामम् अभिमित्रं प्रतिमुखम् अनुवनम् इतिसमन्तभद्रं सुभद्रं सक्षत्रम् आमूलम् अतिशीतम् अध्यात्मम् अनुरथं सतृणं यथाक्रमं प्रभृतयः शब्दा नेयाः ॥ सर्वादयः प्रथमाद्वितीययोः ज्ञानशब्दवत् टादौ पुंवत् । सर्वे सर्वे सर्वाणि । इत्यादि । टादौ । सर्वेण सर्वाभ्यां सर्वैः । इत्यादि नेतव्यम् || अन्यशब्दात् स्वादयः ॥

२१३ **पर्श्वतोऽनेकतरस्यान्यादेर्दक** स्वमोः | १|२।२।

नपोऽन्यादिपञ्चकस्य दग्भवति स्वस्वमोः परतः नैकतरस्य ॥ अकावितौ । अकार उच्चरणार्थः । ककारोऽन्त्यविध्यर्थः ॥

२१४ श्लुक् | १|२|५|

नपः स्वमोः सुग्भवति ॥ शित्त्वात्सर्वस्य । चर्जशः इति वा चर्त्वे । शेषं पुर्ववत् । अन्यत् अन्यद् अन्ये अन्यानि । हे अन्यत् हे अन्य हे अन्ये हे अन्यानि । अन्यत् अन्यद् अन्ये अन्यानि । टादौ पुंवत् ॥ एवमन्यतरइतरकतरकतमादयः । अनेकतरस्येति निषेधात् एकतरशब्दस्य सर्वशब्दवद्रूपं नेयम् । एकतरम् एकतरे एकतराणि । इत्यादि ॥ एवमन्यतमशब्दस्यापि || अन्यादिपञ्चके अन्यतरशब्दग्रहणात् दगभावः । अन्यतमम् अन्यतमे अन्यतमानि ॥ तद्शब्दात् स्वादयः । नित्यत्वात्प्रागेव स्वमोः श्लुचि सत्यां स्थानिवद्भावे प्राप्ते ॥

२१५श्लुचीगेनत | १|१|५२ |

परस्य श्लुचि सत्यां पूर्वकार्यमिगेनदिति द्वयमेव भवति || नान्यदिति नियमान्नात्वादि । अन्यत्रात्वाल्लुचोर्गोत्वादि प्राग्वत् । तत् तद् ते तानि। तेन ताभ्यां तैः। इत्यादि। एवं यद्ये यानि। इत्यादि। अदसः स्वमोः श्लुचि सस्य रित्वादि अन्यत्रात्वाल्लुचौ सर्वकार्ये कृते पश्चान्मत्वगुत्वे । टादौ पुंवत् । अदः अमू अमूनि । आमन्त्रणद्वितीययोरप्येवम् । अमुना अमूभ्याम् अमीभिः । इत्यादि । इदमः स्वमोः लुगादि शेषं पूर्ववत् । इदम् इमे इमानि । टादौ पुंवत् । अनेन आभ्याम् एभिः । इत्यादि । एतदशब्दस्याप्येवम् । एतत् एतद् एते एतानि ।

इत्यादि || अन्वादेशे अमः श्लुच्यपि। श्लुचीगेनदिति वचनादेनद्भवति । शेषं पूर्ववत् । एनत् एनद् एने एनानि इत्यादि ॥ एकशब्दस्य । एकम् एके एकानि । इत्यादि || द्विशब्दस्यात्वग्यादि । द्वे द्वे द्वाभ्याम् इत्यादि ॥ किंशब्दस्य स्वमोः श्लुचि कादेशो न भवति । अन्यत्र कादेशे ग्यादि सर्वशब्दवत् । किं के कानि । इत्यादि ॥ आकारान्तः सोमपाशब्दः तस्य ॥

२१६ नपोऽचो ह्रस्वः | १|२|१|

अजन्तेस्य नपुंसकस्य ह्रस्वो भवतीति ह्रस्वः । ततः स्वादयः । ज्ञानशब्दवत्प्रक्रिया । सोमपं सोमपे सोमपानि । इत्यादि ॥ इकारान्तो वारिशब्दः । ततः स्वादयः । सोः श्लुक औतो गीत्वे । "इको लुक् । २१८" इत्यधिकृत्य ॥

२१७ नम् सुपि | १|२| १०|

इगन्तस्य नपो नम् भवति अजादौ स्वसुपि परे || अमावितौ पूर्ववत् । अनप्सुटि इति निषेधात् न्यगिति न दीर्घः । णत्वं । जसः शौ नमादि। एकामन्त्रणे सोः श्लुचि ॥ " जरेसो वा | १|२|६| " इत्यधिकृत्य ॥

२१८ इको लुक् | १|२|७|

इगन्तस्य नमः स्वमोः श्लुक् लुग्वद्वा भवति || लुचि ह्रस्वेत इत्येङ् न श्लुचि । अमः श्लुचि शेषं प्राग्वत् । टादा- बजादौ नम् | आमो नम्ह्रस्वाट्साट इति नां । सिद्वलीति पदत्वे' न' इति नलुक् दीर्घः । वारि वारिणी वारीणि । हे वारे हे वारि हे वारिणी हे वारीणि । वारि वारिणी वारीणि । वारिणा वारिभ्यां वारिभिः । वारिणे वारिभ्यां वारिभ्यः । वारिणः वारिभ्यां वारिभ्यः । वारिणः वारिणोः वारीणां । वारिण वारिणोः वारिषु ॥ अधिस्त्रिशब्दात् स्वादयः । तस्याव्ययीभावत्वादव्ययीभावस्येति सुपः श्लुक् । अधिस्त्रि अधिस्त्रि अधिस्त्रि । इत्यादि ॥ दध्यत्थिसक्थ्य- क्षिशब्दानां प्रथमाद्वितीययोर्वारिशब्दवत् | टादौ ||

२१९ दध्यस्थिसक्थ्यक्ष्णोऽनङ् | १२|७|

दधि अस्थि सक्थि अक्षि इत्येतेषां नपामनद् भवत्यजादावापि परे ॥ अङावितौ । अदुच्चारणार्थः । ङकारोऽन्त्यादेशाः । श्नादेशः । दधि दधिनी दधीनि । इत्यादि । दध्ना दधिभ्यां दधिभिः । दध्ने दधिभ्यां दधिभ्यः । दनः दधिभ्यां दधिभ्यः । दध्नः दध्नो दध्नां । दध्नि दधनि दध्नोः दधिषु । एवमस्थिसक्थ्यक्षिशब्दाः ॥ त्रिशब्दात् जश्शसोः शौ नमादि । अन्यत्र पुंवत् । त्रीणि त्रीणि त्रिभिरित्यादि ॥ शुचिशब्दस्य प्रथमाद्वितीययोः वारिशब्दवत् । टादौ ॥

२२० पुमान्यतोऽयापि | १|२|८|

यदिगन्तमन्यतो विशेष्यवशान्नपि वर्तते तत्पुंवद्वा भवति अजादावापि परे ॥ पुंवद्भावे रविशब्दवत्प्रक्रिया । नत्वे नपुंसकत्वे वारिशब्दवत् । शुचि शुचिनी शुचीनि । इत्यादि । शुचिना शुचिभ्यां शुचिभिः । शुचिने शुचये शुचिभ्यां शुचिभ्यः । शुचिनः शुचेः शुचिभ्यां शुचिभ्यः । शुचिनः शुचेः शुचिनोः शुच्योः शुचीनां । शुचिनि शुचौ शुचिनोः शुच्योः शुचिषु ॥ एवं सखिपत्यादय आश्रयलिङ्गाः ॥ ईकारान्तस्य ग्रामणीशब्दस्य नप्त्वे 'नपोऽचो ह्रस्व ' इति ह्रस्वे शुचिशब्दवत् रूपं नेयं ॥ ग्रामणि ग्रामणिनी ग्रामणीनि । इत्यादि । टादौ नम्ह्रस्वौ वा न भवतः । ग्रामण्या ग्रामणिना ग्रामणिभ्यां ग्रामणिभिः । ग्रामण्ये ग्रामणिने इत्यादि || उकारान्तस्त्रपुशब्दः वारिशब्दवत् । त्रपु त्रपुणी त्रपूणि । इत्यादि || एवं तालुजानुकशेरुप्रभृतयः ॥ उपवधुशब्दात् स्वादयः । अव्ययीभावस्येति सुपः शुक्। उपवधु उपवधु उपवधु । इत्यादि ॥

मृदुपटुगुरुलघुप्रभृतीनामाश्रयलिङ्गानां शुचिशब्दवत् प्रक्रिया । मृदु मृदुनी मृदूनि । इत्यादि ॥ ऊकारान्तस्य खलपूशब्दस्य ह्रस्वे कृते ग्रामणिशब्दवत् । खलपु खलपुनी खलपूनि । इत्यादि ॥ ऋकारान्तस्य कर्तृशब्दस्याश्रयलिङ्गत्वात् शुचिशब्दवत् । कर्तृ कर्तृणी कर्तॄणि । इत्यादि ॥ एवं नेतृभर्त्तादयः । उपकर्तृशब्दात् स्वादयः अव्ययीभावस्येति सुपः श्लुक् । उपकर्तृ उपकर्तृ उपकर्तृ । इत्यादि ॥ ऋकारलृकारलॄकारान्ता अप्रसिद्धाः || एकारान्तः परमेशब्दः । तस्य ह्रस्वः आसन्न इति इकारः । ग्रामणिशब्दवत् प्रक्रिया । परमि परमिणी परमीणि ॥ टादौ । परमिणा परमया परमिभ्यां परमिभिः । इत्यादि ॥ ओकारान्तः अतिद्योशब्दः । ततः स्वादयः । ह्रस्वादि । अति अतिद्युनी अतिद्यूनि || टादावजादौ वा पुंवद्भावः । अतिद्युना अतिद्यवा ॥ अतिद्युने अतिद्यवे || अतिद्युनः अतिद्योः ॥ अ- तिद्युनः अतिद्योः अतिद्युनोः अतिद्यवोः अतिद्यीनाम् अतिद्यवाम् || अतिद्युनि अतिद्यवि अतिद्युनोः अतिद्यवोः अतिद्युषु ॥ ऐकारान्तः अतिरैशब्दः तस्य ह्रस्वे । अतिरि अतिरिणी अतिरीणि । टादौ । अतिरिणा अतिराया । हलादौ एकदेशविकृतमनन्यवद्भवति इति न्यायेन रायस्स्भीत्यात् अतिराभ्यामित्यादि || औकारान्तः अतिनौशब्दः । तस्य ह्रस्वे । अतिनु अतिनुनी अतिनूनि । टादौ । अतिनुना अतिनावा अतिनुभ्याम् अतिनुभिः । इत्यादि || ॥ इत्यजन्ता नपुंसकलिङ्गाः ||

॥ अथ हलन्ताः पुल्लिङ्गाः कथ्यन्ते ॥

तत्र हकारान्तो गुडलिह् शब्दः । ततः स्वादयः । हल्ङ्याडिति सोर्लुक्। " ञो लिलुङां धो ढः | १।२।८१|" इत्यधिकृत्य ||

२२१ हः | १|२|८३ ।

हस्य ढो भवति पदान्ते जलि च प्रत्यये परे || जश्त्वचर्त्वे । अजादौ सन्निकर्षः । सुपि चर्त्वं । गुडलिट् गुडलिड् गुडलिहौ गुडलिहः । इत्यादि । गुडलिट्सु गुडलिट्त्सु ॥ एवं मधुलिह परीषद् इत्यादयः || गोदुह्शब्दात् स्वादयः । सुलुक् ॥

२२२ **दादेरेधादेर्घः** | १|२| ८४ |

दकारादेरेघादेर्घातोर्हस्य घो भवति पदान्ते जलि च प्रत्यये परे ॥

२२३ बशो भष् झषः स्ध्वोश्चैकाचः प्रत्यये | १ | २|७६ |

झषन्तस्यैकाचोऽवयवस्य बशो भष् भवति पदान्ते सादौ ध्वादौ च प्रत्यये परे ॥ आसन्नः । जश्त्वचर्त्वे । सुपि चर्त्वषत्वे । गोधुक् गोधुग् गोदुहौ गोदुहः । आमन्त्र्येऽप्येवं । गोदुहं गोदुहौ गोदुहः । गोदुहा गोधुग्भ्यां गोधुग्भिः । गोदुहे गोधुग्भ्यां गोधुग्भ्यः । गोदुहः गोधुग्भ्यां गोधुग्भ्यः । गोदुहः गोदुहोः गोदुहां | गोदुहि गोदुहोः गोधुक्षु ॥ एवं रत्नदुह्- कामदुह्गुणदुहादयः ॥ मित्रगुह्शब्दात् स्वादयः ॥

२२४ द्रुह्मुहस्नुहस्निहो वा | १|२|८६ |

द्रुहादीनां हस्य घो वा भवति पदान्ते जलि च परे ॥ पक्षे ढः शेषं प्राग्वत् । मित्रध्रुक् मित्रध्रुग् मित्रध्रुट् मित्रध्रुड् मित्रद्रुहो मितद्रुहः ॥ एवं प्रमुह्प्रस्नुह्प्रस्निह्शब्दाः || अनडुह्शब्दात् स्वादयः ॥

२२५ वाः । १।२।१२८|

अनडुह्चतुर्शब्दयोरुतो वा इत्यादेशो भवति श्यनप्सुटि परे ॥

२२६ अनडुहो नम् | १ |२| ११३ |

अनडुहः सौ परे नम् भवति ॥ अमावितौ । मित्त्वादन्त्यादचः परो भवति सुलुक् । पदस्येति हस्य लुक् । न इति नलुचि परविधौ कर्तव्ये ॥

२२७ परे | १|२| ४९ |

परे कार्ये कर्तव्ये पूर्वमसद्भवति । इति पदस्ये- त्यन्तलुचोऽसत्त्वान्न नलुक् । अयं न्यायो धर्मानित्यादावपि द्रष्टव्यः । एकामन्त्रणे।

२२८ वोऽडुच्चतुरोः | १|२| १२७|

अनडुह्चतुरोरुतो वो भवति एकामन्त्रणे। नम्। सुलुगन्तलुचौ। हलादौ।

२२९ अनडुह्द्यूष्णिग्दिग्दृक्स्पृग्दधृक्परिव्राट् |१| २|७०१

अनडुह् दिव् उष्णिह् दिश् दृश् स्पृश् दधृष् परिव्राज् इत्येते शब्दाः पदान्ते कृतदत्वोत्वगत्वडत्वा निपात्यन्ते || अनड्वान् अनड्वाहौ अनड्वाहः । हे अनड्वन् हे अनड्वाहौ हे अनड्वाहः । अनड्वाहं अनड्वाहौ अनडुहः । अनडुहा अनडुद्भ्याम् अनडुद्भिः । अनडुहे अनडुद्भ्याम् अनाः । अनडुहः अनडुद्भ्याम् अनडुद्भ्यः । अनडुहः अनडुहोः अनडुहाम् । अनडुहि अनडुहोः अनडुत्सु || यकारान्तोऽप्रेसिद्धः ॥ वकारातः सुदिव्शब्दः ॥

२३० द्यौ|१| २|११२।

दिवः सौ द्यौरिति निपात्यते ॥ अचि सन्निकर्षः आमन्त्र्येऽप्येवं । हलादौ अनडुदिति निपातनात् दिवो द्युभावः । सुद्यौः सुदिवौ सुदिवः । हे सुद्यौः हे सुदिवौ हे सुदिवः । सुदिवं सुदिवौ सुदिवः । सुदिवा सुद्युभ्यां सुद्युभिः । सुदिवे सुद्युभ्यां सुद्युभ्यः । सुदिवः सुद्युभ्यां सुद्युभ्यः । सुदिवः सुदिवोः सुदिवां । सुदिवि सुदिवोः सुद्युषु । रेफान्तः सुवार्शब्दः । ततः स्वादयः । सुलुचि रस्य विसर्जनीयः । हषि विसर्जनीयस्य रः । सुपि ॥

२३१ रस्सुप्सि | १|२|७४ |

रस्य रिर्भवति सुपः से परे ॥ इदित् विसर्जनीयापवादः । सुवाः सुवारौ सुवारः । हे सुवाः हे सुवारौ हे सुवारः । सुवारं सुवारौ सुवारः । सुवारा सुवार्भ्यौ सुवार्भिः । सुवारे सुवार्भ्यौ सुवार्भ्यः सुवारः सुवार्भ्यो सुवार्भ्यः । सुवारः सुवारोः सुवारां । सुवारि सुवारोः सुवार्षु ॥ एवं सुद्वारादयः ॥ चतुरशब्दस्य बह्वर्थवाचित्वात्ततो जसादयः । जस्युतो वाः॥

२३२ रेष्णां संख्यानाम् | १|२|३४|

रषनान्तानां संङ्ख्यावाचिनां सम्बन्धिन आमो नां भवति || अतिसृचतुष्ष इति निषेधात् न दीर्घः णत्वं । सुपि रिः । चत्वारः । हे चत्वारः । चतुरः । चतुर्भिः । चतुर्भ्यः । चतुर्भ्यः । चतुर्णां । चतुर्षु ॥ लकारञकारान्तावप्रसिद्धौ ॥ मकारान्तः प्रदाम्शब्दः । ततः स्वादयः सुलुक् ॥

२३३ स्वोश्च मो निः |१| २|६९ |

मकरान्तस्य धातोर्नकारो भवति पदान्ते मवयोश्च परतः ॥ सुपि ॥

२३४ ङनस्तट् सोऽश्च |१| १|१४६ ।

पदान्ते ङनाभ्यां परस्य सस्य तड्वा भवति न श्चः संयोगस्य ॥ ट इत् आदिविद्ध्यर्थः । अदुच्चारणार्थः प्रदान् प्रदामौ प्रदामः । हे प्रदान् हे प्रदामौ हे प्रदामः । प्रदामं प्रदामौ प्रदामः । प्रदमा प्रदान्भ्यां प्रदान्भिः । प्रदामे प्रदान्भ्यां प्रदान्भ्यः । प्रदामः प्रदान्भ्यां प्रदान्भ्यः । प्रदामः प्रदामोः प्रदामां । प्रदामि प्रदामो: प्रदान्त्सु प्रदान्सु ॥ एवं प्रताम्प्रकाम्प्रशामादयः ॥ ङकारातोऽमसिद्धः ॥ णकारान्तः सुगण्शब्दः । ततः स्वादयः । सुलुगादि । सुपि ॥

२३५ ङ्णो गक्डक् शरि |१| १ | १४५ |

पदान्ते ङणयोर्यथासंख्यं गक्डकौ वा भवतः शरि परे || अकावितौ अदुच्चारणार्थः । कोऽन्तविद्ध्यर्थः । चर्त्वे । टोः पदान्त इत्यनेन ष्टुत्वनिषेधः । सुगण सुगणौ सुगणः । इत्यादि । सुगण्ट्सु सुगप्सु || एवं सुरण्सुभविष्वण्णादयः ॥ नकारान्तात् राजन्शब्दात् स्वादयः सुलुक् । न्यगिति दीर्घः । न इति नलुक् । एकामन्त्रणे सुलुचि ' न डान्लुगिति ' वचनात् न नलुक् । शसादावजादौ ' श्नोऽन ' इति श्नः । श्चुत्वेन नस्य ञः । हलादौ पदत्वेन नलुक् । तस्याः 'न्लुक्सुबाश्रये' इत्यसत्वान्नात्वादि । ङौ वा श्नः। शेषं पूर्ववत् । राजा राजानौ राजानः । हे राजन् हे राजानौ हे राजानः । राजानं राजानौ राज्ञः । राज्ञा राजभ्यां राजभिः । राज्ञे राजभ्यां राजभ्यः । राज्ञः राजभ्यां राजभ्यः । राज्ञः राज्ञोः राज्ञां । राज्ञि राज्ञोः राजसु ॥ एवं मूर्धन्उक्षन्तक्षन्प्रभृतयः ॥ दिवन्शब्दस्य सुटि राजन्शब्दवत् । असुटि श्ने ||

२३६ धातोर्व्रीग्दीर्घोऽयहल्नि चाच्छुर्कुरोः | १|२|६८।

छुर्कुरुत्वर्जितस्य धातोरिग्दीर्घो भवति पदान्ते यप्रत्ययवर्जितहल्परयोः नपरयोश्च वकाररेफयोः परतः ॥ शेषं सुगमम् । दिवा दिवानौ दिवानः । इत्यादि दीव्नः । दीव्ना दिवभ्यां दिवभिः । इत्यादि । सुपर्वन्शब्दात् स्वादयः । राजन् शब्दवत् । इयांस्तु भेदः अहल्वमादिति निषेधान्न श्नः । सुपर्वा सुपर्वाणौ सुपर्वाणः । इत्यादि । शसादौ सुपर्वणः । सुपर्वणा इत्यादि । एवं सुशर्मन्श्रीवर्मन्नित्यादयः ॥ पूषन्शब्दात् स्वादयः ॥

२३७ इन्हनपूषार्यम्णः शौ | १|२| १३६ ।

इन् हन् पूषन् अर्यमन् इत्येतेषां शावेव परे पूर्वोऽग्दीर्घो भवति ॥ इति नियमादन्यत्र दीर्घेऽप्राप्ते ||

२३८ सावतोश्च १/२/१३७।

अत्वन्तस्य इन्हन्पूषार्यम्णां च दीर्घो भवति सौ परे न चैकामन्त्रणे ॥ णत्वं शेषं प्राग्वत् । पूषा पूषणौ पूषणः । इत्यादि ॥ एवमर्यमन्शब्दः ॥ ब्रह्महन्शब्दात् स्वादयः पूषन्शब्दवत् प्रक्रिया । " पूर्वपैदस्थाद्वान्तनम्सुपः | १/२/५७|" इत्यधिकृत्य ॥

२३९ सक्वेकाचोः| १|२।५८ |

पूर्वपदस्थाभ्यां प्राभ्यां परस्य कवर्गवत एकाचश्चोत्तरपदस्यान्तनम्सुपां नस्य णो भवति ॥ असुटि श्ने

"दादेरेधादेर्घ। २२२" इत्यधिकृत्य ॥

२४० नि घ्नः | १|२|८५।

हनो हस्य घो भवति नकारे परे ॥

२४१ घि घ्नः | १|२/५२ |

हनो हस्य घे सति नस्य णो न भवति ॥ शेषं प्राग्वत् । ब्रह्मा ब्रह्महणौ ब्रह्माहणः । हे ब्रह्महन् || ब्रह्मघ्नः ॥ ब्रह्मघ्ना ब्रह्महभ्यां ब्रह्महभिः । इत्यादि || एवं भ्रूणहन्वृत्रहन्शब्दौ ॥ करिन्शब्दात् स्वादयः पूषनशब्दवत्प्रक्रिया । करी करिणौ करिणः । इत्यादि ॥ एवं हस्तिन्दन्तिन्दण्डिन्प्रभृतयः ॥ श्वन्शब्दात् स्वादयः सुटि राजन्शब्दवत् । असुट्यजादौ ||

२४२ श्वयुवन्मघोनां वस्येसुप्युश् | १ |२| १४८ | श्वन्युवन्मघवन् इत्येतेषां अपदान्तानां वशब्दस्योश् भवति सुट्ढिण्यादिवर्जिते ईप्रत्यये भ्यां च सुपि प्रत्यये च परतः ॥ श इत् सर्वादेशार्थः शेषं प्राग्वत् ॥ श्वा श्वानौ श्वानः । इत्यादि । शुनः ॥ शुना श्वभ्यां श्वभिः । इत्यादि ॥ एवं युवन्शब्दस्यासुट्युशि दीर्घः । युवा युवानौ युवानः । इत्यादि । यूनः । यूना युवभ्यां युवभिः । यूने युवभ्यां युवभ्यः । इत्यादि ॥ एवं मघवन्शब्दस्यासुट्युश्येङ् । मघवा मघवानौ मघवानः । इत्यादि । मघोनः । मघोना मघवभ्यां मघवभिः इत्यादि || पथिन्शब्दात स्वादयः ॥

२४३ श्यनप्सुव्यन् | १|२| १०९।

पथिन् मथिन् ऋभुक्षिन् इत्येतेषाम् अन्त्याजादेरन् भवति शावनपुंसकीये च सुटि परे ॥

२४४ थो नद् | १|२| ११०।

पथ्यादीनां यकारस्य नट् भवति श्यनप्सुटि परे || अटाविनौ अदुच्चारणार्थः । ट आदिविद्ध्यर्थ । सौ ॥

२४५ ओस्स्वनः | १|२| १११ ।

पय्यादीनामनः आद्भवति सौ परे । अनलाश्रय इति निषेधात् हल्ङ्याडिति सुलुचि प्राप्तायां न स्थानिवद्भावः । रित्यादि । अन्यत्र न्यगिति दीर्घः । अजादावसुटि ||

२४६ नः पथिमथ्यृभुक्षः | १|२| १०८ |

नान्तानामपदान्तानां पथ्यादीनामन्त्याजादेर्लुग्भवति ॥ हलि पदत्वान्नान्त्याजादिलुक् पुनर्न इति नलुक् । पन्थाः पन्थानौ पन्थानः । हे पन्थाः हे पन्थानौ हे पन्थानः । पन्थानं पन्थानौ पथः । पथा पथिभ्यां पथिभिः । पथे पथिभ्यां पथिभ्यः । पथः पथिभ्यां पथिभ्यः । पथः पथो पथां । पथि पथोः पथिषु ॥ एवं मन्ऋिभुक्षिन्शब्दौ ॥ मन्थाः मन्थानौ मन्थानः । ऋभुक्षाः ऋभुक्षाणौ ऋभुक्षाणः । इत्यादि || पश्चन्शब्दस्य बहुत्ववाचित्वात्ततो बहुवचनान्येव । डतिष्णां सख्यानामिति जस्शसोः श्लुक् । श्लुचीगेनदिति नियमान्न दीर्घः । न इति नलुक् । आमो रष्णां सख्यानामिति नाम् न्लुक् दीर्घः । पश्च । हे पश्च । पश्च । पञ्चभिः । पञ्चभ्यः । पञ्चभ्यः । पञ्चानां । पञ्चसु ॥ स्त्रीनपुंसकयोरप्येवम् । एवं सप्तन् नवन् दशन् एकादशन् इत्यादयः ॥ अष्टन्शब्दात् जसादयः ॥

२४७ **वाऽष्ट आः** | १/२/२१९ |

अष्टन्शब्दस्य आद्वा भवति सु परे ॥ एकाल्त्वादन्त्यस्य । दीर्घः ॥

२४८ अष्ट औश् | १|२| १५३॥

अष्टाशब्दात्परयोः जश्शसोरौश् भवति ॥ श इत् सर्वादेशार्थः । ऐच् पक्षे पञ्चन्शब्दवत् । अष्टौ अष्ट । हे अष्टौ हे अष्ट । अष्टौ अष्ट । अष्टाभिः अष्टभिः । इत्यादि । आमो नित्यत्वान्नामि पुनराकारः अष्टानाम् । अष्टासु अष्टसु ॥ जकारान्तो भिषज्शब्दः । ततः स्वादयः सुलुक् ॥

२४९ चोः कुः ।१।२।८८|

चोः कुर्भवति पदान्ते जलि च परे ॥ आसन्न इति घोषवतो जस्य तादृशो गः चर्त्वं च । सुपि कुत्वे षत्वे च कृते चर्त्वं च । भिषक् भिषग् भिषजौ भिषजः । इत्यादि । भिषक्षु ॥ एवं जन्मभाज् सुकृतभुज् इत्यादयः ॥ युज्शब्दात् स्वादयः ||

२५० युञ्रोऽसमासे |१| २ | ११५ |

असमासे युञ्रः श्यनप्सुटि नम्भवति ॥ युज्यञ्चीति नस्य ङः । अजादौ श्चुत्वेन ञः। युङ् युञ्जौ युञ्जः । इत्यादि ॥ समासे न नम् । वियुक् वियुग वियुजौ वियुजः । इत्यादि ॥ धानाभृस्जशब्दात् स्वादयः ॥

२५१ संयोगस्यादिस्कोर्लुक् | १।२/९१|

संयोगस्याद्योः सकयोर्लुग्भवति पदान्ते जलि च परे || व्रश्चभ्रस्जेत्यादिना जस्य षः जश्त्वचर्त्वे । अजादौ श्चुत्वेन सस्य शः पुनर्जश्त्वं । धानाभृट् धानाभृड् धानाभृज्जौ धाना- भृज्जः । इत्यादि । धानाभृट्त्सु धानाभृट्सु || विश्वसृज् शब्दात् स्वादयः व्रश्चभ्रस्जेत्यादिना जस्य षः । विश्वसृट् विश्वसृड् विश्वसृजौ विश्वसृजः इत्यादि ॥ एवं कंसपरिमृज् देवेज् सम्राज् विभ्राज् इत्यादयः ॥ परिव्राट्-शब्दात् स्वादयः । अनडुदित्यादिना जस्य डः । चर्त्वं । परिव्राट् परिव्राड् परिव्राजौ परिव्राजः । इत्यादि || बगडान्ता अप्रसिद्धाः ॥ दकारान्तः सर्वविद्शब्दः । ततः स्वादयः सुलुगादि सुगमं ॥ सर्ववित् सर्वविद् सर्वविदौ सर्वविदः । इत्यादि एवं तत्त्वविद्वेदविदादयः । द्विपादशब्दात् स्वादयः सुटि अविशेषः । शसादावजादौ |

२५२ पादोऽपदस्य ग्यसुट्छिण्यादौ पद् | १|२/१४४ ।

अ- पदस्य पादः पद्भवति सुहिण्यादिवर्जिते प्रत्यये भ्यांच परतः ॥ वलि पदत्वान्न पद् । द्विपात् द्विपाद् द्विपादौ द्विपादः । हे द्विपात् हे द्विपाद् हे द्विपादौ हे द्विपादः । द्विपादं द्विपादौ द्विपदः । द्विपदा द्विपाद्भ्यां द्विपाद्भिः । इत्यादि । एवं सुपादचतुष्पादादयः ॥ झकारान्तोऽप्रसिद्धः ॥ भकारान्तो गर्दभ्शब्दः । ततः स्वादयः । बशो भषिति दस्य धः शेषं प्राग्वत् । गर्धप् गर्धब् गर्दभौ गर्दभः । इत्यादि ॥ घढान्तावप्रसिद्धौ ॥ धकारान्तः सुबुध्शब्दः ततः स्वादयः भषादि । सुभुत् सुभुद् सुबुधौ सुबुधः । इत्यादि । एवं तत्त्वबुध्विश्वबुध्प्रभृतयः || खफान्तावप्रसिद्धौ || छकारान्तः तत्त्वप्राच्छ् शब्दः । ततः स्वादयः । ब्रस्चेत्यादिना छस्य षः । जश्त्वादि । अजादौ अजाङ्गाङ इति द्वित्वं । तत्त्वप्राट् तत्त्वप्राड् तत्त्वप्राच्छौ तत्वप्राच्छः । इत्यादि ॥ ठकारन्तोऽपसिद्धः ॥ थकारान्तः सूत्रग्रथ्शब्दः ततः स्वादयः जश्त्वचर्त्वे । सूत्रग्रत् सुत्रग्रद् सूत्रग्रथौ सूत्रग्रथः । इत्यादि ॥

एवम् अग्निमथादयः ॥ चकारान्तः सुवाच्शब्दः ततः स्वादयः कुत्वजश्त्वादि । सुवाक् सुवाग् सुवाचौ सुवाचः इत्यादि ॥ एवं वारिमुच्बहुसे च्प्रभृतयः ॥ कुञ्च्शब्दात्स्वादयः सुलुगन्तलुचौ ॥

२५३ **युज्यञ्चिक्रुञ्च** | १|२|८९ |

युज्अञ्च्कुञ्च् इत्येतेषां नस्य कुर्भवति पदान्ते जलि च परे । आसन्न इत्यनुनासिको ङः । अजादौ सुपि । नामित्यादिना नस्य ञः। सुपि ङणो गक् डक् शरीति वा गक् | क्रुङ् क्रुञ्चौ क्रुञ्चः । इत्यादि ॥ मूलवृश्च् शब्दात् स्वादयः । संयोगस्येति सलुक् । व्रश्चभ्रस्जेति चस्य षः जश्त्वादि । अजादौ श्चुत्वं । मूलवृट् मूलवृड् मूलवृश्चौ मूलवृश्चः । इत्यादि ॥ एवं वृक्षवृश्चादयः ॥ प्राच्शब्दात् स्वादयः ॥

२५४ उगिदचोऽनेधादेः | १|२|११४ |

उगितोऽञ्चतेश्च नम् भवति शावनप्सुटि परे नैधादेः || अमावितौ । प्राग्वत् मुलुगन्तलुचौ । युज्यञ्चीति नस्य ङः । अजादौ म्नामिति नः । शसादावजादौ ||

२५५ श्चोऽचः | १|२| १४६ ।

पदान्तस्याचः श्चादेशो भवति ग्यसुट्छिप्यादौ परे ॥ शतावितौ शः सर्वादेशार्थः अदुच्चारणार्थः ॥

२५६ श्चे | १|२| १३९ ।

श्चादेशे पूर्वोऽग्दीर्घो भवति ॥ सन्निकर्षः । हलादौ कुत्वजश्त्वे सुपि षत्वचर्त्वे । प्राङ् प्राञ्चौ प्राञ्चः । हे प्राङ् हे प्राञ्चौ हे प्राञ्चः । प्राञ्चं प्राञ्चौ प्राञ्चः । प्राचा प्राग्भ्यां प्राग्भिः । इत्यादि । एवमपाच्छब्दः ॥ प्रत्यच्-शब्दात् स्वादयः प्राच्शब्दवत् प्रक्रिया । प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रत्यञ्चः । हे प्रत्यङ् हे प्रत्यञ्चौ हे प्रत्यञ्चः । प्रत्यञ्चं प्रत्यञ्चौ प्रतीचः । प्रतीचा प्रत्यग्भ्यां प्रत्यग्भिः । प्रतीचे । इत्यादि || उदच्शब्दस्य सुट्यविशेषः । असुट्यजादौ ॥

२५७ उद ई |१| २|१४७ |

उदः परस्यापदस्याचः **आदेरीद्भवति ग्यसुरछिण्यादौ** परे || शेषं प्राग्वत् । उदङ् उदचौञ्चौ **उदञ्चः । हे** उदङ् हे उदञ्चौ **हे उदञ्चः** । उदञ्चम् **उदञ्चौ उदीचः ।** उदीचा उदग्भ्याम् उदग्भिः । **इत्यादि** || देवद्र्यच्शब्दात् **स्वादयः** । देव अच् इति स्थिते ॥

२५८ विष्वग्देवसर्वादेर्डद्रिगञ्चि क्वौ| २|२| ६५ |

विष्वग्देवशब्दयोः सर्वादेश्च डद्रिर्भवति क्विबन्तेऽञ्चि परे || डकावितौ डोऽन्त्याजादिलुगर्थः । को देशविद्ध्यर्त्यः । पुनर्यञ् । शेषं प्राग्वत् । देवद्रयङ् देवद्र्यञ्चौ देवद्र्यञ्चः । हे देवद्रयङ हे देवद्र्यञ्चौ हे देवद्र्यञ्चः । इत्यादि । अ सुटि । देवद्रीचः । देवद्रीचा देवद्र्यग्भ्यां देवद्र्यग्भिः । इत्यादि ॥ एवं विष्व- द्र्यच्च्सर्वद्र्यच्तद्र्यच्यद्र्यच्प्रभृतयः ॥ अदद्र्यच्शब्दस्य |

२५९ वाद्रेः |१| २|४५ |

अद्र्यन्तस्यादसो दस्य मो वा यथासम्भवं भवति ॥ माच्चालो गुः । स च षिनाभ्यामन्यस्मिन्नसन्निति यत्रादौ कृते पुनर्गुः । अदमुयङ् अदमुयञ्चौ अदमुयञ्चः । हे अदमुयङ् हे अदमुयञ्चौ हे अदमुयञ्चः । अदमुयञ्चं अदमुयञ्चौ । असुटि श्चे दीर्घे च कृते गोर्गित्त्वात् यत्रोऽभावे प्रकृतिभाव एव । अदमुईचः । अदमुईचा अदमुयग्भ्याम् अदमुयग्भिः । इत्यादि || एवम् अमुमुयच्चशब्दः ॥ अमुद्र्यच्चशब्दस्य । अमुद्र्यङ् अमुद्र्यञ्चौ अमुद्र्यञ्चः । हे अमुद्र्यङ् हे अमुद्र्यञ्चौ हे अमुद्र्यञ्चः । अमुद्र्यञ्चम् अमुद्र्यञ्चौ । असुटि श्चे दीर्घः । अमुद्रीचः । अमुद्रीचा अमुद्र्याभ्याम् अमुद्र्याग्भिः । इत्यादि । एवम् अदद्र्यच्चशब्दः ॥ समच् सहाच् इति स्थिते ॥

२६० सम्सहस्य समिसध्रि |२| २|६६ |

सम्सहशब्दयोः सनि सध्रि इत्यादेशौ क्रमेण भवतः किबन्ते अञ्चि परे ॥ यत्र् ततः स्वादयः प्राच्शब्दवत् प्रक्रिया | सम्यङ् सम्यञ्चौ सम्यञ्चः । इत्यादि ॥ एवं सध्र्यच्चशब्दः || तिरस् अच् इति स्थिते ॥

२६१ तिरसस्तिर्ये | २|२|६७|

तिरः शब्दस्य तिरिर्भवति अञ्चेरति परतः ॥ ततः स्वादयः । तिर्यङ् तिर्यञ्चौ तिर्यञ्चः । इत्यादि ॥ असुटि श्चे अदभावान्न तिर्यादेशः सस्य श्चुत्वं । तिरश्चः । तिरश्चा तिर्य- ग्भ्यां तिर्यग्भिः । इत्यादि || टकारान्तोऽप्रसिद्धः ॥ तकारान्तो मरुच्छब्दः ततः स्वादयः जश्त्वचर्त्वे । मरुत् मरुद् मरुतौ मरुतः । इत्यादि ॥ एवं हरित्प्रभृतयः || भवतु इति स्थिते उदित् नमाद्यर्थः । ततः स्वादयः । सुटि उगिदचोऽनेधादेरिति नम् । सौ सावतोश्चेति दीर्घः सलुगन्तलुचौ । एकामन्त्रणे ||

२६२ वोशनाशनन्नघोभगोभोः स्वमश्चैकामन्त्रणे । १।२।१२१

उशनस् अघवत् भगवत् भवत् इत्येतेषां एकामन्त्रणे उशन उशनन् अघोर् भगोर् भोरित्येते आदेशाः क्रमेण वा निपात्यन्ते स्वमोश्च लुक् ॥ पक्षे सुलुगन्तलुचौ । शेषं सुगमं । भवान् भवन्तौ भवन्तः । हे भोः हे भवन् हे भवन्तौ हे भवन्तः । असुटि न नम् । भवतः । भवता भवद्भ्यां भवद्भिः ॥ एवमघवतुभगवतुशब्दौ उदनुवन्धौ । गोमतुधनवतुशब्दादीनामुदनुबन्धानां । गोमान् गोमन्तौ गोमन्तः । हे गोमन् । इत्यादि । धनवान् धनवन्तौ धनव- न्तः । इत्यादि भवतुशब्दवत्प्रक्रिया || शत्रन्ताद्भवतृशब्दात् स्वादयः । ऋदित् नमाद्यर्थः । सुटि नम् । सावत्वन्तत्वाभावान्न दीर्घः । शेषं प्राग्वत्| भवन् भवन्तौ भवन्तः । असुटि । भवतः । भवता भवद्भ्यां भवद्भिः । इत्यादि ॥ एवं पचतृपततृअदतृदीव्यतृसुन्वतृक्रीणनुदतुतन्वतृरुन्धतृचोरयितृ योजयितृप्रभृतयः शब्दा नेयाः || महतृशब्दात् स्वादयः । ऋदित् उगित्कार्यार्थः । नमादि ॥

२६३ स्महतः | १|२| १३५॥

सान्तस्य महतश्च नकारे पूर्वोऽग्दीर्घो भवति श्वनप्सुटि परे न चैकामन्त्रणे ॥ शेषं प्राग्वत् । महान् महान्तौ महान्तः । हे महन् हे महान्तौ हे महान्तः । महान्तं महान्तौ महतः । महता महद्भ्याम् इत्यादि || ददतृशब्दात् स्वादयः । ऋदित उगिदच इति नमि प्राप्ते ॥

२६४ न नम् | १|२| १५ |

द्विरुक्तस्य जक्षादिपञ्चकस्य च शत्रन्तस्य नम् न भवति ॥ ददत् ददतौ ददतः । इत्यादि ॥ एवं दधतृजुह्व-तृबोभवतृपापचतृजेक्षतृजाग्रतृदरिद्रतृचकास तृशासतृप्रभृतयः शब्दा नेयाः ॥ ककारान्तोऽमसिद्धः ॥ पकारान्तः स्वप्शब्दः ततः स्वादयः सुटि त्रपस्व- स्नित्यादिना दीर्घः । स्वाप् स्वापौ स्वापः । इत्यादि भादौ "भोऽपोऽदित्यद् । २६९|" इत्यद् । स्वद्भ्यां स्वद्भिः । इत्यादि ॥ शकारान्तो विश्शब्दः । ततः स्वादयः । व्रश्चेत्यादिना शस्य षः जश्त्वादि शेषं प्राग्वत् । विट् विड् विशौ विशः । इत्यादि ॥ एवं परिभ्रश् आक्रुशादयः ॥ तादृश्शब्दात् स्वादयः । अनडुदिति शस्य गः शेषं सुगमं । तादृक् तादृग् तादृशौ तादृशः। इत्यादि । एवं यादृश्अमूदृश्एकादृश्ईदृश्एतादृश्त्वादृश्- भवादृश्मादृश्कीदृश्अन्यादृश्सदृश्प्रभृतयः शब्दा नेयाः ॥ तत्त्वदिश्शब्दात् स्वादयः । अनडुदिति शस्य गः । तत्त्वदिक् तत्त्वदिग् तत्त्वदिशौ तत्त्वदिशः । इत्यादि ॥ गुणस्पृश्शब्दात् स्वादयः अनुदिति शस्य गः । गुणस्पृक् गुणस्पृग् गुणस्पृशौ गुणस्पृशः । इत्यादि ॥ षकारान्तो विद्विष्शब्दः ततः स्वादयः जश्त्वादि । विद्विद् विद्विड् विद्विषौ विद्विषः । इत्यादि ॥ एवं रत्नमुष्वैरिपिष्कन्याश्लिष्प्रभृतयः ॥ षष्शब्दस्य बहुत्ववाचित्वात्ततो जसादयः । डतिष्णामिति जश्शसोः श्लुक् जश्त्वादि । रष्णां सङ्ख्यानामिति आमो नाम् जश्त्वम् । अनामनगरीनवतेरिति निषेधेन ष्टुत्यं । प्रत्यये इत्यनुनासिकः । अतिसृचतुष इति निषेधात् नामि न दीर्घः । षट् षड् । षट् षड् । । षडभिः । षड्भ्यः । षड्भ्यः । षण्णां । षट्त्सु षट्सु ॥ सकारान्तो वेधस्शब्दः । तसः स्वादयः ॥

२३५ असोऽनेधादेः ॥ १ |२| १३८ |

असन्तस्याग्दीर्घो भवति सौ परे नैधादेः न चैकामन्त्रणे ॥ सुलुचि सस्य रिविसर्जनीयौ । भादौ सुपि सस्य रित्वोत्वयोरे ङ् सुपि रिर्विसर्जनीयश्च । तस्य शार वेति वा सः । वेधाः वेधसौ वेधसः । हे वेधः हे वेधसौ हे वेधसः । वेधसा वेधोभ्यां वेधोभिरित्यादि । वेधस्सु वेधःसु । एवं चन्द्रमस्सुवचस्प्रभृतयः ॥ दोस्-शब्दात् स्वादयः सुलुगादि । अजादौ षत्वं । असुटि पद्दन्निति वा दोषन्नादेशः । श्नादि । दोः । दोषौ । दोषः । इत्यादि । दोष्णः दोषः । दोष्णा दोषा दोषभ्यां दोर्भ्याम् इत्यादि ॥ उशनस्शब्दात् स्वादयः । ऋत्सखीत्यादिना सोर्डादेशः डित्यन्त्याजादेर्लुक् । एकामन्त्रणे । वोशनो- शनन्निति विकल्पेनादेशद्वयं । पक्षे वेधस्शब्दवत् । अन्यत्राविशेषः । उशना उशनसौ उशनसः । हे उशन हे उशनन् हे उशनः हे उशनसौ हे उशनसः । इत्यादि वेधस्शब्दवत् ॥ पुरुदंशस्शब्दस्य सोर्डादेशः अन्यत् वेधस्शब्दवत् । पुरुदंशा पुरुदंशसौ पुरुदंशसः ॥ एवमनेहस् शब्दस्य । अनेहा अनेहसौ अनेहसः । इत्यादि ॥ पुम्सुशब्दात् स्वादयः । उदित् ममाद्यर्थः ॥

२६६ **पुंसो ङम्** | १|२| ११६।

पुंस्शब्दस्य ङम् भवति श्यनप्सुटि परे ॥ ङ इत् अन्त्यादेशार्थः । नम् । स्महत इति दीर्घः सुलुगन्तलुचौ । शल्यनुस्वारः । इलादौ पदस्येति सुलुक् । मस्य परस्वोऽनुनासिको ऽनुस्वारो वा । सुप्यनुस्वार एव । शर्न्मम इन्यत्र नम्वचनात् नमादेशानुस्वारस्यैव शरि ग्रहणान्मकारादेशानुस्वारात्परस्य सस्य षिर्न्न भवति । पुमान्

पुमांसौ पुमांसः । हे पुमन् हे पुमांसौ हे पुमांसः । पुमांसं पुमांसौ पुंसः । पुंसा पुम्भ्यां पुम्भिः । पुंसे पुम्भ्यां पुम्भ्यः । पुंसः पुम्भ्यां पुम्भ्यः । पुंसः पुंसोः पुंसां । पुंसि पुंसोः पुंसु ॥ श्रेयसुशब्दात् स्वादयः उदित् नमादि । त्महत इति दीर्घः शेषं प्राग्वत् । श्रेयान् श्रेयांसी श्रेयांसः । हे श्रेयन् हे श्रेयांसौ हे श्रेयांसः । श्रेयांसं श्रेयांसौ श्रेयसः । श्रेयसा श्रेयोभ्यां श्रेयोभिः । इत्यादि ॥ एवं गरीयसुमहीयसुकनीयसुनेदीयसुप्रभृतयः ॥ विद्वमुशब्दात् स्वादयः । उदित् । सुट्यविशेषः । असुटि ॥

२६७ क्वस उस् | १|२| १४५|

अपदस्य कस उस् भवति ग्यसुट्छिप्यादौ परे ॥ सस्य षिः । हलादौ अक्वसिति प्रतिषेधान्न रिः । जश्त्वेन सस्य दः सुपि चर्त्वं । विद्वान् विद्वांसौ विद्वांसः । हे विद्वन् हे विद्वांसौ हे विद्वांसः । विद्वांसं विद्वांसौ विदुषः । विदुषा विद्वद्भ्यां विद्व- द्भिः । विदुषे विद्वद्भ्यां विद्वद्भ्यः । विदुषः विद्वद्भ्यां विद्वद्भ्यः । विदुषः विदुषोः विदुषां । विदुषि विदुषोः विद्वत्सु || एवं पेचिवसु । असुटि क्वस उसि निमित्ताभावान्नैमित्तिकस्याप्यभाव इति नेट् । पेचुषः पेचुषा । इत्यादि ॥ एवमनाश्वसुप्रभृतयः || अनुस्वारविसर्जनीयजिह्वामूलीयोपध्मानीयान्ता अप्रसिद्धाः ||

॥ इति हलन्ताः पुल्लिङ्गाः ॥

॥ अथ हलन्तास्त्रीलिङ्गा उच्यन्ते ॥

तत्र इकारान्तः उष्णिह्शब्दः ततः स्वादयः । अनडुदिति हस्य गः चर्त्वं च शेषं प्राग्वत् । उष्णिक् उष्णिग् उष्णिहौ उष्णिहः । इत्यादि ॥ उपानह् शब्दात् स्वादयः ॥

२६८ नहो धः| १|२|८७|

नहो धातोर्हस्य धो भवति पदान्ते जलि च परे ॥ जश्त्वादि । उपानत् उपानद उपानहौ उपानहः । इत्यादि ॥ गुडलिहादीनां पुंवद्रूपं नेयं ॥ यान्तोऽप्रसिद्धः ॥ वकारान्तो दिव्शब्दः । ततः स्वादयः सुदिव्शब्दवत् । द्यौः दिवौ दिवः । इत्यादि ॥ रेफान्तो गिर्शब्दः । ततः स्वादयः । सुलुक् । धातोर्व्रीगिति दीर्घः । विसर्जनीयः । हलादौ तस्य रः । सुपि दीर्घरेफौ । गीः गिरौ गिरः । इत्यादि । एवं धुर्पुरादयः ॥ चतुर्शब्दाज्जसादयः तस्य त्रिचतुरस्त्रियां तिसृचतसृ इति चतसृभावः । रोऽनपोऽच्युरिति ऋतो रेफः । नामि न तिसृचतुष इति निषेधान्न दीर्घः। शेषं सुगमं । चतस्रः । हे चतस्रः । चतस्रः । चतसृभिः । चतसृभ्यः । चतसृभ्यः । चतसृणां । चतसृषु ॥ लञान्तावप्रसिद्धौ ॥ मकारान्तः प्रियप्रदाम्शब्दः । ततः स्वादयः पुंवत् । प्रियप्रदान् प्रियप्रदामौ प्रियप्रदामः । इत्यादि ॥ ङकारा न्तोऽप्रसिद्धः ॥ णकारान्तः सुगण्शब्दः पुंवत् । नकारान्तः सीमन्शब्दः । ततः स्वादयः राजन्शब्दवत् ॥ सीमा सीमानौ सीमानः । इत्यादि ॥ एवं सुदामन्सुराजन्बहुतक्षन्प्रभृतयः ॥ जकारान्तः स्रज्शब्दः । ततः स्वादयः भिषज्शब्दात् । स्रक् स्रग् स्रजौ स्रजः । इत्यादि । एवं गुणभाजादयः ॥ बगडान्ता अप्रसिद्धाः ॥ दकारान्तो विद्शब्दः ततः स्वादयः । वित् विद् विदौ विदः । इत्यादि । एवं दृषद्शरद्सम्पद्विपदादयः || झकारान्तोऽप्रसिद्धः ॥ भकारान्तः ककुभ्शब्दः । ततः स्वादयः । ककुप् कुकुब् ककुभौ ककुभः । इत्यादि । एवं त्रिष्टुभ्अनुष्टुभ्प्रभृतयः ॥ घढान्तावप्रसिद्धौ ॥ धकारान्तः समिध् शब्दः । ततः स्वादयः । समित् समिद् समिधौ समिधः । इत्यादि । एवं युध्क्रुध्क्षुधप्रभृतयः ॥ खफान्तावप्रसिद्धौ ॥ छकारान्तः तत्तप्राच्छशब्दः पुंवत् ॥ ठकारान्तोऽपसिद्धः ॥ थ रान्तोऽग्निमथ्शब्दः । ततः स्वादयः पुंवत् ॥ चकारान्तो रुच्शब्दः । ततः स्वादयः । रुक् रुग् रुचौ रुचः । इत्यादि । एवं वाच्त्वच्ऋच्प्रभृतयः ॥ टान्तोऽप्रसिद्धः ॥ तकारान्तः विद्युत् शब्दः ततः स्वादयः ॥ विद्युत् विद्युद् विद्युतौ विद्युतः । इत्यादि । एवं त्रिंशत्-चत्वारिंशत्-पञ्चाशत्प्रभृतयः ॥ कान्तोऽमसिद्धः ॥ पकारान्तोऽप्शब्दः । ततो रूढिवशाज्जसादयः । जसि त्रप्रस्वस्रित्यादिना दीर्घः । भादौ सुपि ॥

२६९ भेपोऽद् |१।२/२१८।

अपोऽद्भवति भादौ सुपि परे ॥ आपः । चापः । अपः । अद्भिः । अद्भ्यः । अद्भ्यः । अपाम् । अप्सु । शकारान्तो दृशशब्दः तादृशशब्दवत् । एवं दिश्स्पृश्प्रभृतयः ॥ षकारान्तो रुष्शब्दः । ततः स्वादयः सुलक् । रुट् रुड् रुषौ रुषः । इत्यादि । एवं त्विष्-विप्रुष्-गुणमुष्प्रभृतयः ॥ दधृष्शब्दात् स्वादयः । अनडुदिति षस्य गः । दधृक् दघृग दधृषौ दघृषः । इत्यादि ॥ सकारान्तोऽर्चिस्शब्दः । ततः स्वादयः । सुलुक् सस्य रिविसर्जनीयौ ॥ अजादौ सस्य षिः । हलादौ विसर्जनीयस्य रः । अर्चिः अर्चिषौ अर्चिषः । हे अर्चिः हे अर्चिषौ हे अर्चिषः । अर्चिषम् अर्चिषौ अर्चिषः । अर्चिषा अर्चिर्भ्याम् अर्चिर्भिः । इत्यादि ॥ सुवयस् सुपयस् इत्यादीनां वेधस्शब्दवत् ॥ अनुस्वाराद्यन्ताम् अप्रसिद्धाः ||

॥ इति हलन्ताः स्त्रिलिङ्गाः ॥

॥ अथ हलन्ता नपुंसकलिङ्गा उच्यन्ते ॥

तत्र हकारान्तो गोदुहशब्दः । ततः स्वादयः । स्वमोश्च श्लुक्| हस्य घः। बशो भष्| जश्त्वादि । औतो गी । जश्शसोऽशौ ॥

२७० जलाम् | १|२|१२|

अचः परा या जल्जातिः तदन्तस्य नपो नम् नित्यं भवति शौ परे ॥ नस्यानुस्वारः टादौ पुंवत् । गोधुक गोधुग् गोदुंही गोदूहि । हे- ३ | पुनरपि । गोधुक् गोधुग् गोदुही गोदूहि गोदुहा गोधुग्भ्यां गोधुग्भिः । इत्यादि । एवं विश्वलिहादयः ॥ यवान्तावप्रसिद्धौ ॥ रेफान्तो वार्शब्दः । ततः स्वादयः । स्वमोश्च श्लुक् । जश्शोऽसोश्शौ अंजलन्तत्वान्न नम् । शेषं प्राग्वत् । वाः वारी वारि । हे वाः हे वारी हे वारि । सुनरपि । वाः वारी वारि । वारा वार्भ्यां वार्भिः । इत्यादि ॥ चतुर्शब्दाज्जसादयः । जश्शसोश्शौ उतो वाः । शेषं प्राग्वत् । चत्वारि । हे चत्वारि । चतुर्भिः । इत्यादि ॥ लञान्तावसिद्धौ ॥ मकारान्तः प्रियप्रदाम् शब्दः । सतः स्यादयः । पूर्ववत्यक्रिया । प्रियपदान् प्रियपदामी प्रियपदामि । इत्यादि ॥ ङकारान्तोऽप्रसिद्धः ॥ णकारान्तः सुगण्शब्दः । ततः स्वादयः । सुगण् सुगणी सुगणि । इत्यादि । नकारान्तः कर्मन् शब्दः। ततः स्वादयः । स्वमोः श्लुचि । नलुक् । शौ न्यगिति दीर्घः । एकामन्त्रणे ॥

२७१ अलुग्वा |१|२|३|

एकामन्त्रणे न डान्लुगिति या नकारस्यालुक् सा नपुंसके वा भवति ॥ पक्षे नस्य लुक् शेषं प्राग्वत् । कर्म कर्मणी कर्मणि । हे कर्मन् हे कर्म हे कर्मणी हे कर्माणि । कर्म कर्मणी कर्माणि । कर्मणा कर्मभ्यां कर्मभिः । इत्यादि । एवं अहन्शब्दात् स्वादयः । स्वमोः श्लुक् सजूरहस्स इति नस्य रिः तस्य विसर्जनीयः। भ्यां ङिग्योर्वेति वा श्नः हलादौ नस्य रिः उत्वमेङ् च सुपि विसर्जनीयः सश्च वा । अहः अह्नी अहनी अहोनि । हे अहः हे अह्नी हे अहनी हे अहानि । अहः अह्नी अहनी अहानि । अह्ना अहोभ्याम् अहोभिः। अह्ने अहोभ्याम् अहोभ्यः । अह्नः अहोभ्याम् अहोभ्यः । अह्नः अह्नो अह्नाम् । अह्नि अहनि अह्नोः अहस्सु अहःसु ॥ जकारान्तः असृज्शब्दः ततः स्वादयः । नमादि | टादौ पद्दनित्यादिना का असन्नादेशः । पुनः प्राग्वत् इत्यादि । शेषं सुमभम् । असृक् असृग् असृजी असृञ्जि । हे-३ असृक् हे असृग् हे असृजी हे असृञ्जी 1 असृजा अस्ना असुग्भ्याम् असभ्याम् असृग्भिः असभिः । असृजे अस्ने असृग्भ्याम् असभ्याम् असृग्भ्यः असभ्यः । असृजः अस्नः असुग्भ्याम् असभ्याम् असृग्भ्यः असभ्यः। असृजः अस्नः असृजो: अस्नोः असृजाम् अस्नाम् । असृजि असनि अस्नि असृजीः अस्नोः असृक्षु अससु ॥ बगडान्ता अप्रसिद्धाः || दकारान्तः सुविद्शब्दः ततः स्वादयः । सुवित् सुविद्

सुविदी सुविन्दि । इत्यादि । द्विपात्शब्दात स्वादयः भ्यां पदादेश: शेषं प्राग्वत् । द्विपात् द्विपाद् द्विपदी द्विपान्दि । हे ३ द्विपात् द्विपाद द्विपदी द्विपान्दि | द्विपदा द्विपाद्भ्यां द्विपाद्भिः । इत्यादि ॥ झान्तोऽप्रसिद्धः || भकारान्तः सुककुभ्शब्दः ततः स्वादयः । सुककुप् सुककुब् सुककुभी सुकम्भि | इत्यादि ॥ घढान्तावप्रसिद्धी । धकारान्तः सुबुध्शब्दः ततः स्वादयः । सुर सुभुत् सुबुधी सुबुन्धि । इत्यादि ॥ खफान्तावप्रसिद्धौ ॥ छकारान्तः शब्दप्राच्छशब्दः ततः स्वादयः । शब्दप्राट् शब्दप्राड् शब्दप्राच्छी शब्दप्राञ्छि । इत्यादि ॥ ठकारान्तोऽप्रसिद्धः ॥ थकारान्तः सुत्रग्रथ्-शब्दः ततः स्वादयः । सूत्रग्रत् सूत्रग्रद् सूत्रग्रथी सूत्रग्रन्थि । इत्यादि ॥ चकारान्तः प्राच्शब्दः ततः स्वादयः भ्यां श्चादेशे दीर्घः शेषं प्राग्वत्। प्राक् प्राग् प्राची प्राञ्चि । इत्यादि । एवमपाच्-शब्दः । प्रत्यच्शब्दात् स्वादयः भ्यां श्चदीर्घौ। प्रयक् प्रत्यग् प्रतीची प्रत्यञ्चि। इत्यादि ॥ उदच्-शब्दस्य | उदक् उदग् उदीची उदञ्चि । इत्यादि ॥ सम्यच्-शब्दस्य | सम्यक् सम्यग् समीची सम्यञ्चि । इत्यादि। सध्र्यच्-शब्दस्य । सध्र्यक् सध्र्यग् सध्र्यीची सध्र्यञ्चि । इत्यादि ॥ तिर्यचशब्दस्य । तिर्यक् तिर्यग तिरची तिर्यचि इत्यादि ॥ टान्तोऽप्रसिद्धः ॥ तकारान्तः शकृत्-शब्दः ततः स्वादयः । शकृत् शकृद् शकृती शकृन्ति । इत्यादि । टादौ पद्दन्नित्यादिना वा शकन्नादेश: श्नादि । शकृता शक्ना शकृद्भ्यां शकभ्यां शकृद्भिः शकभिः । इत्यादि ॥ यकृत्- शब्दात् स्वादयः । यकृत् यकृद् यकृती यकृन्ति । इत्यादि । टादौ पद्दन्नियादिना वा यकन्नादेशः यकृता यक्ना यकृद्भ्यां यकभ्यां यकृद्भिः यकभिः । इत्यादि || दधतृशब्दात् स्वादयः ऋदित् शौ। ॥

२७२ अज्झेश्शतुः

अद्धवति झिर्यस्माद्धातोः सोऽज्झि: तस्माद्वि रुक्ताज्जक्षादिपञ्चकाच्च परो यः शता तदन्तस्य नपो नम् वा भवति शौ परे । शेषं सुगमं । दधत् दधद् दधती दधन्ति दधति । एवं ददतृजक्षतृप्रभृतयः ॥ यातृशब्दात् स्वादयः ऋदित्।

२७३ ङीग्योर्वादश्नः।

अवर्णात् परो यः शता तदन्तस्य नपो नम् वा भवति ङीग्योः परतः न श्नाप्रत्ययात् । यात् याद् याती यान्ती यान्ति इत्यादि । एवं भात् तुदत् करिष्यत् इयादयः ॥ भवदान् स्वादयः |

२७४ शप्श्यात्

शपः श्याच्च परस्य शतुर्नम् नित्यं भवति ङीग्योः परतः । भवत् भवद् भवन्ती भवन्ति । इत्यादि । एवं दीव्यत्-शब्दस्य दीव्यत् दीव्यद् दीव्यन्ती दीव्यन्ति । इयादि ॥ कोणत्-शब्दस्य अश्न इति निषेधात् ङीग्योर्न नम् । क्रीणत् क्रीणद् क्रीणती क्रीणन्ति । इत्यादि ॥ कपान्तावप्रसिद्धो ॥ शकारान्तः सदृश्-शब्दः ततः स्वादयः । सदृक् सदृग् सदृशी सदृंशि । इत्यादि । एवं तादृशादयः ॥ षकारान्तः सुपिष्-शब्दः ततः स्वादयः । सुपिट् सुपिड् सुपिषी सुपिंषि । इत्यादि ॥ सकारान्तः पयस्-शब्दः ततः स्वादयः शौ नमि । स्महत इति दीर्घः शेषं प्राग्वत् । पयः पयसी पयांसि । इत्यादि । एवं तेजस्वयस्एनस् अनस्प्रभृतयः ॥ विद्वस्शब्दात् स्वादयः भ्यां क्वस उस् शेषं

प्राग्वत् । विद्वत् विद्वद् विदुषी विद्वांसि । एवमनाश्वस्पेचिवस्प्रभृतयः ॥ अर्चिस्-शब्दात् स्वादयः शौ नमि दीर्घे च कृते पुनरनुस्वारषत्वे । अर्चिः अर्चिषी अर्चींषि । इयादि । एवं सर्पिस्हविस्प्रभृतयः ॥

॥ इति हलन्ता नपुंसकलिङ्गाः ॥

॥ अथालिङ्गौ युष्मदस्मच्छेदाच्येते ॥

ततः स्वादयः " युग्मदस्मद्भ्यामाकम्" । २८७।- इत्यधिकृत्य ||

२७५ त्वाही सौ |१| २।१८७।

युष्मदत्मदित्येतयोः त्व अह इत्येतावादेशौ यथासंख्यं भवतः तत्सम्बन्धिन्यन्यसंवन्धिनि वा सौ परे ॥ युष्मदस्मत्प्रकरणसमाप्तेः सुपः तत्सम्बन्ध्यन्यसम्बन्धित्वं वाच्यं ॥

२७६ **ङेसुटोऽस् १।२।१८०।**

युष्मदस्मद्भ्यां परयोर्ङेटोरम् भवति ॥ मत्वलुचौ ॥

२७७ मन्तस्य युवावो द्वयोः | १ | २|१८५ |

द्वित्वे युष्मदस्मदोर्मपर्यन्तस्य रूपस्य युवावौ भवतः सुपि परे ॥

२७८ **अमौद्धल्याः | १|१|१८३ |**

युष्मदस्मदोराद् भवति अमि औति इलादौ च सुपि परे || एद इत्यतो लुक् | अम्-दीर्घौ । जसि ॥

२७९ यूयवयौ जसि | १|२| १८८।

युग्मदस्मदोर्यूयवयौ भवतो जसि परे || अमादि । आमन्त्रणेऽप्येवम् । अमि ॥

२८० त्वमौ प्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मिन् | १|२| १८६

एकत्वे वर्तमानयोर्युष्मदस्मदोर्मपर्यन्तस्य त्वमौ भवतः सुपि प्रत्ययोत्तरपदयोश्च परतः ॥ आत्वादि औटि पूर्ववत् । शसि ॥

२८१ ङश्शोभ्यसोऽश्नाभ्यं |१२|१७८।

युष्मदस्मद्भ्यां परस्य ङसोऽश् भवति शस आदेर्नः चतुर्थीबहुवचनस्य भ्यसः अभ्यम् ॥ आत्यादि । टायां त्वमौ ॥

२८२ यौसि यः । १।२।१८४ |

युष्मदस्मदोर्यो भवति ङिटौस्सु परतः ॥ अदित् एव इत्यतो लुक् । भ्यामि युवावौ आत्वदीर्घो । भिस्यप्यात्वदीर्घो ॥ ङयि ॥

२८३ तुभ्यमह्यौ ङयि | १ |२| १८९ |

युष्मदस्मदोस्तुभ्यमह्यौ भवतो ङयि परे ॥ ङेरभादि । भ्यामि प्राग्वत् भ्यसः अभ्यमि ॥

२८४ दोर्लुक् |१| २|१८१।

दान्तयोः युष्मदस्मदोर्लुग्भवति सुपि परे ॥ एद इति लुक् ॥ ङसौ त्वमौ ॥

२८२ भ्योऽसोऽत् | १/२/१७९ ।

युष्मदस्मद्भ्यां परस्य ङसेः भ्यसश्च अद् मवाते || दोर्लुगल्लुचौ | वा चर्त्वं । भ्यामि प्राग्वत् । भ्यसोऽदादि । ङसि ॥

२८६ तवसमौ ङसि || १/२/१९०।

युष्मदस्मदोस्तवसमौ भवतो ङसि परे || ङसोऽश् । शित्वात्सर्वस्य । एद इति लुक् । ओसि युवाबौ यत्वादि । आमि ||

२८७ युष्मदस्मद्भ्यामाकम् १।२।१७७।

युष्मदस्मद्भ्यां परस्याम आकं भवति ॥ दोर्लुगादि । त्वमौ यत्वादि । ओसि प्राम्यत् सुप्यात्वादि । त्वं युवां यूयं । हे त्वं हे युवां हे यूयं । त्वां युवां युष्मान् । त्वया युवाभ्यां युष्माभिः । तुभ्यं युवाभ्यां युष्मभ्यं । त्वत् त्वद् युवाभ्यां युष्मत् युष्मद् । तव युवयोः युष्माकं । त्वयि युवयोः युष्मासु || अहम् आवां वयम् । माम् आवाम् अस्मान् । मया आवाभ्याम् अस्माभिः । मह्यम् आवाभ्याम् अस्मभ्यम् । मत् मद् आवाभ्याम् अस्मत् अस्मद् । मम आवयोः अस्माकं । मयि आवयोः अस्मासु ॥

२८८ तिङ वाक्यं | १|१|६१ |

तिङन्तस्य विशेषणं तेन सह वाक्यसंज्ञं भवति ||

२८९ पदाद्वाक्यस्य वस्नसौ युग्विभक्तेः ।१।२।१९१ |

स्ववाक्यावयवादात्परयोः द्वितीयाचतुथीषष्ठ्यन्तयोर्युष्मदस्मदोर्वस्नसौ यथासङ्ख्यं वा भवतः ॥ धर्मो वो रक्षतु । धर्मो युष्मान् रक्षतु । दानं वो दीयते । दानं युष्मभ्यं दीयते । तिङन्तादिपदाप्रयोगेऽपि तदर्थान्वपाद्वाक्यत्वं । शीलं वः स्वं । शीलं युष्माकं स्वं । धर्मो नो रक्षतु । धर्मोऽस्मान्रक्षतु । दानं नौ दीयते । दानमावाभ्यां दीयते । शीलं नौ स्वं । शीलमावयोः स्वं ॥

२९० वाम्नावौ द्वित्वे |१।२|१९२ |

द्विवे वर्तमानयोर्यथोक्तविशेषणयोः युष्मदस्मदोः वाम्नावित्येतावादेशौ यथासङ्ख्यं वा भवतः ॥ धर्मो वां रक्षतु । धर्मो युवां रक्षतु । दानं वां दीयते । दानं युवाभ्यां दीयते । शीलं वां स्वं । शीलं युवयोः स्वं । धर्मे नौ रक्षतु । धर्म आवां रक्षतु । दानं नौ दीयते । दानमावाभ्यां दीयते । शीलं नौ स्वं । शीलमावयोः स्वं ॥

२९१ तेमयावेकत्वे |१|२| १९३ |

एकत्वे वर्तमानयोर्यथोक्तविशेषणयोर्युष्मदस्मदोर्यथासङ्ख्यं ते मे इत्यादेशौ वा भवतः ॥ दानं ते दीयते । दानं तुभ्यं दीयते । शीलं ते स्वं । शीलं तव स्वं । दानं मे दीयते । दानं मह्यं दीयते । शीलं मे स्वं । शीलं मम स्वं ॥

२९२ त्वामौ द्वितीयायाः | १|२|१९४ |

एकत्वे वर्तमानयोः यथोक्तविशेषणयोर्युष्मदस्मदोर्यथास- ङ्ख्यं द्वितीयान्तयोः त्वा मा इत्यादेशौ वा भवतः ॥ धर्मस्त्वा रक्षतु । धर्मस्त्वां रक्षतु । धर्मो मा रक्षतु । धर्मो मां रक्षतु ॥

२९३ नेवामन्त्र्यं पूर्वं | १|२| १९५ |

युष्मदस्मद्भ्यां पूर्वमामन्त्र्यपदं नेव असदिव भवति ॥ असत्त्वे पदात्परत्वाभावात् तयोर्वस्नसादि न भवति । हे जना युष्मान्रक्षतु धर्मः इत्यादि । हे जना अस्मान्रक्षतु धर्मः इत्यादि । यत्र त्वामन्त्र्यपदात्पूर्वं पदान्तरमस्ति तत्र पदात्परत्वाद्वस्नसादि भवति । धर्मो हे जना वो रक्षतु । धर्मो हे जना नो रक्षतु इत्यादि । राजते जिनाराज ते || "न |१| २|१९७|" इत्यधिकृत्य ॥

२९४ पादाद्योः | १|२|१९८ |

पादाद्योः तयोः वस्नसादि न भवति ॥

त्रिलोकनगराधीशो युष्मान् पातु जिनेश्वरः ।
तस्यैव शासनं पुण्यमस्माकं मोक्षकारणम् || इत्यादि ||

२९५ मनसीक्षार्त्थै | १|२| १९९ |

मनसीक्षार्थै धातुभिर्योगे तयोर्वस्नासादि न भवति ॥ जनो युष्मान् समीक्षते । जनोऽस्मान् प्रेक्षते इत्यादि ॥ मनसीति किं ? जनो वः पश्यति चक्षुषा ॥

२९६ चवाऽहहैवयोगे | १|२|२००।

चादिभिर्योगे सम्बन्धे सति तयोर्वस्नसादि न भवति ॥ जनो युष्मांश्च पश्यति । दानं युष्मभ्यं वा दीयते । इदं युष्माकमह शीलं । जनो युवां ह पश्यति । जनस्त्वामेव पश्यति इत्यादि । एवमस्मदोऽपि ॥

२९७ नित्यमन्वादेशे | १|२|२०१।

कथितस्य कथनमन्वादेशः तस्मिन् यथोक्तविशेषणयोर्युष्मदस्मदोर्वसस्नादि नित्यं भवति । यूयं विनीतास्तद्वो गुरवो मानयन्ति । वयं विनीतास्तन्नो गुरवो मानयन्ति इत्यादि ॥ अन्वादेशे नित्यविधानात्पूर्वत्र विकल्पः ॥

॥ अथाव्ययान्युच्यन्ते ॥

२९८ तस्वन्ङामधणतस्याङ्क्त्वान्तुन्तिसुङ्सस्वाभस्वरादीन्यव्ययम् | १|१|३९| ||

तस् वत् ङां इत्येतदन्तानि धण्वर्जिततस्यन्तानि आम् क्त्वा अम् तुम् इत्येतदन्तानि तिसंज्ञानि सुङ्सुसुप्रतिरूपाणि स्वरादीनि च शब्दरूपाण्यव्ययसंज्ञानि भवन्ति ॥ तस् पीलु- मूलतस् इति स्थिते ||

२९९ अव्ययात्स्वौजस् |१| ३|९७|

अव्ययात् स्वौजसः प्रत्ययाः परे भवन्ति ||

३०० अव्ययस्य | १।२। १५४ |

अव्ययस्य सम्बधिनः सुपः श्लुग्भवति || पदसंज्ञायां सस्य रित्वादि । पीलुमूलतो विद्योतते विद्युत् । एवमन्यत्रापि ॥ वत् मुनिवद्वतमस्य || डाम् । किंतरां ॥ तसि । रावणतः रामतः बहुशः ॥ अम् द्रयांचक्रे || क्त्वा भूत्वा || अम् । पूर्वभोजं ॥ तुम् । कर्त्तुं ॥ ति । पटपटाकृत्य प्राध्वंकृत्य || सुङ्प्रतिरूपं । रात्रौ । वेलायाम् ॥ अस्ति स्यात् ॥ ससुप्रतिरूपाणि ततः । कथं ॥ स्वरादि । स्वस्तिष्ठति अन्तस्तिष्ठति प्रातर्गच्छतीत्यादि ||

सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ।

वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययम् ॥

॥ इति नामसंग्रहः ||

॥ अथ स्त्रीप्रत्ययान्ता उच्यन्ते ॥

त्रिचतुरः स्त्रियां तिसृचतसृ १९२ " इत्यधिकृत्य ||

३०१ गुरुपोत्तमस्यानार्षेऽपत्येऽणिञः ष्यङ् | १|३|२|

अनार्षेऽपत्ये अणिञन्तस्य गुरूपोत्तमस्य स्त्रियां प्यङ् भवति ॥ त्र्यादीनां वर्णानाम् अन्त्यमुत्तमं तस्य समीपमुपोत्तमं । षङावितौ । षकारः ष्यदिति प्रत्याहारार्त्यः | ङकारः अन्त्यादेशार्थः । आड् कारीषगन्ध्या दैवदत्त्या । गुरूपोत्तमस्येति किम् औपगवी दाक्षी ||

३०२ नृदुगिदञ्चोऽस्वस्रादेर्ङी | १|३|७|

स्त्रियां वर्तमानान्नान्ताहृदन्तादुगिदन्तादञ्चत्यन्ताञ्च ङीप्रत्ययः परो भवति न स्वस्रादेः ॥ ङ इत् । नान्तात् राज्ञी । श्वादि । सोहेल्ङ्याडिति लुक् । ऋतः ॥

३०३ क्रोष्टोरृ | १|३|१|

स्त्रियां वर्तमानस्य क्रोष्टुशब्दस्य ऋदादेशो भवति ॥ क्रोष्ट्री कर्ती । उगितः । भवती यान्ती याती भवन्ती । अञ्चः । प्राची अपाची प्रतीची उदीची समीची सध्रीची तिरश्ची । अस्वस्रादेरिति किं । स्वसा दुहिता ननान्दा माता याता ॥

३०४ पादो वा | १|३|९|

स्त्रियां पादन्तात् ङी वा भवति ॥ ङ्यां पादोऽपदस्येति पद्भावः । द्विपदी द्विपाद् |

३०५ कुम्भपद्यादी |१| ३|१०|

कुम्भपद्यादयः स्त्रियां ङ्यन्ता निपात्यन्ते ॥ कुम्भपदी कलशपदी इत्यादि ॥ ऋच्याङित्यधिकृत्य ||

३०६ मन्नन्बहुव्रीहेर्न च | १|३|१२|

स्त्रियां मन्नन्तादन्नन्तबहुव्रीहेश्च आड् प्रत्ययो वा भवति प्राप्तश्च न भवति ॥ ड इत् अन्त्याजादिलुगर्थः । दामा दामे दामाः । दामा दामानौ दामानः । बहुराजा बहुराजे बहुराजाः । बहुराजा बहुराजानौ बहुराजानः । अजेत्याड् अजा अश्वा एलका मूषिका उष्णिहा कुञ्चा इत्यादि ॥

३०७ टिट्टेण्ढोञणञ्गौरादिभ्यः | १ | ३ | १४ |

स्त्रियां टितः ठण्-ढण्भ्याम् इञितः अणतः अञः गौरादिभ्यश्च ङी भवति ॥ टितः उभयट् इति स्थिते । ट इत् ङ्यर्थः ॥

३०८ लुगतः | १|३|७८ ।

अतो लुग्भवति ङ्यां परतः ॥ उभयी । ठणः आक्षिकी । ढणः नादेयी । इञः दाक्षी । अणः औपगवी कुम्भकारी । अञः औत्सी । गौरादिभ्यः गौरी । मत्स्य ङी इति स्थिते अल्लुचि ।

३०९ मत्स्यतद्धितस्य हलो यः | १|३|७९ |

मत्स्यशब्दस्य तद्धितप्रत्ययस्य च हलः परस्य यस्य लुग् भवति ङ्यां परतः ॥ मत्सी मनुषी ॥

३१० सूर्योगस्त्ययोश्छे च |१| ३|८०|

सूर्यागस्त्ययो **छे** प्रत्यये च यस्य लुग्भवति ॥ सौरी आगस्ती ||

३११ वयस्यनन्त्ये | १|३|१७|

स्त्रियामनन्त्ये वयसि वर्तमानाद् अकारान्तात् **ङी** भवति **॥** कुमारी तरुणी । अनन्त्य इति **किं स्थविरा ||**

३१२ ऊध्नः | १|३|२०|

स्त्रियामूधन्नन्ताद्बहुव्रीहेर्ङी भवति ॥ श्नः | घटोध्नी ॥

३१३ श्वती वा | १|३|२२|

भवतोऽन्नन्ताद्बहुव्रीहेः स्त्रियां ङी वा भवति ॥ बहुराज्ञी बहुराजा । श्नवत इति किं बहुश्वा बहुश्वे बहुश्वाः । बहुधा बहुश्वानौ बहुश्वानः ॥

३१४ अनाच्छादनाज्जातेः पूर्वपदात् क्तादजातकृतमि- तप्रतिपन्नात् | १|३|२४ |

अनाच्छादनाज्जातिवाचिनः पूर्वपदात्परो यः क्तान्तः जातकृतमितप्रतिपन्नवर्जितः शब्दः तदन्ताद्बहुव्रीहेः स्त्रियां ङी भवति ॥ शङ्खभिन्नी केशलूनी । अनाच्छादनादिति किं वस्त्रच्छन्ना । जातेरिति किं? मासयाता । जातादिप्रतिषेधः किं दन्तजाता दन्तकृता स्तनमिता गुणप्रतिपन्ना ||

३१५ पाणिगृहीतीति पत्नी |१| ३|२५|

स्त्रियां पाणिगृहीतीत्येवम्प्रकाराः पत्नीवाचकशब्दा ङ्यन्ता निपात्यन्ते || पाणिगृहीती करगृहीती पाण्याती ॥

३१६ वाऽस्वाङ्गात् |१| ३/२६ |

अस्वाङ्गवाचिनो यः कान्तः तदन्ताद्बहुव्रीहेरुतविशेषणात् स्त्रियां ङी वा भवति || पलाण्डुभक्षिती पलाण्डुभक्षिता । अस्वाङ्गादिति किं? शङ्खभिन्नी ||

३१७ अंसहनञ्विद्यमानान्नासिकोदोष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङगाङ्गगात्रकण्ठाबह्वच्संयोगोपान्त्यात् स्वाङ्गात् समासात् |१।३२७|

सहनञ्विद्यमानवर्जितादस्वाङ्गवाचिनः परं यन्नासिकादि यच्चाबह्वचः संयोगोपान्त्याच्चान्यत्स्वाङ्गवाचि तदन्तादन्तात्समासात् स्त्रियां ङी वा भवति ॥ दीर्घनासिकी दीर्घनासिका । तलोदरी तलोदरा । बिम्बोष्ठी बिम्बोष्ठा | समजङ्घी समजङ्घा । चारुदन्ती चारुदन्ता । लम्बकर्णी लम्बकर्णा । पटुशृङ्गी पटुशृङ्गा । नताङ्गी नताङ्गा । तनुगाली तनुगाला । कलकण्ठी कलकण्ठा । अबह्रच् संयोगोपान्त्यात् स्वडी स्वडा वृश्चिकी **।** स्निग्धकेशी स्निग्धकेशा । पृथुस्तनी पृथुस्तना रामा । बहुकेशी बहुकेशा रथ्या । दीर्घमुखी दीर्घमुखा प्रतिमा । असहनञ्विद्यमानादिति किं? सहनासिका अनासिका विद्यमाननासिका । अबह्वच् संयोगोपान्त्यादिति किं? पृथुजघना चारुगुल्फा | स्वाङ्गादिति किं बहुशोभा **पुरी** । बहुशोफा जरती । बहुकफा बहुज्ञाना कन्या । अत इति किं **? कल्याणपाणिः** ||

अविकारोऽद्रवं मूर्तं प्राणिस्थं स्वाङ्गमुच्यते ॥
च्युतं च प्राणिनस्ततन्निभं च प्रतिमादिषु ॥ १ ॥

३१८ द्विगोः | १| ३ | ३६ |

अदन्ताद् द्विगोः स्त्रियां ङी भवति ॥ त्रिलोकी अष्टसहस्री ||

३१९ नः पत्यन्तस्य | १|३|४०|

पत्यन्तस्य स्त्रियां नो भवति ॥ नान्तत्वे नृदुगिदिति ङी । दृढपत्नी दृढपतिः **॥**

३२० सपत्न्यादौ |१| ३ | ४ १ |

सपत्न्यादिः **स्त्रियां साधुर्वेदितव्यः ॥** सपत्नी **एकपत्न्यादिः** ॥

३२१ **पतिवत्न्यन्तर्वत्न्याववविधवागर्भिण्योः** | **१** | ३ | **४२ |**

अविधवायां पतिवत्नीति निपात्यते गर्भिण्यामन्तर्वत्नीति ||

३२२ रोहिणरेवतान्नक्षत्रे | १ | ३ | ४३ |

रोहिणरेवताभ्यां स्त्रियां ङी भवति नक्षत्रे वाच्ये || रोहिणी रेवती । नक्षत्र इति किं । रोहिणा रेवता ||

३२३ नीलात्प्राण्योषद्ध्योः | १|३|४४ |

नीलशब्दात् स्त्रियां ङी भवति प्राणिन्योषधौ चार्थे ॥ नीली गौः नील्योषधिः । अन्यत्राड् । नीला मेघमाला ||

३२४ ओर्यक्षत्रियाद्वाऽऽन् |१| ३ | ४८|

आर्यक्षत्रियशब्दाभ्यां स्त्रियामान्प्रत्ययो वा भवति || नान्तत्वे ङी । पक्षे आड् । आर्याणी आर्या । क्षत्रियाणी क्षत्रिया ||

३२५ धवायोगाद्ज्येष्ठादिभ्यः | १ | ३ | ४९ ।

धववाचिनो योगात्तत्सम्बन्धात् स्त्रियां वर्तमानाच्छब्दात् ङी भवति न ज्येष्ठादिभ्यः ॥ गणकस्य भार्या गणकी क्षत्त्रिस्य भार्या क्षत्त्रियी । अज्येष्ठादिभ्य इति किं ज्येष्ठस्य भार्या ज्येष्ठा । एवं कनिष्ठा ॥

३२६ पूतक्रत्वद्विषाकपिकुसितकुसीदादैङ् च ॥ ११३ ॥ पूतक्रत्वादिभ्यो धनयोगात् स्त्रियां वर्तमानेभ्यो ङी भवति तेषामैङ् चादेशः ॥ ङ इत् आदेशत्वज्ञापनार्थः । आय् । पूतक्रतोर्भार्या पूतक्रतायी। एवमग्नायी वृषाकपायी कुसितायी कुसीदायी ॥

३२७ मनोर्वा ङैच् | १|३/५१ |

मनुशब्दाद्धवयोगात् स्त्रियां ङी बा भवति ङैच्चान्तादेशः ॥ ङ इत् । मनायी मनावी मनुः ॥

३२८ मातुलाचार्योपाध्यायादान् च । १।३/५२ ।

मातुलादिभ्यो धवयोगात् स्त्रियां ङी आन् च भवतो वा ॥ नान्तत्वे पुनर्ङी पक्षे आड् । मातुलस्य भार्या मातुली मातुलानी मातुला । एवम् आचार्य आचार्यनी । क्षुभ्नादित्वान्न णत्वं । आचार्या उपाध्यायी उपाध्यायानी उपाध्याया ||

३२९ वरुणेन्द्रमृडभवशर्वरुद्रादान् | १|३|५३ |

वरुणादिम्यो धवयोगे स्त्रियां नित्यमान् भवति || श्री । वरुणस्य भार्या वरुणानी । एवमिन्द्राणी मृडानी भवानी शर्वाणी रुद्राणी ॥

३३० हिमारण्यादुरौ | १|३|५७|

उरौ महत्यर्थे वर्तमानाभ्यां हिमारण्यशब्दाभ्यां स्त्रियामान् भवति ।। की । उरु हिमं हिमानी । | । उर्वरण्यमरण्यानी ||

३३१ वेदक्तिनो की | १|३|५८ |

स्त्रियामिदन्तात् ङी वा भवति न क्तिनः ॥ दीर्घः । शक्तिः शक्ती । यष्टिः यष्टी । अङ्गुलिः अङ्गुली । अक्तिन इति किं? कृतिः बुद्धिः ॥

३३२ गुणादुतोऽवोऽस्वरोः | १ | ३|५९ |

अचः परो यः उत् तदन्ताद्गुणवाचिनः स्त्रियां ङी वा भवति न खरोः ॥ यञ् । मृद्वी मृदुः । पट्बी पटुः । गुणादिति किं ? आखुरियम् इषुरियं चिकीर्षुरियम् । अखरोरिति किं ? स्वरुरियम् । अच इति किं पाण्डुरियं बभ्रुरियं ॥

३३३ वह्वादेः । १/३/६१ ।

बहादिभ्यः स्त्रियां ङी वा भवति ॥ बही बहुः । पद्धती पद्धतिः । चण्डी घण्डा । कल्याणी कल्याणा ।

३३४ क्नोऽसितपलितात् । १/३/६३ ।

असितपलिताभ्यां वर्णवाचिभ्यां स्त्रियां ङी वा भवति तकारस्य क्नादेशश्च ॥ असिक्नी असिता । पलिक्नी पलिता ॥

३३५ कालशबलसारङ्गपिशङ्गपिङ्गलकल्माषात् । १|३/६४|

कालादिभ्यो वर्णवाचिभ्यः स्त्रियां नित्यं ङी भवति ॥ काली शबली सारङ्गी पिशङ्गी पिङ्गली कल्माषी ॥

३३६ **जातेरस्त्रीयशूद्रात् । १|१|६५ ।**

अदन्ताज्जातिवाचिनः स्त्रियां ङी भवति स्त्रीलिङ्गं यान्तं शूद्रशब्दं च वर्जयित्वा ॥ कुक्कुटी तटी हरीतकी बिभीतकी आमलकी ॥ अस्त्रीयशूद्रादिति किं? यूका क्षत्रिया शूद्रा ॥ जातेरिति किं? धवला देवदत्ता जाता ॥

३३७ नुरितः । १|३|७० ।

इदन्तान्मनुष्यजातिवाचिनः स्त्रियां ङी **भवति** ॥ कुन्ती दाक्षी ॥

३३८ ऊरुतोऽप्राणिनश्चायुरज्ज्वादिभ्यः । १|३|७१ ।

मनुप्यजातिवाचिनः अप्राणिजातिवाचिनश्च स्त्रियामुदन्तादूद् भवति युशब्दान्तं रज्ज्वादींश्च वर्जयित्वा ॥ कुरूः इक्ष्वाकूः अलाबूः कर्कन्धूः । अप्राणिन इति किम् ? आखुः । अयुरज्ज्वादिभ्य इति किम्? अध्वर्युरियं रज्जुः हनुः ॥

३३९ ऊरूत्तरपदादौपम्ये । १|३|७२ ।

ऊरूत्तरपदात् स्त्रियाम् ऊद्भवति औपम्ये द्योत्ये ॥ रम्भास्तम्भोरूः करिकरवृत्तोरूः **॥**

३४० सहसफसहितसंहितलक्ष्मणवामादेः । १|३/७३ ।

सहादिपूर्वादूरूत्तरपदात् स्त्रियां उद्भवति ॥ सहोरूः सफोरूः सहितोरूः संहितोरूः लक्ष्मणोरूः वामोरूः ॥

३४१ नारी सखी पङ्गूश्वश्रूः । १|३/७५ ।

एते स्त्रियां प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते ॥ नारी सखी पङ्गूः श्वश्रूः ॥

३४२ यूनस्तित् । १|३|७६ ।

युवन्शब्दात् स्त्रियां तिद्भवति ॥ त इत् । ष्यत्प्रत्याहारार्थः । न इति नलुक् । पुनः वेदक्तिनो ङीति ङी ने भवति । युवतिः ॥

॥ इति स्त्रीप्रत्ययान्तसङ्ग्रहः ॥

॥ अथ विभक्त्यर्थाः संगृह्यन्ते ॥

३४३ त्रयीत्रयी विभक्तिः | १|३|१८१|

स्वादीनां त्रयीत्रयी विभक्तिर्भवति ॥

३४४ प्रथमादिः १।३।१८२।

सा विभक्तिः प्रथमा द्वितीयेत्यादिसंज्ञा भवत्या सप्तम्याः || कस्मिन्नर्थे प्रथमा ||

३४५ योगे | १|३|९३ |

योगे सम्बन्धे पदानां परस्परापेक्षालक्षणे गम्यमाने इतो वक्ष्यमाणं कार्यं भवति इति वेदितव्यम् । एकद्विबहा- विति प्रधानार्थे प्रथमाविभक्तिर्भवति । धर्मः धर्मौ धर्माः । सुखयति सुखयतः सुखयन्ति इत्यादिक्रियायोगो द्रष्टव्यः । आमन्त्रणेऽपि आमन्त्र्ये इति प्रथमैव । हे धर्म हे धर्मौ हे धर्माः । मां रक्ष। मां रक्षतं । मां रक्षत । इत्यादिक्रियासम्बन्धो योज्यः ॥ कस्मिन्नर्थे द्वितीया ॥

३४६ हाधिक्समयानिकषोपर्युपर्यध्यध्यधोऽधोऽत्यन्त रान्तरेणतस्पर्यभिसर्वोभयैश्चाप्रधानेऽमौट्शस् | १|३|१००।

हादिभिस्तसन्तैश्च पर्यादिभिर्योगेऽप्रधाने अनभिहितेऽर्थे वर्तमानादमौट्शसो भवन्ति ॥ हा चैत्रं वर्धते व्याधिः । धिक् चैत्रं विकृतं । पर्वतं समया नदी वहति । ग्रामं निकषा वनं । स्वर्गमुपर्युपरि स्वर्गाः । लोकमध्यधि जीवाद्यर्थाः । नरकभूमिमधोऽधो नरकभूमयः । अति वृद्धन्तु कुरून् महद् बलं । निषधं नीलं चान्तरा विदेहाः । धर्ममन्तरेण न वै सुखं । आमं परितो वनानि । ग्राममभितो ग्रामाः । ग्रामं सर्वतो ग्रामाः । सीतामुभयतः प्राग्विदेहाः । चकारादनुक्तेऽपि "बुभुक्षितं न प्रतिभाति किञ्चित्" इत्यादि ॥

३४७ वीप्स्यलक्षणेत्थंभवनेष्वभिना | १|३|१०१ |

साकल्येन व्याप्तीच्छा वीप्सा तत्कर्म वीप्स्यम् । लक्ष्यते वस्तु येन तल्लक्षणम् । इत्थंभावविषयः इत्थंभवनम् । एष्वप्रधानार्थेषु वर्तमानात् द्वितीया भवत्यभिना योगे || वृक्षं वृक्षमभि सिञ्चति । वृक्षवृक्षमभि विद्योतते विद्युत् । मातरं परि मातरमभि साधुश्चैत्रः ||

३४८ भागिनि च प्रतिपर्यनुभिः | १|३|१०२ ।

भागोऽस्यास्तीति भागी तस्मिन् वीप्स्यादिषु चार्थेषु द्वितीया प्रतिपर्यनुभिर्योगे ॥ मां प्रति मां परि मामनु देवदत्त यत्तद्देयं । वृक्षवृक्षं प्रति वृक्षवृक्ष परि वृक्षवृक्ष- मनु सिञ्चति । वृक्षं प्रति वृक्षं परि वृक्षमनु विद्योतते विद्युत् । मातरं प्रति मातरमनु साधुश्चैत्रः ||

३४९ उत्कृष्टेऽनूपेन |१| ३ | १०४ |

उत्कृष्टेऽधिकेऽप्रधानेऽर्थे वर्तमानात् द्वितीया भवति अनूपाभ्यां योगे || अनु समन्तभद्रं तार्किकाः । उप शाकटायनं वैयाकरणाः ॥ कर्मणीति क्रियाविषये अप्रधाने द्वितीया भवति ॥ तच कर्म द्विविधं । निर्वर्त्य गम्यं चेति ।

कार्यविकार्यप्रध्वंस्यादिकं निर्वत्यै । प्राप्यप्रकाश्यज्ञेयादिकं गम्यं । घटं करोति । शरं लुनाति । दुरितं हन्ति । वनं दहति ॥ ग्रामं गच्छति । गृहं प्रकाशयति दीपः । अर्त्थं जानाति । शिष्यं प्रबोधयति इत्यादि ||

३५० दिवः करणे वा | १|३|१०६ ।

दिवो धातोः करणेऽप्रधाने वर्तमानात् द्वितीया वा भवति || अक्षान् दीव्यति अक्षैर्दीव्यति ॥

३५१ पणव्यवह्रोः | | १|३|११० |

पणतेर्व्यवहरतेश्च कर्म कर्म वा भवति ॥ शतं पणते । शतस्य पणते । शतं व्यवहरति । शतस्य व्यवहरति ॥

३५२ स्मृत्यर्थदयीशां कर्म | १|३|१११ |

स्मृत्यर्थानां धातूनां दयीश्योश्च यत्कर्म तद्वा कर्म

भवति ॥ कर्मत्वे द्वितीया । अन्यत्र षष्ठी । धर्मं स्मरति । धर्मस्य स्मरति । देवं ध्यायति । देवस्य ध्यायति इत्यादि । धर्मे दयते । धर्मस्य दयते । लोकमीष्टे लोकस्येष्टे ॥

३५३ कृञः प्रतियेने |१| ३ | ११२ ।

प्रतियत्ने अर्थे कृञः कर्म वा भवति ॥ एधो दकमुपस्कुरुते । एधो दकस्योपस्कुरुते ||

३५४ हिंसायां जसनाटक्राथपिषनिप्रघ्नाम् | १|३|११४|

हिंसायां वर्तमानानाम् एतेषां कर्म वा कर्म भवति || चोरमुज्जासयति चोरस्योज्जासयति । चोरमुन्नाटयति चोरस्योन्नाटयति । चोरमुत्क्राथयति चोरस्योत्क्राथयति । चोरं पिनष्टि चोरस्य पिनष्टि । चोरं निहन्ति चोरस्य निहन्ति चोरं प्रहन्ति चोरस्य प्रहन्ति । चोरं निप्रहन्ति चोरस्य निप्रहन्ति ॥

३५५ आशिषि नाथः | १|३|११५ |

नाथतेः कर्म वा कर्म भवति आशिषि गम्यमानायाम् ॥ धर्मं नाथते धर्मस्य नाथते ॥ धर्मो मे भूयादित्याशास्त इत्यर्थः ॥

३५६ **शीस्थासोऽधेराधारः** | १| ३ | १२३ ।

अधिपूर्वाणां शी- स्था आम् इत्येतेषां धातूनां आधारः कर्म भवति ॥ धर्ममधिशेते । धर्ममधितिष्ठति । धर्ममध्यास्ते ॥

३५७ बसोऽनूपाध्याङः | १|३|१२३ ।

अनूपाध्याङ्पूर्वस्य वसतेराधारः कर्म भवति ॥ धर्ममनुवसति । धर्ममुपवसति । धर्ममधिवसति । धर्ममावसति ||

३५८ अभिनिविशच |१| ३ | १२४ |

अभिनिपूर्वस्य विशेराधारः कर्म भवति ॥ धर्ममभिनिविशते । चशब्दात् क्वचिन्न भवति । अर्थेऽ

भिनिविशते ॥

३५९ कालाध्वभावदेशं वा कर्म चाकर्मणाम् | १|३|१२५ |

अकर्मकाणां धातूनाम् आधारः कालाध्वक्रियादेशरूपः कर्म वा भवति अकर्म च ॥ मासमास्ते । क्रोशं स्वपिति । गोदोहमास्ते । ग्रामं वसति ॥ पक्षे सप्तमी मासे आस्ते इत्यादि ॥

३६० कालध्वनोर्व्याप्तौ । १।३।१२७|

कालाध्वनोद्वितीया भवति **व्याप्तौ नैरन्तर्ये** गम्यमाने **॥ मासमध्यगीष्ट । कोशं** गिरिः ॥ **कस्मिन्नर्थे तृतीया** ॥

३६१ **दाभ्यांमिस्सिडी** | **१**|३|**१२७|**

कालाध्वनोरप्रधानयोर्वर्तमानात् टाभ्यांभिसो भवन्ति सिद्धौ क्रियानिष्पत्तौ गम्यमानायाम् ॥ मासेन व्याकरणमध्यगीष्ट । क्रोशेन सूत्रपाठसामनत् ॥ हेतुकर्तृ इत्यादिना हेत्वादिष्वप्रधानेषु वर्तमानात्तृतीया भवति । कारणं हेतुः तत्र धर्मेण सुखं विद्यया यशः ॥ स्वतन्त्रः कर्ता तत्र चैत्रेण क्रियते कटः । आत्मना स्थीयते ॥ साधकतमं करणं तत्र देवदत्तः परशुना छिनत्ति । आत्मा ज्ञानेन परिच्छिनत्ति | अर्थविशेषचिह्नमित्थंभूतलक्षणं श्वेतच्छत्रेण राजा- नमद्राक्षीत् । ज्ञानेनात्मा लक्ष्यते ॥

३६२ सहार्थेन | १|३|१२९|

सहार्थेन युक्तात् तृतीया भवति ॥ पुत्रेण सहागतः । पुत्रेण सह स्थूलः । पुत्रेण सार्धं । पुत्रेण साकं । पुत्रेण समं । पुत्रेण सत्रा । पुत्रेणामा भुङ्क्ते ॥

३६३ यद्भेदैस्तदाख्या | १|३|१३०|

यस्य भेदैः प्रकारैस्तद्वतोऽर्थस्याख्या संज्ञा भवति तस्मिन् प्रकारवत्यप्रधाने अर्थे वर्तमानात्तृतीया भवति || अक्ष्णा काणः । जात्या क्षत्रियः ||

३६४ प्रसितावबद्धोत्सुकैः | १ | ३ | १३२ |

प्रसितादिभिर्युक्ते आधारे वर्तमानात् तृतीया वा भवति ॥ पक्षे सप्तमी । केशैः प्रसितः केशेषु प्रसितः । केशैरवबद्धः केशेष्ववबद्धः । धर्मेणोत्सुकः धर्मे उत्सुकः **।** तत्रासक्त इत्यर्थः ॥ कस्मिन्नर्थे चतुर्थी ॥ ङेभ्यांभ्यसिति सम्प्रदाने अप्रधानेऽर्थे वर्तमानात् ङेभ्यांभ्यसो भवन्ति ॥ वृक्षाय जलं ददाति । साधुभ्यो दानं वितरति । राज्ञे दण्डं वितरति छात्त्राय । चपेटां ददाति । मातापितृभ्यां कशिपू प्रयच्छते । मृगेभ्यः तोयं वितरति ॥

३६५ स्थानिवुणः | १|३|१३६ ।

यस्याप्रयुक्तस्यार्थः प्रतीयते सः स्थानी । तस्य वुणन्तस्य कर्मणि वर्तमानाच्चतुर्थी भवति ॥ एतेभ्यो व्रजति । एधानाहारको व्रजतीत्यर्थः ॥

३६६ क्रुद्द्रुहेर्ष्यासूयार्थैर्यं प्रति कोपो न च कर्म |१| ३ | १३७।

क्रोधाद्यर्थैर्धातुभिर्युक्ते यं प्रति कोपो भवति तस्मिन्नप्रधाने अर्थे वर्तमानाच्चतुर्थी भवति । तद्विषयः कर्म न भवति च ॥ देवदत्ताय क्रुध्यति । देवदताय कुप्यति । देवदत्ताय द्रुह्यति । देवदत्ताय अपचिकीर्षति । देवदत्ताय ईर्ष्यति । देवदत्तायासूयति ॥ न च कर्मेति किं देवदत्ताय कुप्यते ॥

३६७ क्रुद्द्रुहाः नोपसर्गात् | १|३|१३८ ।

उपसर्गात्पराभ्यां क्रुद्-द्रुहाभ्यां युक्ताच्चतुर्थी न भवति || चैत्रमभिक्रुध्यति । चैत्रमभिद्रुह्यति ॥

३६८ स्पृहेर्वा | १|३|१३९।

स्पृहेर्धातोः कर्मणि वर्तमानाच्चतुर्थी वा भवति || धर्माय स्पृहयति । धर्मे स्पृहयति ||

३६९ मन्यस्याकाकादिषु यतोऽवज्ञा | १ | ३ | १४० । यस्मादवज्ञाऽन्यस्य ज्ञायते तस्मिन् मन्यतेः कर्मणि वर्तमानाच्चतुर्थी वा भवति न काकादेः ॥ तृणाय मन्यते भोगान् । तृणं मन्यते भोगान् । अकाकादिष्विति किं? काकं मन्यते याचकं ॥

३७०

भद्रायुष्यक्षेमसुखार्थहितार्थहितैराशिषि । १ । ३ | १४१ |

भद्राद्यर्थैर्हितशब्देन युक्ते अप्रधाने अर्थे वर्तमानाच्चतुर्थी वा भवति आशिषि प्रयुज्यमानायाम् ॥ पक्षे षष्ठी । धर्माय भद्रमस्तु धर्मस्य वा । धर्माय शुभमस्तु धर्मस्य वा । चैत्रायायुर्भूयात् चैत्रस्य वा । चैत्राय जीवितं भूयात् चैत्रस्य वा । धर्माय क्षेमं भूयात् धर्मस्य वा । धर्माय कुशलं भूयात् धर्मस्य वा । सङ्घाय सुखमस्तु सङ्घस्य वा । सङ्घाय शर्मास्तु सङ्घस्य वा । चैत्रायार्थो जायतां चैत्रस्य वा । चैत्राय फलं सम्पद्यतां चैत्रस्य वा । चैत्राय हितमस्तु चैत्रस्य वा । चैत्राय पथ्यं भूयात् चैत्रस्य वा ।

३७१ शक्तार्थवषणनमःस्वस्तिस्वाहास्वधाहितैः | १|३| १४२ ।

शक्तार्थैर्वषडादिभिश्च युक्तेऽप्रधानार्थे वर्तमानाच्चतुर्थी नित्यं भवति || चैत्राय शक्तो मैत्रः । मल्लाय प्रभवति मल्लः । पुरुषायालं युवतिः । अमये वषट् । अर्हते नमः । धर्माय स्वस्ति । इन्द्राय स्वाहा । गुरुभ्यस्स्वधा । सर्वस्मै हितं ॥

३७२ रुचिक्लृप्यर्त्यधारिभिः प्रेयेविकारोत्तमर्णेषु | १ | ३ | १४३ ।

रुच्यर्थैर्धातुभिर्युक्ते प्रेये क्लुप्यर्थैर्विकारे धारिणा चोत्तमर्णे वर्तमानाच्चतुर्थी भवति ॥ साधवे रोचते धर्मः । सुदृशे स्वदते तत्त्वं । श्लेष्मणे कल्पते दधि । बन्धाय जायते रागः । चैत्राय शतं धारयते मैत्रः ॥

३७३ उत्पातेन ज्ञाप्ये ॥ १।३।१४७।

उत्पातेन ज्ञाप्ये वर्तमानाच्चतुर्थी भवति ||

|| श्लोकः ॥

वाताय कपिला विद्युदातपायातिलोहिनी ||

पीता वर्षाय विज्ञेया दुर्भिक्षाय सिता भवेत् ॥ १ ॥

३७४ श्लाघह्नुङ्स्थाशपां प्रयोज्ये | १ | ३ |१४८ |

श्लाघादिभिर्युक्ते प्रयोज्ये वर्तमानाच्चतुर्थी भवति || देवदत्ताय श्लाघते । स्वगुणादिकं धर्मं विज्ञापयितुमिच्छतीत्यर्थः ॥ चैत्राय ह्नुते । नास्ति न जाने न मया कृतमिति तस्य ज्ञापयतीत्यर्थः ॥ छात्रेभ्यस्तिष्ठते कन्या स्वाभिप्रायं ज्ञापयतीत्यर्थः । मैत्राय शपते पित्राद्यस्पर्शनादिना शपथं करोतीत्यर्थः **॥**

३७५ गल्हादिभिर्बहुलम् |१| ३ | १४९ |

गल्हादिभिर्धातुभिर्युक्ते **अप्रधानेऽर्थे** वर्तमानाच्चतुर्थी बहुलं **यथासम्भवं** भवति || पापाय **गल्हते** । युद्धाय सन्नह्यते । चैत्राय कथयति । क्वचिन्न भवति मनसा निगल्हते 1 कचिद्विकल्पः चैत्राय धर्मं ब्रूते चैत्रं वा । शास्त्रे प्रणमति शास्तारं वा ॥

कचित्प्रवृत्तिः कचिदप्रवृत्तिः कचिद्विभाषा कचिदन्यदेव ||
विधेर्विधानं बहुधा समीक्ष्य चतुर्विधं बाहुलकं वदन्ति ॥

३७६ यदर्थम् १|३|१५० ।

यत्प्रयोजनं किञ्चिद्विवक्ष्यते तस्मिन्नप्रधानेऽर्थे वर्तमानाच्चतुर्थी भवति । रथाय दारु । रन्धनाय स्थाली ॥ कस्मिन्नर्थे पञ्चमी ||

३७७

ङसिभ्यांभ्यस्स्तोकाल्पकतिपयकृच्छ्रादसत्त्वे

| १|३|१५२ ।

असत्त्वे अद्रव्ये वर्तमानेभ्यः स्तोकादिभ्यः ङसिभ्यांभ्यसो भवन्ति वा ॥ पक्षे करणत्वात् तृतीया । स्तोकान्मुक्तः स्तोकेन मुक्तः । अल्पान्मुक्तः अल्पेन मुक्तः । कतिपयान्मुक्तः कतिपयेन मुक्तः । कृच्छ्रात्पठति कृच्छ्रेण पठति । असत्त्व इति किं । स्तोकेन विषेण हतः ॥

३७८ आरादस्थैः । १।३।१५३ ।

दूरात्यैस्समीपार्थैश्च युक्तात्पञ्चमी वा भवति ॥ **पक्षे** षष्ठी । ग्रामाद्दूरं ग्रामस्य दूरं । **ग्रामाद्विप्रकृष्टं** ग्रामस्य वा । ग्रामादन्तिकं ग्रामस्य वा । ग्रामात्समीपं ग्रामस्य वा **॥**

३७९ हेतौ गुणेऽस्त्रियाम् | १|३|१५४ |

अस्त्रीलिङ्गे हेतौ गुणे द्रव्याश्रये धर्मे वर्तमानात्पञ्चमी वा भवति || रत्नत्रयान्मोक्षः रत्नत्रयेण वा भवति || अज्ञानाद्बन्धः अज्ञानेन वा । अस्त्रियामिति किं? बुद्ध्या व्यवहरति ।।

३८० ऋणे |१| ३ | १५५/

हेतौ ऋणे वर्तमानात्पञ्चमी नित्यं भवति ॥ शताद्बद्धः सहस्राद्बद्धः || अपादाने अपायेऽवधाविति पञ्चमी । ग्रामादपैति वृक्षादवतरति धर्मादपैति । पापाद्बिभेति साधुः । कुसूलात्पचति । ततो गृहीत्वा पचतीत्यर्थः ||

३८१ आख्यातर्युपयोगे | १ | ३ | १५७ |

उपयोगो नियमपूर्वकं विद्याग्रहणं तस्मिम् गम्यमाने आल्यातर्यप्रधानेऽर्थे वर्तमानात्पञ्चमी भवति ॥ उपाध्यायादधीते । आचार्याच्छृणोति ॥

३८२ आङा| १|३|१५८।

आङा युक्तात्पञ्चमी भवति अवधौ ॥ आ ग्रामात् गच्छति । आसूत्रग्रद्भ्यो यशो गतं समन्तभद्रस्य ॥

३८३ वर्ज्येऽपपरिणा । १।३ ।१५९ ।

अपपरिभ्यां युक्ताद्वर्ज्येऽर्थे वर्तमानात्पञ्चमी भवति || अपग्रामाद्वर्षति परिग्रामाद्वर्षति ||

३८४ प्रतिनिधिप्रतिदाने प्रतिना । १।३।१६० ।

प्रतिना युक्तात्पञ्चमी भवति प्रतिनिधौ प्रतिदाने च गम्यमाने ॥ वासुदेवात्प्रति प्रद्युम्नः । तिलेभ्यः प्रति माषानाददाति ।

३८५ स्थानिप्यकर्माधारे | १|३ | १६१ |

स्थानिप्यान्तस्य कर्मण्याधारे च वर्तमानात्पञ्चमी भवति ॥ प्रासादात्प्रेक्षते आसनात्प्रेक्षते प्रासादमारुह्य आसने उपविश्य प्रेक्षत इत्यर्थः ॥

३८६ दिक्च्छब्दान्दान्यात्र्थाराद्बहिरितरैः | १|३|१६२ ।

दिक्-च्छब्दैरन्यार्थैराद्बहिरितरैश्च युक्तात्पञ्चमी भवति ॥ ग्रामात्पूर्वः । ग्रामादपरः । ग्रामादक्षिणः । ग्रामादुत्तरः । मासात्पूर्वं । बाल्यात्परं । चैत्रादन्यः । चैत्राद्भिन्नः । ग्रामादारात् । ग्रामाद्बहिः । चैत्रादितरः || कस्मिन्नर्थे षष्ठी । सोसामिति योगे अप्रधानेऽर्थे वर्तमानात् षष्ठी भवति ॥ राज्ञः पुत्रः । राज्ञः पुरुषः । चैत्रस्य पुत्रः । अपवादविनिर्मुक्तोऽस्य विषयः ॥

३८७ स्तात्ता १ | ३ | १६४ ।

स्तात्प्रत्याहारगृहीतप्रत्ययान्तैर्युक्तात् षष्ठी भवति **॥** ग्रामस्य परस्तात् । ग्रामस्य दक्षिणतः । ग्रामस्याधरात् । ग्रामस्य पश्चात् । ग्रामस्य पुरः । ग्रामस्य पुरस्तात् । ग्रामस्योपरि । ग्रामस्योपरिष्टात् ॥

३८८ करणे ज्ञोऽज्ञाने | १|३|१६५ |

अज्ञानार्थस्य जानातेः करणेऽर्थे वर्तमानात् षष्ठी भवति || धर्मस्य जानीते धर्मेण वर्तत इत्यर्थः ॥

३८९ कृत्कामुकस्यावुण्लक्तणखात्र्थव्ययैष्यदृणेनःकर्मकर्त्रोः | १|३ | १६६ |

कृदन्तस्य कामुकशब्दस्य च कर्माणि कर्तरि **चाप्रधानेऽर्थे** वर्तमानात् षष्ठी भवति न वुणादेः **॥** धर्मस्य प्रणेता भूभृतां भेत्ता । भगवतो देशना । गुरोरासिका । **विद्यायाः कामुकः** ॥ **न** वुणादेरिति **किं** । वुण् एधानाहारको व्रजति धर्मं कुर्वन् । क्तादारभ्य आ उकणः क्तण् । धर्मः कृतो देवदत्तेन । धर्मं कृतवान् देवदत्तः **।** धर्मं **यजमानः** । तर्कमधीयन् । धर्मं वदिता । धर्ममभिलाषुकः || स्वार्थः सुकरो धर्मो भवता । सुज्ञानं शास्त्रं भवता । अव्ययं धर्मं ज्ञात्वा । धर्मं कर्तुं ॥ एष्यदिन् ग्रामङ्गमी ॥ ऋणेन् शतं धारी ॥

३९० क्तस्य सदाधारे | १|३ | १६७।

वर्तमाने आधारेऽपि विहितो यः क्तः तदन्तस्य कर्मणि कर्तरि च वर्तमानात् षष्ठी भवति ॥ राज्ञां मतः । सक्तूनां पीतं । गुरूणामासितं । कस्मिन्नर्थे सप्तमी ||

६९१ क्तेनो ङ्योस्सुप् | १|३|१७१ |

तेनन्तस्य कर्मण्यप्रधाने वर्तमानात् ङ्योस्सुपो भवन्ति ॥ धर्मे कृती । प्रवचनेऽधीती ॥

३९२ हेतौ कर्मणा | १| ३ | १७२ |

कर्मणा युक्ते हेतौ वर्तमानात् सप्तमी भवति || मोक्षे धर्ममाराधयति । ज्ञाने **प्रवचनमधीते ॥**

चर्मणि द्वीपिनं हन्ति दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरम् ।
वालेषु चमरीं हन्ति सीम्नि पुष्क(सीम)लको हतः ॥

३९३ स्वेशेऽधिना |१| ३ | १७४ |

अधिना युक्तात् स्वे ईश्वरे च वर्तमानात् सप्तमी भवति || अधिमगधेषु श्रेणिकः अधिश्रेणिके मगधाः । आधारे इति अप्रधाने अधिकरणे वर्तमानात् सप्तमी भवति । धर्मे आस्ते । गृहे शेते स्थाल्यां पचत्योदनं ॥

३९४ सुजर्त्थैः काले वा । १।३।१७७ |

सुजत्यैर्युक्ते **काले** आधारे

वर्त्तमानात् सप्तमी वा भवति । द्विरहि भुङ्क्ते **।** द्विरहो भुङ्क्ते **॥**

३९५ स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च |१|३|१७९ |

स्वाम्यादिभिर्युक्तात् सप्तमी वा भवति ॥ पक्षे षष्ठी । गोषु स्वामी । गोष्वीश्वरः गोष्वधिपतिः । गोषु दायादः । गोषु साक्षी । गोषु प्रतिभूः । गोषु प्रसूतः । गवां स्वामीत्यादिः ॥

३९६ यद्भावो भावलक्षणम् | १| ३ | १८० |

भावः क्रिया यस्य भावो भावान्तरस्य लक्षणं ज्ञापकं भवति तस्मिन्नर्थे वर्तमानात् सप्तमी भवति ॥ गोषु दुह्यमानासु गतः । दुग्धास्वागतः ॥

३९७ षष्ठी चानादरे | १|३|१८३ |

यस्य भावो भावान्तरस्य लक्षणं तस्मात् सप्तमी षष्ठी च भवतोऽनादरे गम्यमाने || रुदति लोके प्राव्राजीत् । रुदतो लोकस्य प्राव्राजीत् ॥

३९८ कारकमध्ययेऽध्वकाले पञ्चमी च |१| ३ | १८६ |

द्वयोः कारकयोर्मध्ये अध्वनि काले च वर्तमानात् सप्तमी पञ्चमी च भवतः ॥ बाणोऽयं कोशे लक्ष्यं विध्यति । बाणोऽयं कोशालक्ष्यं विध्यति । मुनिरयं द्व्यहे भोका मुनिरयं द्व्यहाद् भोक्ता ॥

३९९ चेष्टागत्याप्येऽनाक्रान्ते द्वितीयाचतुर्थ्यो |१| ३ | १८७|

चेष्टारूपायाः गतेराप्ये कर्मणि वर्तमानात् द्वितीयाचतुर्थ्यो भवतः नाक्रान्ते || ग्रामं गच्छति, ग्रामाय गच्छति । अनाकान्त इति किं स्त्रियं गच्छति आक्रम्य भुङ्क इत्यर्थः । चेष्टागत्याप्य इति किं । ग्रामं मनसा प्रपद्यते ||

४०० तुल्यार्थेस्तृतीया | १ | ३|१८८ |

तुल्यार्थैर्युक्ता तृतीया भवति || मात्रा तुल्यः । पित्रा समानः ॥

४०१ षष्ठी |१|३|१८९॥

तुल्यार्थैर्युक्तात् षष्ठी भवति ॥ मातुस्तुल्यः । पितुस्समानः ॥

४०२ द्वितीया चैनेनानञ्चेः | १|३|१९० |

एनप्रत्ययान्तेन युक्तात् द्वितीया षष्ठी वा भवतः नाश्चेः ॥ ग्रामं पूर्वेण । ग्रामस्य पूर्वेण । अनञ्चेरिति किं? प्राग्ग्रामात् ॥

४०३ पञ्चमी चर्त्ते | १|३|१९१ |

ऋतेयुक्तात् द्वितीयापञ्चम्यौ भवतः ॥ ऋते धर्मे कुतस्सुखम् । ऋते धर्माद्वा ||

४०४ पृथग्नाना तृतीया च । १।३।१९२।

पृथग्नानायुक्तात् तृतीया- पञ्चम्यौ भवतः ॥ पृथग् देवदत्तेन देवदत्ताद्वा । नाना देवदत्तेन देवदत्त्वाद्वा ॥

४०५ विनेमास्तिस्रः | १|३|१९३ |

विनायुक्तात् इमा अनन्तरोक्तास्तिस्रो विभक्तयो द्वितीयातृतीयापञ्चम्यो भवन्ति ॥ विना धर्मं । विना धर्मेण । विना धर्माद्वा कुतस्सुखं ॥

४०६ सप्तमी चासत्त्वारादर्थात् |१| ३|१९४ |

अद्रव्यवाचिनो दूरान्तिकार्थात् **द्वितीया तृतीयापञ्चमीसप्तम्यो** भवन्ति ॥ ग्रामस्य दूरं दूरेण दूरात् दूरे वा गच्छति। ग्रामस्य समीपं समीपेन समीपात् समीपे वा गच्छति ॥

४०७ हेतौ हेत्वर्त्थैः सर्वाः प्रायः | १|१|१९५।

हेत्वर्थैर्युक्ते हेतौ वर्तमानात् प्रायेण सर्वा विभक्तयो भवन्ति ॥ धर्मेण हेतुना। धर्माय हेतवे। धर्माद्धेतोः। धर्मस्य हेतोः। धर्मे हेतौ वर्तते ॥ एवं किं निमित्तं। किं कारणं इत्यादि ||

॥ इति कारकसंग्रहः ॥

॥ अथ समाससंग्रहोऽभिधीयते ॥

परस्परापेक्षाणां पूर्वोत्तरपदानां सुबन्तानां कथञ्चिदैकपद्यं समासः। स च षोढा। बहुव्रीहिरव्ययीभावस्तत्पुरुषः कर्मधारयो द्विगुर्द्वन्द्वश्चेति। तत्र बहुब्रीहिस्त्रिधा। उत्तरपदार्थप्रधानः उभयपदार्थप्रधानः अन्यपदार्थप्रधानश्चेति। तत्र उत्तरपदार्थप्रधानो यथा। द्वि दशन् इति स्थिते द्वि शब्दा- दौर् दशनशब्दाज्जस् द्वौ वारौ दशेति विगृह्य। "सुप्सुपा समासो बहुलं।२|१|१|" इत्यधिकृत्य ॥

४०८ सुज्वार्थे सङ्ख्या सङ्ख्यया सङ्खेये बहुव्रीहिः | २|१|२|

वारः सुजर्थः विकल्पस्संशयो वा वार्थः। वाराद्यर्थेषु वर्तमानं सङ्ख्यावाचि सुबन्तं सङ्खयेये वर्तमानेन संख्यावाचिना सुबन्तेन समस्यते स समासो बहुव्रीहिः ॥

४०९ प्रत्ययस्य च सुपः श्लुक् | २|२|१।

समासस्य प्रत्ययस्य च निमित्तस्य सुपः श्लुक् भवति ||

४१० सूक्तं पूर्वम् | २|१|१०८।

समासविधौ प्रथमानिर्दिष्टं पदं पूर्वं प्रयोज्यम् इति ॥ द्विशब्दस्य पूर्वनिपातः। " बहुव्रीहेः काष्ठेटः | २|१| १८६ | " इत्यधिकृत्य |

४११ प्रमाणीसङ्ख्याड्डुः | २|१|१८९ |

प्रमाणीशब्दान्तात्सङ्ख्यावाचिशब्दान्ताच्च बहुव्रीहेर्डप्रत्ययो भवति ॥ ड इत्। अन्त्याजादिलुगर्थः बहुव्रीहेराश्रयलिङ्गत्वात्त्रिलिङ्ग्यां रूपं नेयम्। अस्य बहुत्ववाचित्वाज्जसादयः। द्विदशाः पुमांसः। द्विदशाः स्त्रियः। द्विदशानि वस्त्राणि। एवं त्रिदश चतुर्दशादयः ॥ उभयपदार्थप्रधानो यथा। द्वि त्रि इति स्थिते। द्विशब्दादौ त्रिशब्दाज्जस्। द्वौ वा त्रयो वेति विगृह्य। सुज्वेति समासः। सुपः श्लुक् ॥

४१२ सङ्ख्याऽल्पा समासे |२| १|१२२।

समासे अल्पा सङ्ख्या महत्याः सङ्ख्यायाः पूर्वं निपतति इति ॥ द्विशब्दस्य पूर्वनिपातः । प्रमाणीति उ इत्यादि । द्वित्राः पुरुषाः । द्वित्राः स्त्रियः । द्वित्राणि वस्त्राणि । एवं पञ्चषाः षट्सप्ताः सप्ताष्टाः अष्टनवाः नवदशाः दशैकादशाः इत्यादयः ॥ अन्यपदार्थप्रधानो यथा । उप विंशति इति स्थिते । उभाभ्यां सुः । उप समीपं गता विंशतिर्येषामिति विगृह्य ॥

४१३ अव्ययम् | २|१|४ |

अव्ययं सुबन्तं सख्यावाचिना सुबन्तेन सह समस्यते द्वितीयाद्यन्यान्यपदार्थेऽभिधेये स च समासो बहुव्रीहिः ॥ शेषं प्राग्वत् । प्रमाणीति डस्य ॥

४१४ इजाद्यायात्तद्धितः | १|१|४२ |

इज्युद्ध इत्यत आरम्य आ आयप्रत्ययान्ताद्विहितः प्रत्ययस्तद्धितसंज्ञो भवति इति । तद्धितसंज्ञायाम् ॥

४१५ विंशतेस्तेर्डिति । २/३/७३ |

विंशतेस्तेर्लुग्भवति डिति **तद्धिते** परे ॥ पुनरेरिति लुक् । उपविंशाः । **एवमुपत्रिंशादयः** ॥ प्राप्त **उदक ।** ऊढ रथ **। उपहृत बलि** । उद्धृत ओदन । आयत बाहु | बहु **वृक्ष** । उच्चैस् मुख इति **स्थिते । प्राप्तादिभ्यः सुः आयतबाहुभ्यामौ** बहुवृ-क्षाभ्यां जस् । प्राप्तमुदकं यम् । ऊढो रथो येन । उपहृतो बलिर्यस्मै । उद्धृत ओदनो यस्मात् । आयतौ बाहू यस्य । बहवो वृक्षा यस्मिन् । उच्चैर्मुखं यस्येति क्रमेण **विगृह्य** ||

४१६ ऐकार्थं च | २|१|५|

एकार्थं समानाधिकरणमव्ययं च सुबन्तं सुबन्तेन सह समस्यते द्वितीयाद्यन्तान्यपदात्वेऽभिधेये स च समासो बहुव्रीहिः ॥ सुपः श्लुक् ॥

४१७ विशेषणसर्वादिसङ्ख्यं बहुव्रीहौ |२| १|११० |

विशेषणं सर्वादि सङ्ख्यावाचि च सुबन्तं बहुव्रीहौ पूर्वं प्रयोज्यं ॥ भेदकं विशेषणं भेद्यं विशेष्यं । प्राप्तोदको ग्रामः । ऊढरथोऽनड्वान । उपहृतबलियक्षः । उद्धृतौदनः शरावः । आयतबाहुः पुमान् । बहुवृक्षो ग्रामः । उच्चैर्मुखश्चैत्रः । सुप्रजाभ्यां सुः शोभना प्रजा अस्येति विगृह्य समासे ॥

४१८ अस्प्रजायाः | २|१|१९७।

नञ् दुस् सु इत्येतेभ्यः परो यः प्रजाशब्दः तदन्ताद्बहुव्रीहेरस्वा भवति || एरिति लुक् । सुप्रजाः सुप्रजसौ सुप्रजस इत्यादि । पक्षे न्यग्गोषत इति ह्रस्वः सुप्रजः । एवं दुःप्रजस्भस्अप्रजस्शब्दौ || अल्पा मेधाः अस्येति विगृह्य । समासे ||

४१९ अल्पाच्च मेधायाः | २|१|१९८|

नञ् दुस् इत्येतेभ्यः अल्पशब्दाच्च परो यो मेधाशब्दः तदन्ताद्बहुव्रीहेरस् भवति ॥ अल्पमेधाः अल्पमेधसौ अल्पमेधसः इत्यादि ॥ एवममेधस्दुर्मेधत्सुमेधस्शब्दाः || तुल्या जातिर्येषामिति विगृह्य समासे ॥

४२० जातेश्छस्सामान्यवति |२| १|२०२ ।

जातिशब्दाद्बहुब्रीहेरश्छप्रत्ययो भवति सामान्यवत्यर्थे ॥ च्छ ईय् । तुल्यजातीयाः । एवं सजातीयः । विजातीयः । यज्जातीयः । तज्जातीवादयः ॥ सुधर्मशब्दाभ्यां सुः शोभनो धर्मोऽस्येति विगृह्य प्राग्वत्समासः ||

४२१ धर्मादन् द्विपदात् | २|१|१९९ |

धर्मशब्दान्ताद्विपदबहुब्रीहेरन् भवति ॥

४२२ न वृत्यन्तः | १|१|६५ |

समासान्तं पदं पदसंज्ञं न भवति ॥

४२३ एः | २|३|७४ |

अपदान्तेऽवर्णेवर्णयोर्लुग्भवति तद्धिते परे ॥ पुनस्ततः स्वादयः । सुधर्मा सुधर्माणौ सुधर्माणः इत्यादि । एवम् अनन्तधर्मन्नित्यादयः । द्विपदादिति किं कृतसर्वधर्मः ॥ समानो धर्मोऽस्येति बहुव्रीहौ ॥

४२४ सः समानस्य धर्मादिषु च |२| २|१०९ ।

समासे समानशब्दस्य सो भवति धर्मादिषु दृगादिषु च परेषु ॥ सधर्मा | सपक्षः । सदेशः इत्यादि || चित्रागोशब्दाभ्यां जम् चित्रा गावोऽस्येति विगृह्य पूर्ववत्समासादि ||

४२५ मानिस्त्र्येकार्थयोः स्त्रन्यतोऽनूः | २|२|४१ |

अन्यतो विशेष्यवशात् स्त्रियां वर्तमानः शब्दः समासे पुंवद्भवति मानिशब्दे स्त्रीलिङ्गैकार्थे विशेष्ये च परे । नोदन्वः || पुंवत्त्वादाडभावः ॥

४२६ न्यंगगीष्यतोऽनंशीयोबहुब्रीहेर्ह्रस्वः | २|१|१२३ ॥

न्यङ्प्रधानं यो गोशब्दः यश्च ष्यत् स्त्रीप्रत्ययस्तदन्तस्य समासस्य ह्रस्वो भवति नांशिसमासस्य ईयसन्तस्य च बहुव्रीहेः ॥ आसन्नः । चित्रगुर्देवदत्तः । रूपवती भार्याऽस्येति विगृह्य । प्राग्वत्समासादि । पुंवद्भावो ह्रस्वश्च । रूपवद्भार्यः । एवं दिव्यवाणिः । प्रियनारिरित्यादयः ॥ बह्व्यः प्रेयस्यो यस्येति विगृह्य पूर्ववत्समासादि । अनंशीयोबहुव्रीहेरिति निषेधान्न ह्रस्वः ॥

४२७ ईयसः | २|१|१३० ।

ईयसन्तात् कच् न भवति ॥ बहुप्रेयसी पुमान् ॥ शोभनो गन्धोऽस्येति विग्रह्य प्राग्वत्समासादि ॥

४२८ सुत्पूतिसुरभेर्गन्धादिद्गुणे | २|१|२०४ |

स्वादिभ्यः परो यो गन्धशब्दः तदन्ताद्बहुव्रीहेरिद्भवति गुणे वाच्ये ॥ तइत् । एरिस्थतो लुक् । सुगन्धिः । एवमुद्गन्धिः । पूतिगन्धिः । सुरभिगन्धिः ||

४२९ वाऽल्पे | २|१|२०५।

अल्पेऽर्थे गन्धशब्दान्ताद्बहुव्रीहेरिद्वा ॥ घृतस्य गन्धोऽल्पो यस्मिन्निति घृतगन्धिः घृतगन्धः ओदनः ॥

४३० वोपमानात् | २|१| २०६।

उपमाने गन्धशब्दान्ताद्बहुव्रीहेरिद्वा भवति || पद्मस्येव गन्धो यस्य पद्मगन्धिः पद्मगन्धः ॥ द्वौ पादावस्येति विगृह्य समासः ॥

४३१ सुसङ्ख्याच्चाहस्त्यादेः पादस्य लुक् | २|१।२०७।

सोः सङ्ख्यावाचिनः उपमानाच्च परो यः पादशब्दः तदन्तस्य बहुव्रीहेर्लुग्भवति न हस्त्यादेः । द्विपाद् । एवं सुपादचतुःपाद्व्याघ्रपादादयः । न हस्त्यादेरिति किं हस्तिपादः । प्रिया जावाऽस्येति विगृह्य समासादि ||

४३२ जायाया जानिः | २११/२१६।

बहुव्रीहेरन्तस्य जायाशब्दस्य जानिर्भवति ॥ प्रियजानिः ॥

४३३ वान्यार्थे |२।२|११३॥

अन्यार्थे बहुव्रीहौ सहस्य सो वा भवति उत्तरपदे परे ॥ सह जायया वर्तत इति सजानिः सहजानिरित्यादयः ||

४३४ वोर्ध्वात् | २|१|२२३॥

ऊर्ध्वशब्दाज्जानोर्बहुव्रीहौ जुज्ञौ वा भवतः ॥ ऊर्ध्वे जानुनी अस्य ऊर्ध्वजुः । ऊर्ध्वज्ञः । ऊर्ध्वजानुः ॥ घट इव ऊधोऽस्या इति विगृह्य समासादि ॥

४३५ स्त्रियामूधसोऽनङ् | २|१| २२५ |

बहुव्रीहेरन्तस्योधसः स्त्रियामनङ् भवति ॥ अङावितौ ङित्त्वादन्त्यादेशः । ऊध्न इति ङी श्नः। घटोध्नी गौः । एवं पीवरोध्न्यादयः ॥

४३६ इनः कच् | २|१|२२६ |

इन्नन्ताद् बहुव्रीहेः कच् भवति ॥ च इत् न कचीति विशेषणार्थः । बहवः करिणोऽस्मिन् बहुकरिको देशः ॥

४३७ उरःप्रभृत्यृन्नित्याटः | २|१।२२७|

उरस् इत्याद्यन्तात् ऋदन्तात् नित्याडन्ताच्च बहुव्रीहेः कच् भवति ॥ व्यूढमुरोऽस्य व्यूढोरस्कः । बहुसर्पिष्कः । एकपितृकः । बह्वी लक्ष्मीरस्येति विगृह्य समासे कचि ॥

४३८ न कचि | १|३|८४|

अण्ङ्यो कचि ह्रस्वो न भवति ॥ बहुलक्ष्मीकः । बहुकुमारीकः । बहुकर्कन्धूकः ॥

४३९ नञोऽर्थात् | २|१| २२८ |

नञोऽर्थान्ताद्बहुव्रीहेः कच् भवति ॥ अनर्थकः । स्त्रियामाडि |

४४० त्यायदाद्यतः | १|३|९० |

त्यप्रत्ययस्यायदादेश्चातः इद्भवति आट्परे प्रत्ययावयवे के परे अनिति || अनथिका || गुणवती भार्याऽस्येति विगृह्य समासादि ||

४४१ शेषात्सिद्धनन्दिनः | २ | १ | २२९ |

यस्य समासान्तो न विहितः तस्मात् बहुव्रीहेः कच् वा भवति ॥

४४२ वाऽऽडः | १|३|८५|

आडन्तस्य ह्रस्वो वा भवति कचि परे ॥ पक्षे ह्रस्वः । गुणवद्भार्याकः गुणवद्भार्यः ॥

अव्ययीभावोऽपि त्रेधा ॥ अन्यपदार्थप्रधानः पूर्वपदार्थप्रधानः उत्तरपदार्थप्रधानश्चेति । तत्रान्यपदार्थप्रधानो यथा । केश केश दण्ड दण्ड इति स्थिते सर्वेभ्यो जस् । केशाश्च केशाश्च परस्परस्य ग्रहणं यस्मिन् युद्धे । दण्डाश्च दण्डाश्च परस्परस्य प्रहरणं यस्मिन् युद्धे इति विगृह्य ||

४४३ मिथो ग्रहणे प्रहरणे च सरूपं युद्धेऽव्ययीभावः |२| १|६|

अन्योऽन्यस्य ग्रहणे प्रहरणे च वर्तमानं सरूपं सुबन्तं तादृशा सुबन्तेन सह समस्यते अन्यपदार्थे युद्धे वाच्ये स च समासोऽव्ययीभावः । सुपः श्लुगादि ॥

४४४ इज्युद्धे | २|१|१३५।

युद्धे विहितात्समासादिच् प्रत्ययो भवति ॥ च इत् ॥

४४५ आदिजन्ते | २|२|८७|

इजन्ते उत्तरपदे पूर्वपदस्यात् भवति || केशाकेशि । दण्डादण्डि । एवं मुष्टामुष्टिखड्गाखड्गिप्रभृतयः । बहुलाधिकारात् क्वचिदाकारो न भवति । अस्यसि । पूर्वपदार्थप्रधानो यथा । गङ्गाशब्दात् ङस् पारशब्दात्सुः गङ्गायाः पारमिति विगृह्य ||

४४६ पारे मध्येऽन्तः षष्ठया | २|१।१९ |

पारे मध्ये अन्तर इत्येतानि सुबन्तानि षष्ठ्यन्तेन सह समस्यन्ते पूर्वपदार्थे वाच्ये ॥ शेषं प्राग्वत् । निपातनादेत्वं । ह्रस्वादि । पारेगङ्गम् । एवं समुद्रस्य मध्ये मध्ये समुद्रं । वधूनामन्तः अन्तर्वधु || यावत् अमत्र इति स्थिते उभाभ्यां जस् यावन्त्यमत्राणीति विगृह्य ||

४४७ यावदवधारणे | २|१|१०|

यावदित्येतत्सुबन्तं सुबन्तेन सह समस्यते । अबधारणे सङ्ख्यानियमे द्योत्ये ॥ यावदमत्रं भोजयातिथीन् ॥ आङः सुः संसार इत्यतो ङसिः आ संसारादिति विगृह्य ॥

४४८ बहिष्पर्यपाङ्च् | २|१|११।

बहिरादिसुबन्तं सुबन्तेन सह समस्यते ॥ शेषं प्राग्वत् । आसंसारं । बहिर्ग्रामात् । बहिर्ग्रामं । परिग्रामात् । परिग्रामं । अपग्रामात् अपग्रामं । प्राग्ग्रामात् प्राग्ग्रामं ॥ अभि मु मित्र अम् इति स्थिते मित्रमभिमुखमिति विगृह्य ॥

४४९ लक्षणेनाभिप्रत्याभिमुख्ये | २|१|१२|

अभि प्रति इत्येते सुबन्ते लक्षणवाचिना सुबन्तेन सह समस्येते आभिमुख्ये द्योत्ये ॥ अमिमित्रं गच्छति । एवं प्रत्यग्नि पतन्ति शलभाः ॥ अनु सु विदेह शस् इति स्थिते अनु विदेहान् आयते इति विगृह्य ||

४५० दैर्घ्येऽनुः । २।१।१३।

अन्विति सुबन्तं लक्षणवाचिना सुबन्तेन सह समस्यते दैर्घ्ये गम्यमाने ॥ अनुविदेहं सीता सीतोदा च ॥ अनु सु मेरु ङस् इति स्थिते मेरोः समीप इति विगृह्य ||

४५१ समीपे | २|१|१४|

समीपे वर्तमानं अन्वित्येतत् सुबन्तं समीपवाचिना सुबन्तेन सह समस्यते ॥ अनुमेरु कुरवः ॥ इति अकलङ्क | सह क्षत्र । सुमद्र । दुस् यवन । निस् जन। नि वात । अति कम्बल । अधि स्त्री । अनु रथ । सह चक्र । अनु रूप । प्रति अर्थ । अनु ज्येष्ठ । सह शील | सह तृण । उप कुम्भ । सह षड्जवनिकायः । इति स्थिते एतेभ्यो यथायोगं स्वादयः । अस्य शब्दप्रथा । क्षत्रस्य सम्पत् । मद्राणां समृद्धिः । यवनानाम् ऋष्यभावः । जनानामभावः । वातस्य अत्ययः । कम्बलस्यायमकालः । स्त्रीषु अधिकृत्य । रथस्य पश्चात् । चक्रेण सह । रूपस्य योग्यम् | अर्थमर्थं प्रति । ज्येष्ठानामनतिवृत्त्या । शीलस्य सदृशं । सकलं तृणं । कुम्भस्य समीपं । षड्जीवनिकायस्यान्तं कृत्वा इति विगृह्य ॥

४५२ शब्दप्रथासम्पत्समृद्धिव्यृद्ध्यर्थाभावात्ययासम्प्र-

तिसुप्पश्चाद्युगपद्यथासदृक्साकल्यान्तेऽव्ययम् | २|१|१८|

शब्दप्रथादिष्वर्थेषु वर्तमानमव्ययं सुबन्तं सुबन्तेन सह समस्यते स च समासोऽव्ययीभावः ॥ शेषं प्राग्वत् । शब्दस्य प्रथा नामाख्यातिः तत्र इत्यकलङ्कं । सम्पदन्यूनत्वं तत्र ॥

४५३ सहस्याकालेऽव्ययीभावे |२| २|१११|

अव्ययीभावे सहशब्दस्य सो भवति न काले गम्यमाने ॥ सक्षत्रम् । ऋद्धेराधिक्यं समृद्धिः तत्र सुमद्रम् । ऋद्धेरभावो व्यृद्धिः तत्र दुर्यवनम् | अर्थस्यासत्त्वम् अर्थाभावः तत्र निर्जनम् । अत्ययोऽतिक्रमः तत्र निवातं । भोगादेरवर्तमानत्वमसम्प्रति तत्रातिकम्बलं । कर्मादयः सुबर्त्याः तत्राधिस्त्रि । ह्रस्वादि ॥ पश्चात्पृष्टं तत्रानुरथं । सहभावो यौगपद्यं तत्र सहस्य सः सचकं । योग्यता बीप्सा पदार्थानतिवृत्तिः यथाऽर्थाः । तत्र क्रमेण अनुरूपं । प्रत्यर्थम् । अनुज्येष्ठं ॥ सादृश्ये सदृक् सशीलं सहस्य सः । साकल्यमनवयवः तत्र सतृणं सहस्य सभावः । अन्तः समीपमवसानं च तत्र उपकुम्भं । सषड्जीवनिकायं सहस्य सः ॥

४२४ जराया ङश्च ।२।१।१५२।

जराशब्दान्तादव्ययीभावादद्भवति ङसादेशश्च ॥ ङ इत् । जरायास्समीपमुपजरसम् इत्यादि ।

४५५ अनः | २|१|१५३ |

अन्नन्तादव्ययीभावादद्भवति ॥ नोऽपद- स्येत्यन्त्याजादिलुक् । आत्मन्यधिकृत्य वर्तमानम् अध्यात्मं । एवमुपराजमित्यादि ॥

४५६ नपुंसकाद्वा |२| १|१५४ |

नपुंसकलिङ्गादन्नन्तादव्ययीभावादद्वा भवति || कर्म प्रति नियतं प्रतिकर्मे प्रतिकर्म ॥

४५७ गिरिनदीपौर्णमास्याग्रहायणीजयेः | २|१|१५५।

गिर्याद्यन्ताज्जयन्ताच्चाव्ययीभावादद्वा भवति ॥ गिरेस्समीपमुपागरम् उपगिरि । एवमुपनदम् उपनदि । एवमुपपौर्णमासम् उपपौर्णमासि । उपाग्रहायणम् उपाग्रहायणि । उपभिषजम् उपभिषक् । उपमरुतम् उपमरुत् ॥

४५८ सरजसोपशुनानुगवम् | २|१|१५७।

एते अव्ययीभावे अदन्ता निपात्यन्ते ॥ रजसा सह सरजसं । शुनः समीपमुपशुनं । गवामनुयानम् अनुगवं । सरजसशब्दः समासान्तरेऽपि ॥ यथा सु काल अम् इति स्थिते । कालमनतिक्रम्य इति विगृह्य ||

४५९ यथाऽथाः | २|१|१९ ।

अथाप्रत्ययान्तं यथेत्यव्ययं सुबन्तेन सह समस्यते ॥ यथाकालम् । अथा इति किं? यथा चैत्रस्तथा मैत्रः ||

उत्तरपदार्थप्रधानो यथा ॥ सूप सु प्रति सु इति स्थिते अल्पः सूपः इति विगृह्य ||

४६० नित्यं प्रतिनाऽल्पे | २|१|१६|

अल्पार्थे **वर्तमानेन प्रतिना सह** सुबन्तं नित्यं **समस्यते** स च **समासोऽव्ययीभावः** || शेषं प्राग्वत् **सूपप्रति** । एवं **दधिप्रतिघृतप्रत्यादयः ॥**

तत्पुरुषसमासो द्वेधा । **पूर्वपदार्थप्रधान** उत्तरपदार्थप्रधानश्चेति । तत्र पूर्वपदार्थप्रधानो यथा । नञ् सु अश्व सु इति स्थिते नाश्व इति विगृह्य ॥

४६१ नञ् | २|१| २४|

नञ् सुपा समस्यते स च ससासो बहुव्री- ह्यादिलक्षणरहितस्तत्पुरुषः ॥ शेषं प्राग्वत् । ञ इत् । हल्यनञ्समासे लुक्तः सादित्यादिविशेषणार्थः ॥

४६२ नञोऽश् | २/२/६०।

नञोऽश् भवति समासे सुबन्ते परे ॥ शित्त्वात्सर्वस्य ॥

४६३ अशोऽचि नट् | २/२/६४ |

नत्रादेशादशः परस्याचो नट् भवति ॥ अटावितौ । टित्त्वादादौ । पुनः स्वादिः । अनश्वः । एवमनेकः इत्यादि || पूर्व सु काय ङस् इति स्थिते पूर्वः कायस्येति विगृह्य ||

४६४ पूर्वापराधरोत्तरमंशिनाऽभिन्नेन | २|१|२५ ।

पूर्वाद्यंशवाचि सुबन्तं अभिन्नावयविना अंशिवाचिना सुबन्तेन सह समस्यते स समासस्तत्पुरुषः ॥ पूर्वकायः । एवमपरकायः । अधरकायः । उत्तरकायः || अर्ध सु देश ङत् इति स्थिते अर्धं देशस्येति विगृह्य ॥

४६५ समेऽर्धम् | २|१|२६ ।

समे अंशे वर्तमानोऽर्धशब्दः अंशिवाचिना सुपा समस्यते स च तत्पुरुषः ॥ अर्धदेशः । समे इति किं? देशार्धः ॥

उत्तरपदार्थप्रधानो यथा || दुस् जन इति स्थिते द्वाभ्यां सुः । निन्दितो जन इति विगृह्य ॥

४६६ तिदुस्स्वत्याङ्क्वन्यस्तत्पुरुषः | २|१|२०|

तिसंज्ञं दुस् सु अति आङ् कु इत्येतानि चाव्ययानि सुबन्तानि सुपा समस्यन्ते स च समासो बहुव्रीह्यादि लक्षणरहितस्तत्पुरुषः ॥ शेषं प्राग्वत् । दुर्जनः । एवं शोभनो जनः सुजनः । अतिशयितं महद् अतिमहत् । ईषदुष्णम् ओष्णम् । कुत्सितो मार्गः कुमार्गः ॥ दुस् राजन् इति स्थिते । पूर्ववत्समासादि ॥

४६७ राजन्सखेः | २|१|१६९ |

राजन् सखिशब्दान्तात्तत्पुरुषसमासादट् भवति || ट इत् ङ्यर्थः ॥

४६८ सब्रह्मचारिपीठसर्पिकलापिकुधुमितैतलिजाजलिलाङ्गलिशिलालिशिखण्डिसूकरसद्मसुपर्वणोऽपदस्य | २|३|६९ |

सब्रह्मचारिन्नित्यादेर्नान्तस्य चापदस्य अन्त्याजादेर्लुग्भवति तद्धिते परे ॥ सस्य रित्वादि । दूराजः । दुस्सखीत्यतोऽटि एरिति लुक दुस्सखः ॥ सुराजन् अतिराजन् इति अतोऽटि प्राप्ते ||

४६९ **प्राक्टास्स्वतेः पूजायाम्** | २|१|१२७|

प्रशस्तवाचिस्वतिपूर्वात्समासाद्बहुव्रीहेः काष्ठे ट इति टात्प्राग्यो विहितः प्रत्ययः स न भवति ॥ सुराजा । अतिराजा ॥ न राजा इति विगृह्य समासे ॥

४७० न नञः | २|१|१२५ |

नञ् समासाद्यथोक्तः समासान्तो न भवति ॥ अराजा । एकमसखा इत्यादि ॥ कु आगम इति स्थिते प्राग्वत् समासादि ||

४७१ कोः कदचि | २|२| ११८ |

अव्ययस्य कोः कद् भवति अजादावुत्तरपदे परे समासे ॥ कदागमः । कदर्थः इत्यादि ॥ कु पुरुष इति स्थिते समासादि ॥

४७२ पुरुषे का वा| २|२| १२१ |

कोः को वा भवति पुरुषशब्दे परे समासे ॥ कापुरुषः । कुपुरुषः ॥ कु पथिन् इति स्थिते समासादि ॥

४७३ ऋक्पूःपथ्यपोऽत् | २|१|१३९ |

ऋक् पुर् पथिन् अप् इत्येतदन्तात्समासात् अद् भवति । त इत् । अन्त्याजादिलुक् ॥

४७४ पथ्यक्षयोः | २२|१२३ |

कोः का भवति पध्यक्षयोः परतस्समासे || कापथः एवं काक्षः ॥ कु उष्णः इति स्थिते ॥

४७२ काकवौ वोष्णे । २।२।१२४।

कोः काकवौ वा भवतः उष्णशब्दे परे समासे ॥ कोष्णं कवोष्णं । पक्षे कदुष्णं ॥ इति स्थिते द्वाभ्यां सुः प्रगत आचार्य इति विगृह्य ||

४७६ गतादिषु प्रादयः | २|१|२१|

गताद्यर्थे वर्तमानं प्रादि सुबन्तं सुबन्तेन सह समस्यते स च समासस्तत्पुरुषः ॥ प्राचार्यः । एवं संगतोऽर्थः समर्थः । अतिक्रान्तो मार्गमतिमार्गः । उद्गतो वेलामुद्वेलः । निष्क्रान्तो मलान्निर्मलः अपगतोऽर्थादपार्थः ॥ अध्वानमुपैति इति विगृह्य समासे ॥

४७७ उपसर्गादध्वनः | २।१।१४३।

उपसर्गात्परो योऽध्वन्शब्दः तदन्तात्समासादद्भवति ॥ उपाध्वो रथः । व्यध्वो दुरध्व इत्यादि ॥

४७८ प्रत्यन्वयात्सामलोस्नः ||११४३१

प्रत्यन्वपूर्वात् सामन्नन्ताल्लोमन्नन्ताच्च समासादद् भवति || प्रतिगतं साम प्रतिसामम् । अनुगतं साम अनुसामम् । अवभ्रष्टं साम अवसामम् । एवं प्रतिलोमम् अनुलोमम् अवलोमम् ॥ प्रति उरस् इति स्थिते प्रतिष्ठितमुरसीति विगृप समासे ॥

४७९ प्रतेरुरसः सप्तम्याः | २|१|१४४ |

प्रतिपूर्वात् सप्तम्यन्तात् उरसः अद्भवति समासे ॥ प्रत्युरसं || ग्राम अम् नी सु इति स्थिते ग्रामं नयतीति विगृह्य ||

४८० स्वकृताऽस्युक्तम् | २|१|२२|

अस्युक्तं सुबन्तं स्वकृदन्तेन सुपा समस्यते ॥

४८१ ग्रामाग्राण्णीः | २।२।१६६ |

ग्राम अग्र इत्येताभ्यां परस्य नियो नस्य णो भवति ॥ ग्रामणीः । एवमग्रणीः । कुम्भकारादयः ॥ स्वयं सु कृत सु इति स्थिते स्वयं कृतमिति विगृह्य ||

४८२ स्वयं सामि तेन | २|१|२९|

स्वयं सामि इत्येते अव्यये क्तान्तेन सुपा समस्येते ॥ स्वयंकृतं सामिपक्वम् || मुहूर्त्त अम् सुख सु इति स्थिते मुहूर्त सुखमिति विगृह्य ||

४८३ व्याप्तौ |२|१|३२|

व्याप्तौ द्वितीयान्तं कालवाचि सुबन्तं व्यापकेन सुपा समस्यते ॥ मुहूर्त्तसुखम् । एवं क्षणस्थायि वर्षभोग्यः ॥ धर्म अम् श्रित स् इति स्थिते धर्मे श्रित इति विगृह्य ||

४८४ **श्रितादिभिः** | २|१|३३|

द्वितीयान्तं सुबन्तं श्रितादिभिः सुबन्तैः समस्यते ॥ धर्मश्रितः । एवं दुःखमतीतो दुःखातीतः । ओदनं बुभुक्षु: ओदनबुभुक्षुः ॥ ईषदुष्णमिति विगृह्य ||

४८५ ईषद्गुणवचनैः | २|१|३५|

ईषदित्यव्ययं गुणवाचिभिस्सुबन्तैस्समस्यते || ईषदुष्णम् । एवमीषन्मधुरं ईषद्ज्ञानं ॥ मद टा विह्वल सु इति स्थिते मदेन विह्वल इति विगृह्य ||

४८६ तृतीया तत्कृतैः | २|१| ३६ |

तृतीयान्तं तत्कृतेन गुणवाचिना सुबन्तेन सह समस्यते ॥ मदविहलः । एवं नखच्छेदः इत्यादि || स्वेन कृतमिति विगृह्य ||

४८७ साधनं कृता | २|१|३७|

साधनवाचि सुबन्तं कृदन्तेन सुपा समस्यते ॥ स्वकृतम् । एवं परकृतं नखनिर्भिन्नमित्यादि । रथ ङे दारु सु । पितृ ङे अर्थ सु । भूत भ्यस् बलि सु इति स्थिते । रथाय दारु । पित्रे इदं । भूतेभ्यो बलिरिति विगृह्य ||

४८८ चतुर्थी प्रकृतिस्वार्थार्थादिभिः | २|१|३९|

चतुर्थ्यन्तं सुबन्तं प्रकृतिवाचिना चतुर्थ्यर्त्यवाचिना अर्थशब्देनार्थादिभिश्च सुबन्तैः समस्यते ॥ रथदारु । पित्रर्थम् | भूतबलिः | अलं सु कुमारि ङे इति स्थिते अलं कुमार्यै इति विगृह्य ||

४८९ तयाऽलम् | २|१|४०|

अलमित्यव्ययं चतुर्थ्यन्तेन समस्यते ॥ न्यग्गोष्यत इति ह्रस्वः । अलंकुमारिर्मैत्रः । अलं पुरुषायेति विगृह्य समासे ॥

४९० खोऽषडक्षाशितंग्वलंकर्मालंपुरुषात् | २|१|१३७|

अषडक्षादिभ्यः स्वप्रत्ययो भवति ||

४९१ छघढस्वफप्रत्ययस्येयियेयीनायन् |२|३|३१|

तद्धितप्रत्ययस्य छ ईय् भवति घ इय् ढ एय् ख ईन् फ आयन् ॥ शेषं प्राग्वत् । अलंपुरुषीणा कन्या । एवमलंकर्मीणः ॥ न षडक्षीण्यस्येति बहुव्रीहेः स्वः अषडक्षीणः मन्त्रादिः । आशिता गावोऽस्मिन्नित्याशितंगवीनम् अरण्यं निपातनान्नम् || चोराद्भयमिति विगृह्य ||

४९२ पञ्चमी भयादिभिः | २|१|४१ |

पञ्चम्यन्तं भयादिभिस्सुबन्तैः समस्यते ॥ चोरभयं ग्रामागत इत्यादि ॥ राज्ञः पुरुष इति विगृह्य |

४९३ षष्ठ्ययत्नात् |२| १|४३|

षष्ठ्यन्तं सुपा समस्यते न यत्नात् ॥ न विनिमेय द्यूतपणमित्यादेर्विहितषष्ठ्यन्तं । राजपुरुषः नलुक् । जीवगुणाः । मोक्षमार्ग इत्यादि ॥ अयत्नादिति किं धर्मस्य ज्ञाता ॥ देवानां याजकः । साधूनां पूजक इति विगृह्य ||

४९४ याजकादिभिः |२|१ |४४ |

षष्ठ्यन्तं याजकादिभिः सुबन्तैः समस्यते ॥ बाधकबाधनार्थं वचनं । देवयाजकः । साधुपूजकः । एवं भूभर्तेत्यादि ॥ भवतः आसिकेति विगृह्य समासे प्राप्ते ||

४९५ न कर्तरि |२| १|४७ |

कर्तरि षष्ठ्यन्तं वु-प्रत्ययान्तेन सुपा न समस्यते ॥ ओदनस्य भोजकः || अपां स्रष्टा इति विगृह्य समासे प्राप्ते ॥

४९६ कर्मणि त्रा च| २|१|४८ |

कर्मणि षष्ठ्यन्तं कर्तरि वु-प्रत्ययान्तेन तृप्रत्ययान्तेन च सुपा न समस्यते ॥

४९७ तृप्तार्थाव्ययनिर्धार्यडच्छत्रानश्मतिपूजाधारकैः ।२।१।५०]

तृप्तार्थैरव्ययैर्निर्धार्यवाचिभिर्डदन्तैः शत्रन्तैरानशन्तैर्मतिपूजार्थाधारकान्तैश्च षष्ठ्यन्तं न समस्यते ॥ फलानां तृप्तः । सक्तूनां पूर्णः । देवदत्तस्य कृत्वा । देवदत्तस्य पुरस्तात् । गवां कृष्णा सम्पन्नक्षीरतमा । **सम्प्राजां** पञ्चमः **शान्तिः ।** देवदत्तस्य पचन् पचमानः । सतां मतः । सतां पूजितः । इदमहेः सृप्तं || मोक्षस्य पन्था इति विगृह्य समासे अत्त्वं मोक्षपथः । ऋचोऽर्धमिति विगृह्य ||

४९८ समेऽर्धम् | २|१|२६|

समभागे वर्तमानमर्थमिति सुबन्तं षष्ठ्यन्तेन समस्यते ॥ (इत्युक्तेन समासे) अत्त्वादि । अर्धर्च देवपुरम् इत्यादि || राज्यस्य धूरिति विगृह्य समासे ॥

४९९ धुरोऽनक्षस्य |२| १|१४० |

धुरन्तात्समासाद् भवति नाक्षस्य || राज्यधुरा । अनक्षस्येति किं? अक्षधूः || ब्रम्हणो वर्च इति विगृह्य समासे ॥

५०० **ब्रह्महस्तिराजपत्याद्वर्चसः** | २|१|१४७|

ब्रह्मादेः पराद्वर्चसः समासाद् भवति || ब्रह्मवर्च्चसम्। एव राजवर्च्चसम् इत्यादि ॥ आप्तस्य गौरिति विगृह्य समासे ॥

५०१ गोस्तत्पुरुषात् | २|१|१६८ |

गोशब्दान्तात्तत्पुरुषसमासादट् भवति || ट इत् । स्त्रियां ङयर्त्यः । अव् । टित्त्वात् ङी । आप्तगवी । एवं सुरगवीकामगवीप्रभृतयः || जिनानां राजेति विगृह्य समासे राजन्सखेरित्यट् । जिनराजः । सुरराजः । नरराजादयः । स्त्रियाम् अतिराजी । एवममेस्सखा अग्निसखः इत्यादयः || अह्नः पूर्वमिति विगृह्य पूर्वापरेति समासे ॥

५०२ सङ्ख्याव्ययसर्वांशात् | २|१|१८१ |

सङ्ख्याशब्दादव्ययात्सर्वशब्दादंशवाचिनश्च परो योऽहन्शब्दः तदन्तात्तत्पुरुषसमासादद् भवति । अहन्शब्दस्य चाह्नः इत्ययमादेशो भवति || "अतोऽह्नः ||२| १६८|" इति क्रमसूत्रात् णत्वं । पूर्वाह्णः । एवमपराह्णः । मध्याह्णः । सायाह्ण इत्यादयः ॥ वर्षाणां रात्रिरिति विगृह्य समासे ॥

५०३ पुण्यवर्षादीर्घसङ्खायातैकाचाद्रात्रेः | २|१|१८२ ।

पुण्यादेस्सङ्ख्यादेश्च परो यो रात्रिशब्दस्तदन्तात्तत्पुरुषसमासादद् भवति ॥ वर्षारात्रः । एवं पूर्वरात्रः । मध्यरात्रः । अर्धरात्रः । अपरतरात्र इत्यादि || पुरुषस्यायुरिति विगृह्य समासे ॥

५०४ **स्वःश्रेयसश्वोवसीयसनिःश्रेयसपुरुषायुषगोष्टश्च- द्विस्तावत्रिस्तावाः । २।१।१८३ ।**

एते अदन्ता निपात्यन्ते । पुरुषायुषं ||

५०५ नावः | २|१|१६७ |

अर्धपूर्वान्नावन्तात् समासादड् भवति || **नावोऽर्द्धम्** अर्द्धनावं स्त्रियां अर्धनावी **॥** अक्षेषु शौण्ड इति विगृह्य ||

५०६ सेप्तमी शौण्डादिभिः | २|१|५२ |

सप्तम्यन्तं शौण्डादिभिः सुबन्तैस्समस्यते || अक्षशौण्डः । एवं रणवीरः । कलाकुशलः । वादनिपुणः इत्यादयः ||

५०७ **पात्रेसमितादयः** | २|१|५७|

पात्रेसमित इत्यादयः शब्दाः तत्पुरुषसमासे निपात्यन्ते आक्षेपे गम्यमाने ॥ पात्रसमितः । कूपकच्छपः । कूपमण्डुकः । मातरिपुरुषः पिण्डीशूरः गेहेनर्ती गोष्ठेशूरः कर्णेजपः इत्यादयः ॥ गोठे श्वा गोडश्वः स्वश्रेयसेति निपातनाददन्तत्वं ॥

कर्मधारयो द्विविधः । उत्तरपदार्थप्रधानः पूर्वपदार्थप्रधानश्चेति । तत्र उत्तरपदार्थप्रधानो यथा, नील सु उत्पल सु इति स्थिते नीलं च तत् उत्पलं च तदिति विगृह्य ||

५०८ विशेषणं व्यभिचार्येकार्थं कर्मधारयश्च | २|१|१८|

व्यभिचारि विशेषणं समानाधिकरणं सुबन्तं विशेष्येण सुपा समस्यते स च समासः तत्पुरुषसंज्ञः कर्मधारयसंज्ञश्च || शेषं प्राग्वत् । नीलोत्पलम् । एवं सम्यग्दर्शनं सम्यग्ज्ञानं सम्यक्चारित्रं सद्धर्म इत्यादयः । व्याभिचारीति किं तक्षकः सर्पः । एकार्थ इति किं जातस्योक्षा || अन्धं च तत् तमश्च तत् इति विगृह्य समासे ||

५०९ समवान्धात्तमसः | २|१|१४||

सम् अव अन्ध इत्येतेभ्यः परो यस्तमश्शब्दः तदन्तात्समासादद् भवति || अन्यतमसम् । एवं सन्ततं तमः सन्तमसम् । अवभ्रष्टं तमः अवतमसं । चेति विगृह्य समासे ||

५१० जातमहद्वृद्धादुक्ष्णः कर्मधारयात् | २|१|१५८|

जातादिभ्यः परो यः उक्षन्शब्दः तदन्तात् कर्मधारयसमासादद्भवति ॥ जातोक्षः । एवं महोक्षः वृद्धोक्षः ॥ पुमांश्चासौ गौश्च पुंगवः । अट् ॥

६११ अह्नः । २।१।१७२॥

अहन्शब्दान्तात्तत्पुरुषसमासादड् भवति । परमं च तत् अहश्च परमाहः । एवं सुदिनाहं पुण्वाहं प्रथमाहः प्राह्णः सर्वाह्णः मध्याह्नः सायाह्नः । सङ्ख्याव्ययेत्यादिना अह्नादेशः || पुण्या चायौ रात्रिश्चेति पुण्यरात्रः । एवं दीर्घरात्रः सङ्खयातरात्रः सर्वरात्रः एकरात्रः मध्यरात्रः । पुण्यावर्षेत्यादिना अत् ॥ पूर्वपदार्थप्रधानो यथा, भीरुश्चासौ क्षत्रियश्चेति विगृह्य ॥

५१२ निन्द्योऽपापाणकेन | २|१|६२ |

निन्द्यवाचि सुबन्तं निन्दावाचिना सपा समस्यते न पापाणकाभ्यां । स च समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च ॥ क्षत्रियभीरुः, तार्किकवठरः भिक्षुविटः ॥ अपापाणकेनेति किं? पापकुलालः । अणकनापितः ॥ शस्त्रीव श्यामेति विगृह्य ||

५१३ गौणस्तेन | २|१|६३ |

गौणार्थवाचि सुबन्तं गुणवाचिना सुबन्तेन समस्यते स च तत्पुरुषः ॥ शस्त्रीश्यामा सा । एवं कुमुदश्यामादयः ॥ सिंह इव पुरुष इति विगृह्य ||

५१४ व्याघ्रादिभिर्गौणैस्तदनुक्तौ | २|१|६४ |

उपमेयवाचि सुबन्तं गौणैर्व्याघ्रादिभिस्सुबन्तैः समस्यते तस्य गुणस्यानुक्तौ सत्यां स च समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयसंज्ञश्च ॥ पुरुषसिंहः । भव्यपुण्डरीकः । मुखपद्मं । पाणिपल्लव इत्यादि ॥ मुनिर्वृन्दारक इव पूज्यः इति विगृह्य ॥

५१५ वृन्दारकनागकुञ्जरैः | २|१|७० |

समानाधिकरणे सुबन्तं वृन्दारकादिभिः पूजावाचिसुबन्तैः समस्यते स च तत्पुरुषः कर्मधारय- संज्ञश्च || मुनिवृन्दारकः । एवं जिननागः । नृपकुञ्जरः ॥ को राजेति विगृह्य ||

५१६ किं क्षेपे | २।१।७२

किमित्येतत्सुबन्तं समानाधिकरणेन सुबन्तेन समस्यते क्षेपे निन्दायां स च समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयसंज्ञश्च ॥ राजन्सखेरित्यटि प्राप्ते ॥

५१७ किमः क्षेपे । २/९/१२६ |

किमः पराद्विहितः समासान्तो न भवति क्षेपे निन्दायाम् || किंराजा नीतिवर्जितः । किंसखा शाठ्य- वान् भुवि । किंगौरवाहक इत्यादि । युवतिश्चासौ ब्राह्मणी चेति विगृह्य ॥

५१८ पोटायुवतिस्तोककतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्बष्क- यणीप्रवक्तृश्रोत्रियाध्यापकधूर्तप्रशंसारूढैर्जातिः | २|१|७३ |

एकार्थं जातिवाचि सुबन्तं पोटादिभिः प्रशंसारूढैश्च सुबन्तैस्समस्यते स च समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च ॥ मानीति पुंवद्भावः । ब्राह्मणयुवतिः । स्तोकं गुणो गुणस्तोकं । मुनिप्रवक्ता । क्षत्रियधूर्तः । गोमतल्लिका । गोमचर्चिका । गोप्रकाण्डमित्यादि ॥ कुमारश्चासौ श्रमणश्चेति विगृह्य ||

५१९ कुमारः श्रमणादिना |२| १।७८ |

कुमार शब्दः श्रमणादिना सुपा समस्यते ॥ कुमारश्रमणः । एवं कुमारतापसः । कुमारवज्रजङ्घः । कुमारनेमिः । कुमारसेनः इत्यादि || श्रिया उपलक्षितो वर्धमान इति विगृह्य ॥

५२० मयूरव्यंसकादयः | २|१।७९ |

मयूरव्यंसक इत्यादयः शब्दाः कृतसमासा निपात्यन्ते ॥ श्रीवर्धमानः । एवं उदक् च तत् अवाक् च उच्चावचम् | उच्चनीचम् । ऐहिस्वागता । अभीतपिबता । यातायातं । शाकमिक्षुः । घृतौदनः । अश्वरथः । सलिलघटः इत्यादि ॥

द्विगुसमासो यथा ॥ पञ्चन् जस् गो जस् धन स् इति स्थिते । पञ्च गावो धनमस्येति विगृह्य । “ दिगधिकं संज्ञातद्धितोत्तरपदे |२| ११६०१ " इत्यधिकृत्य ||

५२१ सङ्ख्या समाहारे व द्विगुश्चानाम्न्ययम् |२| १।६१|

सख्यावाचि सुबन्तमेकार्थं सुबन्तेन समस्यते संज्ञायां तद्धितप्रत्यये उत्तरपदे परे समाहारे च गम्यमाने स च तत्पुरुषः कर्मधारयो द्विगुसंज्ञश्च । द्विगुर्न नाम्नि || तत्पुरुषत्वाद्गोशब्दादट् । पञ्चगवधनः । अष्टानां सहस्राणां समाहार इति विगृह्य द्विगुसमासः । स्त्रीलिङ्गत्वाद्द्विगोरिति ङी । अष्टसहस्री । एवं त्रिलोकी इत्यादि ॥ पञ्चानां राज्ञां समाहार इति विगृह्य समासे ॥

६२२ द्विगोरन्नोह्नोऽय् | २|१|१६२ |

अन्नन्तादहन्नन्ताच्च द्विगोरड् भवति || शेषं प्राग्वत् । पञ्चराजी । त्रयाणामह्नां समाहार इति विगृह्य समासे अट् । त्र्यहः । एवं पञ्चाह इत्यादि ||

५२३ सङ्ख्याव्ययादङ्गुलेः ।२।१।१८५।

सङ्ख्यावाचिनोऽव्ययाच्च परो योऽङ्गुलिशब्दः तदन्तात्तत्पुरुषाड्डो भवति ॥ द्वयोरङ्गुल्योस्समाहारः द्व्यङ्गुलम् । एवं त्र्यङ्गुलम् । अङ्गुलिमतिक्रान्तमत्यङ्गुलम् इत्यादि ॥

द्वन्द्वसमासो द्विषा || अवयवप्रधानः समाहारप्रधानश्चेति । तत्रावयवप्रधानो यथा । लक्षश्च न्यग्रोधश्चेति विगृह्य ||

५२४ द्वन्द्वस्सहोक्तौ |२| १|८०|

सुबन्तं सुबन्तेन सह समस्यते द्वयोरर्थयोः सहवचने समाहृतौ । स च समासो द्वन्द्वः ॥

५२५ लघुघ्यजायदत्पाजर्च्यमेकम् | २|१|११९ |

द्वन्द्वे लध्वक्षरं घिसंज्ञमजाद्यदन्तमल्पाजर्च्ये च एकं पूर्व प्रयोज्यं ॥ शेषं प्राग्वत् । प्लक्षन्यग्रोधौ । एवं गुणमुख्यौ । अग्निधूमौ । इन्द्राग्नी । अस्त्रशस्त्रे । वासुदेवार्जुनौ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियश्चेति विगृह्य समासे ॥

५२६ वर्णभ्रात्त्रनुपूर्वम् | २|१|१२० |

वर्णः भ्राता च अनुपूर्वं प्रथमं प्रयोज्यम्| ब्राह्मणक्षत्रियौ । एवं बलभद्रवासुदेवौ ॥ स च देवदत्तश्चेति विगृह्य समासे ||

५२७ **त्यदादिः** | २|१|**८३** |

त्यदादेः त्यदादिनाऽन्येन वा द्वन्द्वसमासे त्यदादिरेवावशिष्यते | त्यदादीनां मिथो यद्यत् परं तदेवैकं शिष्यते ॥ तौ । एवं स च त्वं चेति विगृह्य । युवां । त्वं चाहं चावां ॥ समाहारप्रधानो यथा । वधूश्च वरश्चेति विगृह्य समासे ॥

५२८ द्वन्द्वो वा । २/१/९३ |

द्वन्द्वसमास एकार्थो वा भवति || एकार्थत्वेन नपुंसकत्वं । वधूवरं वधूवरौ वा । एवं लोकालोकमित्यादि ॥ अश्वाश्च रथाश्चेति विगृह्य समासे ॥

५२९ सेनाक्षुद्रजन्तु |२| १।९८ ।

सेनाङ्गानां क्षुद्रजन्तूनां **द्वन्द्व एकार्थो** नित्यं भवति || अश्वरथं । यूकालिक्षम् | अहिनकुलं ॥ बदराणि चामलकानि चेति विगृह्य समासे ॥

५३० फलं जातिः | २|१|२९|

फलवाचिनां जातिशब्दानां द्वन्द्व एकार्थो नित्यं भवति || बदरामलकम् । एवमाम्रपनसमित्यादि ॥ पाणी च पादौ चेति विगृह्य समासे ॥

५३१ प्राणितूर्याङ्गम् | २|१|१०१|

प्राण्यङ्गानां तूर्याङ्गानां द्वन्द्व एकार्थो नित्यं भवति ॥ पाणिपादं । शङ्खपटहम् इत्यादि ॥ स्त्री च पुमांश्चेति विगृह्य समासे ॥

५३२ स्त्रियाः पुंसो द्वन्द्वाच्च|२| १|१५९ |

स्त्रीशब्दात् परो यः पुंस्शब्दस्तदन्तात् द्वन्द्वात् कर्मधारयाच्च समासादद्भवति ॥ स्त्रीपुंसं ॥ धेनुश्यानड्वांश्चेति विगृह्य समासे ||

५३३ धेन्वनडुहर्ग्यजुषाहोरात्रनक्तंदिवरात्रिंदिवाह- र्दिवोर्वष्ठीयपष्ठीवाक्षिभुवदारगवम् | २|१|१६०|

धेन्वनडुहादयः शब्दा द्वन्द्वे अदन्ता निपात्यन्ते ॥ धेन्वनडुहम् । एवम् ऋक्च यजुश्च ऋग्यजुषम् । अहश्च रात्रिश्च अहोरात्रं । नक्तं च दिवा च नक्तंदिवं । रात्रिश्च दिवा च रात्रिंदिवम् । अहश्च दिवा च अहर्दिवम् । ऊरू च अष्ठीवन्तौ च ऊर्वष्ठीवं । पदौ च अष्ठीवन्तौ च पदष्ठीवम् । अक्षिणी च भ्रुवो च अक्षिभ्रुवं । दाराश्च गावश्च दारगवं ॥ दधि च पयश्चेति विगृह्य समासे ॥

५३४ न दधिपयआदिः | २|१|१०५ |

दधिपयसित्यादेर्द्वन्द्व एकार्थो न भवति ॥ दधिपयसी । वाङ्गनसे । पाठाददन्तत्वम् ॥

॥ इति श्लुक्समाससङ्ग्रहः ॥

॥अथ समासे सुपः श्लुचि प्राप्तायां कचिदश्लुग्विधिरुच्यते ॥

ओजसा कृतमिति विगृह्य समासे । “नोत्तरपदेऽसत्त्वे | २|२२|" इति अधिकृत्य ||

५३५ ओजोऽञ्जरसहोऽम्भस्तपसष्टः | २|२|४ | ओजसादिभ्यः परस्य **टः** समासे श्लुग् न भवति || ओजसाकृतम् । अञ्जसाकृतम् । सहसाकृतम् । अम्भसाकृतं । तपसाकृतं ॥ परस्मै पदमिति विगृह्य समासे ॥

५३६ ङेर्व्याकरणे |२| २|८|

ङे इति सुपः समासे श्लुग् न भवति व्याकरणे विषये ॥ एवमात्मनेपदमित्यादि ॥ कण्ठे कालोऽस्येति विगृह्य समासे ॥

५३७ अकामे मूर्धमस्तकात् स्वाङ्गात् | २|२| १२ | मूर्धमस्तकवर्जितात् स्वाङ्गात् परस्याः सप्तम्याः कामवर्जित उत्तरपदे श्लुङ्न भवति ॥ कण्ठेकालः । उरासेलोमादयः । अमूर्धमस्तकादिति किं ? मूर्धशिखः । मस्तकशिखः । अकाम इति किं ? मुखकामः ॥ देवानां प्रिय इति विगृह्य समासे ||

५३८

ब्राह्मणाच्छंसिपुंसानुजजनुषान्धगोषुचरदिवोदा- सदेवानांप्रियाः | २|२| २१ |

एते अश्लुक्समासा निपात्यन्ते ॥ ब्राह्मणाच्छंसतीति ब्राह्मणाच्छंसी । पुंसा अनुजा पुंसानुजा । जनुषा जन्मना अन्धो जनुषान्धः । गोषु चरतीति गोषुचरः । दिवोदास इति कस्यचिन्नाम । देवानांप्रियः मूर्खः पूज्यो वा ॥

५३९ वग्दिक्पश्यतो युक्तिदण्डहरे | २|२|२४ |

वाक् दिक् पश्यत् इत्येतेभ्यः परस्याः षष्ठ्याः यथासङ्ख्यं युक्तिदण्डहरेषूत्तरपदेषु श्लुग्न भवति । वाचोयुक्तिः । दिशोदण्डः । पश्यतोहरः ॥

५४० गोष्पदं सेवितप्रमाणे | २/२/२६ |

गोभिः सेविते देशे प्रमाणे च सङ्ख्यातेऽर्थे गोष्पदमिति निपात्यते ॥

श्रीमते वर्धमानाय नमो नमितविद्विषे ।
यदज्ञानान्तर्गतं भूत्वा त्रैलोक्यं गोष्पदायते ॥

मातु: स्वसेति विगृह्य ||

५४१ स्वसृपत्योर्वा | २|२|२९|

ऋकारान्तानां षष्ठ्याः श्लुलुग्वा भवति स्वसृपतिशब्दयोः परतः समासे ॥

५४२ मातृपितुः स्वसुः षिः | २|२| १४१|

अलुप्तविभक्तिभ्यां मातृपितृशब्दाभ्यां परस्य स्वसृशब्दस्य षिर्वा भवति ॥

५४३ तस्मादादेः | १|१|४८ |

पञ्चम्यन्तात् परस्य षष्ठ्यन्तस्य यो विधिः तस्यादेरल: स्थाने मवति ॥ इति आदेः सस्य षिः । श्लुक्पक्षे ॥

५४४ उः | २|२| १४२ ।

ऋकारान्ताभ्यां मातृपितृशब्दाभ्यां परस्य स्वशब्दस्य षिर्भवति ॥ मातुष्ष्वसा । मातुःस्वसा । मातृष्वसा । एवं पितुष्ष्वसा पितुःस्वसा पितृष्वसा || माता च पिता चेति द्वन्द्वे ॥

५४५ मातरपितरं द्वन्द्वे वा |२|२।३०|

मातरपितराविति **द्वन्द्वसमासे** वा निपात्यते **॥** पक्षे

५४६ आङ् |२| २|३१|

ऋतां द्वन्द्वे पूर्वपदस्याङ् भवति विद्यायोनिसम्बन्धे निमित्ते ॥ ङ इत् आदेशत्वज्ञापनार्थः । मातरपितरौ मातापितरौ । एवं मातादुहितरावित्यादि ॥

५४७ पितो मात्रा वा |२| ११८५|

मातृपितृशब्दयोः द्वन्द्वे पितृशब्द एक एव प्रयोज्यो वा ॥ पितरौ । मातापितरौ ॥ सूर्यश्च चन्द्र माश्चेति विगृह्य द्वन्द्वे ||

५४८ इन्द्रासोमादिषु देवतानाम् ।२।२।३३।

इन्द्रासामादिषु देवतावाचिषु द्वन्द्वे पूर्वस्याकारो निपात्यते। सूर्याचन्द्रमसौ। एवमिन्द्रासोमावित्यादि। गन्तुं मनोऽस्येति विगृह्य बहुव्रीहौ।

५४९ तुमो **मनस्कामे | २/२/६९ |**

तुमोऽन्तस्य लुग् भवति मनस्कामयोः परतः समासे ॥
गन्तुमनाः ॥ गन्तुकामः ॥ इषीकायास्तूलमिति विगृह्य समासे ॥

५५० मालेषीकेष्टकस्यान्तस्य च भारितूलचिते २/२/८०।

मालादीनां तदन्तानां च हस्वो भवति यथासङ्ख्यं भार्यादिषु परतः समासे ॥ इषिकतूलम् । एवं मालभारि । इष्टकचितं ॥ भ्रुवः कुटिरिति विगृह्य समासे ॥

५५१ भ्रुवोऽच्च कुटिकुंसे । २/२/८१|

भ्रूशब्दस्य हस्वोऽच्च भवतः कुटिकुसयोः परतः समासे || भ्रुकुटिः । अकुटिः । श्रुकुंसः । भ्रकुंसः || एकोत्तरा दशेति विगृह्य ||

५५२ एकादश षोडश षोडन् षोढा षढ्ढा|२।२|१०१ |

एकादशादयः समासे कृतात्वादयो निपात्यन्ते ॥ एकादश । एवं पशुभिर**धिका** दश षोडश । षड् दन्ता अस्येति षोडन् ॥ द्वाभ्यामधिका दशति **विगृह्य** समासे ||

५५३ द्वाष्टात्रयोऽनशीतौ प्राक्छतादबहुव्रीहौ | २|२| १०२ |

शतात् प्राक् सङ्ख्यावाचिन्युत्तरपदे द्वि अष्टन् त्रि इत्येतेषां यथासङ्ख्यं द्वा अष्टा त्रयम् इत्येते आदेशा भवन्ति। अबहुव्रीहौ समासे नाशीतिशब्दे ॥ द्वादश । एवं द्वाविंशतिः । द्वात्रिंशत् ॥ अष्टादश । अष्टाविंशतिः | अष्टात्रिंशत् ॥ त्रयोदश । त्रयोविंशतिः ॥ त्रयस्त्रिंशत् ॥ अनशीताविति किं द्व्यशीतिः त्र्यशीतिः । अबहुव्रीहाविति किं द्विदशाः । अष्टदशाः । त्रिदशाः ॥

५५४ चत्वारिंशदादौ वा | २|२| १०३ |

द्वा अष्टा त्रयस् इत्यादेशाश्चत्वारिंशदादौ उत्तरपदे वा भवन्ति ॥ द्वाचत्वारिंशत् द्विचत्वारिंशत् ॥ अष्टाचत्वारिंशत् अष्टचत्वारिंशत् । त्रयश्चत्वारिंशत् त्रिचत्वारिंशत् इत्यादि । महत् वीर इत्याभ्यां सुः महांधासौ वीरश्चेति विगृह्य समासे ॥ महतः करघासविशिष्टे डाः | २|२११०४ | " इत्यधिकृत्य ||

५५५ जातीयैकार्थे |२| २|१०६ ।

महतः जातीयप्रत्यये समानाधिकरणे च परतो डा भवति ॥ ड इत् अन्त्याजादिलुगर्थः । महावीरः । एवं महागुण इत्यादि || क्षीरमुदकं यस्येति विगृह्य समासे ॥

५५६ नाम्न्युत्तरपदस्य च | २/२/१३६ |

उत्तरपदस्य पूर्वपदस्य च उदकशब्दस्य उद इत्यादेशो भवति नाम्नि समासे || क्षीरोदः । एवं लवणोदादयः । उदपर्वतः उदमेघः ||

५५७ श्लुग्वा | २|२| १३७|

नाम्नि पूर्वपदस्य उत्तरपदस्य च श्लुग्वा भवति ॥ सत्या भामा सत्यभामा इत्यादि ॥ पृषदुदरं यस्येति विगृह्य समासे ॥

५५८ पृषोदरादयः | २/२/१७२ |

पृषोदरादयः शब्दाः साधवो वेदितव्याः ॥ पृषोदरः । अश्व इव तिष्ठतीत्यश्वत्थः । पिशितमश्नातीति पिशाचः इत्यादि । शिष्टप्रयोगानुसारेण वेदितव्यम् ||

वर्णागमो वर्णविपर्यय द्वौ चापरौ वर्णविकारनाशौ ॥ धातोस्तदर्थातिशयेन योगस्तदुच्यते पञ्चविधं निरुक्तम् ॥ १ ॥

वर्णागमो गवेन्द्रादौ सिंहे वर्णविपर्ययः ॥

षोडशादौ विकारस्याद्वर्णनाशः पृषोदरे ॥ २ ॥

वर्णनाशविकाराभ्यां धातोरतिशयेन यः ॥

योगस्तदुच्यते प्राज्ञैर्मयूरभ्रमरादिषु || ३ ||

॥ इत्यश्लुग्विधिसमाससङ्ग्रहः ॥

॥ अथ पदवाक्याश्रितं विध्यन्तरमुच्यते ॥

५५९ सम्भ्रमेऽसकृत् |२| ३|१|

सम्भ्रमे वर्तमानं पदं वाक्यं वा असकृदनेकवारं प्रयुज्यते ॥ जय जय जय । जिन जिन जिन । अहिरहि- रहिः । सर सर सर । हस्त्यागच्छति हस्त्यागच्छति हस्त्यागच्छति । लघु पलायध्वं लघु पलायध्वं लनु पलायध्वम् इत्यादि ॥

५६० भृशाभीक्ष्ण्याविच्छेदे प्राग् द्विः | २|३|२|

भृशाद्यर्थे वर्तमानं पदं वाक्यं वा शब्दरूपं द्विः प्रयुज्यते ॥ भृशम् अत्यर्थे पचतिपचति । आभीक्ष्ण्यं पौनःपुन्यं पचतिपचति पठतिपठति वदवद । अविच्छेदः क्रियान्तराव्यवधानं तत्र जयजय । एवं नमोनमः । करणंकरणम् इत्यादयः ॥

५६१ प्रोपोत्सं पादपूरणे | २|३|६|

प्रादीनि शब्दरूपाणि पादपूरणे द्विः प्रयुज्यन्ते ||

प्रप्रणम्य जिनं भव्यः संसंश्रित्य तपः परम् ॥

उपोपपद्यते श्रेय उदुत्पन्नमहोदयः ॥ १ ॥

५६२ सामीप्येऽधोऽध्युपरि | २|३|७|

सामीप्ये वर्तमानानि अधस् अधि उपरि इत्येतान्यव्ययानि द्विः प्रयुज्यन्ते ॥ अधोऽधो नरक-
भूमयः । अध्यधिग्रामं वसति लोकः । उपर्युपरि स्वर्गपटलानि ॥

५६३ वीप्सायाम् ||२।३।८|

वीप्सायां वर्तमानं शब्दरूपं द्विः प्रयुज्यते ॥ वृक्षंवृक्षममिसिञ्चति । भवेभवे नैव चेतयते ॥ "आद्यामन्त्र्यं सम्मत्यसूयाकोपेऽक्ष्वन्त्यश्च श्रुतः | २|३|१७|" इत्यधिकृत्य ||

५६४ दूरादामन्त्र्यस्य गुरुवैको लनृत् | २|३|२७|

वाक्यस्यालु योऽन्त्योऽच् दूरादामन्त्र्यस्य सम्बन्धो अनन्त्यो वा ऋवर्जितो गुरुः लुकारश्च स एकः प्लुतो वा भवति || आगच्छ भो देवदत्ता३ । आगच्छ भो दे३वदत्त । आगच्छ भो देवदा३त । आगच्छ भो देवदत्त ॥ कृप्तशिखा ३ । क्लृ३प्तशिख । कृप्तशिख || अनृदिति किं? कृष्णमित्र ॥

५६५ ओमः प्रारम्भे |२| ३|२१|

प्रारम्भे वर्तमानस्योमः प्लुतो वा भवति || ओ३म् (दृ) ऋषमं पवित्रम् । ॐ३ श्रीशान्तिरस्तु सुखमस्तु ॥ प्रारम्भ इति किम्? | ओम् इत्यादि ॥

॥ इति द्विरुक्तविधिसङ्ग्रहः ॥

॥ अथ तद्धितसंग्रहः कथ्यते ॥

तद्धितप्रत्यया द्विप्रकाराः । अर्थान्तरवृत्तयः स्वात्मिकाश्चेति । तत्रार्थान्तरवृत्तयो यथा । उपगु ङस् इति स्थिते उपगोरपत्यमिति विगृह्य ॥

५६६ प्राग्जितादण् |२|४|४ |

टो जित इत्यतस्सूत्रात् प्राग्येऽर्थाः कथ्यन्ते तेषु सुबन्तात् अग् प्रत्ययो भवति ॥ इत्यधिकृतं वेदितव्यम् ॥

५६७ ङसोऽपत्ये | २|४|१८|

षष्ठ्यन्तादपत्येऽर्थे अण् प्रत्ययो भवति ॥ ण इत् आरैजर्थः । सुपः श्लुक् ॥

५६८ आरैचोऽक्ष्वादेः | २|३|८४|

प्रकृतेरचामादेरचः आ आर् ऐच् इत्येते अदेशा भवन्ति ञिति णिति च तद्धिते प्रत्यये परे || आसन्न इति उत औत् ॥

५६९ अवस्वयम्भुवः ||२|३।८२।

अपदस्योवर्णस्य अव् भवति तद्धिते परे न स्वयम्भुवः ॥ ततः स्वादिः । औपगवः । स्त्रियां टिड्ढणिति ङी । औपगवी । एवं कापटव इत्यादि || दक्षस्यापत्यमिति विगृह्य ॥

५७० अत इञ्| २|४|२१|

अकारान्तादपत्ये इञ् भवति ॥ ञ इत् । आरैजर्थः । एरित्यतो लुक् । शेषं प्राग्वत् । दाक्षिः । स्त्रियां टिड्ढणिति की । दाक्षी || गर्गस्यापत्यं वृद्धमिति विगृह्य ||

५७१ पौत्रादि वृद्धम् | १|१| १३ |

पौत्राद्यपत्यं वृद्धसंज्ञं भवति ॥

५७२ गर्गादेर्यञ् | २|४|३८|

गर्गादेर्वृद्धेऽपत्ये यञ् भवति ॥ शेषं प्राग्वत् । गार्ग्यः गार्ग्यौ । बहुत्वे ॥

५७३

यञञोऽगोपवनादिश्यापर्णान्तात् | २|४|११०

गोले वर्तमानाद्यञः अजश्च प्रत्ययस्य बहुत्वे श्लुग्भवति न स्त्रियां गोपवनादिश्यापर्णान्तं वर्जयित्वा ॥ श्लुचि स्थानिवद्भावाभावात् नारैच् । गर्गाः । एवं गर्गान् गर्गैरित्यादि ॥ स्त्रियाम् ॥

५७४ यञोऽषावटात् | १|३ | १५ |

यञ्प्रत्ययान्तात् स्त्रियां ङी भवति न षावटाभ्यां ॥ लुगत इत्यतो लुचि मत्स्येति यस्य लुक् । गार्गी । एवं वात्स्यः वात्सी इत्यादि || गर्भस्यापत्यं युवेति विगृह्य ||

५७५ प्रपौत्राद्यस्त्री वंश्यज्यायोभ्रात्रोः सति युवा | १|१| १४ |

स्त्रीवर्जितं प्रपौत्राद्यपत्यं युवसंज्ञं भवति वंश्ये ज्यायसि भ्रातरि च जीवति सति ॥ इति युवसंज्ञायां ॥

५७६ वृद्धाद्यूनि | २|४| २० |

यून्यपत्ये वृद्धप्रत्ययान्तादेव प्रत्ययो भवति ॥

५७७ यञिञः | २|४|३३|

यञन्तादिजन्ताच्च यून्यपत्ये फण् भवति ॥ ण इत् । फस्य आयन् । गार्ग्यायणः । एवं दाक्षायणः ॥ सुधातुरपत्यमिति विगृह्य ॥

५७८ सुधातृव्यासवरूटनिपादचण्डालविम्बस्याकङ् च |२|४|२७|

सुधात्रादिभ्योऽपत्ये इञ् भवति तेषामकङ् चान्तादेशः ॥ अडावितौ । सौधातकिः । एवं वैयासकिः वारुटकिः नैषादकिः चाण्डालकिः इत्यादि ॥ पुत्रस्यापत्यमिति विगृह्य ||

५७९ पुनर्भूपुत्रदुहितृननान्दृभ्योऽनन्तरेऽञ् | २|४|२८|

पुनभ्र्वादिभ्योऽनन्तरेऽपत्ये अञ् भवति ॥ पौत्रः । एवं पौनर्भवः दौहित्रः नानान्द्रः || कन्याया अपत्यमिति विगृह्य ||

५८० कन्यात्रिवेण्यो कनीनत्रिवणौ च | २|४|४९ |

कन्यात्रिवेणिभ्यामपत्ये अण् भवति तयोर्यथासङ्ख्यं कनीनत्रिवणादेशौ च भवतः ॥ कानीनः त्रैवणः । शतमातुरपत्यमिति विगृह्य ||

५८१ सङ्ख्यासम्भद्रान्मातुर्डुर् | २|४|५१ |

सख्यायाः सम्भद्राभ्यां च परान्मातृशब्दादपत्ये अण् भवति ऋतो डुरादेशश्च ॥ ड इत् । शातमातुरः । एवं द्वैमातुरः षाण्मातुरः साम्मातुरः भाद्रमातुरः । दिते- रपत्यमिति विगृह्य ॥

५८२ दितेश्च ढण् | २|४|५४ |

मण्डूकशब्दाद्दितिशब्दाच्चापत्ये ढण्वा भवति ॥ ढस्य एय् । दैतेयः माण्डूकेयः । पक्षे

५८३ पत्त्युत्तरपदयमादित्यदित्यदितेर्ज्योऽणपवादे चास्वे | २|४|६|

पत्युत्तरपदात् यमादिभ्यश्च प्रागजितीयेऽस्वेऽर्थे ञ्यो भवति अणपवादे च ॥ ञ इत् । दैत्यः । बृहस्पतेरपत्यं बार्हस्पत्यः । यमस्यापत्यं याम्यः । आदित्यस्यापत्यमादित्यः । अदितेरपत्यम् आदित्यः ॥ विनताया अपत्यमिति विगृह्य ||

५८४ ष्यतः | २|४|५५ |

ष्यदन्तादपत्ये ढण् भवति ॥ वैनतेयः । एवं सौपर्णेयः ॥ नाभेरपत्यमिति विगृह्य ||

५८५ इतोऽनिञः | २ | ४|५७

इदन्ताद् द्व्यच्कादपत्ये ढण् भवति नेञन्तात् ॥ नाभेयः । नैधेयः । बालेयः इत्यादि ॥ कल्याण्या अपत्यमिति विगृह्य ॥

५८६ कल्याण्यादेर्ङिन् च| २|४|६२ |

कल्याण्यादिभ्योऽपत्ये ढण् भवति ङिन्चान्त्यादेशः ॥ ङ इत् । काल्याणिनयः । एवं सुभगाया अपत्यमिति विगृह्य ||

५८७ **हृद्भगसिन्धोः | २|३|१०६ |**

हृद्भगसिन्ध्वन्तानां ञिति णिति च तद्धिते परे पूर्वपदस्योत्तरपदस्य चादेरचः आरैचो भवन्ति ॥ सौभागिनेयः । एवं सौहार्दः इत्यादि || दास्या अपत्यमिति विगृह्य ॥

५८८ क्षुद्रादिभ्यो ढ्रण् वा | २|४|६४ |

अङ्गहीनाः शीलहीनाश्च स्त्रियः क्षुद्राः ताभ्योऽपत्ये ढ्रण्वा भवति ॥

५८९ लुग्य्योर्वल्को | २ | ३ | ३५ |

प्रत्ययस्यावयवे कार्य च वलि कौ च परे वकारयकारयोर्लुग् भवति ॥ पक्षे ढण् । दासेरः दासेयः । एवं कौलटरः कौलटेयः इत्यादि । भ्रातुरपत्यमिति विगृह्य ॥

५९० भ्रातुर्व्यः | २|४|७१|

भ्रातृशब्दादपत्ये व्यो भवति ॥ भ्रातृव्यः ॥ स्वसुरपत्यमिति विगृह्य ॥

५९१ स्वसुश्च छः | २/४/७२ |

स्वशब्दाद्भ्रातृशब्दाचापत्ये छो भवति ॥ स्वसीयः । मत्रीयः ॥

५९२ **मातृपित्रादेड्ढण्छणौ** | **२|४|७३**

मातृपितृपूर्वात्स्वसुरपत्ये ड्ढण्छणौ भवतः ॥ डित्त्वात् ऋतो लुक् । उरिति षिः । मातृष्वसुरपत्यं मातृष्वसेयः मातृष्वस्त्रीयः । एवं पैतृष्वसेयः पैतृष्वस्रीयः ॥ कुलस्यापत्यमिति विगृह्य ॥

५९३ कुलात् खः | २|४|१०|

कुलशब्दादपत्ये खो भवति ॥ ख ईन् । कुलीनः ॥

५९४ दुःकुलाड्ढण् | २/४/९२ |

दुःकुलशब्दादपत्ये ढण् वा भवति ॥ पक्षे खः । दुःकुलस्यापत्यं दौष्कुलेयः दुष्कुलीनः ॥

५९५ महाकुलादञ्खञ् | २|४| ९३ |

महाकुलशब्दादपत्ये अञ्- खञौ वा भवतः ॥ पक्षे खः । महाकुलस्यापत्यं माहाकुलः | माहाकुलीनः महाकुलीनः ॥

५९६ श्वशुराद्यः | २|४ | ९४ |

श्वशुरशब्दादपत्ये यो भवति ॥ श्वशुरस्यापत्यं श्वशुर्यः ॥

५९७ जातौ राज्ञः | २|४| ९५ |

राजनशब्दादपत्ये यो भवति जातौ क्षत्रियत्वे गम्यमाने ॥

५९८

येऽनोट्ये | २|३|६१ |

ट्यण्वर्जिते यप्रत्यये अनो लुग्न भवति ॥ राज्ञोऽपत्यं राजन्यः । जाताविति किम् अन्यत्राणेव ||

५९९ अणि | २|३|६२ |

अण्यनो लुग्न भवति || राजनः ॥

६०० क्षत्राद् घः | **२/४/९६** |

क्षत्रशब्दादपत्ये घो भवति जातिश्चेत् ॥ घस्य इय् क्षत्रियः । अन्यत्र क्षात्रिः ॥ मनोरपत्यमिति विगृह्य ॥

६०१ मनोर्याण षक् च्|२| ४|९७ |

मनुशब्दादपत्ये याणौ भवतः तस्य षगागमश्च ॥ अकावितौ । मनुष्यः मानुषः इत्यादि ॥

६०२ पृथिव्या ञाञ्| २|४|९|

पृथिवीशब्दात् प्राग्जितीयेऽर्थे ञाञौ भवतः ॥ पृथिव्या अपत्यं पार्थिवः । स्त्रियां पार्थिवी पार्थिवा ॥

६०३ देवाद्यञ्च | २|४|१२|

देवशब्दात्प्राग्जितीयेऽर्थे यञञौ भवतः ॥ देवस्यापत्यं दैव्यः दैवः । स्त्रियां देवी ||

६०४ स्त्रीपुंसात् ट्नञ्अस्नङ्वतः | २|४| १६ | स्त्रीपुंसशब्दाभ्यां वत्प्रत्ययात्प्राग्येऽर्थास्तेषु च ट्नञ् ञ्स्नट् इत्येतौ प्रत्ययौ यथासङ्ख्यं भवतः ॥ नावितौ । स्त्रियाः अपत्यं स्त्रैणः । पुंसोऽपत्यं पौस्नः । पदस्येति

सलुक् ॥

६०५ राष्ट्रराज्ञः सरूपाद्राजापत्येऽञ्त्रिः | २/४/९८।

राष्ट्रवाचिनो राजवाचिनश्च सरूपाच्छन्दाद्राजन्यपत्ये चार्थे अञ् भवति त्रिसंज्ञश्च || विदेहानां राजा वैदेहः वैदेहौ ||

६०६ बहुष्वस्त्रियाम् | २|४|१०८ |

बहुषु वर्तमानस्य त्रेः श्लुग् भवति न स्त्रियाम् || विदेहाः । एवं पाञ्चालः पाञ्चालौ पञ्चालाः || विदेह- स्यापत्यं वैदेहः वैदेहौ विदेहाः इत्यादि । अस्त्रियामिति किं । वैदेह्यः पाञ्चाल्यः || भिक्षाणां समूह इति विगृह्य ||

६०७ भिक्षादेश्च समूहे | २|४|१२८ |

भिक्षादेरन्यस्माच्च समूहेऽर्थे अणादयो भवन्ति ॥ इत्यण् । भैक्षं । गर्भिणीनां समूहो गार्भिणं । यौवनं काकं मायूरम् इत्यादि ॥

६०८ गोत्रोक्षवत्सोष्ट्राजोरभ्रवृद्धमनुष्यराजन्यराजपु- त्रराज्ञो वुञ् | २|४|१३० ।

गोत्रवाचिन उक्षादिभ्यश्च समूहे वुञ् भवति ॥

६०९ वोरकः | २|३|३४ |

प्रत्ययस्य वोरको भवति || औपगवानां समूहः औपगवकम् । उक्ष्णां समूहः औक्षकम् । एवं वात्सकम् औष्ट्रकम् आजकम् औरभ्रकं वार्द्धकं मानुष्यकं राजन्यकं राजपुत्रकं राजकं ॥

६१० **केदाराण्ण्यश्च** | २|४|१३१ |

केदारशब्दात् समूहे वुञ् ण्यश्च भवतः ॥ केदाराणां समूहः कैदारकं कैदार्यं ॥

६११ ब्राह्मणमाणवबाडवाद्यः |२|४|१३४ |

ब्राह्मणादिभ्यः समूहे यो भवति || ब्राह्मणानां समूहो ब्राह्मण्यम् । एवं माणव्यं बाडव्यं ।

६१२ कवचिहस्त्यचित्ताच्च ठण् | २|४|१३२ |

कवचिहस्तिभ्यामचित्तवाचिनः केदारशब्दाच्च समूहे ठण् भवति ॥

६१३ इक्ठः |२|३|३२|

प्रत्ययावयवस्य ठ इक् भवति || कवचिनां समूहः कावचिकं । हस्तिनां समूहः हास्तिकम् । आपूपिकं कैदारिकं ॥

६१४ धेनोरनञः | २|४|१३३ ।

अनञ्पूर्वाद्धेनोः समूहे ठण् भवति ॥

६१५ दोसिसुसुगशश्वदकस्मात्तः कः | २|३|३३|

दोस्शब्दात् इसुसन्तादुगन्तात् शश्वदकस्माद्वर्जिततकारान्ताच्च परस्य प्रत्ययस्य ठ×को भवति || अदित् । धेनूनां समूहो धैनुकम् | अनञिति किम्? आधेनवं ॥

६१६ गणिकाया ण्यः | २|४|१३५ |

गणिकाशब्दात्समूहे ण्यो भवति || गणिकानां समूहो गाणिक्यं ॥

६१७ केशाद्वा | २|४|१३६ ।

केशशब्दात्समूहे ण्यो वा भवति ॥ पक्ष ठण् । कैश्यं कैशिकं ॥

६१८ छोऽश्वात् | २|४|१३७ |

अश्वशब्दात् समूहे छो वा भवति ॥ पक्षेऽण् । छ ईय् । अश्वानां समूहः अश्वीयम् आश्वम् ॥

६१९ गोरथयातात्त्रकड्योलम् | २|४|१४१ |

गोरथवा तेभ्यः समूहे यथासङ्ख्यंत्र कड्य ऊल इति प्रत्यया भवन्ति ॥ गवां समूहो गोत्रा । रथानां समूहो रथकड्या । वलि पदत्वान्नातो लुक् वातानां समूहो वातूलः ॥

६२० पाशादेश्च यः | २|४|१४२ |

पाशादेर्गवादेश्च समूहे यो भवति || पाशानां समूहः पाश्या । एवं तृप्या खल्या गव्या रथ्या वात्या ||

६२१ ग्रामजनबन्धुगजसहायात्तल् | २|४|१४३ |

ग्रामादिभ्यः समूहे तल् भवति || ल इत् । ग्रामाणां समूहो ग्रामता । वलि पदत्वान्नातो लुक् । जनता बन्धुता गजता सहायता | वनस्पतीनां समूहो वानस्पत्यं । स्त्रीणां समूहः स्त्रैणम् । एवं पौस्नम् इत्यादि ॥

६२२ श्वखलादिभ्योऽञिन् | २|४| १४४ |

श्वादिभ्यः समूहे अञ् भवति । खलादिभ्य इन् ॥ शुनां समूहः शौनं । दण्डिनां समूहो दाण्डं । खलानां समूह×खलिनी ॥

६२३ पुरुषात् कृतहितवधविकारे च ढञ् | २|४|१४५|

पुरुषशब्दात् कृताद्यर्थे समूहे च ढञ् भवति ॥ ढ एय् । पुरुषेण कृतः पुरुषाय हितः पुरुषस्य वधः पुरुषस्य विकारः पुरुषाणां समूहो वा धौरुषेयः ॥ भस्मनो विकार इति विगृह्य ||

६२४ विकारे | २|४|१४६ ।

षष्ठ्यन्तविकारे यथायोगमणादयो भवन्ति ॥ द्रव्यस्यावस्थान्तरं विकारः तत्राण् भास्मनः । मृत्तिकाया विकारो मार्तिकः ॥

६२५ विकारापत्येऽश्महितनास्नो वा | २|३|७१|

अश्मन् हितनामन् इत्येतयोरन्त्याजादेर्यथासङ्ख्यं विकारेऽपत्ये च तद्धिते परे लुग्वा भवति ॥ अश्मनो विकार आश्मः । आश्मनः । हैतनाम: हैतनामनः ॥

६२६ त्रपुजतोः षक्च | २|४|१४९ |

त्रपुजतुभ्यां विकारे अण् भवति तयोः षक्चागमः ॥ त्रपुणो विकारस्त्रापुषं जातुषम् ॥

६२७ कंसीयाञ्ञ्यः | २|४|१५२ |

कंसीयशब्दात् विकारे ञ्यो भवति यस्य लुक् च ॥ कंसीयस्य विकारः कांस्यम् ॥

६२८ कौशेयम् | २|४|१५७।

कोशस्य विकारः कौशेयमिति निपात्यते

६२९ हेमादिभ्योऽञ् | २|४|१६१ |

हेमादिभ्यो विकारे चावयवे चाञ् भवति || हेस्नो विकारोऽवयवो वा हैमं विष्टरम् । एवं राजतं सौव - र्णमित्यादि ॥

६३० वाऽभक्ष्याच्छादने मयट् | २|४|१६२ |

षष्ठ्यन्ताद्विकारे अवयवे च मयड्वा भवति न भक्ष्याच्छादनयोः ॥ भस्मनो विकारः भस्ममयं पक्षे अणादि । एवं कपोतस्य विकारः कपोतमयं कापोतम् । दूर्वामयं दौर्वम् । खदिरमयं खादिरम्। अभक्ष्याच्छादन इति किं? मौद्गः सूपः । कार्पासः पटः ॥

६३१ शराद्येकाचः | २|४ | १६३ |

शरादिभ्यः एकाचश्च विकारावयवयोर्मयड् भवति || शरस्य विकारः शरमयम् । एवं दर्भमयं मृन्मयं वाङ्मयमित्यादि ॥ धनस्य विकार इति विगृह्य ||

६३२ नाम दुः | १|१|१७|

नाम दुसंज्ञं वा भवतिः ||

६३३ दोरप्राणिनः | २|४|१६४ |

अप्राणिनो दुसंज्ञाद्विकारावयवोः मयड् भवति || धनमयम् । एवं दृषन्मयं । पक्षे अणादि । धानं दार्षदम् इत्यादि ||

६३४ त्यदादिः | १|१|१८|

त्यदादिसंज्ञो नित्यं भवति ॥ दुसंज्ञकत्वान्मयट् तस्य विकारस्तन्मयम् । एवं यन्मयं त्वन्मयं मन्मयं ॥

६३५ यस्याक्ष्वादिरादैच् | १|१|१९ |

यस्याचामादिरन् आदैज्वा **भवति** स दुसंज्ञो भवति || आम्रमयं सालमयं तैलमयमित्यादि ||

६३६ गोव्रीहेः शकृत्पुरोडाशे |२|४|१६५॥

गोव्रीहिभ्यां विकारेऽवयवे च मयड् भवति यथासमयं शकृति पुरोडाशे चार्थे ॥ गोर्विकारो गोमयं शकृत् । अन्यत्र गव्यं । व्रीहिमयः पुरोडाशः । अन्यत्र व्रैहं ॥

६३७ पिष्टिका हैयङ्गवीनम् | २|४|१६७ |

एतौ विकारे साधू वेदितव्यौ || पिष्टस्य विकारः पिष्टिका । योगोदोहस्य विकार: हैयङ्गवीनं ॥

६३८ बहुलं श्लुक्पुष्पमूले |२| ४ | १६९ |

विकारावयवयोर्विहितस्य प्रत्ययस्य बहुलं श्लुप् भवति पुष्पे मूले च वाच्ये ॥ मल्लिकायाः विकारः पुष्पं मल्लिका । एवं यूथिका नवमालिका मालती । बृहत्या अवयवो मूलं बृहती । पाठा इत्यादयः । क्वचिन्न भवति कारहाटमित्यादि ॥

६३९ फले |२|४|१७० |

विकारावयवप्रत्ययस्य लुग् भवति फले चाच्ये || आमलक्याः विकारः फलम् आमलकम् । एवं बदरमाम्रमित्यादि । हरीतक्या विकारः फलं हरीतकी । एवं द्राक्षादयोऽपि नियतलिङ्गाः ॥

६४० प्लक्षादेरण् | २|४ | १७१ |

लक्षादिभ्यो विकारावयवयोः अण् भवति फले वाच्ये ॥ श्लुचोऽपवादः । प्लक्षस्य विकारः फलं प्लाक्षम् । एवमौदुम्बरं कारवेल्लमित्यादि ॥

६४१ जम्ब्वा वा | २|४ | १७२ |

जम्बूशब्दाद्विकारावयवयोरण्वा भवति फले वाच्ये ॥ जम्ब्वा विकारः फलं जाम्बवं । पक्षे श्लुच्युभयथा लिङ्गं | जम्बु जम्बूः || सिद्धान्तस्य बोद्धाऽध्येता वेति विगृह्य ||

६४२ बोद्ध्रध्येत्रोः | २|४ | १७३ |

षष्ठ्यन्ताद् बोद्धर्यध्येतरि चार्थे अणादयो भवन्तीत्यण् ॥ सैद्धान्तः । एवं नैमितिकः मौहूर्तिकः छान्दसः वैद्यः इत्यादि || व्याकरणस्य बोद्धा अध्येता वेति विगृह्य अणि सति ||

६४३ पदे य्वष्टैच् | २|३|८७ |

आरैच्प्राप्तेरच आदेशयोर्यवयोः पदे परतः टैच् भवति || ट इदादिविध्यर्थः । वैयाकरणः ||

६४४ न्यायादिपदकल्पलक्षणान्तक्रत्वाख्यानाख्यायि- काट्ठण | २|४|१७४ |

न्यायादिभ्यः पदकल्पलक्षणान्तेभ्यः क्रत्त्वाख्या- नाख्यायिकावाचिभ्यश्च बोध्द्रध्येलोः ठण् भवति ॥ न्यायस्य बोद्धा अध्येता वा नैयायिकः । एवं तार्किकः पौराणिकः बैजपदिकः जैनयज्ञकल्पिकः शाब्दलक्षणिकः काल्पवृक्षिकः कौतुककल्पिकः वासवदत्तिकः इत्यादि ॥

६४५ अधर्मक्षत्त्रसंसर्गाङ्गत्रविद्यायाः | २|४|१७६|

विद्याशब्दान्ताद्बोद्ध्रध्येत्रोः ठण् भवति न धर्मादिपूर्वात् ॥ सार्वविद्यिकः चातुर्दशविद्यिकः । अधर्मादेरिति किं धार्मविद्यः । क्षात्रविद्यः । सांसर्गविद्यः । आङ्गविधः । त्रैविद्यः ॥ शाकटायनीयस्य बोद्धा अध्येता वेति विगृह्य अणि सति ॥

६४६ प्रोक्तात् |२|४|१८३ |

प्रोक्तप्रत्ययान्ताद्विहितस्य बोद्ध्रध्येतृप्रत्ययस्य श्लुग् भवति || शाकटायनीयः जैनेन्द्रः इत्यादि ||

६४७ मातृपितुर्भ्रातर्युलड्व्यम् | २|४|१८५ |

मातृशब्दादुलड् भवति पितृशब्दाद्यः भ्रातर्यर्थे || डित् । मातुर्भ्राता मातुलः । एवं पितृव्यः ॥

६४८ पत्रोर्डामहट्| २|४ | १८६ |

मातृपितृशब्दाभ्यां डामहड् भवति प्रत्येकं मातरि पितरि चार्थे || डटावितौ । पितुः पिता पितामहः। पितामही माता । मातु≍पिता मातामहः । मातामही माता ||

६४९ राजन्यादिभ्यो वुञ् | २|४|१९० |

राजन्यादिभ्यो राष्ट्रे वुञ् भवति || राजन्यानां राष्ट्रं राजन्यकम् । एवं वैराटकं मालवकमित्यादि ।

६५० निवासादूरभवाविति देशे नाम्नि | २|४|१९२ |

निवासे अदूरभवे च षष्ठ्यन्तादण् भवति देशे नाम्नि || ऋजुनावो निवासः आर्जुनावः । वराणसाया अदूरभवा वाराणसी ||

६५१ सोऽत्रास्ति | २|४|१९३ |

प्रथमान्तात् सोऽस्मिन्नस्तीत्यर्थे अणादयो भवन्ति देशे नाम्नि ॥ उदुम्बरास्सन्त्यस्मिन् औदुम्बरं नगरमित्यादि ॥

६५२ तेन निर्वृत्तञ्च | २|४|१९४ |

तृतीयान्तात्तेन निर्वृतेऽर्थे देशनाम्नि अण् भवति ॥ सगरैर्निर्वृत्तस्सागरः ॥

६५३ कुमुदनडवेतसमहिषाड्डित् | २|४|१९७|

कुमुदादिभ्यो निवासाद्यर्थे डित् मतुर्भवति देशे नाम्नि || कुमुदानां निवासः कुमुद्वान् । एवं नड्वान् वेतस्वान् महिष्मान् ||

६५४ नडशाडाड्वलः | २|४|१९८|

नडशाडाभ्यां निवासाद्यर्थे डिड्वलो भवति देशे नाम्नि || नड्डवलः शाड्वलः ||

६५५ शर्करायाष्ठण्छाण् च | २|४ |२०१ |

शर्कराशब्दात् निवासाद्यर्थे ठ कण् ठण्छ अण् तत्येते प्रत्यया भवन्ति देशे नाम्नि || शर्कराणां निवासः शर्करिकः शार्करकः शार्करिकः शार्करीयः शार्करः | पौषी पौर्णमासी अस्येति विगृह्य ॥

६५६ सोऽस्य पौर्णमासी | २/४/२०३ |

प्रथमान्तात् साऽस्य पौर्णमासीत्यस्मिन्नर्थे ठण्वा भवति || चैत्री पौर्णमासी अस्येति चैत्रिकः चैत्रो वा । एवं कार्तिकेकः कार्तिको वा । फाल्गुनिकः फाल्गुनो वा । श्रावणिकः श्रावणो वा || अर्हन् देवता अस्येति विगृह्य ||

६५७ देवता | २|४| २०६ ।

प्रथमान्तात् साऽस्य देवतेत्यस्मिन्नर्थे अणादयो भवन्ति ॥ इत्यण् । आर्हतः ॥ एवं जैनः सौगतः शैवः वैष्णवः इत्यादि ||

६५८ **महेन्द्राद्वा** | **२**|४|२०९ |

महेन्द्रशब्दात्साऽस्य देवतेत्यस्मिन् अर्थे छघौ वा भवतः ॥ महेन्द्रो देवता अस्येति महेन्द्रीयः महेन्द्रियः माहेन्द्रो बलिः **॥**

६५९ केसोमाद्ट्यण |२|४|**२१२ |**

कसोमशब्दाभ्यां साऽस्य देवतेत्यस्मिन्नर्थे ट्यण् भवति || टणावितौ । कः परमात्मा देवता अस्य कायः । कायी पूजा || परत्वादात् सोमो देवताऽस्य सौम्यः ॥

६६० **युद्धेऽर्थयोद्धृभ्यः** | २|४ | **२१६** |

अर्थः प्रयोजनं तद्वाचिनो योद्धृवाचिनश्च प्रथमान्तात् षष्ठ्यर्थे युद्धे वाच्ये अणादयो भवन्ति ॥ सुलोचना प्रयोजनमस्य युद्धस्य सौलोचनं । विद्याधरा योद्धारोऽस्य वैद्याधरं युद्धं ॥

६६१ प्रहरणात् क्रीडायां णः | २|४|२१९ ।

प्रहरणवाचिनः सप्तम्यर्थे क्रीडायां णो भवति ॥ मुष्टिः प्रहरणमस्यां क्रीडायां मौष्टा । एवं दाण्डा इत्यादि ॥ कुसुम्भेन रक्तमिति विगृह्य ॥

६६२ टो रागाद्रक्ते । २/४/२२०|

तृतीयान्ताद्रागवाचिनः तेन रक्तमित्यस्मिन्नर्थे अणादयो भवन्तीत्यण् | कौसुम्भं वस्त्रम् । कौङ्कुमं हारिद्रमित्यादि ॥

६६३ **लाक्षारोचनाट्ठण्** | २|४|२२१ |

लाक्षारोचनाभ्यां रक्ते ठण् भवति ॥ लाक्षया रक्तं लाक्षिकं । रौचनिकं ॥

६६४ चन्द्रोपेतात्काले २/४/२२५ |

चन्द्रोपेतान्नक्षत्रवाचिनः तेन युक्ते काले अणादयो भवन्तीत्यण् ॥ पुष्येण चन्द्रोपेतेन युक्ता पौर्णमासी ॥ **६६५ तैषपौषम्भात्|२|३|७७।**

नक्षलवाचिनो विहिते प्रत्यये परे तिष्यपुष्यशब्दयोस्तैषपौषौ निपात्येते । पौषी तैषी । चित्रया चन्द्रोपेतया युक्ता पौर्णमासी चैत्री । विशाखया वैशाखी । ज्येष्ठया ज्यैष्ठी । अषाढ्या आषाढी । भद्रपदया भाद्रपदी । अश्वयुजा आश्वयुजी । कृत्तिकाभिः कार्तिकी । मृगशीर्षेण मार्गशीर्षी । मघाभिर्माधी । फल्गुन्या फाल्गुनी ॥

६६६ श्रवणाश्वत्थान्नाम्न्यः | २|४|२२८|

चन्द्रोपेताभ्यां श्रवणाश्वयुक्ते का अप्रत्ययो भवति नाम्नि विषये ॥ **श्रवणेन** चन्द्रोपतेन युक्ता पौर्णमासी श्रवणा । एवमश्वत्था | वस्त्रेण च्छन्नो रथ इति विगृह्य ||

६६७ छन्ने रथे | २/४/२३३ |

तृतीयान्ताच्छन्ने रथेऽर्थे अणादयो भवन्तीत्यण् ॥ वास्त्रो रथः । एवं काम्बलो गौण इत्यादि ॥

६६८ स्थण्डिले शेते व्रती | २/४/२३६ |

स्थण्डिलशब्दात् सप्तम्यन्तात् शेते इत्यस्मिन्नर्थेऽण् भवति व्रतिनि वाच्ये ॥ स्थण्डिले शेत इति स्थाण्डिलो व्रती ॥

६६९ संस्कृते भक्ष्ये |२| ४ | २३७ |

सप्तम्यन्तात् तत्र संस्कृते भक्ष्येऽर्थे अणादयो भवन्तीत्यग् ॥ भ्राष्ट्रे संस्कृताः भ्रष्ट्राः अपूपाः ||

६७० कल्यग्नेर्ढण | २|४|८|

कल्यग्निभ्यां प्राग्जितीये अर्थे ढण् भवति || कलौ संस्कृतं कालेयम् । अभौ संस्कृतमामेयम् ||

६७१ शूल्योख्यक्षैरेयदाधिकौदश्वित्कौदश्वितम् |२|४| २३८।

शूल्यादयः संस्कृते अर्थे साधवो वेदितव्याः ॥ शूले संस्कृतं शूल्यम् । उखायामुख्यं । क्षीरे क्षैरेयं । दनि दाधिकम् । उदश्वित्योदश्वित्कम् औदश्वितं वा ॥

६७२ क्वचित् | २/४/२३९ ।

उक्तार्थेभ्यः क्वचिदन्यत्राप्यर्थे अणादयो भवन्ति ॥ इत्यग् । चक्षुषा गृह्यत इति चाक्षुषं रूपम् । एवं श्रावणः शब्दः । उदूखलेन पिष्टमौदूखलं | कलौ दृश्यते कालेयं मिथ्यात्वम् । अश्वैरूह्यने आश्वो रथः ॥ नद्यां जातो भवो वेति विगृह्य ||

६७३ नद्यादिराष्ट्रद्रूरोत्तराड्ढण्घैत्याहञ् | ३|१|१|

जितात् प्राक् येऽर्था वक्ष्यन्ते तेषु कृतादिषु नद्यादेर्ढण् भवति राष्ट्राद् घः दूरादेत्यः उत्तरादाहञ् ॥ अणपवादः । नादेयः । एवं राष्ट्रियः दूरेत्यः औत्तराहः ||

६७४ पारावारावारपारेभ्यः खः | ३ | १|२|

पार अवार पारावार अवारपार इत्येतेभ्यः प्राग्जितीयेऽर्थे खो भवति ॥ पारे जातो भवो वा पारीणः । एवमवाणिः पारावारीणः अवारपारीणः ||

६७५ ग्रामाद्यखञ् | ३|१| ३ |

ग्रामशब्दात् प्राग्जितीयेऽर्थे कृतादौ यखञौ भवतः ॥ ग्रामे कृत इत्यादि विगृह्य ग्राम्यः ग्रामीणः ||

६७६ कत्र्यादेश्च ढकञ् | ३|१|४|

कत्र्यादेग्रमाच्च प्राग्जितीयेऽर्थे कृतादौ ढकञ् भवति ॥ कात्रेयकः । पुष्करे जातः पौष्करेयकः । एवं ग्रामेयकः ॥

६७७ कुलकुक्षिग्रीवाच्छवास्यलङ्कारे | ३|१|६|

कुलादिभ्यो यथासङ्ख्यं श्वादिषु वाच्येषु प्राग्जितीयेऽर्थे ढकञ् भवति ॥ कुले जातः कौलेयकः श्वा । एवं कौलेयकोऽसिः । ग्रैवेयकोऽलङ्कारः ॥

६७८ दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यण् | ३|१|७|

दक्षिणादिभ्यः प्राग्जितीयेऽर्थे कृतादौ त्यण् भवति || दक्षिणायां जातः दक्षिणात्यः एवं पाश्चात्यः पौरस्त्यः ||

६७९ क्वेहामातस्त्रात्त्यच् | ३|१|८|

क्वादिभ्यस्तसन्तात् त्रान्ताच्च प्राग्जितीयेऽर्थे त्यच् भवति ॥ च इत् । क्व जात इत्यादि । क्वत्यः इहत्यः अमात्यः कुतस्त्यः अत्रत्यः इत्यादि ||

६८० वैषमोह्यःश्वसः | ३|१|१०|

ऐषमस् ह्यस् श्वस् इत्येतेभ्यः प्राग्जितीयेऽर्थे त्यज्वा भवति ॥ पक्षे तनट् । ऐषमो जातः ऐषमस्त्यः ऐष- मस्तनः । एवं ह्यस्त्यःह्यस्तनः । श्वस्त्यः श्वस्तनः ॥

६८१ द्यूदक्प्रागपाक्प्रतीचो यः | ३ | १|११

दिवादिभ्यः प्राग्जितीयेऽर्थे यो भवति || दिवि भवं दिव्यम् । एवमुदीच्यं प्राच्यं अपाच्यं प्रतीच्यं ||

६८२ भवतष्ठण्छस् | ३|१|२४ |

भवच्छब्दात् प्राग्जितीये अर्थे ठण्छसौ भवतः ॥ णसावितौ । भवतः इदं भावत्कं भवदीयं । सिति पदत्वाज्जश् ॥

६८३ जनपरराज्ञोऽक्छः | ३|१| २५ |

जनादिभ्यः प्राग्जितीये अर्थे अक्छो भवति || जनस्येदं जनकीयम् । एवं परकीयं राजकीयं ॥

६८४ दोश्छः | ३|१|२६ |

दुसंज्ञकात्माग्जितीये अर्थे छो भवति ॥ तस्येदं तदीयम् । एवं त्वदीयं मदीयम् ||

६८५ उष्णादिभ्यः कालात् | ३|१|२७|

उष्णादेः परो यः कालशब्दस्तदन्तात् प्राग्जितीये अर्थे छो भवति ॥ उष्णकाले भवः उष्णकालीयः । एवं शीतकालीयः ॥

६८६ व्यादिभ्यः ठण्णिठौ |३|१|२८|

व्यादिभ्यः परो यः कालशब्दः तदन्तात् प्राग्जितीये अर्थ ठण्णठौ भवतः ॥ णितावितौ । विकाले भवः वैकालिकः । एवं पौर्वकालिकः सार्वकालिक: ऐदङ्कालिकः । स्त्रियां वैकालिकी वैकालिका इत्यादि ॥

६८७ समुद्रान्नृनावोः ३|१|४०|

समुद्रशब्दात् प्राग्जितीये कृताद्यर्थे वुञ् भवति नरि नावि च वाच्ययोः ॥ समुद्रे भवः सामुद्रको ना । स्त्रियां आडि । त्यायदाद्यत इति इत् सामुद्रिका नौः । अन्यत्राणेव । सामुद्रं लवणं ॥

६८८ वा | ३|१|५५ |

पर्वतशब्दात् प्राग्जितीये अर्थ छो वा भवति ॥ पक्षेऽण् । पर्वते भवं पर्वतीयं पार्वतमित्यादि ॥

६८९ युष्मदस्मदोऽञ्खञौ वाकङ् चैकस्मिंस्तवकमम कम् | ३|१|५७ |

युष्मदस्मद्भ्यां प्राग्जितीये अर्थे अञ्खञौ वा भवतः तयोराकङ् चान्तादेशः एकत्वविशिष्टेऽर्थे तवकममकादेशौ ॥ युष्माकमयं यौष्माकः यौष्माकीणः । अस्माकमयम् आस्माकः आस्माकीनः । तवायं तावकः तावकीनः । ममायं मामकः मामकीनः । स्त्रियां यौष्माकी यौष्माकीणा । आस्माकी आस्माकीना । तावकी तावकीना । मामकीना ||

६९० नरिका मामिका | १|३|९१ ।

नरिका मामिकेति स्त्रियां निपात्येते ॥ ममेयं मामिका । पक्षे छः । युष्मदीयः अस्मदीयः ||

६९१ **योऽर्धात्** | ३|१|५८ |

अर्धशब्दात् प्रागूजितीये यो भवति ॥ अर्धे भवमर्ध्यम् ॥

६९२ सादेष्ठण् | ३|१|५९ |

सपूर्वपदादर्थात् प्राजितीये ठण् भवति || विजयार्धे भवो **वैजयार्धिकः** । एवमौत्तरार्धिकमित्यादि ॥

६९३ समानादिलोकोत्तरपदाध्यात्मादिभ्यष्टण् | ३|१|६४

समानपूर्वपदाल्लोकोत्तरपदात् अध्यात्मादिभ्यश्च प्राग्जितीये ठण् भवति ॥

६९४ अनुशतिकादीनाम् | २|३|१०८ |

अनुशतिक इत्येवमादीनां ञ्णिति परे पूर्वोत्तरपदयोरारैचो भवन्ति ॥ समानग्रामे भव: सामानग्रामिकः । एवं ऐहलौकिकः । पारलौकिकः । अध्यात्मं भवं आध्यात्मिकम् । एवमाधिदैविकं सामानिकमित्यादि ॥

६९५ वर्षाकालेभ्यः | ३|१|६६।

वर्षाशब्दात् कालविशेषवाचिभ्यश्च प्राग्जितीये ठण् भवति || वर्षासु भवो वार्षिकः । एवं मासिकः दैवसिकः ॥

६९६ निशाप्रदोषहेमन्तात् | ३|१|६९ |

निशादिभ्यः प्राग्जितीये ठण् वा भवति ॥ पक्षेऽण् । निशायां भवः नैशिकः नैशो वा । प्रादोषिकः प्रादोषो वा । हैमन्तिकः ॥

६९७ लुक्तोऽणि | ३|१|७० ।

अणि हेमन्तस्य तो लुग्वा भवति ॥ हैमन: हैमन्तो वा ॥

६९८ श्वसस्तट् च| ३|१/७२ |

श्वसः प्राग्जितीये ठण् वा भवति तस्य तट् च ॥ श्वो भवः शौवस्तिकः । पक्षे श्वत्यः ॥

६९९ पूर्वाह्णापराह्णात्तनट् |३ | १ | ७३ |

पूर्वाह्णापराह्णाभ्यां प्राग्जितीये तनड्वा भवति || पूर्वाह्णे भवः पूर्वाह्णतन: पौर्वाह्णिकः । अपराह्णतनः । एवमापराह्णिकः ||

७०० सायं चिरं प्राह्णे प्रगेऽव्ययात् |३|१|७४ |

सायमादिभ्य अव्ययाच्च कालवाचिनः प्राग्जितीये तनड् भवति || ट इत् ङ्यर्थः । साये जातः सायन्तनः । एवं चिरन्तनः प्राह्णेतनः प्रागेतनः पुरातनः इदानींतनः श्वस्तनः ह्यस्तनः इत्यादि ॥

७०१ पुराणम् ||३|१|७१ ।

पुराभवं पुराणमिति निपात्यते ॥ पुराणकविः ॥

७०२ भर्तुसन्ध्यादेरण् |३|१|७६ |

नक्षत्रऋतुवाचिभ्यः सन्ध्यादिभ्यश्च प्राग्जितीये अण् भवति ॥ पुष्ये जातः पौषः । एवं माघ : वासन्तः शारदः सान्ध्यः शाश्वतः । शश्वतष्ठणपि शाश्वतिकः ॥

७०३ प्रावृष एण्यः | ३ | ११७८ ।

प्रावृषः प्राग्जितीये एण्यो भवति ॥ प्रावृषि भवः प्रावृषेण्यः ॥

७०४ ण्योऽन्वब्धिद्वीपात् | ३ | १|७९ |

अब्धिसमीपे वर्तमानाद् द्वीपात् प्राग्जितीये ण्यो भवति || द्वीपे जातः द्वैप्यः । अन्वब्धीति किं ? नदीसमीपे द्वैपः ॥

७०५ पश्चादाद्यन्ताग्रादिमः | ३|१|८०|

पश्चादादिभ्यः प्राग्जितीये इमो भवति ॥

७०६ स्वरादीनाम् |२|३|७२ |

स्वरादीनामव्ययानां अपदान्तानामन्त्याजादेर्लुग् भवति तद्धिते परे || पश्चाज्जातः पश्चिमः । एवमादिमः अन्तिमः अग्रिमः |

७०७ मध्यान्मः | ३|१|८१ ।

मध्यशब्दात् प्राग्जितीये भो भवति ॥ मध्ये जातो मध्यमः ॥

७०८ उत्कर्षापकर्षयोरः | ३|१|८२|

उत्कर्षापकर्षयोर्मध्ये वर्तमानान्मध्यशब्दात् प्राग्जितीये अद्भवति || मध्ये जातो मध्यः ॥ प्रागुक्तानामणादीनां ढणादीनाञ्च प्रत्ययानामर्थविशेषा इतो दर्शयिष्यन्ते ॥

७०९ डे: कृतलब्धक्रीतसम्भूते | ३|१|८४ |

सप्तम्यन्तात् कृते लब्धे क्रीते सम्भूते वाऽर्थे यथायोगमणादयो ढणादयश्च भवन्ति ॥ स्रुघ्ने कृतो लब्धः क्रीतस्सम्भूतो वा स्रौघ्नः । एवं माधुरः नादेयः राष्ट्रिय इत्यादि ॥

७१० कुशले | ३|१|८५ |

सप्तम्यन्तात्कुशलेऽर्थेऽणादयो भवन्ति ॥ सुघ्ने कुशलः स्रौघ्नः। एवं माधुरः । नादेयः इत्यादि ॥

७११ पथोऽकः | ३|१|८६ |

पथः कुशले अको भवति ॥ पथि कुशलः पथकः ॥

७१२ जाते | ३|१|८८ |

सप्तम्यन्तात् जातेऽर्थे अणादयो भवन्ति ॥ स्रुघ्ने जातः स्रौघ्नः । एवं माधुरः नादेय इत्यादि ||

७१३ प्रावृषष्ठः | ३|१|८९ ।

प्रावृषो जातेऽर्थे ठो भवति ॥ प्रावृषि जातः प्रावृषिकः ||

७१४ कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमाने | ३|१|१०२ |

कालवाचिनः सप्तम्यन्तात्साधौ पुष्प्यति पच्यमाने चार्थे यथायोगं प्रत्ययो भवति ।। निशायां साधुः नैशिकः नैशो वा प्रदीपः । वसन्ते पुष्प्यन् वासन्तः सहकारः । शरदि पच्यन्ते शारदाः सप्तच्छदाः ||

७१५ उप्ते |३|१|१०३ |

सप्तम्यन्तात् कालवाचिनः उप्तेऽर्थे यथायोगं प्रत्ययो भवति ॥ ग्रीष्मे उप्ताः यैप्माः शालयः ॥

७१६ ग्रीष्मवसन्ताद्वा | ३|१|१०५ |

ग्रीष्मवसन्ताभ्यामुप्तेऽर्थे वुञ्वा भवति ॥ ग्रीष्मे उप्तं ग्रैष्मकं ग्रैष्मं । वासन्तकं वासन्तं ॥

1

७१७ देय ऋणे | ३|१|१०६ ।

सप्तम्यन्तात् कालवाचिनः देये ऋणे यथायोगं प्रत्ययो भवति **॥** मासे देयमृणं मासिकम् । एवं सांवत्स- रिकमित्यादि ॥

७१८ रुवति मृगे | ३|१|११०।

सप्तम्यन्तात् कालवाचिनो रुवति मृगेऽर्थे यथायोगं प्रत्ययो भवति ॥ निशायां रुवन् नैशिको मृगः नैशो वा ॥ **७१९ जयिनि च | ३|१|१११ |**

सप्तम्यन्तात् कालवाचिनः जयिन्यर्थे यथायोगं प्रत्ययो भवति ॥ प्रदोषे जयी प्रादोषिकः प्रादोषः इत्यादि । चानुकर्षणात् काल इति निवृत्तम् ||

७२० भवे | ३|१|११२ |

सप्तम्यन्तान् भवे सत्यर्थे यथायोगं प्रत्ययो भवति ॥ स्रुघ्ने भवः स्रौघ्नः । एवं माधुरः नादेय इत्यादि ॥

७२१ दिगाद्यङ्गांशाद्यः | ३ | १|११३ |

दिगादिभ्यः शरीरावयववाचिभ्यश्च सप्तम्यन्तेभ्यः भवेऽथे यो भवति ॥ दिशि भवो दिश्यः । एवं वर्ग्य : मुख्यः ओष्ठ्यः उरस्यः मूर्धन्यः इत्यादि ||

७२२ मध्याच्छादिना मक् च | ३ | १|११४ |

मध्यशब्दाद् भयेऽर्थे छणदिना भवन्ति मक् चागमः ॥ मध्ये भवो मध्यमीयः माध्यमः मध्यंदिनः ॥

७२३ जिह्वामुलाङ्गुलेश्च छः | ३|१|११५।

जिह्वामूलाङ्गुलिभ्यां मध्याच्च भवेऽर्थे छो भवति ॥ जिह्वामूले भवो जिह्वामूलीयः । एवमङ्गुलीयः मध्यीयः ||

७२४ वर्गान्तात् | ३|१|११६ |

वर्गान्तात् भवेऽर्थे छो भवति ॥ कवर्गे भवः कवर्गीयः । एवं चवर्गीय इत्यादि ॥

७२५ यखौ चाशब्दे | ३|१| ११७ |

वर्गान्ताद्भवे यखौ छश्च भवन्ति न शब्दे ॥ मुनिवर्ग्यः मुनिवर्गीणः मुनिवर्गीयः । अशब्द इति किं? कवर्गीयः ॥

७२६ गम्भीरपश्चंजनबहिर्देवात् | ३ | १|१२३ |

गम्भीरादिभ्यो भवे ञ्यो भवति || गम्भीरे भवो गाम्भीर्यः । पाञ्चजन्यः । स्वरादित्वादन्त्याजादिक बाह्यः । दैव्यः ॥

७२७ अन्तःपूर्वात् | ३|१|१२७।

अन्तश्शब्दपूर्वादव्ययीभावाद्भवेऽर्थे ठण् भवति || अन्तरगारे भवः आन्तरगारिकः । आन्तर्वसतिकः इत्यादि ॥

७२८ ङसो व्याख्याने च ग्रन्थात् | ३|१|१३० ।

षष्ठ्यन्तात् व्याख्याने सप्तम्यन्ताश्च भवेऽर्थे ग्रन्थवाचिनः अणादयो भवन्ति ॥ सुपां व्याख्यानं सुप्सु भवं वा सौपम् । एवं तैङं कार्तमित्यादि ॥

७२९ ऋग्यद्व्यज्रिभ्यष्ठण् | ३|१|१३१।

ऋक्शब्दात् द्व्यच्काहवर्णान्तात् इज्यावाचिनश्च व्याख्याने भवे चार्थे ठण् भवति ॥ ऋचां व्याख्यानं तत्र भवं वा आर्चिकं । सौत्रिकं वार्त्तिकं आग्निहोतृकं सामयिकं काल्याणिकमित्यादि ॥

७३० ङसः स्वे | ३|१|१३७|

षष्ठयन्तात् स्वे सम्बन्धिनि यथायोगमणादयो भवन्ति ॥ उपगोरिदम् औपगवम् । आर्हतं मतं । गाङ्गं । नादेयमित्यादि ॥

७३१ यः | ३|१|१४२ ।

रथात् रथान्ताच्च स्वेऽर्थे यो भवति || रथस्यायं रथ्यः । महारथ्य इत्यादि ।

७३२ बाह्यपथ्युपकरणे | ३ | १|१४५ |

वाहनात् स्वे वाह्मपथ्युपकरणे चाञ् भवति नान्यत्र ॥ अश्वस्य वाह्यः आश्वो रथः । आश्वः पन्थाः । आश्वं पल्ययनम् इत्यादि ॥

७३३ ङसेरागते | ३|१|१५८।

पञ्चम्यन्तादागतेऽर्थे यथायोगमणादयो भवन्ति ॥ स्रुघ्नादागतः सौघ्नः । एवं माधुरः नादेयः । कुतः कुत आगतः कौतस्कुत इत्यादि ॥

७३४ विद्यायोनिसम्बन्धाद् वुञ् । ३।१।१५९ |

विद्यासम्बन्धाद्योनिसम्बन्धाच्च वुञ् भवति || आचार्यादागतमाचार्यकम् । उपाध्यायादागत- मौपाध्यायकम् इत्यादि । पितामहादागतं पैतामहकमित्यादि ॥

७३५ उष्ठण् । ३।१।१६१ |

ऋकारान्ताद्विद्यायोनिसम्बन्धवाचिन आगते ठण् भवति ॥ पितुरागतं पैतृकं । मातृकं । भ्रातृकमित्यादि ॥

७३६ पित्र्यं वा | ३|१|१६० |

पितृशब्दादागते पित्र्यमिति वा निपात्यते ॥ पितुरागतं पित्र्यं पक्षे ठण् ॥

७३७ आयस्थानात् | ३|१|१६२ |

आयस्थानवाचिन आगते ठण् भवति || शुल्कशालाया आगतं शौल्कशालिकम् । एवमापणिकं ॥

७३८ शुण्डिकादेरण् । ३।१।१६३ |

शुण्डिकादेरागते अण् भवति ॥ शुण्डिकः सुरापणः तस्मादागतं शौण्डिकम् । एवमौदपानमित्यादि ॥

७३९ नृहेतुभ्यो मयड्रूप्यौ वा | ३|१|१६४ |

नरवाचिनो हेतु- वाचिनश्चागते मयड्रूप्यौ वा भवतः ॥ पक्षे अणादि । देवदत्तादागतं देवदत्तमयं देवदत्तरूप्यम् । अत्र वलि पदत्वान्नातो लुक् दैवदत्तं देवदत्तीयं वा । कर्मणः आगतं कर्ममयं कर्मरूप्यं कार्मणं वा इत्यादि ॥

७४० प्रेभवति |३|१| १६६ ।

पञ्चम्यन्तात् प्रभवत्यर्थे अणादयो भवन्ति । हिमवतः प्रभवन्ती हैमवती गङ्गा | जैनी दिव्यभाषा ||

७४१ त्यदादेर्मयद् | ३|१|१६७॥

त्यदादेः प्रभवत्यर्थे मयड् भवति ॥ तस्मात् प्रभवत् तन्मयम् इत्यादि ।

७४२ वैडूर्यः | ३|१|१६८ |

विडूरशब्दस्य प्रभवति वैडूर्य इति निपात्यते ॥

७४३ टः प्रोक्ते | ३|१|१६९ |

तृतीयान्तात् प्रोकेऽर्थे व्याख्यातेऽर्थे वा यथायोगमणादयो भवन्ति ॥ भद्रबाहुणा प्रोक्तानि भाद्रबाहवाणि उत्तराध्ययनानि । एवं सामन्तभद्रंम् आकलङ्क जैनेन्द्रमित्यादि ॥ यस्याक्ष्वादिरादैच् इति दुसंज्ञायां दोश्छः । शाकटायनेन प्रोक्तं शाकटायनीयं पाणिनीयं जैमिनीयम् इत्यादि ॥

७४४ एकदिशि | ३|१|१७९ ।

तृतीयान्तादेकादशि यथायोगमणादयो भवन्ति ॥ सुदाम्ना एकदिक् सौदामनी । नादेयी इत्यादि ॥

७४५ तस् | ३|१|१८०।

तृतीयान्तादेकादशि तस् भवति ॥ सुदाम्ना एकदिक् सुदामतो विद्युत् । एवं पीलुमूलतो विद्युत् इत्यादि । तस्वदित्यव्ययम् ॥

७४६ उपज्ञाते | ३|१|१८२ ।

तृतीयान्तादुपज्ञाते प्रथमतो ज्ञाते यथायोगमणादयो भवन्ति ॥ अर्हता प्रथमतो ज्ञातम् आर्हतं प्रवचनं । सामन्तभद्रं महाभाष्यमित्यादि ॥

७४७ नाम्नि कृते | ३|१|१८३ |

टान्तात् कृते यथायोगमणादयो भवन्ति प्रत्ययान्तं चेत् कस्यचिन्नाम भवेत् ॥ मक्षिकाभिः कृतं माक्षिकं मधु । एवं क्षौद्रमित्यादि ॥

७४८ ग्रन्थे | ३|१|१८६|

टान्तात् कृते ग्रन्थे यथायोगं प्रत्ययो भवति || वररुचिना कृतानि वाररुचानि वाक्यानि । एवं शाकटायनीयानि व्याकरणसूत्राणि ॥

७४९ अमोऽधिकृत्य |३|१|१८७ |

द्वितीयान्तादधिकृत्य कृते ग्रन्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति ॥ सुभद्रामधिकृत्य कृतं सौभद्रं । रौक्मिणं । सुभद्रारत्नावली श्रीमतीकल्याणादयः उपचारतः सिद्धाः ॥

७५० ज्योतिषम् | ३|१|१८८ |

द्वितीयान्तादधिकृत्य कृते ग्रन्थे ज्योतिषमिति निपात्यते || ज्योतीष्यधिकृत्य कृतो ग्रन्थो ज्योतिषं ॥

७५१ गच्छति पथि दूते | ३ | १|१९० |

द्वितीयान्तात् गच्छति पथि दूते च यथायोगं प्रत्ययो भवति ॥ स्रुघ्नं गच्छन् सौघ्नः पन्थाः दूतो वा । एवं माधुरः नादेय इत्यादि ||

७५२ अभिनिष्क्रामति द्वारे | ३|१|१९१ ।

द्वितीयान्तादभिनिकामति द्वारेऽर्थे यथायोगमणादयो भवन्ति ॥ सुघ्नमभिनिष्क्रामति द्वारं स्रौघ्नम् । एवं नादेयमित्यादि ॥

७५३ भजति | ३|१|१९२ ।

द्वितीयान्ताद्भजत्यर्थे यथायोगं प्रत्ययो भवति || अर्हन्तं भजन् आर्हतः । एवं जैनपत्यः नादेय इत्यादि ||

७५४ महाराजाचित्तादेशकालाट्ठण् | ३|१|१९३ ।

देशकालवर्जिताभ्यां महाराजाचित्ताभ्यां भजति ठण् भवति || महाराजं भजन् माहाराजिक: । एवमापूपिकः शाष्कुलिकः इत्यादि । अदेशकालादिति किं ? स्रौघ्नः पूर्वाह्णतनः ॥

७५५ सोर्निवासादस्य | ३|१|१९७|

प्रथमान्तान्निवासवाचिनः षष्ठ्यर्थे यथायोगं प्रत्ययो भवति ॥ सुनो निवासोऽस्य सौनः । एवं माधुरः नादेय इत्यादि ||

७५६ ठण् | ३|२|१|

इत ऊर्ध्वे येऽर्था वक्ष्यन्ते तेषु ठण् प्रत्ययो भवतीत्यधिक्रियते यावत् " यः " इति सूत्रम् ॥

७५७ टो जितजयद्दीव्यत्खनत्सु | ३|२|२|

तृतीयान्ताज्जितादिष्वर्थेषु ठण् भवति || अक्षैर्जितः जयन् दीव्यन् वा आक्षिकः । खनित्रेण खनन् खानित्रिकः ॥

७५८ संस्कृते | ३|२|३|

टान्तात् संस्कृते ठण् भवति ॥ दध्ना संस्कृतं दाधिकं । उपाध्यायेन संस्कृत औपाध्यायिकः ||

७५९ कोपान्त्यकुलस्थादण् | ३|२|४|

कोपान्त्यात् कुलस्थशब्दाच्च संस्कृते अण् भवति ॥ तिन्त्रिणीकेन संस्कृतं तैन्त्रिणीकं । कुलस्थेन संस्कृतं कौलस्थं ||

७६० तरति | ३|२|५|

टान्तात्तरति ठण् भवति || उडुपेन तरन् औड्डीपकः गोपुच्छेन तरन् गोपुच्छिकः ॥

७६१ नौद्व्यचष्टः | २|२|६|

टान्तात् नौशब्दाद्व्यच्काच्च तरति ठो भवति ॥ नावा तरन् नाविकः । एवं घटिकः प्लविकः । स्त्रियां नाविका ||

७६२ चरति | ३|२|७|

टान्ताच्चरति गच्छति भक्षयति वा ठण् भवति ॥ शकटेन चरन् शाकटिकः । शृङ्गवेरेण चरन् शार्ङ्गवेरिकः ॥

७६३ पर्पादेष्टद् | ३|२८|

टान्तात् पर्णादेश्चरति ठट् भवति || ट इत् पर्पेण चरन् पर्पिकः एवं दण्डिकः रथिकः ||

७६४ पदिकः ||२९|

पादशब्दस्य चरति पदिक इति निपात्यते ॥ पद्भ्यां चरन् पदिकः ||

७६५ वेतनादेर्जीवति |३।२|११|

टान्तात् वेतनादेर्जीवति ठण् भवति || वेतनेन जीवन् वैतनिकः । एवमापणिकः इत्यादि ||

७६६ वस्नक्रयविक्रयेभ्यष्ठः | ३ |२| १२ |

एभ्यो जीवति ठो भवति ॥ वस्नेन मूल्येन जीवन् वस्तिकः । क्रयिकः । विक्रयिकः । क्रयविक्रयिकः ॥

७६७ छश्चायुधात् |३|२| १३ |

टान्तादायुधशब्दात् जीवति छठौ भवतः || आयुधेन जीवन् आयुधीयः आयुधिकः ॥

७६८ विवधवीवधात् | ३|२| १६ |

टान्ताभ्यां विवधवीवधाभ्यां हरति ठठणौ भवतः ॥ विवधेन हरन् विवधिकः वैवधिकः । एवं वीवधिकः वैवधिकः ॥

७६९ निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादेः | ३ |२| १८ |

टान्तात् अक्षद्यूतादेर्निर्वृत्ते ठण् भवति ॥ अक्षद्यूतेन निर्वृत्तम् आक्षद्यूतिकम् । एवं जाङ्घाप्रहतिकं मौष्टिकं प्राहरिकमित्यादि ॥

७७० भावादिमः | ३ |२| १९|

टान्तात् भावप्रत्ययान्तात् निर्वृत्ते इमो भवति ॥ पाकेन निर्वृत्तं पाकिमम् । एवमौपपादिमं सम्मूर्छिममित्यादि ॥

७७१ याचितापमित्यात् कण् । ३।२।२१।

टान्तात् याचितादपमित्य इत्यव्ययाच्च निर्वृत्ते कण् भवति || याचितेन निर्वृत्तं याचितकम् । अपमित्य निर्हृतमापमित्यकं ॥

७७२ संसृष्टे | ३|२|२२|

टान्तात् संसृष्टे ठण् भवति ॥ दध्ना संसृष्टमन्नं दाधिकम् । एवं पैप्पलिकमित्यादि ॥

७७३ चूर्णलवणमुद्गादिनाण् | ३|२|२३|

टान्तात् चूर्णात् संसृष्टे इन् भवति लवणादः मुद्गादण् ॥

चूर्णेन संसृष्टाः चूर्णिनोऽपूपाः । लवणेन संसृष्टो लवण**:** ओदनः । मुद्गैस्संसृष्टमन्नं मौद्गम् ॥

७७४ व्येञ्जनैरुपासिक्ते । ३।२।२४ |

टान्ताद्व्यञ्जनादुपसिक्ते ठण् भवति ॥ सूपेनोपासिक्तं सौपिकम् । एवं दाधिकम् इत्यादि ॥

७७५ ओजस्सहोऽम्भसा वर्तते |३|२।२५|

टान्तादोजसादेवर्तमाने ठण् भवति || ओजसा वर्त्तमानः औजसिकः । एवं साहसिकः आम्भसिकः **॥**

७७६ परेर्मुखपार्श्वात् |३।२|२७|

परिपूर्वाभ्यां मुखपार्श्वाभ्यां वर्त्तमाने ठण् भवति ॥ परिमुखं वर्तमानः सेवकः पारिमुखिकः । पारिपार्श्विकः ||

७७७ रक्षदुञ्छतोः |३|२| ३१ |

द्वितीयान्तात् रक्षत्युञ्छति चार्थे ठण् भवति || नगरं रक्षन् नागरिकः । बदराण्युञ्छन् बादरिकः । एवं नैवारिकः पानसिक इत्यादि ||

७७८ मीनेमत्स्यपक्षिमृगार्थात् घ्नति | ३|२|३२| मीनमतस्याभ्यां पक्षिमृगार्थाभ्यां च द्वितीयान्तेभ्यो घ्नति ठण् भवति ॥ मीनान् घ्नन् मैनिकः । एवं मात्स्यिकः पाक्षिकः शाकुनिकः मार्गिकः कौरङ्गिकः इत्यादि ॥

७७९ परिपन्थं तिष्ठति च | ३|२|३३|

द्वितीयान्तात् परिपन्थशब्दात् तिष्ठति घ्नति चार्थे ठण् भवति || परिपन्थं तिष्ठन् घ्नन् वा पारिपन्थिकः ॥

७८० पश्चात्यनुपदात् | ३ |२| ३६ |

पश्चादर्थे वर्तमानात् द्वितीयान्तादनुपदाद्धावति ठण् भवति || अनुपदं धावन् आनुपदिकः ॥

७८१ परदारादीन् यति | ३|२|३७|

द्वितीयान्तात्परदारादेर्गच्छति ठण् भवति ॥ परदारान् गच्छन् पारदारिकः । एवं गौरुतल्पिकः । इत्यादि ॥

७८२

पदोत्तरपदपदार्थललामप्रतिकण्ठादुह्णति | ३ |२|३९|

पदोत्तरपदात् पदादिभ्यश्च गृह्णति ठण् भवति ॥ प्रतिपदं गृह्णन् प्रातिपदिकः | पादिकः । आर्थिकः । लालामिकः । प्रातिकण्ठिकः ॥

७८३ धर्माधर्मौ चरति | ३ | २|४०|

द्वितीयान्ताभ्यां धर्माधर्मा चरति अनुतिष्ठति ठण् भवति || धर्मं चरन् धार्मिकः । एवमधार्मिकः ॥

७८४ समूहान् समवेते । ३।२।४१।

द्वितीयान्तेभ्यः समूहवाचिभ्यः समवेते ठण् भवति ॥ समूहं समवेतः सामूहिकः । एवं सामाजिक इत्यादि ।

७८५ परिषदं ण्यः | ३ |२|४२ |

द्वितीयान्तात् परिषच्छब्दात् समवेते ण्यो भवति || परिषदं समवेतः पारिषद्यः ॥

७८६ सेनां वा | ३ |२| ४३ |

द्वितीयान्तात् सेनाशब्दात् समवेते यो वा भवति ॥ सेनां समवेतः सैन्यः सैनिको वा ॥

७८७ सुस्नातादीन् पृच्छति | ३|२|४४ |

द्वितीयान्तेभ्यः सुस्नातादिभ्यः पृच्छति ठण् भवति | सुस्नातं पृच्छन् सौस्नातिकः । सौखरात्रिक इत्यादि ॥

७८८ प्रभूतादिभ्यो ब्रुवति |३|२|४५ |

प्रभूतादिभ्यो ब्रुवत्यर्थे ठण् भवति || प्रभूतं ब्रुवन् प्राभूतिकः । एवं पार्याप्तिकः इत्यादि ॥

७८९ शाद्विकदार्दरिकलालाटिककौक्कुटिकाः | ३ |२| ४७|

शाब्दिकादयः प्रसिद्धेऽर्थे ठणन्ता निपात्यन्ते ॥ शब्दमविनष्टमुच्चारयन् शाब्दिकः । दर्दरं वादित्रविशेषं वादयन् दार्दरिकः । ललाटं पश्यन् लालाटिकः सेवकः । कुक्कुटीवाल्पेन देशेन चरन् कौक्कुटिकः ॥

७९० वक्रये | ३|२|५१।

षष्ठ्यन्ताद्वक्रये ठग् भवति ॥ आपणस्य चक्रयः आपणिकः । एवं नैवासिक इत्यादि ।

७९१ तदस्य पण्यम् | ३|२।५२।

प्रथमान्तात् षष्ठ्यर्थे पण्ये वाच्ये ठण् भवति || अपूपाः पण्यमस्य आपूपिकः । शाष्कुलिकः । ताम्बूलिकः । इत्यादि ॥

७९२ शिल्पम् ||३|२/५५ |

प्रथमान्तात् षष्ठ्यर्थे ठण् भवति प्रथमान्तं चेत् शिल्पं स्यात् ॥ नृत्तं शिल्पमस्य नार्त्तिकः । एवं गैतिकः वादनिकः मार्दङ्गिकः इत्यादि ॥

७९३ प्रहरणम् | ३|२/५७।

प्रथमान्तात् षष्ठ्यर्थे ठण् भवति प्रथमान्तं चेत् प्रहरणं स्यात् ॥ असिः प्रहरणमस्य आसिकः । एवं चाक्रिकः धानुष्क इत्यादि ॥

७९४ शक्तियष्टेष्टीकण् | ३/२/५९ |

प्रथमान्ताभ्यां शक्तियष्टिभ्यां टीकण् भवति प्रथमान्तं चेत् प्रहरणम् ॥ शक्तिः प्रहरणमस्येति शाक्तिकः । याष्टीक इत्यादि ।

७९५ दैष्टिकास्तिकनास्तिकाः | ३|२|६१|

दैष्टिकादयष्ठणन्ता निपात्यन्ते ॥ दिष्टिर्दैवं प्रमाणमस्येति दैष्टिकः । अस्ति परलोकादिमतिरस्य आस्तिकः । तद्विपरीतो नास्तिकः ॥

७९६ शीलम् |३|२|६२ ।

प्रथमान्तात् पष्ठ्यर्थे ठण् भवति प्रथमान्तं चेत् शीलं स्वभावः स्यात् ॥ अपूपभक्षणं शीलमस्य आपूपिकः । एवं दाधिकः सार्पिष्कः इत्यादि ||

७९७ छत्रादेरम् | ३/२/६३ |

छत्रादिभ्यस्तदस्य शीलमित्यस्मिन्नर्थे अञ् भवति ॥ छत्रवच्छीलमस्य छात्रः । शिक्षा शीलमस्य शैक्षः इत्यादि ॥

७९८ तृष्णीकः | ३|२| ६४ |

तूष्णीम्भावः शीलमस्येति अस्मिन्नर्थे तूष्णीक इति निपात्यते ॥

७९९ तत्र नियुक्ते | ३/२/७२ |

सप्तम्यन्तान्नियुक्तेऽर्थे **ठण् भवति** ॥ शुल्कशालायां नियुक्तः शौल्कशालिकः । एवमापणिक इत्यादि । द्वारे नियुक्त इति ठणि ॥

८०० द्वारादेः | २|३|८८ |

द्वारादेर्यवयोः ञ्णिति तद्धिते टैच् भवति || दौवारिकः ॥

८०१ ठोऽगारान्तात् । ३।२।७३ |

अगारान्तान्नियुक्ते ठो भवति ॥ देवागारे नियुक्तः देवागारिकः । एवं कोष्ठागारिकः ||

८०२ अध्यायिन्यदेशकालात् | २/२/७४ |

अयोग्यदेशकालवाचिनः अध्यायिन्यर्थे ठण् भवति || अशुचावध्यायी आशुचिकः । सन्ध्यायामध्यायी सान्ध्यिकः । एवं श्माशानिकः औल्किकः इत्यादि ||

चन्द्रसूर्योपरागश्च निर्घातो भूमिकम्पनम् ।
दिग्दाही गर्जितं विद्युदुल्का सन्ध्योत्सवोऽशुचिः ॥ श्मशानाभ्याश इत्यप्यदेशकालादयः स्मृताः ॥

८०३ निकटादिषु वसति | ३|२|७६ |

निकटादिभ्यस्तल वसतीत्यर्थे ठण् भवति || निकटे वसन् नैकटिकः । एवं वार्क्षमूलिकः ॥

८०४ सतीर्थ्यः | ३|२|७७ |

समाने तीर्थे वसन् सतीर्थ्य इति निपात्यते ॥

८०५ चन्द्रायणं च चरति |३|२|८०|

गोदानादिभ्यश्चन्द्रायणशब्दाच्च चरत्यर्थे ठण् भवति || गोदानं चरन् गौदानिकः । एवमानगारिकः चान्द्रायणिकः इत्यादि ॥

८०६ देवव्रतादीन् डिन् | ३ |२|८१|

देववतादिभ्यश्चराते डिन् भवति ॥ ड इत् । देवव्रतं चरन् देवव्रती । एवं तिलव्रती ॥

८०७ संशयं प्राप्तेऽर्थे | ३| २|८४ |

संशयशब्दात्तं प्राप्तेऽर्थे ठण् भवति ॥ संशयं प्राप्तः सांशयिकः ॥

८०८ पथष्ठण् |३२|८७ |

पथो याति ठग् भवति । पन्थानं यान् पथिकः ॥

८०९ नित्यं णः पन्था | ३|२|८८ |

पथो नित्यं याति णो भवति पथः पन्थादेशश्च ॥ पन्थानं नित्यं यान् पान्थः ॥

८१० योगादये शक्ते | ३/२/९१ |

योगादेस्तस्मै शक्ते ठण् भवति || योगाय शक्तः यौगिकः । एवं सान्तापिकः इत्यादि ॥

८११ योग्यकार्मुके | ३ |२| १२ |

शक्ते एतौ निपात्येते ॥ योगाय शक्तः योग्यः । कर्मणे शक्तः कार्मुकः ॥

८१२ काले कार्ये च भववत् | ३ |२|९५ |

कालवाचिनस्तत्र देये कार्ये च भववत्प्रत्ययो भवति ॥ वर्षासु देयं कार्यं वा वार्षिकम् । एवं मासिकं नैशं नैशिकमित्यादि ॥

८१३ तेन हस्तयथाकथाचाद्यणम् |३|२|९७|

हस्तयथाकथाचाभ्यां तेन देये कार्ये च यथासङ्ख्यं यणौ भवतः ॥ हस्तेन देयं कार्यं वा हस्त्यम् । एवं याथाकथाचं ॥

८१४ सम्पादिनि | ३|२/९८ |

तृतीयान्तात्सम्पादिनि ठण् भवति ॥ कुण्डलाभ्यां सम्पादि कौण्डलिकं सुखम् । एवमाङ्गदिकौ बाहू इत्यादि ||

८१५ कर्मवेषाद्यः | ३|२| ९९ |

कर्मवेषाभ्यां सम्पादिनि यो भवति ॥ कर्मणा सम्पादि कर्मण्यं दैवं । वेष्यो नटः ॥

८१६ कालात्परिजय्यलभ्यकार्यसुकरे | ३ |२| १००।

कालवाचिनः परिजय्याद्यर्थे ठण् भवति ॥ मासेन परिजय्यो मासिको व्याधिः । एवं मासेन लभ्यः कार्यः सुकरो वा मासिकः पट इत्यादि ॥

८१७ निर्वृत्ते | ३ |२| १०१ |

कालवाचिनो निर्वृत्ते ठण् भवति ॥ मासेन निर्वृत्तो मासिकः । एवं रात्रिकः इत्यादि ॥

८१८ समयात्प्राप्तात | ३ |२| ११३ |

समयादस्य प्राप्त इत्यस्मिन्नर्थे ठण् भवति ॥ समयः प्राप्तोऽस्य सामयिकं कार्यम् ॥

८१९ ऋत्वादिभ्योऽण् | ३|२| ११४ |

ऋत्वादिभ्योऽस्य प्राप्ते अण् भवति || ऋतुः प्राप्तोऽस्यार्त्तवं पुष्पादि । एवं यौद्धमित्यादि ॥

८२० कालाद्यः | ३|२| ११५ |

कालादस्य प्राप्त इत्यस्मिन्नर्थे यो भवति ॥ कालः प्राप्तोऽस्य काल्यमध्ययनम् ॥

८२१ प्रयोजनम् |३|२| ११७ |

प्रथमान्तात्तदस्य प्रयोजनमित्यस्मिन्नर्थे ठण् भवति ॥ जिनमहः प्रयोजनमस्य जैनमहिकम् । एवं नैष्ठिकः मौक्तिकः । व्यवहारः प्रयोजनमस्येति ठाण टैचि प्राप्ते ||

८२२ ञः स्वङ्गादेः ||२/३/९० |

व्यतिहारे प्रत्ययान्तस्य स्वनादेश्च ञ्णिति तद्धिते आदेरचः आरैचो भवन्ति ॥ व्यावहारिकः इत्यादि ||

८२३ चूलादिभ्योऽण् | ३ |२| ११९ |

चूलादिभ्यः प्रयोजने अण् भवति || चूला प्रयोजनमस्य चौलं कर्म । एवं श्राद्धमित्यादि ॥

८२४ उत्थापनादेश्छः | ३ |२| १२१ |

उत्थापनादेः प्रयोजने छो भवति ॥ उत्थापनं प्रयोजनमस्य उत्थापनीयं गीतम् । एवमनुवादनीयमित्यादि ॥

८२५ स्वर्गस्वस्तिवाचनादिभ्यो यश्लुक | ३ |२| १२३।

स्वर्गादेः प्रयोजने यो भवति स्वस्तिवाचनादेष्ठणः श्लुलुक् ॥ स्वर्गः प्रयोजनमस्य स्वर्ग्यम् । एवं यशस्यम् इत्यादि । स्वस्तिवाचनं प्रयोजनमस्य स्वस्तिवाचनम् । एवं शान्तिवाचनमित्यादि ॥

८२६ मूल्यैः क्रीते |३|२| १४६ |

मूल्यवाचिनस्तेन क्रीते ठण् भवति ॥ सप्तत्या क्रीतं साप्ततिकम् ॥ एवमाशीतिकमित्यादि ॥

८२७ तस्य वापे | ३|२| १४७ |

षष्ठ्यन्ताद्वापे क्षेत्रे ठण् भवति ॥ प्रस्थस्य वापः प्रास्थिकं क्षेत्रम् । एवं द्रौणिकमित्यादि ||

८२८ ईशे | ३ |२| १५३ |

पृथिवीसर्वभूमिभ्याम् ईशे अञ् भवति ॥ पृथिव्या ईशः पार्थिवः सार्वभौमः ॥

८२९ लोकसर्वलोकात् | ३ |२| १५५ |

लोकसर्वलोकाभ्यां ज्ञाते ठण् भवति | लोकस्य ज्ञातः लौकिकः । एवं सार्वलौकिकः ||

८३० मानम् |३|२| १६० ।

प्रथमान्तात्तदस्य मानमित्यस्मिन्नर्थे ठण् भवति || प्रस्थो मानमस्य प्रास्थिको राशिः । एवं कौडुविक इत्यादि ॥ चत्वारि प्रमाणमस्येति विगृह्य

८३१ संख्याडतेश्चाशत्तिष्टेः कः | ३|२| १२६ ।

सङ्ख्यावाचिनो डत्यन्तात् त्रिंशद्विंशतिभ्यां च माने को भवति न शत्तिष्यन्तात् ॥ चतुष्कम् एवमष्टकं दशकं कतिकं त्रिंशत्कं विंशतिकम् । अशत्तिष्टेरिति किं । चात्वारिंशत्कं साप्ततिकं षाष्टिकं ||

८३२ पञ्चद्दशद्वर्गे वा | ३ |२| १६४ ।

एतौ माने वा निपात्येते वर्गे विधेये ॥ पक्षे कः । पञ्चमानमस्येति पञ्चत् पञ्चको वा वर्गः । दशत् दशको वा ॥

८३३ स्तोमे डद् | ३|२| १६५ |

सङ्ख्यायास्तदस्य मानमित्यस्मिन्नर्थे **डड्** भवति स्तोमेऽभिधेये ॥ डटावितौ । द्वादश मानमस्य द्वादशः स्तोमः । एवं चतुर्विंश इत्यादि ॥

८३४ अर्हति | ३ |२| १७३ |

द्वितीयान्तादर्हति ठण् भवति ॥ आन्दोलमर्हन् आन्दोलिकः । एवं श्वैतच्छत्रिक इत्यादि ||

८३५ पात्रात् | ३ |२| १७५ |

पात्रशब्दादर्हति यघौ भवतः ॥ पात्र्यः पात्रियः ||

८३६ कडङ्गरदक्षिणास्थालीबिलाच्छयौ |३२|१७६|

कडङ्गरादिभ्योऽर्हति छयौ भवतः || कडङ्गरमर्हन् कडङ्गरीयः कडङ्गर्यो वा गौः । एवं दक्षिणीयो दक्षिण्यो वा ब्राह्मणः । स्थालीबिलीयाः स्थालीबिल्या वा तण्डुलाः ॥

८३७ **शालीनकौपीनार्त्विजीनाः** | ३ |२| १७७ ।

एते अर्हति निपात्यन्ते || शालायाः प्रवेशमर्हन् शालीनो मुहूर्तादिः । कूपप्रवेशमर्हन् कौपीनं वस्त्रखण्डम् । ऋत्विजमर्हन् आर्त्विजीनो यजमानः ||

८३८ वैरङ्गिकः | ३|२| १७९ |

विरागशब्दात्तन्नित्यमर्हति ठण् प्रत्ययो विरङ्गादेशश्च निपात्यते ॥ विरागमर्हन् वैरङ्गिकः साधुः ॥

८३९ यः | ३|२|१८१ ।

अधिकारोऽयं ॥

८४० वहति रथप्रासङ्गात् । ३।२।१८२ ।

रथप्रासङ्गाभ्यां वहति यो भवति || रथं वहन् रथ्यः । एवं प्रासङ्ग्यः ॥

८४१ धुरो यढण् |३|२| १८३ |

धुरो वहति यढणौ भवतः ॥ धुरं वहन् धुर्यः धौरेयो वा ॥

८४२ वामाद्यादेः स्वः | ३ |२| १८४ |

वामादिपूर्वाद्धुरो वहति खो भवति ॥ वामधुरं वहन् वामधुरीणः । एवं सर्वधुरीण इत्यादि ॥

८४३ शकटादण् | ३ |२| १८६ |

शकटशब्दाद्वहत्यण् भवति || शकटं वहन् शाकटो गौः ॥

८४४ **हलसीराट्ठण् | ३|२।१८७।**

हलसीराभ्यां वहति ठण् भवति ॥ हलं वहन् हालिकः । एवं सैरिकः ॥

८४५ धनगणं लब्धा | ३ |२| १८९ |

धनगणाभ्यां लब्धरि यो भवति । धनं लब्धा धन्यः । एवं गण्यः ॥

८४६ पदमस्मिन् दृश्यम् | ३ |२| १९१|

पदशब्दादस्मिन् दृश्यमित्यत्रार्थे यो भवति ॥ पदमस्मिन् दृश्यं पद्यः कर्दमः ||

८४७ नौविषेण तार्यवध्ये | ३ |२| १९२ |

नौविषाभ्यां यथासङ्ख्यं तार्ये वध्ये चार्थे यो भवति ॥

८४८ ओदौतोऽवाव्यि |२| ३ | ३६ |

ओकारौकारयोः स्थाने यकारादौ प्रत्यये अव् आव् इत्येतौ क्रमेणादेशौ भवतः ॥ नावा तार्यं नाव्यं । विषेण वध्यो विष्यः ॥

८४९ न्यायार्थादनपेते | ३ |२| १९३ |

न्यायात्यार्भ्याम् अनपेते यो भवति || न्यायादनपेतं न्याय्यम् । एवमर्थ्यम् ॥

८५० मदस्य करणे | ३ |२| १९४ |

मदशब्दात् करणे यो भवति ॥ मदस्य करणं मद्यं ॥

८५१ **वश्यपथ्यवयस्यधेनुष्यागार्हपत्यजन्यधर्म्यहृद्यमू- ल्यम् । ३।२।१९५।**

एते **यप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते ॥** वशं गतो **वश्यः** । पथोऽ**नपेतं पथ्यं** । वयसा **तुल्यो वयस्यः** । आ **ऋणप्रदानाद्दीयमाना धेनुः** धेनुष्या । गृहपतिना संयुक्तो **गार्हपत्यः** । जनीं वधूं हरन्तो जन्याः जामातृवयस्याः । धर्मादनपेतं धर्मेण प्राप्तं च धर्म्यं | हृदयस्य प्रियं हृद्यं **।** मूलेन समो **मूल्यः** ॥

८५२ तत्र साधौ | ३|२| १९६|

सप्तम्यन्तात् साधौ यो भवति ॥ सभायां साधुः सभ्यः । एवं कर्मण्यः । सामान्य इत्यादि ॥

८५३ पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढण् |३|२|९७१। पथ्यादिम्य: साधौ भवति || पथि साधु पाथेयम् । एवमातिथेयं वासतेयं स्वापतेयं ॥

८५४ परिषदो ण्यश्च |३|२| १९९ |

परिषच्छब्दात् साधौ णो ण्यश्च भवतः ॥ परिषदि साधुः पारिषदः पारिषद्यो वा ॥

८५५ सर्वजनात् खञ्च |३|२|२००|

सर्वजनात्साधौ ण्यः खञ्च भवतः ॥ सर्वजनेषु साधुः सार्वजन्यः । सार्वजनीनः ॥

८५६ **प्रतिजनादेः ३।२।२०१।**

प्रतिजनादेः साधौ खञ् भवति ॥ प्रतिजने साधुः प्रातिजनीनः । एवमैदंयुगीनः इत्यादि ||

८५७ कथादेष्ठण् | ३।२।२०२।

कथादेः साधौ ठण् भवति । कथायां साधुः काथिकः । एवं नैकटिकः वैतण्डिक इत्यादि ।

८५८ पाद्यार्घ्ये | ३|२| २०४ |

एतौ तदर्थे निपात्येते ॥ पादार्थं पाद्यं जलम् । अर्घार्थ्यं द्रव्यम् अर्घ्यम् ॥

८५९ ण्योऽतिथेः | ३|२| २०५ |

अतिथिशब्दातदर्थे ण्यो भवति ॥ अतिथ्यर्थमातिथ्यम् ||

८६० छः | ३|२|२०८।

आपादपरिसमाप्तेर्येऽर्थे वक्ष्यन्ते तेषु छप्रत्ययो भवति ॥ इत्यधिक्रियते ॥

८६१ तस्मै हितेऽराजाचार्यब्राह्मणवृष्णः | ३|२/२१३ |

चतुर्थ्यन्तात् हिते छो भवति न राजादेः ॥ सर्वस्मै हितः सर्वीयः । **एवं** वत्सीयः इत्यादि । अराजादेरिति **किं** । ततो वाक्यमेव राज्ञे हितम् । आचार्याय हितं । ब्राह्मणाय हितं । वृष्णे हितं ॥

८६२

रथखलतिलयवमाषवृषब्रह्मप्राण्यङ्गाद्यः | ३ |२| २१४ |

रथादिभ्यः प्राण्यङ्गवाचिनश्च हिते यो भवति || रथाय हिता रथ्या भूमिः । एवं खल्यं तिल्यं यव्यं माष्यं वृष्यं ब्रह्मण्यं दन्त्यं चक्षुष्यम् इत्यादि ॥

८६३ ष्थ्**योऽजावेः | ३ |२| २१५ |**

अजाविभ्यां हिते ष्थ्यो भवति ॥ षइत् । अजायै हितः अजथ्यः । एवमविथ्यः ॥

८६४ भोगोत्तरपदात्मन्भ्यां वः | ३|२|२१७।

भोगोत्तरपदादात्मन् शब्दाच्च हिते खो भवति । मातृभोगाय हितः मातृभोगीणः । एवमात्मने हितः आत्मनीनः । नश्रुतेरलुक् ॥

८६५ पञ्चसर्वविश्वाज्जनात्कर्मधारयात् । ३।२।२१८।

पञ्चादिपूर्वाज्जनान्तात्कर्मधारयात्तद्धिते खो भवति || पञ्चजनेभ्यो हितः पञ्चजनीनः । सर्वजनीनः । विश्वजनीनः ||

८६६ सर्वाण्णो वा | ३ |२| २२० |

सर्वशब्दात् हिते णो वा भवति ॥ पक्षे छः । सर्वेभ्यो हितः सार्वः सर्वायः ॥

८६७ परिणामिनि तदर्थे |३।२|२२१||

चतुर्थ्यन्तात्तदर्थे परिणामिनि वाच्ये छो भवति ॥ अङ्गारेभ्यः इमानि अङ्गारीयाणि काष्ठानि । एवमोदनीयास्तण्डुलाः इत्यादि ॥

८६८ तस्यार्हे कृत्ये वत् |३|३|१|

षष्ठ्यन्तादर्हे कृत्ये बद्धवति ॥ राज्ञोऽर्हं कृत्यं राजवदवृत्तमस्य । एवं यथावद्विधिवदित्यादि ॥

८६९ सुप इवे | ३|३२|

सुबन्तादिवार्थे सादृश्ये वद्धवति ॥ मुनिरिव मुनिवद्वर्तते । देवमिव देववत्पश्यति गुरुम् । साधुनेव साधुचदाचर्यते इत्यादि ॥

८७० भावे त्वतल् | ३|३| ५ |

षष्ठ्यन्ताद्भावे स्वरूपे त्वतलौ भवतः ॥ अभिधानप्रत्ययहेतुः पदार्थधर्मो भावः । ल इत् । स्त्रीलिङ्गार्थः । गोर्भावः गोत्वं गोता । शुक्लस्य भावः शुक्लत्वं शुक्लता । एवं पाचकत्वं पाचकता । देवदत्तत्वं देवदत्तता इत्यादि ||

८७१ पृथ्वादेर्वेमन् | ३|३|८|

पृथ्वादेर्भावे इमन्वा भवति ॥ पक्षे त्वतलौ । प्राप्तश्च भवति ॥

८७२ रः पृथुमृदुकृशभृशदृढपरिवृढस्योः | २|३|५३ |

पृथ्वादेः ऋतो रो भवति णीष्ठेयस्सु इमनि च परतः **॥**

८७३ त्रन्त्याजादेः | २|३ | १७ |

तृप्रत्ययान्तस्यान्त्याजादेश्च लग् भवति णीष्ठेयस्तु इमनि च परतः । पृथोर्भावः प्रथिमा पृथुत्वं पृथुता पार्थवं म्रदिमा मृदुत्वं मृदुता मार्दवं ॥

८७४ प्रियस्थिरस्फिरोरुगुरुबहलतृप्रदीर्घवृन्दारकस्येस्नि च प्रास्थास्फावर्गर्बंहत्रब्द्राघवृन्दम् | २|३|५२ |

प्रियादेर्यथासङ्ख्यं प्रादिर्भवति णीष्ठेयस्सु इमनि च परतः ॥ इति बहुलस्य भावो बंहिमा बहुलत्वं बहुलता बाहुल्यं । प्रियस्य भावः प्रेमा प्रियत्वं प्रियता । उरोर्भा- वः उरुत्वम् उरुता औरवं वरिमा । गुरोर्भावः गुरुत्वं गुरुता गौरवं गरिमा । दीर्घस्य भावः दीर्घत्वं दीर्घता दैर्घ्यं द्राघिमा इत्यादि ॥

८७५ स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्रस्य ल्वादेरेङ्चेकः |२|३| ५६|

स्थूलादेर्णीष्ठेयस्सु इमनि च परतो ल्वादेर्लुग्भवति इक एङ् च ॥ स्थविमा दविमा यविमा । ह्रस्वस्य भावो ह्रसिमा हस्वत्व हस्वता । एवं क्षिप्रस्य भावः क्षेपिमा क्षिप्रत्वं क्षिप्रता । क्षुद्रस्य भावः क्षोदिमा क्षुद्रत्वं क्षुद्रता ||

८७६ वर्णदृढादिभ्यष्ट्यण् च | ३|३|९|

वर्णवाचिनो दृढादिभ्यश्च भावे इमन् ट्यण् च वा भवतः ॥ टणावितौ । शुक्लस्य भावः शुक्लिमा शौक्ल्यं शुक्लत्वं शुक्लता | एवं कृष्णिमा कार्ष्ण्यं कृष्णत्वं कृष्णता शितिमा शैत्यं शितिता शितित्वं । हृढस्य भावो द्रढिमा दार्ढ्यं दृढत्वं दृढता । एवं परिव्रढिमा पारिवृढ्यं परिवृढत्वं परिवृढता । कृशस्य भावः क्रशिमा कार्श्यं कृशत्वं कृशता । भृशस्य भावो भ्रशिमा भार्श्यं भृशत्वं भृशता । स्थिरस्य भावः स्थेमा स्थैर्यं स्थिरत्वं स्थिरता इत्यादि ॥

८७७ पतिराजान्तगुणाङ्गराजादिभ्यः कृत्ये च | **३** | **३|१०|**
पत्यन्ताद्राजान्ताद्गुणाङ्गात् राजादिभ्यश्च भावे कृत्ये च ट्यण भवति ॥ अधिपतेर्भावः कृत्यं वा आधिपत्यम् । एवं नारपत्यं भौपत्यं इत्यादि । अधिराजस्य भावः कृत्यं वा आधिराज्यम् । एवं यौवराज्यमित्यादि । मूढस्य भावः कृत्यं वा मौढ्यम् । एवं जाड्यं पाण्डित्यमित्यादि । राज्ञो भावः कृत्यं वा राज्यम् । अट्य इति निषेधादनो लुग्भवति । एवं ब्राह्मण्यं वैदुष्यं इत्यादि । वाधिकारात्त्वतलौ च । अधिराजत्वम् अधिराजतेत्यादि । टिद्विधानात् स्त्रियामपि । औचिती । सामग्री । चातुरी । वैदग्धी इत्यादि ॥

८७८ सहायाद्वा | ३|३|११|

सहायाद्भावे कृत्ये च ट्यण् वा भवति ॥ सहायस्य भावः कृत्यं वा साहाय्यं साहायकं सहायत्वं सहायता ॥

८७९ वयः प्राणिजातेरञ् | ३ | ३|१२|

वयोवाचिनः प्राणिजातिवाचिनश्च भावे कृत्ये चाञ् भवति || कुमारस्य भावः कृत्यं वा कौमारम् || अश्वस्य भावः कृत्यं वा आश्वम् इत्यादि ॥

८८० युवादिहायनान्तादण् | ३|३ | १३ |

युवादेर्हायनान्ताच्च भावे कृत्ये चाण् ॥ यूनो भावः कृत्यं वा यौवनम् अणीत्यलुक्। एवं चापलमित्यादि । द्विहायनस्य भावः कृत्यं वा द्वैहायनम् ||

८८१ लघ्वादेरिकः ||३|१४|

लध्वक्षरादेरिगन्ताद्भावे कृत्ये चाण् भवति ॥ शुचेर्भावः कृत्यं वा शौचम् । एवं यौवतं लाघवं पाटवं मार्दव- मित्यादि । वाऽधिकारात्त्वादि च । शुचित्वं शुचिता ॥

८८२ हृदयपुरुषादसमासे | ३ | ३ | १५ |

हृदयपुरुषाभ्यां भावे कृत्ये चाण् भवति न समासे ||

८८३ हृदयस्य हृद्याण्लासे | २|२| १२७|

हृदयस्य हृद्भवति याणलासेषु परतः ॥ हृदयस्य भावः कृत्यं वा हार्दम् । एवं पौरुषम् । असमास इति किं । सहृदयत्वं सत्पुरुषत्वं ॥

८८४ सखिवणिग्दूताद्यः | ३ | ३ | १६ |

सख्यादेर्भावे कृत्ये च यो भवति ॥ सख्युः भावः कृत्यं वा सख्यं । वणिज्या । दूत्यं । त्वतलौ च । सखित्वमित्यादि ||

८८५ स्तेयार्हन्त्यश्रौत्रम् | ३ | ३|१७|

एते भावे कृत्ये च विपात्यन्ते ॥ स्तेनस्य भावः कृत्यं वा स्तेयम् । अर्हतः आर्हन्त्यम् आर्हन्ती । श्रोत्रियस्य भावः कृत्यं वा श्रौतं । स्तेनत्वमित्यादि ||

८८६ कपिज्ञातेर्ढण् | ३|३|१८|

कपिज्ञातिभ्यां भावे कृत्ये च ढण् भवति || कपेर्भावः कृत्यं वा कापेयम् । एवं ज्ञातेयं । कपित्वमित्यादि ॥

८८७ योपान्त्यादुरूषोत्तमाद्वुञ् | ३|३|१९|

अन्त्यस्य समीपमुपान्त्यम् । उत्तमस्तृतीयादिवर्णस्तदनन्तर उपोत्तमः । गुरुरुपोत्तमो यस्य तस्माद्यकारोपान्त्याद्भावे कृत्ये च वुञ् भवति ॥ रमणीयस्य भावः कृत्यं वा रामणीयकं पानीयकम् आचार्यकम् औपाध्यायकमित्यादि ॥

८८८ शाकदशाकिनौ क्षेत्रे | ३|३|२४|

षष्ठयन्तात् क्षेत्रे शाक शाकिनौ भवतः ॥ इक्षूणां क्षेत्रम् इक्षुशाकटम् इक्षुशाकिनम् । एवं पुष्पशाकटमित्यादि ॥

८८९ धान्येभ्यः खञ् । ३।३।२५।

धान्यवाचिनः क्षेत्रे खञ् भवति ॥ मुद्गानां क्षेत्रं मौद्गीनम् । एवं नैवारीणं तृणधान्यक्षेत्रं । कौलस्थीनमित्यादि ॥

८९० व्रीहिशालेर्डम् | ३ | ३|२६|

ब्रीहिशालिभ्यां क्षेत्रे ढण् भवति || व्रीहीणां क्षेत्रं व्रैहेयम् । एवं शालेयमित्यादि ||

८९१ यवयवकषष्टिकाद्यः | ३|३|२७|

यवादिभ्यः क्षेत्रे यो भवति ॥ यवानां क्षेत्रं यव्यम् । एवं यवक्यं षष्टिक्यम् ॥

८९२ वाऽणुमाषात् | ३ | ३|२८|

अणुमाषाभ्यां क्षेत्रे यो वा भवति ॥ पक्षे खञ् । अणूनां क्षेत्रम् अणव्यम् | आणवीनम् । एवं माष्यं माषीणम् ॥

८९३ शृङ्गोमातिलात् |३। ३|२९|

भङ्गादिभ्यः क्षेत्रे यो वा भवति || भङ्गानां क्षेत्रं भङ्ग्यं भाङ्गीनम् । एवम् उम्यम् औमीनं । तिल्यं तैलीनं ॥

८९४ कुलाज्जल्पे |३|३|३२|

कुलात् खञ् भवति जल्पेऽर्थे ॥ कुलस्य जल्पः कौलीनः अपवाद इत्यर्थः ॥

८९५ **तुल्ये कस्संज्ञाप्रतिकृत्योः** | **३** | **३|३३|**

षष्ठ्यन्तातुल्येऽर्थे को भवति संज्ञायां प्रतिकृतौ च विषये ॥ अश्वस्य तुल्यः अश्वकः कस्यचित्संज्ञेयम् । अश्वस्य तुल्यम् अश्वकं रूपम् । अश्विका प्रतिमा । एवं हस्तिकं देवकमित्यादि ॥

८९६ इच्चापुंसोऽनित्क्याड्यसुपः | १|३|८६ |

अपुल्लिङ्गाद्विहितस्याडः आडपरे अनित्प्रत्ययावयवे के परे इच्च ह्रस्वश्च वा भवतः न सुपः परस्य || खट्वया तुल्या खविका खट्वाका इत्यादि ॥

८९७ शिलाया ढच्च | ३ | ३ | ३८ |

शिलाशब्दात्तुल्ये ढञ् ढच्च भवतः ॥ च इत् शिलायास्तुल्यं शैलेयं दधि । शिलेयं दधि ॥

८९८ कुशाग्राच्छः | ३ | ३ | ४१ |

कुशाग्रशब्दात्तुल्ये छो भवति ॥ कुशाग्रेण तुल्या कुशाग्रीया मतिः ॥

८९९ काकतालीयादयः | ३ | ३ | ४२ |

काकतालीयादयस्तुल्ये साधवो वेदितव्याः || काकतालेन तुल्यं काकतालीयम् । एवमन्धकवर्तकीय घुणाक्षरीयम् अजाकृपाणीयम् इत्यादि ||

९०० कर्णादिपक्षाज्जाहति मूले | ३ | ३ | ४८ |

कर्णादेर्मूले जाहो भवति पक्षात्तिः ॥ कर्णस्य मूलं कर्णजाहं । पक्षस्य मूलं पक्षतिः ॥

९०१ शीतोष्णतृप्रादसह आलुः | ३ | ३ | ४९ |

शीतादेरसहे आलुर्भवति ॥ शीतस्यासहः शीतालुः । एवमुष्णालः तृप्रालुः ॥

९०२ यथामुखसम्मुखाद्दर्शने खः| ३ | ३ |५२ |

यथामुखसम्मुखाभ्यां दर्शने खो भवति || यथामुखं दर्शनं । यथामुखीनम् । एवं सम्मुखीनम् ॥

९०३ सर्वादेः पथाङ्गकर्मपत्रपानशरावाद्व्यापिनि | ३ | ३ | ५३ |

सर्वपूर्वात्पथादेर्व्यापिनि खो भवति ॥ सर्वपथस्य व्यापी सर्वपथीनश्वरः । एवं सर्वाङ्गीणो ज्वरः । सर्वकर्मीणः । सर्वपत्रीणः । सर्वपात्रीणः सर्वशरावीणः ||

९०४ आप्रपदम् | ३|३|५४ |

आपपदाद्व्यापिनि खो भवति ॥ आप्रपदं व्यापि आप्रपदीनं वस्त्रम् ॥

९०५ अध्वानं यखौ | ३ | ३|५७ |

अध्वनोऽलंगामिनि यखौ भवतः || अध्वानमलं गामी अध्वन्यः ||

९०६ वाशिजिह्वा (ह्या)श्यध्वाधर्वयूनः फिढखठाके | २|३|६० |

वाशिनः फिञ्यन्त्याजादेर्लुग् न भवति जिह्वाशिनो ढणि अध्वनः खे अथर्वणष्ठणि यूनोऽके || इत्यलुक् | अध्वनीनः ||

९०७ छश्चाभ्यमित्रम् | ३ | ३|५८ |

अभ्यमित्रादलं गामिनि यखौ छश्च भवन्ति ॥ अभ्यमित्रमलं गामी अभ्यमित्रीयः अभ्यमित्र्यः अभ्यमित्रीणः ॥

९०८ परोवरीणपरम्परीणपुत्रपौत्रीणसर्वान्नीनायान-

यीनानुपदीनागवीनाद्यश्वीनाद्यप्रातीन समांसमीनसाप्तपदीनम् ।३|**३**|५९|

एते खान्तास्साधवो वेदितव्याः| परांश्चावरांश्चानुभवन् परोवरीणः । परम्परामनुभवन् परम्परीणः । पुत्रपौवाननुभवन् पुत्र-पौत्रीणः । सर्वमन्नं भुञ्जानः सर्वान्नीनः । अयः शारिद्यूते प्रदक्षिणं गमनमनयः प्रसव्यम् अयानयं नीयते अयानयीनः । अनुपदं बद्धा अनुपदीना उपानत् । आ गोप्रतिदानात्कारी आगवीनः कर्मकरः । अद्य श्वो वा भविष्यति अद्यश्वीनम् । अद्यप्रातर्वा भविष्यति अद्यप्रातीनं । समां समां प्रसूते समांसमीना गौः । सप्तभिः पदैरवाप्यं साप्तपदीनं सख्यं ॥

९०९ तदस्य प्रमाणान्मात्रट् | ३/३/६०|

प्रथमान्तात्तदस्य प्रमाणमित्यस्मिन्नर्थे मात्रट् भवति ॥ ऊरुः प्रमाणमस्य ऊरुमात्रं जलं । स्तनमात्री परिखा । दण्डमात्रं क्षेत्रम् इत्यादि ॥

९१० वोर्ध्वं दघ्नडद्वयसट् | ३|३|६२|

ऊर्ध्वप्रमाणवाचिनः तदस्य प्रमाणमित्यस्मिन्नर्थे दघ्नड्द्वयसटौ वा भवतः ॥ जानु प्रमाणमस्य जानुदघ्नं जानुद्वयसं जानुमात्रं जलं । तालदघ्नी तालद्वयसी तालमात्री परिखा इत्यादि ॥

९११ द्विगोः संशये च | ३|३|६४ |

मानाद्द्विगोर्विहितस्य मात्रडादेः प्रत्ययस्य श्लुग्भवति संशये चासंशये च **॥** द्वौ वितस्ती प्रमाणमस्य द्विवितस्तिः **।** एवं द्विशूर्पं धान्यमित्यादि ||

९१२ डिन् | ३ | ३|६७।

शन्शदन्ताद्विंशतिशब्दाच्च तदस्य प्रमाण- मित्यस्मिन्नर्थे डिन् भवति । ड इत् । एकादश प्रमाणमेषां एकादशिनः श्रावकनिलयाः । एवं द्वात्रिंशिनो व्यन्तरेन्द्राः **।** चत्वारिंशिनो भवनेन्द्राः | चतुर्विंशिनस्तीर्थंकराः ||

९१३ घत्विदंकिमः | ३ | ३|६८ |

इदम्किम्शब्दाभ्यां तदस्य मानमित्यस्मिन्नर्थे घतुर्भवति || उदित् उगित्कार्यार्त्यः घस्य इय् ॥

९१४ किमिदमः कीश् | २|२| १०८।

किमिदमोः यथासङ्ख्यं घतौ दृग्दृशदृक्षेषु परतः कीशौ भवतः ॥ श इत् । एरिति लुक् । ततः स्वादयः । शेषं प्राग्वत् । इदं मानमस्य इयान् प्रासादः । इयद्धान्यम् । इयती भूमिः । किं मानमस्य कियान् पटः । कियज्जलं । कियती रज्जुः ॥

९१५ एतदो वो घः | ३|३|६९ |

एतच्छब्दातदस्य मानमित्यस्मिन्नर्थे घतुर्भवति घस्य च वः ॥

९१६ आ घदृग्दृशदृक्षे |२२|१०७।

घतौ दृगादिषु च परतः पूर्वस्याद् भवति || दीर्घः । एतन्मानयस्य एतावान् पटः । एतावज्जलमित्यादि ॥

९१७ यत्तदः | ३ | ३ |७०१।

यत्तद्भ्यां मानमित्यत्रार्थे घतुर्भवति घस्य च वः ॥ शेषं प्राग्वत् । यन्मानमस्य यावज्जलं । तन्मानमस्य तावदायुः ||

९१८ किमश्च सङ्ख्याया डतिश्च | ३ | ३|७१ |

किमो यत्तद्भ्या च सङ्ख्यामानार्थे डतिर्भवति धतुश्च ॥ ड इत् अन्त्याजादिलुगर्थः । का सङ्ख्या मानमेषां कति । डतिष्णामिति जश्शसोर्लुक् । एवं यति तति । घतौ कियन्तः । इत्यादि ॥

९१९ अवयवात्तयट् |३|३|७२ |

अवयवार्थात्सङ्ख्यावाचिनः अस्येत्यर्थे तयड् भवति || ट इत् स्त्रियां ङ्यर्थः । द्वाववयवावस्य द्वितयो धर्मः । एवं त्रितयो मोक्षमार्गः । चतुष्टयी आराधना । पञ्चतयं चारित्रं । षट्तयं द्रव्यं । सप्ततयी ऋद्धिः । अष्टतयं कर्म । नवतयः पदार्थ इत्यादि ॥

९२० द्वित्रिभ्यां लुग्वा | ३|३|७३ |

द्वित्रिभ्यां परस्य तयटः तकारस्य लुग्वा भवति || लुच्येरिति लुक् । द्वयः द्वितयः । त्रयः त्रितयः ॥

९२१ अधिकमस्मिन् शतसहस्रे तत्सङ्ख्यं शतिशद्द- शान्तादड् | ३|३/७५ |

तत्सङ्ख्यात् शतिशद्दशान्तात् सङ्ख्यावाचिनः

तदस्मिन्नधिकमित्यस्मिन्नर्थे अड्भवति शते सहस्रे च **विषये** ॥ विंशातेरधि- का अस्मिन्निति विंशं शतं सहस्रं **वा** । एवं **त्रिंशं** चत्वारिंशं **पञ्चाशं** एका- दशं द्वादशमित्यादि ।

९२२ सङ्ख्यापूरणे डट् |३|३|७६ |

सङ्ख्यावाचिनः सङ्ख्यापूरणे डट् भवति || डटावितौ । एकादशनां पूरणः एकादशो जिनः श्रेयान् । एकादशी तिथिः । द्वादशः । विंशः । त्रिंश इत्यादि ॥

९२३ घोरिथट् | ३ | ३|७७ |

घत्वन्तात्पूरणे इथड् भवति ॥ ट इत् । इयतां पूरणः इयतिथः इयतिथी । एवं कियतिथः इत्यादि ||

९२४ षट्कतिकतिपयात् प्थट् | ३|३|७९ |

षडादिभ्यः पूरणे प्थट् भवति ॥ पटावितौ । पकारः पुंवद्भावार्थः । षण्णां पूरणः षष्ठः । षष्ठीति निपातनाज्जशत्वाभावः षट्त्वं च । एवं कतिथः कतिपयथः ॥

०२५ चतुरः | ३|३|८०|

चतुरः पूरणे प्थड् भवति । चतुर्णी पूरणः चतुर्थः ॥

९२६ पिति तद्धिते |२| २|४२ |

पिति तद्धिते परे पूर्वे पुंवद्भववति ॥ चतसृणां पूरणी चतुर्थी । चतुर्थीप्रकृतीति निपातनाद्विसर्जनीयाद्यपवादः ॥

९२७ यछौ चः श्लुक् च | ३ ३ ८१ |

चतुरः पूरणे यछौ भवतः चस्य श्लुक् ॥ चतुर्णं पूरणः तुर्यः । तुरीयो वा ॥

९२८ विंशत्यादेस्तमड्वा | ३ | ३१८२ |

विंशत्यादेः पूरणे तमङ् वा भवति ॥ विंशतेः पूरणः विंशतितमः विंशतितमी । पक्षे डट् विंशः एवं त्रिंशत्तमः त्रिंशः इत्यादि ॥

1

९२९ **शतादिमासार्धमाससंवत्सरात् |३|३|८३१।**

शतादिभ्यः सङ्ख्यावाचिभ्यः मासादिभ्यश्च पूरणे तमड् भवति || शतस्य पूरणः शततमः । एवं सहस्रतमः लक्षतमः मासतमः अर्धमासतमः संवत्सरतमः ॥

९३० षष्ठयादेरनादेः | ३ | ३|८४ |

अपूर्वपदेभ्यः षष्ठ्यादिभ्यः पूरणे तमड् भवति ॥ षष्टेः पूरणः षष्टितमः । एवं सप्ततितमः अशीतितमः नवतितमः | अनादेरिति किम् । एकषष्टितमः एकषष्टः इत्यादि ॥

९३१ नो मट् | ३|३|८५ |

नान्तादनादेस्सङ्ख्यावाचिनः पूरणे मड् भवति ॥ ट इत् । पञ्चानां पूरणः पञ्चमः । वलि पदत्वान्नलुक् । एवं सप्तमः अष्टमः नवमः दशमः । स्त्रियां पञ्चमीत्यादि ॥

९३२ द्वित्रेस्तीयद्रेश्च ऋश् | ३|३|८६ |

द्वित्रिभ्यां पूरणे तीयद् भवति त्रिशब्दस्य रेश्च ऋश् भवति ॥ शतावितौ । तकारो डत्प्रत्याहारार्थः । द्वयोः पूरणो द्वितीयः तृतीयः ॥

९३३ इष्टादेः ||३|३।८८।

प्रथमान्तादिष्टादेरनेन पूर्वमित्यस्मिन्नर्थे इन् भवति ॥ इष्टमनेन पूर्वं इष्टी जिनेन्द्रे । एवमधीती प्रवचने इत्यादि ॥

९३४ श्रोत्रियो वा छन्दोऽध्यायी | ३|३|९१।

छन्दोऽध्यायी श्रोत्रिय इति वा निपात्यते ॥ श्रोत्रियः छन्दोऽध्यायी । पक्षे अण् छान्दसः।

९३५ इन्द्रियम् |३|३।९२ |

इन्द्रस्य लिङ्गमिन्द्रियमिति घान्तं साधु वेदितव्यं ॥

९३६ तेन वित्ते चुञ्चुचणौ | ३ | ३|९३ |

तृतीयान्तात्तेन वित्ते प्रख्याते चुञ्चुचणौ भवतः || विद्यया वित्तः विद्याचुञ्चुः विद्याचणः ||

९३७ स्वाङ्गेषु सक्ते | ३ | ३|९९ |

स्वाङ्गवाचिनः तत्र सक्ते को भवति || केशेषु सक्तः केशकः । नखक इत्यादि ॥

९३८ उदरे ठणाद्यूने | ३ | ३ | १०० |

उदरशब्दात्तत्र सक्ते ठण् भवति आद्यूने वाच्ये ॥ उदरे सक्तः औदरिकः आद्यून इत्यर्थः ॥

९३९ कर्मठो घटः | ३ | ३|१०१ ।

घटश्चेष्टमानः कर्मठ इति निपात्यते ॥

९४० कमितर्यन्वभ्यभीभ्यः | ३ | ३|१०५ |

अनु अभि अभी-इत्येतेभ्यः कमितरि को भवति ॥ अनुकः । अमिकः । अभीकः ॥

९४१ मुख्यः | ३|३|१११|

प्रथमान्तात् सोऽस्य मुख्य इत्यस्मिन्नर्थे को भवति ॥ रत्नत्रयं मुख्यमस्य रत्नत्रयकः । प्रवचनकः इत्यादि ||

९४२ उन्मनस्युयुत्सोः | ३|३|११३ |

उद् उत्सु इत्याभ्याम् उन्मनसि को भवति ॥ उत्कः । उत्सुकः । उन्मनाः ॥

९४३ सञ्जातं तारकादिभ्य इतः | ३ | ३ | ११४ |

प्रथमान्तेभ्यः तारकादिभ्यः अस्य सञ्जातमित्यत्रार्थे इतो भवति ॥ तारकाः सञ्जाता अस्य तारकितं नभः । एवं पुष्पितः कोरकितः पुलकित : पल्लवितः कुट्मलितः मुकुलितः अङ्कुरितः फलित इत्यादि |

९४४ अस्त्यस्मिन्वेति मतुः | ३ | ३|११६ |

प्रथमान्तात्तदस्यास्मिन्वास्तीत्यर्थे मतुर्भवति || उदित् । गावोऽस्य सन्ति गोमान् गोमती | एवं स्वस्तिमान् मतिमान् तरुमान् इत्यादि || धनमस्यास्तीति विगृह्य मतौ ॥

९४५ **मान्तोपान्तजयो मतोर्मो वः** | १।२।९६ |

मान्तान्मोपान्तादवर्णान्तादवर्णोपान्ताज्जयन्ताच्च परस्य मतोर्मस्य वो भवति ॥ धनवान् ॥

९४६ स्तं मत्वर्थे |१|१|६६ |

सान्तं तान्तं च मत्वर्थीये परे पदं न भवति || पदत्वाभावात् न रित्यादि । एवं यशस्वान् मरुत्वान् इदंवान् चमूवान् इत्यादि ॥ शोभनो राजा अस्मिन्नस्तीति विगृह्य ||

९४७ राजन्वान् सुराज्ञि |१| २|१०० |

सुराज्ञि देशादौ राजन्वानिति निपात्यते ॥ राजन्वान् देशः । राजन्वती प्रजा । अन्यत्र राजवान् ।

९४८ नोर्म्यादिभ्यः | १|२| १०१ |

ऊर्म्यादिभ्यः परस्य मतोर्मस्य यो न भवति ॥ ऊर्मिमान् । गरुत्मान् इत्यादि ॥

९४९ प्राण्यङ्गादातो लः | ३ | ३|११९ |

आदन्तात्प्राण्यङ्गान्मत्वर्थे लो भवति || चुडास्यास्तीति चूडालः । एवं जङ्घालः जिह्वाल : इत्यादि ।मतुश्च चूडावान् इत्यादि ॥

९५० सिध्मादिरुक्क्षुद्रजन्तोः |३|३|१२० |

सिध्मादिभ्यः रोगवाचिभ्यः क्षुद्रजन्तुभ्यश्च मत्वर्थे लो भवति || सिध्मानि सन्त्यस्य सिध्मलः । गडुलः । मूर्छालः । विचर्चिकालः । यूकालः । मक्षिकालः । मतुश्च सिध्मवानित्यादि ॥

९५१ प्रज्ञापर्णोदकफेनाल्लेलौ |३|३|१२१|

प्रज्ञादिभ्यो मत्वर्थे लेलौ भवतः ॥ प्रज्ञाऽस्यास्तीति प्रज्ञालः । प्रज्ञिलः । पर्णलः । पर्णिलः । उदकलः उदकिलः । फेनलः फेनिलः । मतुश्च प्रज्ञावानित्यादि ||

९५२ वगालाटौ | ३ | ३|१२३ ।

वाचो मत्वर्थे आलाटौ भवतः क्षेपे मतुश्च ॥ वागस्यास्तीति वाचालः । एवं वाचाटः निस्सारं बहुभाषीत्यर्थः ॥

९५३ ग्मिन् | ३ | ३ | १२४ ।

वाचो मत्वर्थे ग्मिन् भवति || वाग्मी वाग्मान् ॥

९५४ प्रज्ञाश्रद्धार्चावृत्तेर्णः | ३ | ३|१२९|

प्रज्ञादेर्मत्वर्थे णो भवति ॥ ण इत् । प्रज्ञास्यास्तीति प्राज्ञः । एवं श्राद्धः आर्चः वार्त्तः । मतुश्च प्रज्ञावानित्यादि ॥

९५५ ज्योत्स्नादिभ्योऽण् |३|३|१३०|

ज्योत्स्नादिभ्यो मत्वर्थे अण् भवति || ज्योत्स्ना अस्मिन्नस्ति ज्योत्स्नः पक्षः । एवं तामिस्त्री रात्रिरित्यादि ॥

९५६ सिकताशर्करात् । ३।३।१३१।

सिकताशर्कराभ्यां मत्वर्थे अण् भवति ॥ सिकताः सन्त्यस्मिन् सैकतम् । एवं शार्करं । मतुश्च सिकतावत् ॥

९५७ इलश्च देशे | ३ | ३ | १३२ ।

सिकताशर्कराभ्यां मत्वर्थे इलो च भवतः देशे वाच्ये ॥ सिकताः सन्त्यस्मिन् सिकतिलः सैकतः । एवं शर्करिलः शार्करः । मतुश्च ॥

९५८ कच्छवा डुरः | ३ | ३ | १३५ |

कच्छूशब्दात् मत्वर्थे डुरो भवति ॥ ड इत् । कच्छूरस्यास्तीति । कच्छुरः ॥

९५९ दन्त उन्नतः | ३ | ३|१३६ ।

दन्तशब्दादुन्नतोपाधेर्मत्वर्थे डुरो भवति ॥ दन्ता उन्नतास्सन्त्यस्य दन्तुरः ॥

९६० कृपाहृदयादालुः | ३|३|१३८ |

कृपाहृदयाभ्यां मत्वर्थे आलुर्वा भवति | कृपास्त्यस्य कृपालुः कृपावान् । हृदयालुः हृदयवान् ॥

९६१ स्वाङ्गाद्धीनादः | ३ | ३ | १४१ |

हीनोपाधिकात् स्वाङ्गान्मत्वर्थे अप्रत्ययो भवति ॥ हीना छिन्ना नासिकास्यास्तीति नासिकः । एवं कर्णः अङ्गुलः । इत्यादि ||

९६२ अभ्रादिभ्यः | ३ | ३ | १४२ |

अभ्रादिभ्यः मत्वर्थे अद्भवति ॥ अभ्राण्यस्मिन् सन्तीति अभ्रं नमः । एवं अर्शसः सिध्म इत्यादि ॥

९६३ फलबर्हाच्चेनः ||३|३|१४४ |

फलबर्हाभ्यां श्रृङ्गाच्च मत्वर्थे इनो भवति || फलिनः । बर्हिणः । श्रृङ्गिणः ||

९६४ मलादीमसश्च | ३ | ३ | १४५ |

मलान्मत्वर्थे इन ईमसश्च भवतः ॥ मलिनः मलीमसश्च ॥

९६५ ऊर्णाहंशुभमो युस् | ३ | ३|१४८ |

ऊर्णादिभ्यो मत्वर्थे युस् भवति ॥ स इत् । ऊर्णायुः । अहंयुः । शुभंयुः । सिति पदत्वादनुस्वारादि ॥

९६६ तपःस्रग्मायामेधासो विन् |३|३|१५०।

तपसादेरसन्ताच्च मत्वर्थे विन् भवति || तपोऽस्यास्तीति तपस्वी । एवं स्रग्वी मायावी मेधावी यशस्वी स्रग्वानित्यादि ॥

९६७ तमिस्रार्णवोर्जस्वलार्जस्विन्नामयाविन्गोमिन् । ३ | ३|१५१ ।

एते मत्वर्थे निपात्यन्ते ॥ तमोऽस्या अस्तीति तमिस्रा | अर्णांसि सन्त्यस्मिन् अर्णवः । ऊर्जोऽस्यास्तीत्यूर्जस्वल: ऊर्जस्वी आमयोऽस्यास्तीति आमयावी गावोऽस्य सन्तीति गोमी ॥

९६८ नौशिखादिभ्यां ठेनौ | ३|३|१५२ |

नावादेः शिखादेश्च मत्वर्थे यथासङ्ख्यं ठेनौ भवतः ॥ नौरस्यास्तीति नाविकः । एवं कुमारिकः शिखी माली । मतुश्च नौमानित्यादि ।

९६९ व्रीह्याद्यतोऽनेकाचः | ३|३|१५३ |

व्रीह्यादेरदन्ताच्चानेकाचो मत्वर्थे ठेनौ भवतः ॥ व्रीहयः सन्त्यस्य व्रीहिकः । व्रीही । एवं मायिकः । मायी । दण्डिकः । दण्डी । छत्रिकः । छत्री । मतुश्च । ब्रीहिमानित्यादि ॥

९७० व्रीहितुन्दादेरिलश्च | ३ | ३ | १५६ |

ब्रीहिवाचिनः तुन्दादेश्च मत्वर्थे इलष्ठेनौ च भवन्ति ॥ कलमाः सन्त्यस्य कलमिल: कलमिकः कलमी । एवं तुन्दिलः तुन्दिकः तुन्दी । उदरिलः उदरिकः उदरी इत्यादि ॥

९७१ गुणादिभ्यो यः | ३|३|१५८

गुणादिभ्यो मत्वर्थे यो वा भवति ॥ गुणोऽस्यास्तीति गुण्यः गुणी । एवं हिम्यः हिमी इत्यादि । मतुर्निवृत्तः ॥

९७२ वातातिसारपिशाचात् कक्च | ३ | ३|१६५ |

वातादेर्मत्वर्थे इन् भवति कक् चैषामागमः ॥ वातोऽस्यास्तीति वातकी । एवमतिसारकी । पिशाचकी ॥

९७३ सुखादेः | ३|३|१६७ |

सुखादेर्मत्वर्थे इन्नेव भवति ॥ **सुखमस्यास्तीति** सुखी । एवं दुःखी **इत्यादि** ।

९७४ बाहूर्वादेबलात् |३|३|१७० |

बाहूरुपूर्वाद् बलशब्दात् मस्वर्थे इन्नेव भवति || बाहुबलमस्यास्तीति बाहुबली । एवं ऊरुबली ||

९७५ हस्तदन्तकराज्जातौ | ३ | ३|१७२ |

हस्तादेर्मत्वर्थे इन्नेव भवति जातिनाम्नि वाच्ये || हस्तोऽस्यास्तीति हस्ती । एवं दन्ती । करी गज इत्यर्थः । अन्यत्र हस्तवान् ||

९७६ वर्णी ब्रह्मचारी | ३|३|१७३ |

ब्रह्मचारिण्यर्थे वर्णीति निपात्यते || अन्यत्र वर्णवान् ॥

९७७ प्रकारो जातीयर् |३|३|१९७९ |

प्रथमान्तात् सः प्रकारोऽस्यास्तीति अर्थे जातीयर्भवति ॥ र इत् । पटुः प्रकारोऽस्यास्तीति पटुजातीयः । एवं मृदुजातीयः यज्जातीयः तज्जातीय इत्यादि ॥

९७८ कोऽण्वादेः | ३|३|१८०|

अण्वादेः सः प्रकारोऽस्येत्यर्थे को भवति || अणुः प्रकारोऽस्य अणुकः । एवं स्थूलक इत्यादि ॥

तद्धिते स्वार्थिकाः ।

<u>|| अतः परं स्वार्थिकाः प्रत्यया उच्यन्ते ॥</u>

९७९ भूतपूर्वे प्चरट् | ३|४|१|

पूर्वं भूतो भूतपूर्वः तस्मिन् वर्त्तमानाच्छब्दरूपात् प्चरट् प्रत्ययो भवति ॥ पटावितौ । पकारः पुंभावार्थः टकारो ङ्यर्थः । आढ्यो भूतपूर्वः आढ्यचरः । एवं नारकचरः । देवच- रः । आढ्या भूतपूर्वा । प्चरटि पिति तद्धिते इति विशेष्यवशात् स्त्रीलिङ्गं पुंवद्भवति । आढ्यचरी ॥

९८० व्याश्रये तस् | ३|४|४|

नानापक्षाश्रयो व्याश्रयः तस्मिन् अर्थे वर्तमानात्तस् भवति || रामतो वानरध्वजाः । रावणतो दानवाः । एवं चैत्रतो मैत्रः इत्यादि ॥

९८१ पर्यभे सर्वोभये | ३ | ४ | ६ |

पर्यभिभ्यां यथासङ्ख्यं सर्वोभयार्थयोः तस् भवति || परितः सर्वतः । अमितः उभयतः **॥**

९८२ आद्यादिभ्यः | ३ | ४ | ७ |

आद्यादिभ्यो यथासम्भवं तस् भ- वति || आदावादितः । एवमन्ततः । मध्यतः । पृष्ठेन पृष्ठतः । एवं मुखतः । पार्श्वतः । शब्दतः । अर्थतः । पाठत इत्यादि ॥

९८३ अहीयरुहोऽपाये | ३|४|१११

हीयरुहवर्जितस्य धातोरपाये विहिता या पञ्चमी तदन्तात्तम् भवति || मामात् ग्रामतः आमच्छति । एवं धर्मत्तोऽपैति । मूलतो नष्ट इत्यादि । अहीवरुह इति किं तस्माद्धीयते । बीजाद्रोहत्यङ्कुरः । वृक्षादवरोहति ॥

०८४ अद्व्यादिवैपुल्यात्सर्वादिकिंबहोः ম্নম্ | ३|४|१२)

अद्व्यादेः सर्वादेः किमः अवैपुल्यार्थ्याच्च बहोः मञ्चम्यन्तात् प्तस् भवति ॥ प इत् । सर्वस्मात् सर्वतः । एवं विश्वतः | उभयतः । यतः । ततः । अत्त्वाल्लुचौ बहुतः । अद्व्यादीति किं । द्वाभ्यां । युष्मत् अस्मत् ॥

९८५ इतोऽतःकुतः | ३ | ४ | १३ |

एते प्तसन्ता निपात्यन्ते ॥ अस्मात् इतः **।** एतस्मात् अतः । कस्मात् कुतः ॥

९८६ सप्तम्याः | ३ | ४ | १७|

सप्तम्यन्तादद्व्यादेः सर्वादेः किम: अवैपुल्यार्थाच्च बहोः त्रप् भवति || प इत् । सर्वस्मिन् सर्वत्र । एवं विश्वत्र । उभयत्र । यह । तत्र । अमुख । एकत्र । बहुत्र ॥

९८७ क्वकुत्रात्रेह | ३ | ४ | १६ |

एते त्रबन्ता निपात्यन्ते ॥ कस्मिन् क्व कुत्र । एतस्मिन् अस्मिन् वा अत्र इह ॥

९८८ किंयत्तत्सर्वैकान्यात्काले दा | ३|४|१८|

काले वर्त्तमानात् किमादेः सप्तम्यन्ताद्दा भवति || कस्मिन् काले कदा | एवं यदा । तदा । सर्वदा । एकदा । अन्यदा ||

१८९ सदैतर्ह्यधुनेदानींतदानींसद्यः | ३ | ४ | १९ |

एते काले निपात्यन्ते ॥ सर्वस्मिन् काले सदा । एतस्मिन् काले एतर्हि । अस्मिन् काले अधुना इदानीम् । तस्मिन् काले तदानीम् । समाने काले सद्यः । अस्मि- न् काले अद्येति । श्राद्धमद्येति निपातनात् सिद्धम् ॥

९९० परेद्यव्यह्नि | **३** | ४|२०|

अह्नि वाच्ये परेद्यवीति निपात्यते ॥ परस्मिन् अह्नि परेद्यवि ॥

९९१ पूर्वापराधरोत्तरान्यान्यतरेतरादेद्युस् ३।४|२१|

अह्नि वर्तमानात्पूर्वादेः सप्तम्यन्तादेद्युस् भवति ॥ पूर्वस्मिन् अह्नि पुर्वेद्युः । एवमपरेद्युः अधरेद्युः उत्तरेद्युः अन्येद्युः अन्यतरेद्युः इतरेद्युः ॥

९९२ उभयाद्युश्च | ३ | ४ | २२ | सप्तम्यन्तादुभय शब्दादहि घुस् एद्युम् **च** भवतः || उभयस्मिन् अहि उभययुः उभयोः ॥

९९३ परुत्परार्यैषमो वर्षे | **३**|४| **२३** |

एते वर्षे संवत्सरे निपात्यन्ते ॥ पूर्वस्मिन् वर्षे परुत् । पूर्वतरस्मिन् वर्षे परारि । अस्मिन् वर्षे ऐषमः ॥

९९४ अनन्द्यतने र्हिः| **३** | ४ | **२४** |

अद्व्यादिसर्वादेः किमः अवैपुल्यार्थाच्च बहोः अनद्यतने काले र्हिर्भवति ॥ यस्मिन्ननद्यतने काले यर्हि । एवं तर्हि अमुर्हि कर्हि अन्यर्हि इत्यादि ।

९९५ प्रकारे था | **३** | ४ | **२५** |

अद्व्यादिसर्वादेः किमः अवैपुल्यार्थाच्च बहोः प्रकारे था भवति || सर्वैः प्रकारैः सर्वथा । येन प्रकारेण यथा । एवं तथा अमुथा अन्यथा इत्यादि ॥

९९६ कथमित्थमुः | **३** | ४/२६ ।

एतौ प्रकारे निपात्येते ॥ उदित् सुप्रत्याहारार्थः । केन प्रकारेण कथम् । अनेन प्रकारेण इत्थम् ॥

९९७ सङ्ख्याया धा |**३**|**१**|**२७**|

सङ्ख्यावाचिनः प्रकारे धा भवति ॥ एकेन प्रकारेण एकधा । एवं द्विधा त्रिधा षोढा दशधा शतधा इत्यादि ||

९९८ घड्डति सङ्ख्यया | **१**|**१**।**९** |

घतुडत्यन्तं सङ्ख्यावद्भवति ॥ यावद्भिः प्रकारैः यावद्धा । एवं तावद्धा । इयद्धा । कियद्धा । एतावद्धा । कतिभिः प्रकारैः कतिधा । एवं यतिधा ततिधा ||

९९९ बहुगणं भेदे | **१**|**१**|**१०**|

बहुगणशब्दौ भेदे नानात्वे सङ्ख्यावद्भवतः ॥ बहुभिः प्रकारैः बहुधा । एवं गणधा ॥

१००० वैकाञ्ञध्यम् | **३** | ४|२९|

एक शब्दात् प्रकारे ञ्ध्यं वा भवति ॥ ञ इत् ऐकध्यम् । एकधा ॥

१००१ द्वित्रेर्ध्मेधौ | ३ | ४ | ३० |

द्वित्रिभ्यां प्रकारे ञ्धम् एधा इत्येतौ वा भवतः ॥ ञ इत् । द्वैधं द्वेधा द्विधा । त्रैधं तेधा त्रिधा ॥

१००२ तद्वति धण् | ३ | ४ | ३१ |

द्वित्रिभ्यां प्रकारवति धण् भवति ॥ ण इत् । अधणिति प्रतिषेधान्नाव्ययत्वं । द्वौ प्रकारावेषां द्वैधानि । एवं त्रैधानि कुलानि ॥

१००३ वारे कृत्वम् | ३ | ४ | ३२ |

वारे आवृत्तिकाले वर्तमानात्सङ्ख्यावाचिनः कृत्वस् भवति || पञ्च वारान् पञ्चकृत्वः । एवं दशकृत्वः शतकृत्वः इत्यादि ॥

१००४ चतुस्त्रिद्वेस्सुच | ३ | ४ | ३ ३ ।

एतेभ्यो वारे सुच् भवति ॥ उचावितौ । चतुरो वारान् चतुष्करोति । पदस्येति लुक् एवं त्रिः द्विः ॥

१००५ सकृत् | ३ | ४|३४|

एकशब्दस्य वारे सकृदिति निपात्यते ॥ सकृदेकवारं ॥

१००६ परावरात्स्तात् | ३ | ४|३७|

दिग्देशकालेषु वर्तमानाभ्यां प्रथमापञ्चमीसप्तम्यन्ताभ्यां परावराभ्यां स्ताद् भवति || परा दिक् । परो दशः परः कालो वा परस्तात् । एवं पञ्चमीसप्तम्यन्तयोरपि । परस्तादवरस्तात् आगच्छतीत्यादिक्रियाभिः सम्बन्धः ||

१००७ पश्चोऽपरस्य दिगादेश्चाति |३|४|४०|

दिग्देशकालेषु वर्तमानादपरशब्दादद्भवति आति पश्चादेशश्च ॥ पश्चाद्रमणीयं पश्चादागत इत्यादि ॥

१००८ वोत्तरपदेऽर्धे |३|४|११|

अपरशब्दस्य अर्धशब्दे उत्तरपदे पश्चादेशो वा भवति || अपरमर्धं पश्चार्धम् । अपरार्धं वा ||

१००९ पुरःपुरस्तादवोऽवस्तादधोऽधस्तादुपर्युपरिष्टात् | ३ | ४ | ४२ |

पुरसादयः शब्दाः दिग्देशकालेषु साधवो वेदितव्याः ॥ पुरः, पुरस्तात् । अवः अवस्तात् । अधः अधस्तात् । उपरि उपरिष्टात् । रमणीयमित्यादि । तकारस्स्तावेति प्रत्याहारार्थः ॥

१०१० एनोऽदूरे | ३ | ४|४६ |

अदूरे दिग्देशकाले वर्तमानाद्दिग्वाचिनः एनो भवति || पूर्वेण ग्रामं । दक्षिणेन राजगृहम् । उत्तरेण ग्राममित्यादि ॥

१०११ श्लुगञ्चेः | ३|४|४७ |

अञ्चत्यन्ताद्दिग्वाचिनः परस्यैनस्य श्लुग् भवति || प्राग्ग्रामात् । उदग्ग्रामात् इत्यादि ॥

१०१२ तीयशम्बबीजात् कृषौ कृञा डाच् | ३ | ४|४८।

कृञा योगे तीयप्रत्ययान्तात् शम्बबीजाभ्यां च डाच् भवति कृषावर्थे ॥ डचावितौ । द्वितीयाकरोति क्षेत्रं द्वितीयं वारं कृषतीत्यर्थः । एवं तृतीयाकरोति शम्बाकरोति तिर्यक् कृषतीत्यर्थः । बीजाकरोति उप्त्वा कृषतीत्यर्थः ॥

१०१३ सङ्ख्यादेर्गुणात् | ३ | ४|४९ |

सङ्ख्यापूर्वाद्गुणात् कृञा योगे डाच् भवति कृषावर्थे । द्विगुणाकरोति । त्रिगुणाकरोति क्षेत्रं ॥

१०१४ सपत्रनिष्पत्रादतिपीडने | ३ | ४|५० |

सपत्रनिष्पत्राभ्यां कृञा योगे डाच् भवत्यतिपीडने || सपत्राकरोति निष्पत्राकरोति मृगम् अति- पीडयतीत्यर्थः ॥

१०१५ मद्रभद्रान्मुण्डने | ३|४|५१ |

मद्रभद्राभ्यां कृञा योगे डाच् भवति मुण्डने || मद्राकरोति भद्राकरोति मुण्डयतीत्यर्थः ॥

१०१६ प्रियसुखादानुकूल्ये | ३|४|५२ |

प्रियसुखाभ्यां कृञा योगे डाच् भवति आनुकूल्ये || प्रियाकरोति सुखाकरोति अनुकूलयतीत्यर्थः ॥

१०१७ दुःखनिष्कुलशूलसमयसत्यात्मातिकूल्यनिष्को- षपाकयापनाशपथे | ३|४|५३ |

कृञा योगे दुःखात् प्रातिकूल्ये निष्कुलान्निष्कोषे शूलात्पाके समयाद्यापनायां सत्यात् अशपथे डाच् भवति ॥ दुःखाकरोति प्रातिकूल्यं करोतीत्यर्थः । निष्कुलाकरोति दाडिमं निष्कुष्णातीत्यर्थः । शूलाकरोति मांसं पचतीत्यर्थः । समयाकरोति तन्तुवायः कालं यापयतीत्यत्थः । सत्याकरोति वणिक् सत्यंकारं करोतीत्यर्थः ॥

१०१८ कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्तत्त्वे च्विः | ३ | ४|५५॥

कृञः कर्मणा **कृञा** योगे भ्वस्तेः कर्तुश्च ताभ्यां योगे च्विर्भवति प्रागतस्य तद्भावे गम्यमाने ॥ स सर्व इत् **॥**

१०१९ च्वौ चास्यनव्ययस्येः | २|३|४०|

अवर्णस्य च्वौ क्यचि च परे ईद्भवति नाव्ययस्य || अशुक्लं शुक्लं करोति शुक्लीकरोति । अशुक्लः शुक्लो भवति शुक्लीभवति । एवं शुक्लीस्यात् मालीकरोति मालीभवति मालीस्यात् ॥

१०२० यङ्लेङ्कृति चर्द्दचो रीदीर्ग्घौ |२| ३ | ४१ |

यङि ये च्वौ च प्रत्यये परे पूर्वस्य ऋतो री भवत्यचो दीर्घो न लेङ्कृतोः । अमुनिं मुनिं करोति मुनीकरोति मुनीभवति मुनीस्यात् गुरूकरोति पित्रीकरोति पित्रीभवतीत्यादि ॥

१०२१ अनेकाचोऽव्यक्तानुकरणात् कृभ्वस्तिभ्यां द्विश्च | ३ | ४|५४ |

अव्यक्तवर्णस्यानुकरणादनेकाचः कृञा भूअस्तिभ्यां च धातुभ्यां योगे डाच् भवति वा द्विश्च ॥ पटत्करोति । पटपटाकरोति । पटपटाभवति । पटपटास्यात् ||

१०२२ चेतोमनोरहोरजोऽरुश्चक्षुषो लुक् च्वौ | ३ | ४|५६।

चेतस् इत्यादीनां लुग्भवति च्वौ परे ॥ चेतीकरोति चेतीभवति । चेतीस्यात् मनीकरोति । रजीकरोति । रहीकरोति । अरूकरोति । चक्षूकरोतीत्यादि । तदन्तस्यापि लुग्भवत्येव । सचेतीकरोति । समनीकरोति । विरहीकरोति । नीरजीकरोति । सारूकरोति । सचक्षूकरोतीत्यादि ||

१०२३ इसुसोर्बहुलम् ||३|४|५७|

लुग्भवति च्वौ परे ॥ सर्पीभवति सर्पिर्भवति । धनूभवति । धनुर्भवति इत्यादि ॥

१०२४ ईग् हलः | ३|४|५८ ।

हलन्तस्य बहुलमीक् भवति च्वौ परे ॥ क इत् । दृषदीभवति दृषद्भवतीत्यादि ।

१०२५ व्याप्तौ सात् | ३|४|५९ |

कृभ्वस्तिभिर्योगे कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्तत्त्वे विषये साद्भवति व्याप्तौ सामस्त्ये गम्यमाने || अभस्मं समस्तं भस्म करोति भस्मसात्करोति । भस्मसाद्भवति । भस्मसात्स्यादित्यादि । एवमग्निसात्करोति । अत्रासक्सात इति निषेधान्न षित्वं ॥

१०२६ जातेः सम्पदा व | ३ | ४ | ६० |

कृञादिभिस्सम्पदा च योगे जातिवाचिभ्यां कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्तत्वे साद्भवति व्याप्तौ ॥ अभिसात्करोति सर्वं शस्त्रं सेनायां दैवम् । अभीसात्सम्पद्यते दैवात् ॥

१०२७ **तत्राधीने** | **३** | ४ | ६१ |

कृञादिभिः सम्पदा च योगे सप्तम्यन्तादधीने आयत्ते साद् भवति || आत्मन्यधीनं करोति अत्मसात्करोति । आत्मसाद्भवति । आत्मसात् स्यात् । आत्मसात्सम्पद्यते ॥

१०२८ बह्वल्पार्थात्कारकाच्छसीष्टानिष्टे | ३|४|६४ |

बहर्त्यादल्पार्थाच्च कारकाद्यथानयमिष्टानिष्टयोरर्थयोः शसिर्भवति ॥ इदित् । तसिप्रत्याहारार्थः । बहुशः गणशः **भूरिशः** भोजयति । अल्पशः स्तोकशः **ददातीत्यादि** ।

१०२९ सङ्ख्यैकाद्वीप्सायाम् | २|४/६५ |

सङ्ख्यावाचिनः एकार्थवाचिनश्च वीप्सायां विषये शसिर्भवति || एकमेकम् एकशः । द्वौ द्वौ द्विशः। एवं त्रिशः । दशशः । शतशः । यावच्छः । कतिशः । गणशः । एकार्थात् वृक्षशः । जनशः । क्रमशः । सङ्ख्यैकादिति किं ? जनौ जनौ इत्यादि ॥

१०३०. प्रकृते मयट् | ३|४|६७|

प्रकृते प्रस्तुते प्रचुरे वार्थे मयड् भवति || प्रकृतमन्नमन्नमयम् । एवं दानमयं रणमयम् इत्यादि ॥

१०३१ अस्मिन् | ३ | ४|६८ |

प्रथमान्तात्तदस्मिन् प्रकृतमित्यर्थे मयड् भवति || अपूपाः प्रकृता अस्मिन् अपूपमयं भोजनम् । एवं घृतमयं । क्षमामयो धर्म इत्यादि ॥

१०३२ निन्द्ये पाशप् | ३|४|७० |

निन्द्येऽर्थे वर्तमानात् पाशप् भवति ॥ प इत् । निन्द्यो वैयाकरणः वैयाकरणपाशः । एवं मुनिपाशः तार्किकपाशः जायपाशा । पित्त्वात् पुंवद्भावः इत्यादि ||

१०३३ तिङश्च प्रकृष्टे तमप् | ३|४|११|

प्रकृष्टे वर्तमानात्सुबन्तात्तिङन्ताच्च तमप् भवति || प इत् पुम्भावार्थः । सर्वे इमे शुक्ला: अयमेषां प्रकृष्टः शुक्लः शुक्कतमः । एवम् आढ्यतमः गोतमा । तिङन्तमपि ॥

१०३४ अव्ययैत्किंतिङोऽसत्त्वे तयोर्ङाम् | ३ | ४|७४ |

अव्ययादेदन्तात् किमस्तिङन्ताच्च परयोस्तमप्तरपोर्ङाम् भवति स्वार्थे न चेतौ सत्त्वे द्रव्यं प्रकृष्टे वर्तेते || ङित्वादन्त्यादेशः । सर्वे इमे पचन्ति अयमेषां प्रकृष्टं पचति पचतितमाम् । एवं पठतितमाम् उच्चैस्तमां प्राह्णेतमां किंतमाम् ॥

१०३५ द्वयोर्विभज्ये च तरप् | ३ | ४|७२ |

द्वयोर्मध्ये प्रकृष्टे विभज्ये विकल्पये चार्थे वर्तमानात्सुबन्तातिङन्ताच्च तरप् भवति || प इत् । इमौ शुक्लौ अयमनयोः प्रकृष्टः शुक्लः शुक्लतरः । एवमाद्यतरः । इमौ पचतः अयमनयोः प्रकृष्टं पचति पचतितराम् । एवं पठतितमां सुतरां प्राह्णेतरां किंतरां । सौनेभ्यो माधुराः पटुतराः ॥

१०३६ गुणाङ्गाद्वेष्ठेयसू |३|४/७५ |

गुणाङ्गात् द्रव्यवाचिनः परयोस्तमप्तरपोर्यथासङ्ख्यम् इष्ठ ईयसु इत्येतौ वा भवतः ॥ उदित् नमाद्यर्थः । अयमेषां प्रकृष्टः पटुरिति विगृह्य तमबिष्ठे अन्त्याजादिलुक् । पटिष्ठः पटुतमो वा । अयमनयोः प्रकृष्टः पटुः पटीयान् पट्तरो वा । एवं प्रेष्ठः स्थेष्ठः स्थेयान् । वरिष्ठः वरीयान् । गरिष्ठः गरीयान् । बंहिष्ठः बंहीयान् त्रपिष्ठः त्रपीयान् । द्राधिष्ठः द्राधीयान् । बृन्दिष्ठः

बृन्दीयान् । प्रथिष्ठः प्रथीयान् । म्रदिष्ठः म्रदीयान् । ऋशिष्ठः ऋशीयान् । अशिष्ठः अशीयान् । द्रढिष्ठः द्रढीयान् । परिव्रढिष्ठः परिव्रढीयान् । स्थविष्ठः स्थवीयान् । दविष्ठः दवीयान् । यविष्ठः यवीयान् । ह्रसिष्ठः ह्रसीयान् । क्षेपिष्ठः क्षेपीयान् । क्षोदिष्ठः क्षोदीयान् ॥

१०३७ विन्मतोः श्लुग्णीष्ठेयसि |२| ३ | ४५ |

विन्मत्वोः लुग् भवति णीष्ठेयस्सु परतः ॥ अयमेषां प्रकृष्टः तपस्वी तपिष्ठः तपीयान् । अन्त्याजादिलुक् । एवं धनिष्ठः धनीयानित्यादि ||

१०३८ कन्वाऽल्पयूनोः | २ | ३ | ४६ |

अल्पयुवन्शब्दयोः णीष्ठेयस्सु परतः कन्वा भवति ॥

१०३९ नैकाचः | २|३|५८|

एकाचः णीष्ठेयस्तु इमनि च परतः अन्त्याजादेर्लुग्न भवति ॥ कनिष्ठः कनीयान् । पक्षे अल्पिष्ठः अल्पीयान् । यविष्ठः यवीयान् ॥

१०४० प्रशस्यस्य श्रः | २|३|४७|

प्रशस्मशब्दस्य णीष्ठेयस्सु परतः श्रो भवति ॥ श्रेष्ठः श्रेयान् ॥

१०४१ वृद्धस्य च ज्यः | २|३|१८।

वृद्धशब्दस्य प्रशस्यशब्दस्य च णीष्ठेयस्सु परतः ज्यो भवति || ज्येष्ठः ||

१०४२ ज्यायान् |२| ३ | ४९ |

ईयसि ज्यायानिति निपात्यते ॥

१०४३ वर्षः | २|३|५०।

वृद्धशब्दस्य णीष्ठेस्सु परतः वर्षो भवति || वर्षिष्ठः वर्षीयान् ||

१०४४ वाढान्तिकयोः साधनेदौ | २|३|५१ |

बाढान्तिकयोः णीष्ठेयस्सु परतः यथासङ्ख्यं साधनेदौ भवतः ॥ साधिष्ठः साधीयान् । नेदिष्ठः नेदीयान् ॥

१०४५ बहोर्णीष्ठे भूय् | २/३/५४ |

बहोर्णीष्ठयोः भूय् भवति ॥ भूयिष्ठः ॥

१०४६ भूर्लुक्चैः | २|३/५५|

बहोरीयसाविमनि न भूर्भवति इवर्णस्य लुक् च ॥ भूयान् ॥

१०४७ प्रशस्ते रूपम् | ३ | ४ | ७६ |

प्रशस्ते वर्तमानाद्रूप भवति ॥ प्रशस्तो धर्मः धर्मरूपः । एवमाप्तरूपः आगमरूपः । प्रशंस्तं पचति पचतिरूपमित्यादि ||

१०४८ ईषदसमप्तेः कल्पब्देश्यदेशीयर | ३|४|७७|

ईषदसमासेऽर्थे वर्तमानात्तिङन्तात्सुबन्ताच्च कल्पब्देश्यब्देशीयर्प्रत्यया भवन्ति न ङादेः ॥ परावितौ पुम्भावार्थौ । ईषदसमाप्तं पचति पचतिकल्पं । पचतिदेश्यं । पचतिदेशीयम् । ईषदसमाप्तो राजा राजकल्पः राजदेश्यः राजदेशीयः । एवं गणधरकल्प इत्यादि । स्त्रियाम् ईषदसमाप्ता राज्ञी राजकरुपेत्यादि । अङादेरिति किम्? तमादिभ्यो न भवन्ति । "तौ ङ|३|४/७३ | इति तरप्तमपोर्ङसंज्ञा ॥

१०४९ सुपः प्राग्बहुर्वा | ३|४|७८ |

ईषदसमाप्ते वर्तमानात् सुबन्तात् प्राक् बहुप्रत्ययो वा भवति ॥ ईषदसमाप्तो राजा बहुराजा बहुधीर इत्यादि ||

१०५० तिङ्सर्वादेरक्ष्वन्त्यात्पूर्वोऽक् |३|४|३२|

कुत्सिताद्यर्थे वर्तमानस्य तिङन्तस्य सर्वादेश्चाक्षु अन्त्यादचः पूर्वोऽक्प्रत्ययो भवति ॥ कुत्सितमज्ञातमल्पं वा पचति पचतकि । एवं पठतकि । सर्वके । यके । तके इत्यादि । स्त्रियामयदादीति निषेधान्नेत् । यका सका इत्यादि ||

१०५१ वाऽकोऽस्योः । १।२।२१३।

अदसो कोऽतः सौ उद्वा भवति ॥ उत्येनोरिति निषेधान्नौत् । असुकः । असुका । असकौ ॥

१०५२ द्वेषसूतपृत्रवृन्दारस्य | २|३|८८ |

द्व्यादीनामन्त्यस्य अनिति आङ्परे के परे इद्वा भवति ॥ द्विके द्वके । एषिका एषका ॥

१०५३ प्राक्कात्कप् | ३ | ४ |८१|

कप्रत्ययात्माक् येऽर्था वक्ष्यन्ते तेषु कप् भवति । प इत् । अधिकारोऽयम् ||

१०५४ युष्मदस्मदोस्सुपोऽसोभि | ३ | ४ | ३ |

सुबन्तयोर्युष्मदस्मदोरक्ष्वन्त्यात् पूर्वोऽक् भवति कुत्सिताद्यर्थे न सादौ ओदादौ भादौ च सुपि ॥ त्वया । मयका । युष्माककम् । अस्माककम् । असोभीति किं युष्मकासु । अस्मकासु । युवकयोः । आवकयोः | युवकाभ्याम् । आवकाभ्याम् ||

१०५५ कोदिश्चाव्ययस्य | ३ |४| ८४ |

कुत्सिताद्यर्थे अव्ययस्याक्ष्वन्त्यात् पूर्वोऽक्प्रत्ययो भवति कान्तस्य तु दिश्चादेशः ॥ कुत्सितमल्पमज्ञातं वा उच्चैः उच्चकैः एवं नीचकैः शनकैः । कान्तस्य । धकित् पृथकदित्यादि ॥

१०५६ तूष्णीकाम् |३|४|८५ |

कुत्सिताद्यर्थे अकि तूष्णीकामिति निपात्यते ॥

१०५७ स्वज्ञाजभस्त्राधातुक्यः | १|३|८७|

स्वादीनां कयान्तस्य चान्त्यस्य अनित्याड्परे के परे स्त्रियामिद्वा भवति न धातोः ॥ कुत्सिता स्वा स्विका स्वका । ज्ञिका ज्ञका । अजिका अजका । भस्त्रिका भत्रका | चटकिका चटकका । आर्यिका आर्यका । इदभावे पुंवद्भावः ॥

१०५८ कुत्सिताल्पाज्ञाते | ३|४|८६ |

कुत्सिताल्पाज्ञातेषु वर्तमानाद्यथायोगं कबादयो भवन्ति ॥ कुत्सितः अल्पः अज्ञातो वा देवः देवकः । एवं धर्मकः अश्वकः नरक इत्यादि । स्त्रियां सूतिका सूतका वृन्दरिका वृन्दारका नरिका ||

१०५९ अनुकम्पातन्नीत्योः | ३ | ४|८७ |

अनुकम्पायां तन्नीतौ च अनुकम्पायुक्ते सान्त्वने च वर्तमानाद्यथायोगं कबादयो भवन्ति ॥ अनुकम्पितः पुत्रः पुत्रकः सान्त्वितो वा । एवं बत्सकः देवक इत्यादि । स्त्रियां पुत्रिका पुत्रका ॥

१०६०श्रुच्युक्तरपस्य प्कन् | ३ | ४ |९१ |

बह्वचो नृनाम्न उत्तरपदस्य सुचि अनुकम्पायां प्कन् भवति ॥ पानावितौ । अनुकम्पितो देवदत्तः देवकः । एवं जिनकः । स्त्रियां नित्त्वान्नेत् । देवका जिनका इत्यादि ॥

१०३१ ह्रस्वे| ३|४|९९ |

ह्रस्वेऽर्थे यथायोगं कबादयो भवन्ति ॥ ह्रस्वोऽश्वः अश्वकः इत्यादि ॥

१०६२ यत्तत्किमन्याद्वयोर्निर्धार्ये डतरः | ३ | ४ | १०५ |

द्वयोमध्ये निर्धार्ये वर्तमानेभ्यो यत्तत्किमन्येभ्यो डतरो भवति। ड इत् । अन्त्याजादिलुगर्थः । यतरो भवतोश्चैत्रस्ततर आगच्छतु । कतरः पटुः । अन्यतरो गच्छतु ||

१०६३ वैकात् | ३|४|१०६ |

द्वयोर्निर्धार्ये वर्तमानादेकशब्दाडुतरो वा भवति ॥ द्वयोरेकतरः एकको वा ॥

१०३४ बहूनां प्रश्ने डतमश्च | ३ | ४ | १०७।

बहूनां मध्ये निर्धार्ये प्रश्न च वर्तमानेभ्यो यत्तत् किमन्यैकेभ्यो उतरो डतमश्च वा भवतः नैकशब्दाड्डतरः ॥ ड इत् । यतरो यतमो वा भवतां पटुः ततरस्ततमो वा आगच्छतु । अन्यतरोऽन्यतमो वाऽऽगच्छतु । कतरः कतमो वा देवदत्तः । एकतमः पटुः ॥

१०६५ कुमारी-क्रीडनेयोऽव्यादिभ्यः | ३ | ४ | ११६।

कुमारीक्रीडनात् ईयसन्तात् अन्यादिभ्यश्च स्वार्थे को वा भवति ॥ कन्दुरेब कन्दुकः । एवं गोलकः । श्रेयानेव श्रेयस्कः । एवं गरीयस्कः । अविश्व अविकः । यावकः इत्यादि ॥

१०६६ तारकावर्णका ज्योतिस्तान्तवे | १|३|१२|

ज्योतिषि तारकेति तान्तवे वर्णकेति निपात्यते ॥

१०६७ तीयाट्टीकणविद्यायाम् | ३|४|११७|

तीयप्रत्ययान्तात् स्वार्थे टीकण् वा भवति न विद्यायाम् ॥ द्वितीयमेव द्वैतीयीकं । तार्तीयीकम् | अविद्यायामिति किं । द्वितीया तृतीया विद्या ||

१०६८ ञोऽष्टमाद्भागे | ३ | ४|११८ |

अष्टमात् स्वार्थे जो वा भवति भागे वाच्ये ॥ अष्टम एव आष्टमो भागः । अष्टमो वा ॥

१०६९ षष्ठात् | ३ | ४|११९ |

षष्ठात् स्वार्थे ञो वा भवति भागे वाच्ये ॥ षष्ठ एव षाष्ठो भागः । षष्ठो वा ॥

१०७० एकादाकिश्चासहाये |३|४|१२१ |

असाहाये वर्तमानादेकशब्दादाकिन् कश्च वा भवतः ॥ एक एव एकाकी । एककः ॥

१०७१ मृदस्तिकः | ३ | ४ | १२३ |

मृदः स्वार्थे तिको भवति ॥ मृदेव मृत्तिका ॥

१०७२ सस्नौ प्रशस्ते | ३|४|१२४ |

प्रशस्ते मृदः सस्नौ भवतः ॥ प्रशस्ता मृत् मृत्सा | मृत्स्ना ॥

१०७३ बहुलं घतोर्द्वयडमात्रट् | ३|४|१२५ |

घत्वन्तात् स्वार्थे द्वयसट् मात्रट् बहुलं भवतः ॥ टावितौ । यावदेव यावद्द्वयसं यावन्मात्रम् । एवं तावद्द्वयसं तावन्मात्रम् इत्यादि ||

१०७४ वर्णात् कारः | ३ | ४ | १२६ ।

वर्णवाचिनः स्वार्थे कारो भवति ॥ अ एव अकारः । एवं ककारः वकारः चकारः स्यात्कार इत्यादि ॥

१०७५ भेषजादिहोत्रादेवेभ्यक्षण्णच्छतल् |३|४|१२७|

भेषजादिभ्यः स्वार्थे ट्यण् भवति । होत्रायाः छः देवात्तल् || भेषजमेव भैषज्यम् । एवमैतिह्यं चातुर्वर्ण्यं त्रैलोक्यं त्रैकाल्यं षाड्गुण्यं चातुर्मास्यं शैल्यं । स्त्रियां शैलीत्यादि । होत्रैव होत्रीयं । देव एव देवता ॥

१०७६ नामरूपभागाद्धेयम् | ३ | ४ | १२८ |

नामादिभ्यः स्वार्थे यो भवति ॥ नामैव नामधेयं । रूपधेयं । भागधेयं ॥

१०७७ मर्तादिभ्यो यः | ३ | ४ | १२९ |

मर्तादिभ्यः स्वार्थे यो भवति || मर्त एव मर्त्यः | सूर एव सूर्यः । क्षेम एव क्षेम्यः । भाग एव भाग्यमित्यादि ॥

१०७८ नवात्त्नतनखं च नू च | ३|४|१३० |

नवशब्दात् स्वार्थे त्नतनखा यश्च वा भवन्ति तस्य नू इत्यादेशश्च || नवमेव नूत्नं । नूतनं । नवीनं । नव्यं ॥

१०७९ प्रात्पुराणे | ३ | ४ | १३१।

पुराणेऽर्थे वर्तमानात् प्रात् त्नतनखा भवन्ति ॥ प्रत्नं । प्रतनं । प्रीणं पुराणमित्यर्थः ॥

१०८० प्रज्ञादिभ्योऽण् | ३ | ४ | १३२ ।

प्रज्ञादिभ्यः स्वार्थे अण् चा भवति ॥ प्रज्ञ एव प्राज्ञः । वणिगेव वाणिजः । अन्त एव आन्तः । कर्मैव कार्मणमित्यादि ॥

१०८१ वाचष्ठण् | ३ | ४ | १३५।

बाचः सन्दिष्टेऽर्थे ठण् भवति ॥ सन्दिष्टा वाक् वाचिकं ॥

१०८२ विनयादिभ्यः | ३ | ४ | १३६ |

विनयादिभ्यः स्वात्थे ठण् **भवति ॥ विनय एव** वैनयिकम् । समय एव **सामयिकम्** इत्यादि ॥

१०८३ **औपयिकम्** ||**३**|४|१३७ |

उपाय एव औपयिकम् इति **निपात्यते** ॥

॥ इति तद्धितसङ्ग्रहः ||

श्रीमन्नम्रसुरासुराधिपचलन्मौलिप्रभास्वन्मणि-
श्रेणिश्राणितसन्तताघ्र्यविभवो यत्पादपीठीतटः ।
वाचोयुक्तिविविक्तवस्तुविसरो दुष्कर्मनिर्मूलनो
जीयात्सूरिसुभाषितार्चितमहः सोऽयं जिनेन्द्रप्रभुः ॥ १ ॥
॥ प्रक्रियासंग्रहे पूर्वार्द्ध संपूर्णम् ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

सुरासुरनराधीशमौलिमालार्चितक्रमम् ॥
आख्यातसर्वतत्त्वार्थं सर्वज्ञं जिनमाश्रये ॥ १ ॥ ॥

॥अथ तिङन्तसंग्रहोऽभिधीयते ॥

तद्यथा ॥ भू सत्तायां । भू इत्ययं शब्दः सत्तायामर्थे वर्तते ॥

१०८४ क्रियात्र्थो धातुः | १|१|२२|

क्रिया परिणतिः प्रवृत्तिर्वा सा अर्थो वाच्यो यस्य स शब्दो धातुसंज्ञो भवति ॥ " स्मे च लट् १४/३/२१५|" इत्यधिकृत्य ||

१०८५ सति |४|३|२१७ |

वर्तमानार्थे वर्तमानाद्धातोर्लट्प्रत्ययो भवति || अटावितौ । अकारो 'विदो लटो वेति' विशेषणार्थः । टकार 'ए टित' इति विशेषणार्थः ॥

१०८६ कृल्लोऽतुन्त्वाम् ||४ | ३ | ४५ |

कृतो लकाराश्च कर्तरि भवन्ति न तुन्त्वामः ॥ एकद्विबहावित्यधिकृत्य ॥

१०८७ लोऽन्ययुष्मदस्मासु तिप्तस्झिसिप्थस्थमिब्वस्मस् | १|४|१|

अन्ययुष्मदस्मदर्थेषु प्रत्येकमेकद्विबहुषु वर्तमानाद्धातोर्लस्य यथासंख्यं तिप् तस् झि सिप् थस् थ मिप् वस् मस् इत्यादेशा भवन्ति ॥ प इत् शूल्यब्लाविति विशेषणार्थः ॥

१०८८ कर्तरि शप् | ४ | ३ | २० |

धातोः कर्तरि शिति लेटि लेङि लटि लङि च मध्ये शप् भवति || शपावितौ । शकारः 'एचोऽश्या' इति विशेषणार्थः । पकारः पूर्ववत् ॥

१०८९ अक्ङिल्लुग्घेतौ | ४|२| १७ |

पूर्वस्येक एङरो भवन्ति धातोर्विहिते प्रत्यये परे न किति ङिति लुग्घेतौ च ॥ इत्येङ् अव् ॥

१०९० झोऽन्तः | १|४|८८ |

धातोर्लादेशस्य झः अन्तो भवति || अदित एद इत्यतो लुक् ॥

१०९१ आद्भव्यतः ||२|३४ |

धातोर्मवादौ लिवर्जितलादेशे पूर्वस्यात आद्भवति ॥ सुङ् पदमिति पदत्वाद्रित्वादि । स भवति । तौ भवतः । ते भवन्ति इति प्रथमपुरुषः ॥ त्वं भवसि । युवां भवथः । यूयं भवथ इति मध्यमपुरुषः ॥ अहं भवामि । आवां भवावः । वयं भवामः इत्युत्तमपुरुषः ॥ अन्याद्यप्रयोगेऽपि । भवति भवतः भवन्ति । भवसि भवथः भवथ| भवामि भवावः भवामः ॥ भवच्छब्दप्रयोगेऽपि प्रथमपुरुष एव तस्य पूज्यार्थवाचकत्वात् । भवान् भवति । भवन्तौ भवतः । भवन्तो भवन्ति ॥ एवं वदव्यक्तायां वाचि । अदित् । वदति वदतः वदन्ति इत्यादिपरस्मैपदिधातवः शब्विकरणाः सर्वेऽपि नेतव्याः || टुनदु समृद्धौ || दुशब्दोताविती ॥

१०९२ उदितः ||२/१९७|

उदितो धातोर्नम् भवति || अमावितौ । मित्त्वादन्त्यादचः परो भवति शेषं प्राम्वत् । नन्दति नन्दतः नन्दन्तीत्यादि || एवं चदु दीप्तिह्लादनयोः । चन्दति चन्दतः चन्दन्तीत्यादि ॥ एधि वृद्धौ । इदित् प्राग्वद्धातुसंज्ञायाम् । सतीति लट् **॥**

१०९३ **ताताझथासाथांध्वमिवल्व हिमहिङ्ङिदिच्छीयसंक्ष्णवपस्कृनिविशः | १|४|२|**

ङितः इदितः शीयादेशात संक्ष्णु अपस्कृ निविश् इत्येतेभ्यश्च धातुभ्यः परस्य लः अन्ययुष्मदस्मासु प्रत्येकमेकद्विबहुषु यथासङ्ख्यं त आतां झ थास् आथां ध्वम् इल् वहि महिङ् इत्यादेशा भवन्ति || लङावितौ । लकारो रन्नौ शेलोरिति विशेषणार्थः । उकारः सुङिति प्रत्याहारार्थः । शप् ॥

१०९४ ए टितः | १|४|१२|

धातोष्टिल्लादेशस्य तङ एद्भवति ॥ षष्ठ्यास्स्थानेऽन्तेऽल इत्यन्तादेशः ||

१०९५ वह्यामो गेश् |१| ४|९३ ।

टितो लस्तङो वहेरितः आमश्च गेश् भवति || गशावितौ । गकारो गित इति सन्धिप्रतिषेधार्थः । शकारः सर्वादेशार्थः ॥

१०९६ आतोऽपः || ४ | २|३६|

धातोर्लिवर्जितलादेशस्य आतः अतः परस्य इय् भवति न पितः ॥ लुग्व्योर्वल्काविति यलुक् । एङ् । झोऽन्तः ॥

१०९७ थासस्से |१|४/९५।

टितो लस्थासस्से भवति ॥ ध्वमिलोरति एद इति लुक् । मवयोरात् । एधते एधेते एधन्ते । एधसे एधेथे एधध्वे । एधे एधावहे एधामहे || एवं स्पर्धि सङ्घर्षे || स्पर्द्धते स्पर्द्धेते स्पर्द्धन्ते ॥ वदुङ् स्तुत्यभिवादनयोः ॥ उङावितौ । वन्दते वन्देते वन्दन्ते इत्यादि आत्मनेपदिधातवोऽन्येऽपि नेतव्याः ॥ डुपचीष् पाके । डुशब्देकारषकारा इतः पूर्ववल्लडादयः । पचति पचतः पचन्ति । पचसि पचथः पचथ । पचामि पचावः पचामः ||

१०९८ ञीदिदपवदानुपसर्गज्ञः | १|४|६६ |

ञितः ईदितः अपवदः अनुपसर्गस्य जानातेर्धातोर्लः कर्तरि फलेशे तङ् भवति || शेषं प्राग्वत् । पचते पचेते पचन्ते । पचसे पचेथे पचध्ये | पचे पचावहे पचामहे ॥ एवं णीञ् प्रापणे । न इत् फलेश तङर्थः ॥

१०९९ आदेः ष्णोऽष्वक्ककष्ट्याष्ठविः स्नम् |४| २|२६१ |

धातोरादेः षस्य सो भवति णस्य नः न ष्वकष्ट्याष्ठीवाम् || पूर्ववल्लडादि । ञित्त्वादुभयपदित्वं । नयति नयतः नयन्तीत्यादि । नयते नयेते नयन्ते इत्यादि ॥

११०० तस्यागतार्थाधिपर्यर्चास्वत्यतिक्रमात्युप सर्गः प्राक्च | १|१| २५ |

धातोस्सम्बन्धी प्रादिरुपसर्गसंज्ञो भवति ततः प्राक्च नियमेन प्रयोज्यः । गतार्थावधिपरी अर्चायां स्वती अतिक्रमेऽति च वर्जयित्वा ॥ इत्यपपूर्वाद्वदेः अपवदति अपवदते इत्यादि उभयपदिधातवोऽन्येऽपि नेतव्याः । प्र पर अप सम् अनु अव निर दुइ वि आह् नि अधि अपि अति सु उद् अभि प्रति परि उप इति प्रादयो विंशतिः ॥

११०१ अनद्यतने लङ् | ४ | ३ | २०७ |

न्यायोत्थानसंवेशनमध्यकालोऽद्यतनः । ततोऽन्यस्मिन्ननद्यतने भूते वर्तमानाद्धातोर्लङ् भवति ॥ इत् ' एर्ङितो लुगिति' विशेषणार्थः । अदित् "श्लेले यगिति । ११७१ | " विशेषणार्थः । शबादि ॥

११०२ लङ्लुङ्लृङ्यमाङाट् |8| २ | १३१ |

धातोर्लङि लुङि लृङि च अट् भवति न माङ्योगे || ट इत् विदादिः ॥

११०३ ऐर्ङितो लुक् | १|४|१०५ |

ङिल्लादेशस्यातङः इतो लुग्भवति ॥

११०४ तस्थस्थवस्मस्मेस्तान्तन्तवमां लेटश्च | १|४|११४|

ङितो लक्ष्य लेटश्च तसादीनां षण्णां यथासङ्ख्यं तामादयो भवन्ति || झोऽन्तस्तस्य पदस्येति लुक् शेषं प्राग्वत् । अभवत् अभवताम् अभवन् । अभवः अभवतम् अभवत | अभवम् अभवाव अभवाम ||

११०५ आरैजाद्यचः |४|२| १३२ |

अजादेर्धातोर्लङ्लुङ्लृषु आदेरचः आरैचो भवन्ति न माङ्योगे || लङि टित्त्वाभावात् एत्वादि न भवति । ऐधत ऐधेताम् ऐधन्त । ऐधथाः ऐधेथाम् ऐधध्वम् । एधे ऐवावहि ऐधामहि || एवमन्येऽप्यात्मनेपदिनः ॥ अपचत् अपचताम् अपचन् । अपच: अपचतम् अपचत । अपचम् अपचाव अपचाम || अपचत अपचेताम् अपचन्त | अपचथाः अपचेथाम् अपचध्वम् । अपचे अपचावहि अपचामहि ॥ एवमन्येऽप्युभयपदिनः ॥

१९०६ प्रादिर्नाप्रत्यये | १|१| २४ |

प्रादिर्धातुर्न भवति न चेत्ततः प्रत्ययः परो भवति ॥ इत्यधातुत्वात्तं व्युदस्याडादि । अपावदत् अपावदताम् अपावदन् इत्यादि । अपावदत अपावदेताम् अपावदन्त इत्यादि ॥

११०७ लिङ्लेडाशिषि | ४|४|१३६ |

आशिषि धातोर्लिङ्लेटौ भवतः ॥ इति लेट् । ट इत् उक्तार्थः । एकारः लेटश्चेति विशेषणार्थः ॥

११०८ सीम्येर्ह्युन्याम् | १|४|११४ |

लेटस्सेर्हिर्भवति इत उत् मेर्निः एत आम्।

११०९ तुह्योस्ताद्वाशिषि | १|४|१२२ |

आशिषि तुह्योस्ताद्वा भवति ॥

१११० अतो हः |४| २|३९|

अतः परस्य हेर्ल्लिवर्जितलादेशस्य श्लु**लुग्भवति** ॥

१९११ म्वेनादेष्टाप् | १ | ४ | ११५ |

लेटो म्वेनादेष्टाप् भवति || टपाघितौ । दीर्घः । भवतु भवताद्वा भवतां भवन्तु । भव भवताद्वा भवतं भवत । भवानि भवाव भवाम || एवमन्येऽपि परस्मैपदिनः ||

१११२ स्वो वाम् |१।४|११७ |

लेटः सात्परस्य एतो वो भवति वात्परस्य अम् ||

१११३ एतोऽगैप् | १|४|११६ |

लेटो भ्वेनादेरेतः ऐप् भवति न गित् ॥ शेषं प्राग्वत् । एधताम् एधेताम् एधन्ताम् । एधस्व एधेथाम् एधध्वम् । एधै एधावहै एधामहै । एवमन्येऽप्यात्मनेपदिनः ॥ पचतु पचताद्वा पचतां पचन्तु । पच पचताद्वा पचतं पचत । पचानि पचाव पचाम ॥ पचतां पचेतां पचन्तां । पचस्व पचेथां पचध्वं । पचै पचावहै पन्चामहै । एवमन्येऽप्युभयपदिनः ॥

१११४ विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसम्प्रश्नप्रार्थने ४।४।१२३

विधिर्नियोगः । निमन्त्रणं नियमेन कर्तव्यम् । आमन्त्रणं कामचारतः कर्तव्यम् । अधीष्टः सत्कारपूर्वको व्यापारः । सम्प्रश्नः सम्प्रधारणं । प्रार्थना याच्या । एतेषु धातोर्लेङ्लेटौ भवतः ॥ इति लेङ् । एङावितौ अतस्तिबादयः ||

१११५ ङ्याट्क्यासट् | १|४|१०९ |

लेङोऽतङो ङ्याड् भवति लिङः क्यासट् || ङटका इतः ॥

१११६ इय्यः || ४|२|३५ |

अलेर्ल या इत्यस्य अतः परस्य इय् भवति || वलि यलुक् ॥

१११७ लेलेः |१|४|१०८।

लेङ्लिङोर्झेर्जुस् भवति ॥ ज इत् शेषं प्राग्वत् । भवेत् भवेतां भवेयुः । भवेः भवेतं भवेत । भवेमं भवेव भवेम || तङि ||

१११८ टीय् | १|४|१११ |

लेङ्लिङोस्तङ्ष्टीय् भवति ॥ टिदादिः । वलि यलुक् । शेषं प्राग्वत् ॥

१११९ रन्नौ झेलोः | १|४|११० |

लेङ्लिङोर्झस्य रन् भवति इलोऽत् ॥ एधेत एधेयाताम् एधेरन् । एधेथाः एधेयाथाम् एधेध्वम् । एधेय एधेवहि एधेमहि || एवमन्येऽप्यात्मनेपदिनः ॥ पचेत् पचेतां पचेयुः । पचेः पचेतं पचेत । पचेयं पचेव पचेम || पचेत पचेयातां पचेरन् । पचेथाः पचेयाथां पुचेध्वं । पचेय पचेवहि पचेमहि ॥ एवमन्येऽप्युभयपदिनः सार्व- धातुके नेयाः ॥ अद भक्षणे पूर्ववल्लडादयः ॥

११२० ह्वादादेःश्लुब्लुक | ४|३|२१|

ह्वादेः शपः श्लुप् भवति अदादेः श्लुक् ॥ चरिति चर । अत्ति अत्तः अदन्ति । अत्सि अत्थः जत्थ | अद्मि अद्वः अद्मः || शीङ् स्वप्ने || ङ इत् ततो लडादयः ||

११२१ एश्शीङः |४ |२| ३ |

शीङः श्लेले इति शकारेत्प्रत्यये लेटि लेङि लटि लङि च परे एद्भवति || अतः परत्वाभावादात इय् न भवति **॥ ११२२ शीङो रत्** | १ |४| ९१ |

शीङः परस्य झस्य रद्भवति ॥ शेषं प्राग्वत् । शेते शयाते शेरते । शेषे शयाथे शेध्वे । शये शेवहे शेमहे ॥ ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि । ञ इत् ततो लडादि । पिति ॥

११२३ ब्रुव ईट् | ४|२|२५|

ब्रुञः परस्य अलेर्ल: अक्ङितो हलादेरीट् भवति || ट इत् । टिदादिः । एङ्वौ । तसादौ ||

११२४ श्ल्यब्लौ |४|१|१४७ |

धातोरिशति लादेशे च ङिद्वद्भवति न पिल्लिङ्लिट्सु || इति ङित्त्वान्नेडेङौ । भ्रूहलित्युव् । ब्रवीति ब्रूतः ब्रुवन्ति । ब्रवीषि ब्रूथः ब्रूथ । ब्रवीमि ब्रूवः ब्रूमः ॥ तङि ॥

११२५ तेजोऽनतः | १|४/९० |

अनतस्तङो झस्य अद्भवति ॥ शेषं प्राग्वत् । ब्रूते ब्रुवाते ब्रुवते । ब्रूषे ब्रुवाथे ब्रूध्वे । ब्रुवे ब्रूवहे ब्रूमहे ||

११२६ ब्रुवस्तिप्पञ्चतो णश्पञ्चद् ब्रुवश्चाहः | १ | ४|१०४ |

ब्रूवो लटस्तिपः णश् वा भवति तसोऽतुस् शेरुस् सिपस्थ थसोऽथुस् ब्रुवश्चाह इत्यादेशः ॥ णशावितौ अदुश्चारणार्थः ॥

११२७ थ्याहः |४|२|८२ |

ब्रुव आहस्थे तो भवति । आह आहतुः **आहुः** । **आत्थ** आहथुः ॥ लङि ॥

११२८ अदोऽट् |४|२|२८|

अदः परस्य अलेर्लः अक्ङितो हलादेरह भवति || आरैच् । आदत् आत्ताम् आदन् । आदः आत्तम् आत्त । आदम् आद्व आद्म || अशेत अशयाताम् अशेरत । अशेथाः अशयाथाम् । अशेध्वम् । अशयि अशेवहि अशेमहि || अब्रवीत अब्रूताम् अब्हुवन् । अब्रवीः अब्रूतम् अब्रूत । अब्रवम् अब्रूव अब्रूम || अब्रूत अब्रूवाताम् अब्रुवत | अब्रूथाः अब्रुवाथाम् अब्रूध्वम् । अब्रूवि अब्रूहि अब्रूमहि ॥ लेटि ||

११२९ जल्होर्हो धिः | ४|२|३२|

जलन्ताज्जुहोतेश्च धातोः परस्य अलेर्लः हस्य धिर्भवति ॥ इदुच्चारणार्थः शेषं प्राग्वत् ॥ अत्तु अत्ताद्वा अत्ताम् अदन्तु | अद्धि अताद्वा अत्तम् अत । अदानि अदाव अदाम || शेतां शयातां शेरतां । शेप्व शयाथां शेध्वं । शयै शयावहै शयामहै |

११३० हि चाप् | १|४|१२३ |

हि च ताच्च पिन्न भवति ॥ अपिति इल्यब्लाविति ङिद्वद्भावादेङीटौ न भवतः । ब्रवीतु ब्रूताद्वा ब्रूतां ब्रुवन्तु । ब्रूहि ब्रूताद्वा ब्रूतं ब्रूत । ब्रवाणि ब्रबाव ब्रवाम || ब्रूतां ब्रुवतां ब्रुवतां । ब्रूष्व ब्रुवाथां ब्रूध्वं। ब्रवै ब्रवावहै ब्रवामहै | लेङि ||

११३१ श्लुगुसि | ४|२|३७|

उसि आतः श्लुग्भवति || शेषं प्राग्वत् । अद्यात् अद्याताम् अद्युः । अद्याः अद्यातम् अद्यात | अद्याम् अद्याव अद्याम ॥ शयीत शयीयातां शयीरन् । शयीथाः शयीयाथां शयीध्वं । शयीय शयीवहि शयीमहि ॥ ब्रूयात् ब्रूयातां ब्रूयुः । ब्रूयाः ब्रूयातं ब्रूयात । ब्रूयां ब्रूयाव ब्रूयाम || ब्रुवीत ब्रुवीयातां ब्रुवीरन् । ब्रूवीथाः ब्रुवीयाथां ब्रुवीध्वं । ब्रुवीय ब्रूवीवहि ब्रुवीमहि ॥ हु दानादानयोः ॥ ततो लडादयः । ह्वदादेः श्लुब्लुगिति शपः श्लुप् ॥

१९३२ द्विर्धातुः श्लुब्लिङ्ङे प्रत्यये प्राक् त्वच्यचः ||४। १ | ४३

श्लुपि लिटि ङे च प्रत्यये धातुर्द्विर्भवति । अजादौ तु परे तन्निमित्तात् अच्कार्यात्प्रागेव द्विः ||

१९३३ कुहोश्चुः |४|१|८४ |

द्विर्भावे पूर्वस्य कुहयोश्चुर्भवति || आसन्न इति घोषवतो महाप्राणस्य तादृशो झः ॥

१९३४ आण्जश्रज्झषः | ४|१|७७|

द्विर्भावे पूर्वस्य ऋतोऽद्भवति अचोऽण् झषो जश् ॥ इति झस्य जः पित्योत् ॥

१९३५ द्व्युक्तिजक्षपञ्चतोऽत् | १|४|८९ |

द्विरुक्ताज्जक्षादिपञ्चकाच्च धातोः परस्य झः अद्भवति || अन्तापवादः ॥

१९३६ ह्विणोऽचीकः श्लेले यञ् | ४|२| १|

हु इण् इत्येतयोरिकः अजादौ किति ङिति च श्लेले यञ् भवति || इयुवपवादः । जुहोति जुहुतः जुह्वति । जुहोषि जुहुभः जुहुथ । जुहोमि जुहुवः जुहुमः ॥ ओहाङ् गतौ ॥ ओङावित पूर्ववल्लडादि ङित्त्वाल्लस्तङ् ||

११३७ पॄभृहाङ्गाङामित् |४|१।९५।

पॄ ऋ भृ हाङ् माङ् इत्येतेषां श्लुपि द्विर्भावे पूर्वस्याच इद्भवति ॥

११३८ हल्यघोरीः || ४ | ३ | ४८ |

श्नाप्रत्ययस्य अज्झेश्च धातोरातः अपिति यि च हलि लिवर्जितलादेशे ईद्भवति न घोः ॥

११३९ श्नाज्झेरातः | ४ | २|४७ |

श्नाप्रत्ययस्य अज्झेश्च धातोरातः अपिति यि च लिवर्जितलादेशे लुग्भवति ॥ जिहीते जिहाते जिहते । जिहीषे जिहाथे जिहीध्वे । जिहे जिहीवहे जिहीमहे || डुधाञ् धारणे च ॥ ढुञावितौ ततो लडादि शपः श्लुपि द्विर्भावे पूर्वस्य जश्त्वात्त्वे ||

११४० दाधा घ्वब् | १|१|२३|

दारूपो धारूपश्च धातुर्घुसंज्ञो भवति न पित् ॥ इति घुत्वात् हल्यघोरीरिति ईन्न भवति । आतो लुक् ॥

११४१ धाञो जलि च । १।२।७७।

झषन्तस्य धानो बशो भष् भवति जलादौ प्रत्यये परे ॥ शेषं प्राग्वत् । दधाति धत्तः दधति । दधासि धत्थः धत्थ । दधामि दध्वः दध्मः ॥ धत्ते दधाते दधते । धत्से दधाथे धद्ध्वे । दधे दध्वहे दध्महे ॥ लङि ||

१९४२ सिविदज्झेरभ्वः | १|४|१०७ ।

सिप्रत्ययाद्विदः अज्झेश्च ङितो लः झेर्जुस् भवति न भुवः ॥ ज इत् ॥

११४३ **जुस्पक्येङर् |४| २ | १६ |**

धातोरिकः जुसि पकि च एङरो भवन्ति ॥ अजुहोत् अजुहुताम् अजुहवुः । अजुहोः अजुहुतम् अजुहुत । अजुहवम् अजुहुव अजहुम || अजिहीत अजिहाताम् अजिहत । अजिहीथा: अजिहाथाम् अजहीध्वम् । अजिहि अजिहीवहि आजहीमहि || अदधात् अदत्ताम् अदधुः । अदधाः अदत्तम अधत्त | अदधाम् अदध्व अदध्म । अधत्त अदधाताम् अदधत । अधत्थाः अदधाथाम् अधध्वम् । नदधि अदध्वहि अदध्महि ॥ लेटि हेर्धिः शेषं प्राग्वत् । जुहोतु जुहुताद्वा जुहुतां जुह्वतु | जुहुषि

जुहुताद्वा जुहुतं जुहुत । जुहवानि जुहवाब जुहवाम ॥ जिहीतां जिहातां जिहतां । जिहीष्व जिहाथां जिहीध्वं । जिहै जिहावहै जिहामहै ||

१९४४ **घोर्हि** |४|१|६८|

घोर्हौ अच एद्भवति न च द्विः ॥ दधातु धताद्वा धतां दधतु । धेहि धत्ताद्वा धत्तं धत्त । दधानि दधाव दधाम || धत्तां दधातां दधतां । धत्स्व दाधाथां धद्ध्वं । दधै दधावहै दधाम है || लेङि । जुहुयात् जुहुयातां जुहुयुः । जुहुयाः जुहुयातं जुहुयात । जुहुयां जुहुयाव जुहुयाम ॥ जिहीत जिहीयातां जिहीरन् । जिहीथा: जिहीयाथां जिहीध्वं । जिहीय जिहीवहि जिहीमहि ॥ दध्यात् दध्यातां दध्युः । दध्याः दध्यातं दध्यात । दध्यां दध्याव दध्याम || दधीत दधीयातां दधीरन् । दधीथाः दधीयाथां दधीध्वं । दधीय दधीवहि दधीमहि || दिवू क्रिडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिकान्तिमोदमदस्वप्नगतिषु ॥ ऊदित् । ततो लडादि ॥

१९४५ दिवादेः श्यः | ४|३|२२|

दिवादिभ्यः कर्तरि श्लेले श्यो भवति ॥ श इत् शपोऽपवादः । शित्त्वान्ङिद्वद्भावेन एङरो न भवन्ति । धातोर्व्रीग्दीर्घ इति दीर्घः । दीव्यति दीव्यतः दीव्यन्ति । दीव्यसि दीव्यथः दीव्यथ । दीव्यामि दीव्यावः दीव्यामः ॥ षूङौ प्राणिप्रसवे ॥ औङीवितौ । आदेः ष्ण इति षस्य सः ङित्त्वाल्लस्तङ् | शेषं प्राग्वत् । सूयते सूयेते सूयन्ते । सूयसे सूयेथे सूयध्वे । सूये सूयावहे सूयामहे | णही बन्धने || ईदित् । णस्य नः । नह्यति नह्यतः नह्यन्ति । नासि नाथः नाथ । नह्यामि नावः नह्यामः ॥ नह्यते नह्येते नह्यन्ते । नह्यसे नह्येथे नह्यध्वे । नह्ये नाह्यावहे नह्यामहे | लङि । अदीव्यत् अदीव्यताम् अदीव्यन् इत्यादि || असूयत असूयेताम् असूयन्त इत्यादि ॥ अनाह्यत् अनह्यताम् अनह्यन् । इत्यादि || अनह्यत अनह्येताम् अनन्त । इत्यादि । लेटि । दीव्यतु दीव्यताद्वा दीव्यतां दीव्यन्तु । इत्यादि ॥ सूयतां सूयेतां सूयन्ताम् इत्यादि || नाह्यतु नह्यताद्वा नह्यतां नह्यन्तु । इत्यादि ॥ नह्यतां नह्येतां नह्यन्ताम् इत्यादि ॥ लेङि । दीव्येत् दीव्येतां दीव्येयुः इत्यादि ॥ सूयेत सूयेयातां सूयेरन् इत्यादि ॥ नह्येत् नह्येतां नह्येयुः इत्यादि ॥ नह्येत नह्येयातां नह्येरन् इत्यादि ॥ षुञ् अभिषवे । अ इत् । षस्य सः । लडादिः ॥

१९४६ स्वादेः ||४|३|२८|

स्वादिभ्यो धातुभ्यः कर्तरि श्लेले श्नुर्भवति ॥ श इत् । शल्यब्लाविति डिद्वद्भावार्थः । अत एव नैङ् ॥

१९४७ म्वि लुग्वा |४| २|४१ |

असंयोगात्परस्य प्रत्ययस्योतः मवययोर्लुग्वा भवति || शेषं प्राग्वत् । सुनोति सुनुतः सुन्वन्ति । सुनोषि सुनुथः सुनुथ । सुनोमि सुन्वः सुनुवः सुन्मः सुनुमः ॥ अशौङ् व्याप्तौ ॥ औङावितौ पूर्ववल्लडादि । न शादिति श्नुत्वाभावः । संयोगात्परत्वादुतो लुग्न भवति । अश्नुते अश्नुवाते अश्नुवते । अश्नुषे अश्नुवाथे अनुध्वे । अश्नुवे अश्नुवहे अश्नुमहे ॥ चिञ् चयने ञ इत् पूर्ववत्प्रक्रिया | चिनोति चिनुतः चिन्वन्ति । चिनोषि चिनुथः चिनुथ | चिनोमि चिन्वः चिनुवः चिन्मः चिनुमः ॥ चिनुते चिन्वाते चिन्वते । चिनुषे चिन्वाथे चिनुध्वे । चिन्वे चिन्वहे चिनुवहे चिन्महे चिनुमहे ॥ लङि ॥ असुनोत् असुनुताम् असुन्वन् । असुनोः असुनुतम् असुनुत । असुनवम् असुन्व असुनव असुन्म असुनुम || आश्नुत आश्नुवाताम् आश्नुवत | आश्नुथाः आश्नुवाथाम् आश्नुध्वम् । आश्नुवि आश्नुवहि आश्नुमहि | अचिनोत् अचिनुताम् अचिन्वन् । अचिनोः अचिनुतम्

अचिनुत। अचिनवम् अचिन्व अचिनुव अचिन्म अचिनुम॥ अचिनुत अचिन्वाताम् अचिन्वत। अचिनुथाः अचिन्वाथाम् अचिनुध्वम्। अचिन्वि अचिन्वहि अचिनुवहि अचिन्महि अचिनुमहि || लेटि ||

११४८ असंयोगादोः || ४ | २|४०|

असंयोगात्परो य उत्ततः परस्य हे : श्लुग्भवति ॥ सुनोतु सुनुताद्वा सुनुतां सुन्वन्तु । सुनु सुनुताद्वा सुनुतं सुनुत । सुनवानि सुनवष सुनवाम || अश्नुताम् अश्नुवाताम् अश्नुवताम् । अश्नुष्व अश्नुवाथाम् अश्नुध्वम् । अश्नवै अश्नवावहै अश्नवामहै || चिनोतु चिनुताद्वा चिनुतां चिन्वन्तु । चिनु चिन्ताद्वा चिनुतं चिनुत । चिनवानि चिनवाव चिनवाम || चिनुतां चिन्वातां चिन्वतां। चिनुष्व चिन्वाथां चिनुध्वं। चिनवै चिनवावहै चिनवामहै | लेङि ॥ सुनुयात् सुनुयातां सुनुयुः। सुनुयाः सुनुयातं सुनुयात। सुनुयां सुनुयाव सुनुयाम || अश्नुवीत अश्नुवीयाताम् अश्नुवीरन्। अश्नुवीथाः अश्नुवीयाथाम् अश्नुवीध्वम्। अश्नुवीय अश्नुवीवहि अश्नुवीमहि॥ चिनुयात् चिनुयातां चिनुयुः। चिनुयाः चिनुयातं चिनुयात। चिनुयां चिनुयाय चिनुयाम || चिन्वीत चिन्वीयातां चिन्वीरन् । चिन्वीथाः चिन्वीयाथां चिन्दीध्वं । चिन्वीय चिन्वीधहि चिन्वीमहि || डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये ॥ दुजावितौ प्राग्वल्लडादि ||

११४९ क्र्यादेः | ४ | ३। ३ ० |

क्यादिभ्यो धातुभ्यः कर्तरि श्लेले नात्रत्ययो भवति ॥ श इत् । शित्त्वान्नैङ् । हलादौ । हल्यघोरीरिति ईत् अच्यातो लुक् णत्वं । क्रीणाति क्रीणीतः क्रीणन्ति । क्रीणासि क्रीणीथः क्रीणीथ । क्रीणामि क्रीणीवः क्रीणीमः ॥ वृङ् संभक्तौ ॥ ङ इत् लडादि। वृणीते घृणाते वृणते। वृणीषे घृणाथे वृणीध्वे। वृणे वृणीवहे वृणीमहे || ग्रही उपादाने। ईदित्। लडादि॥

वशिव्यचिव्यधिज्याग्रहित्रश्चिप्रच्छिभ्रज्जां क्ङिति |४|१|११६ |

वश्यादीनां किति ङिति च प्रत्यये परे साचो यत्रः इग्भवति॥ शेषं प्राग्वत्। गुह्णाति गृहीतः गृह्णन्ति। गृह्णासि गृहीथः गृहीथ । गृह्णामि गृहीवः गृह्णीमः ॥ गृहीते गृहाते गृहते । गृह्णीषे गृहाथे गृहीध्वे । गृह्णे गृह्णिवहे गृह्णीमहे | लङि ॥ अक्रीणात् अक्रीणीताम् अक्रीणन् । अक्रीणाः अक्रीणीतम् अक्रीणीत । अक्रीणाम् अक्रीणीव अक्रीणीम ॥ अवृणीत अवृणाताम् अवृणत | अवृणीथाः अवृणाथाम् अवृणीध्वम्। अवृणि अवृणीवहि अवृणीमहि || अगृह्णात् अगृह्णीताम् अगृह्णन्। अगृह्णाः अगृह्णीतम् अगृह्णीत। अगृह्णाम् अगृह्णीव अगृह्णीम || अगृह्णीत अगृह्णाताम् अगृह्णत। अगृह्णीथाः अगृह्णीथाम् अगृह्णीध्वम् । अगृह्णि अगृह्णीबहि अगृह्णीमहि || लेटि। क्रीणानु क्रीणीताद्वा क्रीणीतां क्रीणन्तु। क्रीणीहि क्रीणीताद्वा क्रीणीतं क्रीणीत। क्रीणानि क्रीणाव श्रीणाम || वृणीतां वृणातां वृणतां। वृणीष्व वृणाथां वृणीध्वं। वृणै वृणावहै वृणामहै ||

११५१ हलश्श्नो हावाऽनः | ४ | ३ | ३१ |

हलन्ताद्धातोः परस्य श्नः हौ परे आनो भवति॥ अतो ह इति हेर्लुक्। गृह्णानु गृहीताद्वा गृहीतां गृहन्तु। गृहाण गृह्णीताद्वा गृहीतं गृह्णीत। गृह्णानि गृह्णाव गृह्णाम || गृह्णीतां गृह्णातां गृह्णतां। गृह्णीष्व गृह्णाथां गृह्णीध्वं। गृह्णै गृह्णावहै गृह्णामहै || लेङि॥ क्रीणीयात् क्रीणीयातां क्रीणीयुः। क्रीणीयाः क्रीणीयातं क्रीणीयात। क्रीणीयां क्रीणीयाब क्रीणीयाम॥ वृणीत वृणीयातां वृणीरन् । वृणीथाः वृणीयाथां वृणीध्वं । वृणीय वृणीवहि वृणीमहि || गृह्णीयात् गृह्णीयातां गृह्णीयुः । गृह्णीयाः गृह्णीयातं

गृह्णीयात | गृह्णीयां गृह्णीयाव गृह्णीयाम | गृह्णीत गृह्णीयातां गृह्णीरन् । गृह्णीथाः गृह्णीयाथां गृह्णीध्वं । गृहणीय गृह्णीवहि गृहणीमहि ॥ तुदी व्यथने || ईदित् लडादि ॥

११५२ तुद्भ्यः शः |४| ३|३२|

तुदादिभ्यः कर्तरि श्लेले शो भवति ॥ श इत् ॥

११५३ ह्रस्वस्थ हलः | १ |२| १८ |

हलन्तस्य धातोर्ह्रस्वस्येक एङर्भवति अक्ङिल्लुग्घेतौ प्रत्यये परे ॥ इति प्राप्तौ शिति ङिद्वद्भावादेङर् न भवति । शेषं प्राग्वत् । तुदति तुदवः तुदन्तीत्यादि । मृ प्राणत्यागे ॥

११५४ म्रियतेर्लुङ्लिङ्ललेः | १ | ४ | १६ |

म्रियतेः परेषां लुङ्लिङ्लट्लङ्लेट्लेङां तङो भवन्ति ॥

११५५ रिः |४ |२| १५|

धातो ऋतः यङयक्क्याश्शेषु रिर्भवति ॥ भ्रूहलिति इय् । म्रियते म्रियेते म्रियन्ते । म्रियसे इत्यादि ॥ मुच्लृञ् मोक्ष- णे ॥ लृञावितौ ॥

११५६ लिपादितृफहफगुफोभशुभः शे |८ |२| १९८ |

लिपादीनां तृफादीनां च धातूनां शे परे नम् भवति || अमावितौ । मित्त्वादन्त्यादचः परः म्नामिति नस्य ञः। मुञ्चति मुञ्चतः मुञ्चन्ति इत्यादि । मुञ्चते मुञ्चेते मुञ्चन्ते इत्यादि । लङि । अतुदत् अतुदताम् अतुदन् इत्यादि । अम्रियत अम्रियेताम् अम्रियन्त इत्यादि । अमुञ्चत् अमुचताम् अमुञ्चन् इत्यादि । अमुञ्चत अमुचेताम् अमुञ्चन्त ॥ लेटि ॥ तुदतु तुदताद्वा तुदतां तुदन्तु इत्यादि । म्रियतां म्रियेतां म्रियन्ताम् इत्यादि । मुञ्चतु मुञ्चताद्वा मुञ्चतां मुञ्चन्तु इत्यादि । मुञ्चतां मुञ्चतां मुञ्चन्ताम् इत्यादि ॥ तुदेत् तुदेतां तुदेवु. इत्यादि । म्रियेत म्रियेयातां प्रियेरन् इत्यादि ॥ मुञ्चेत् मुञ्चे- तां मुञ्चेयुः इत्यादि । मुञ्चेत मुञ्चायातां मुञ्चेरन् ॥ तनूञ् विस्तारे ॥ ऊञावितौ ततो लडादि ॥

११५७ कृञ्तनादेरुः || ४ | ३ | ३३ |

कृञस्तनादिभ्यश्च श्लेले उर्भवति ॥ पित्येङ् । म्विलुग्वेति मवयोरुतो वा लुक । तनोति तनुतः तन्वन्ति इत्यादि || मनूङ् बोधने || ऊङावितौ लडादि ङित्त्वात्तङ् । मनुते मन्वाते मन्वते इत्यादि ॥ डुकृञ् करणे । डुञावितौ लडादि अरि ॥

११५८ अतःशि चोत् | ४|२|४३|

कृञोऽत उद्भवति शित्यपिति यि च लिवर्जितलादेशे च परतः ॥ अपिति ङित्त्वान्नैङ् ||

११५९ कुर्यि च |४ |२| ४२ |

कृञः परस्योतो लुग्नित्यं भवति मवादावपिति यि च लिवर्जितलादेशे परतः ॥ करोति कुरुतः कुर्वन्ति । करोषि कुरुथः कुरुथ । करोमि कुर्वः कुर्मः ॥ कुरुते कुर्वते कुर्वते । कुरुषे इत्यादि || लङि । अतनोत् अतनुताम् अतन्वन् इत्यादि || अमनुत अमन्वाताम् अमन्वत इत्यादि || अकरोत् अकुरुताम् अकुर्वन् इत्यादि ॥ अकुरुत अकुर्वाताम् अकुर्वत इत्यादि ॥ लेटि । तनोतु तनुताद्वा तनुतां तन्वन्तु इत्यादि ॥ मनुतां मन्वातां मन्वतां इत्यादि || करोतु कुरुताद्वा कुरुतां कुर्वन्तु इत्यादि । कुरुतां कुर्वतां कुर्वताम् इत्यादि ॥ लेङि ॥ तनुयात् तनुयातां तनुयुः इत्यादि ॥ मन्वीत मन्वीयातां मन्वीरन् इत्यादि ॥ कुर्यात् कुर्यातां कुर्युः इत्यादि ॥ कुर्वीत कुर्वीयतां कुर्वीरन् इत्यादि ॥ रुधृञ् आवरणे ॥ ऋञावितौ । लडादि ॥

११६० रुधान्नम् न्लुक् च | ४ | ३ | ३४ |

रुधादीनां कर्तरि श्लेले नम् भवति तेषां नस्य लुक् च भवति || शपोऽपवादः म इत् ॥

११६१ अधः |१| २|८०|

अधाञो झषन्ताद्धातोः परयोस्तस्थयोर्धो भवति || जश्त्वम् ॥

१९६२ नर्मस्त्योर्मुक |४| २|४६ |

नम्विकरणस्य अस्तेश्च धातोरतः शित्यपिति यि च लादेशे परे लुग् भवति ॥ चर्त्त्वं च । रुणद्धि रुन्द्धः रुन्धन्ति । रुणत्सि रुन्द्रः रुन्द्ध | रुणध्मि रुन्ध्वः रुन्ध्मः || भुज पालना- भ्यवहारयोः || अदित् |

१९६३ **शपनाथशिक्षभुजादुपलम्भनाशीर्जिज्ञासात्रा- णे | १|४|१२|**

शपो लस्तङ् भवति उपलम्भने नाथ आशिषि शिक्षो जिज्ञासायां भुजादत्राणे ॥ इत्यपालने त कुत्वादि शेषं प्राग्वत् । भुङ्क्ते भुञ्जाते भुञ्जते । भुङ्क्षे भुञ्जाथे भुङ्ग्ध्वे । भुञ्जे भुञ्ज्वहे भुञ्ज्महे ॥ युजृञ् योगे । ऋञावितौ पूर्ववत्प्रक्रिया । युनक्ति युक्तः युञ्जन्ति । युनक्षि युक्थ युङ्क्थ । युनज्मि युञ्ज्वः युञ्ज्मः ॥ युङ्क्ते युञ्जाते युञ्जते । युङ्क्षे युञ्जाथे युङ्ग्ध्वे । युजे युञ्ज्वहे युज्महे ॥ लङि ॥

१९६४ ला |१| २|९४ |

लादेशेन सह यः संयोगस्तदन्तस्य पदस्य लुग्भवति ॥

११६५ सिपि दश्च वा । १।२/७३ |

पदान्ते सस्य दस्य च सिपिरिर्वा भवति || रस्य विसर्जनीयः शेषं प्राग्वत् । अरुणत् (द्) अरुन्द्धाम् अरुन्द्धन् । अरुणः अरुणद्वा अरुन्द्धम् अरुन्द्ध | अरुणधम् अरुन्ध्व अरुन्ध्म || अभुङ्क्त अभुञ्जाताम् अभुञ्चत । अभुङ्क्थाः अभुञ्जाथाम् अभुङ्ग्ध्वम् । अभुञ्जि अभुञ्ज्वहि अभुञ्ज्महि || अयुनक् (ग्) अयुक्ताम् अयुञ्जन् । अयुनक् (ग्) अयुङ्क्तम् अयुङ्क्त । अयुनजम् अयुञ्ज्व अयुञ्ज्म | अयुङ्क्त अयुञ्जाताम् अयुञ्जत । अयुक्थाः अयुञ्जाथाम् अयुङ्ग्ध्वम् । अयुञ्जि अयुञ्ज्वहि अयुञ्ज्महि || लटि || रुणध्दु रुन्द्धाद्वा रुन्द्धां रुन्द्धन्तु । रुन्धि रुन्द्धाद्वा रुन्द्धं रुन्द्ध । रुणधानि रुणघाव रुणधाम ॥ भुङ्क्तां भुञ्जातां भुञ्जतां । भुङ्क्ष्व भुञ्जाथां भुङ्ग्ध्वं । भुनजै भुनजावहै भुनजामहै || युनक्तु युङ्क्ताद्वा युतां युञ्जन्तु ।

युङ्ग्धिः युङ्क्ताद्वा युङ्क्तं युङ्क्त । युनजानि युनजाव युनजाम || युक्तां युञ्जातां युञ्जतां । युङ्क्ष्व युञ्जथां युध्वं । युनजै युनजावहै युनजामहै | लेङि । रुन्ध्यात् रुध्यातां रुन्ध्युरित्यादि ॥ भुञ्जीत भुञ्जीयातां भुञ्जीरन् इत्यादि ॥ युञ्ज्यात् युञ्ज्यातां गुञ्ज्युरित्यादि ॥ युञ्जीत युञ्जीयातां युञ्जीरन् इत्यादि || चुर लुण्ट स्तेये || अदित् ॥

१९६६ चुरादिभ्यो णिच् |४|१|७|

चुरादिभ्यो धातुभ्यः स्वार्थे णिच् भवति ॥ णचावितौ ह्रस्वस्य हल इत्येङ् । चोरीत्यतो लडादयः । शेषं प्राग्वत् । चोरयति चोरयतः चोरयन्ति । चोरयसि चोरयथः चोरयथ । चोरयामि चोरयावः चोरयामः ॥ च्छदि संवरणे । इदित् । णिचि ॥

११६७ ञ्णित्यस्याः |४|१|२३०

धातोरुपान्त्यस्यात आद्भवति ञिति णिति च प्रत्यये परे || अवयवे कृतं लिङ्गं समुदायस्य विशेषणं भवति अवयवेऽकृतार्थत्वादिति न्यायेन णिजन्तादेव तङ् । च्छादयते च्छादयेते च्छादयन्ते इत्यादि ॥ लक्षी दर्शनाङ्कनयोः ॥ ईदित् । णिजादि अनुपान्त्यत्वात् नात् । लक्षयति लक्षयतः लक्षयन्ति इत्यादि || लक्षयते लक्षयेते लक्षयन्ते इत्यादि || लङि । अचोरयत् अचोरयताम् अचोरयन् इत्यादि || अच्छादयत अच्छादयेताम् अच्छादयन्त इत्यादि || अलक्षयत् अलक्षयताम् अलक्षयन् इत्यादि || अलक्षयत अलक्षयेताम् अलक्षयन्त इत्यादि । लेटि | चोरयतु चोरयताद्वा चोरयतां चोरयन्तु इत्यादि ॥ च्छादयतां च्छादयेतां च्छादयन्ताम् इत्यादि || लक्षयतु लक्षयताद्वा लक्षयतां लक्षयन्तु इत्यादि ॥ लक्षयतां लक्षयेतां लक्षयन्ताम् इत्यादि ॥ लेङि । चोरयेत् चोरयेतां चोरयेयुः इत्यादि ॥ च्छादयेत च्छादयेयातां च्छादयेरन् इत्यादि ॥ लक्षयेत् लक्षयेतां लक्षमेयुरित्यादि ॥ लक्षयेत लक्षयेयातां लक्षयेरन् इत्यादि ॥ युज पृच संयमने || अदित् ॥

११६८ युजादेर्वा | ४|१|८।

युजादिभ्यो धातुभ्यः स्वार्थे णिज्वा भवति ॥ पक्षे शबेव शेषं प्राग्वत् । योजयति योजयतः योजयन्ति इत्यादि || योजति योजतः योजन्तीत्यादि || अर्चि पूजायाम् । इदित् । णिजभावपक्षे सावकाश इति णिजन्तात्तङ न भवति । अर्चयति अर्चयतः अर्चयन्तीत्यादि || अर्च्चते अर्च्चेते अर्च्चन्ते इत्यादि || वृञ् वरणे || न इत् णिच्यरात्त्वे । वारयति वारयतः वारयन्तीत्यादि ॥ वरति वरते इत्यादि || लङि ॥ अयोजयत् अयोजयताम् अयोजयन् इत्यादि || अयोजत् अयोजताम् अयोजन इत्यादि || आर्चयत् आर्चयताम् आर्चयन् इत्यादि || आर्चत आर्चेताम् आर्चन्त इत्यादि ॥ अवारयत् अवारयताम् अवारयन् इत्यादि । अवरत् अवरत इत्यादि ॥ लेटि || योजयतु योजयताद्वा योजयतां योजयन्तु इत्यादि ॥ योजतु || अर्चयतु अर्चयताद्वा अर्चयताम् अर्चयन्तु इत्यादि । अर्चताम् अर्चेताम् अर्चन्ताम् इत्यादि । वारयतु वारयताद्वा वारयतां वारयन्तु । **वरतु** | वरताम् । **इत्यादि** ॥ लेङि | योजयेत् योजयेतां योजयेयुः इत्यादि ॥ योजेत । अर्चयेत् अर्चयेताम् अर्चयेयुरित्यादि । अर्चेत अर्चेयाताम् अर्चेरन् इत्यादि ॥ वारयेत् वारयेतां वारयेयुरित्यादि ॥ वरेत् वरेतां वरेयुरित्यादि । वरेत् वरेयातां वरेरन् इत्यादि । एवं तत्तद्गणधातवः सर्वेऽपि नेतव्याः ॥ इति कर्तरि श्लेलप्रकरणम् ॥

|| **कर्मभावविवक्षायाम्** ||

११६९ साप्यानाप्याल्लक्तघ्यप्खार्थाः कर्मभावे | ४ | ३ | ५५ ।

सकर्मकाद्धातोः कर्मणि विवक्षिते लडादयो भवन्त्यकर्मकाद्भावे || इति लडादयः ॥

११७० कर्मभावे | ४ | ३ | १७|

कर्मणि भावे च विवक्षिते धातोर्लस्तङेव भवति ॥

११७१ श्लेले यक् | ४ | ३ | १९|

कर्मभावयोर्धातोः श्लेले यक् भवति || क **इत् । कित्त्वान्नैङरौ** । भावो धात्वत्थः क्रिया तस्यैकत्वात्तसैकवचनं त एव । अत्र लकारेण कर्तुरनभिधानात् अप्राधान्येन कर्तरि तृतीया विभक्तिः भवति । **शेषं** प्राग्वत् । भूयते देवदत्तेन विदुषा । ताभ्यां भूयते । तैर्भूयते । **त्वया** भूयते । मया **भूयते** ||

सन्मात्रं भावलिङ्गं स्यादसंपृक्तं तु कारकैः ॥
धात्वर्थः केवलश्शुद्धो भाव इत्यभिधीयते ॥ १ ॥
क्रियापदं कर्तृपदेन युक्तं व्यपेक्षते यत्र किमित्यपेक्षाम् ||
सकर्मकं तं सुधियो वदन्ति शेषस्ततो धातुरकर्मकस्स्यात् ॥ २ ॥
लज्जासत्तास्थितिजागरणं वृद्धिक्षयभयजीवितमरणम् ||
स्वप्नक्रीडाव्रजिदीप्त्यर्था धातव एते कर्मविहीनाः ॥ ३ ॥

अकर्मका अपि धातवः सोपसर्गाः सकर्मका भवन्तीत्यनुपूर्वत्वे तस्य । तस्यागतार्थेत्युपसर्गसंज्ञायां भवतेः सोपसर्गत्वात्सकर्मकात् कर्मणि लस्तादयो नवापि भवन्ति । शेषं प्राग्वत् । अनुभूयते अनुभूयेते अनुभूयन्ते इत्यादि ॥ एध्यते ॥ पच्यते पच्येते पच्यन्ते ॥ तङि । अभूयत || अन्वभूयत अन्वभूयेताम् अन्वभूयन्त इत्यादि ॥ ऐध्यत || अपच्यत अपच्येताम् अपच्यन्त इत्यादि ॥ लेटि || भूयताम् || अनुभूयताम् अनुभूयेताम् अनुभूयन्ताम् इत्यादि ॥ एध्यतां ॥ पच्यतां पच्येतां पच्यन्ताम् इत्यादि || लेङि । भूयेत । अनुभूयेत || एध्येत ॥ पच्येत पच्येयातां पच्येरन् इत्यादि ॥ अद्यते । आद्यत । अथताम् । अद्येत ॥

११७२ य्यय् ||४|२|४|

शीङः इको ये क्ङित्यय् भवति ॥ शय्यते । अशय्यत । शय्यतां । शय्येत ॥

१९७३ अस्तिब्रुवोर्भूवचौ | ४|२| ९१ |

अस्तर्ल्यश्लि प्रत्यये भू भवति ब्रुवो वच् ॥

१९७४ श्व्यादिस्वब्वचः किति |४| १|११५ ।

शव्यादीनां स्वब्वचोश्च साचो यञ इग्भवति किति परे । उच्यते। औच्यत उच्यताम् उच्येत ॥ यङलेङ्कृति चर्दचोरदीर्घाविति दीर्घः । हूयते । अहूयत । हूयतां । हूयेत || हायते । अहायत | हायतां । हायेत ||

१९७५ ई हल्यप्ये | ४|२|८७ |

घुसंज्ञानां मास्थागापाहाक्सानां च धातूनां हलादौ क्ङिति ल्यश्लि प्रत्यये परे ईद्भवति न प्ये ॥ दीयते । अदीयत । दीयतां । दीयेत || दीव्यते । अदीव्यत । दीव्यतां । सूयते । **असूयत । सूयतां ।** सूयेत || नाते अनात | नातां । नह्येत ॥ अश्यते । आश्यत । अश्यताम् | अश्येत ॥ यङलेङिति दीर्घः । चीयते । अचीयत । चीयतां । चीयेत ॥ क्रीयते । अक्रीयत । **क्रीयतां** । क्रीयेत || रिः । व्रीयते। अव्रियत । व्रियतां । व्रियेत ॥ गृह्यते । अगृह्यत | गृह्यतां । गृह्येत ॥ तुद्यते। अतुद्यत । तुद्यतां तुद्येत ॥ रिः । म्रियते । अम्रियत । म्रियतां । म्रियेत ॥ मुच्यते । अमुच्यत । मुच्यतां । मुच्येत॥

११७३ तेनो यकि | ४|१।२७० |

तनो धातोराद्वा भवति यकि परे । दीर्घः । तायते तन्यते । अतायत अतन्यत । तायतां तन्यतां । तायेत तन्येत ॥ मन्यते । अमन्यत । मन्यतां । मन्येत || रिः क्रियते । अक्रियत । क्रियतां क्रियत ॥ रुथ्यते । अरुध्यत । रुध्यतां । रध्येत ॥ भुज्यते । अभुज्यत । भुज्यतां । भुज्येत || युज्यते । अयुज्यत । युज्यतां । युज्येत ॥

१९७७ णेरिक्तानिडामात्यन्तेन्त्वाय्ये |४ | २|१०१ |

णेरिडाद्योः क्तयोर्ल्यश्लि प्रत्यये च परे लुग्भवति नेडामात्वन्तेत्न्वाय्येषु ॥ चोर्यते । अचोर्यत । चोर्यतां । चोर्येत || छाद्यते । अच्क्वाद्यत | च्क्वाद्यतां । छायेत ॥ लक्ष्यते । अलक्ष्यत । लक्ष्यतां । लक्ष्येत || योज्यते । अयोज्यत । योज्यतां । योज्येत || युज्यते । अयुज्यत । युज्यतां । युज्येत || अर्च्यते । आर्च्यत । अर्च्यताम् | अर्च्येत । वार्यते व्रियते । अवार्यत । अव्रियत । वार्यतां व्रियतां । वार्येत व्रियेत || एवमन्येऽपि धातवो नेयाः ॥

अविवक्षितकर्तृकाणां सकर्मकधातूनां कर्मण एव कर्तृत्वे ॥

११७८ **कर्मण्यस्रुवादीनां कर्म्मवल्लि** | ४ | **३** |**३५| कर्मणि कर्तरि** धातोर्लः कर्मवत्कार्यं भवति न स्रवत्यादीनामिति यगादि भवति || अनुभूयते कम्बलः स्वयमेव । पच्यते ओदनः **स्वयमेव ।** भिद्यते **कुसूलः स्व-** यमेव । अनुवादीनामिति किं? स्रवति जलं स्वयमेव इत्यादि नेयम् ॥

॥ इति भावकर्मश्लेलपरिच्छेदः ॥

॥ अथ शेषलकाराः कर्तरि **नीयन्ते ॥**

भू इत्यतः लिङ्लेडाशिषीति लिङ् । इङावितौ । **तिबादयः प्राग्वत्** । एर्ङ्ङितो लुगिति लुक् । क्यासट् **अटका** इतः । तिप्सिपोस्संयोगस्येति सुलुक् । झेर्जुस् । शेषं प्राग्वत् ॥ भूयात् भूयास्तं भूयासुः भूयाः भूयास्तं भूयासं भूयास्व भूयास्म || एवं नन्द्यात् नन्द्यास्तां नन्द्यासुः इत्यादि । एधस्तङि टिय् ||

११७९ सट् सत्थीयां लिङः | १|४|११२ ।

लिङस्तथयोष्टीयश्च सट् भवति || अटावितौ । टिदादिः । वलि यलुक् ॥

११८० वलादेरिडत्रवषुणादेः | ४|२| १३४ |

धातोर्बलादेर्ल्यश्च्र इड् भवति न त्रवषुणादेः || ट इत् | षिः ष्टुत्वं | झस्य रन् | इलोऽत् | शेषं प्राग्वत् | एधिषीष्ट एधिषीयास्ताम् एधिषीरन् । एधिषीष्ठाः एधिषीयास्थाम् एधिषीध्वम् । एधिषीय एधिषीवहि एधिषीमहि ॥ पच्यात् पच्यास्तां पच्यासुः इत्यादि ॥ तहि ||

१९८१ मुरिसिविपवाच्चः |४ |२| १७७ |

म्वादिपूर्वाच्चान्तादेकाचो धातोर्वलादेरिट् न भवति || शेषं सुगमम् । पक्षीष्ट पक्षीयास्तां पक्षीरन् इत्यादि || अद्यात् अद्यास्ताम् अधासुः इत्यादि ॥

१९८२ शक्प्रच्छिविन्द्विद्यहन्वसिघस्यचोऽश्विश्रिशी- ङ्डीङ्रूषट्केद्दूदत्तः |४|२| १७६ ।

शकादिभ्यः अजन्तेभ्यश्च एकाजभ्यो वलादेरिड् न भवति श्विश्रिशीङडीङः रुषट्कमूदन्तं वृङ्वृञौ ऋदन्तमदन्तं च वर्जयित्वा ॥ इतीड्प्रतिषेधो न भवति | इजो लिलुङां धो ढः । इत्यधिकृत्य ||

१९८३ वेड्ञेः | १|२|८२ |

इञन्तादिटो ञिटश्च परेषां लिड्लिङ्लुङां धस्य ढो वा भवति || शेषं प्राग्वत् । शयिषीष्ट शयिषीयास्तां शयिषीरन् । शयिषीष्ठाः शयिषीयास्थां शयिषीढ्वं शयिषीध्वं । शयिषीय शयिषीवहि शयिषीमहि ॥ उच्यात् उच्यास्ताम् उच्यासुः इत्यादि || तङ्यकित्त्वान्नेक् | मुरिसीतीडभावः | वक्षीष्ट वक्षीयास्तां वक्षीरन् इत्यादि || यशलेङिति दीर्घः | हूयात् हूयास्तां हूयासुः इत्यादि ॥ शकप्रच्क्वीति नेट् हासीष्ट हासीयास्तां हासीरन् इत्यादि ॥

१९८४ घुमास्थागापाहाक्सः |४| २|८६ |

ध्वादीनां क्ङिति लिङ्येद् भवति || धेयात् धेयास्तां धेयासुः इत्यादि ॥ तङ्यकित्त्वान्नैत् धासीष्ट | दीव्यात् ॥

११८५ **रधाद्यौदिड्धूञः** | ४|२| १३९ |

रधादेरौदितो धूञश्च वलादेरिड्वा भवति ॥ सविषीष्ट | इडभावे ||

१९८६ इञो लिलुङां धो ढः |१२|८१

इञन्ताद्धातोर्लिड्लिङ्लुङां धस्य ढो भवति ॥ सोषीष्ट सोषीढ्वम् इत्यादि ॥ नह्यात् नह्यास्तां नाह्यासुरित्यादि ॥

११८७ वनमिदुरुदिलिदाद् हः | ४|२|१८७

वादिपूर्वात् हान्तादेकाचो धातोर्वलादेरिड् न भवति ॥ हस्य धः । नत्सीष्ट नत्सीयास्तां नसीरन् || सूयात् सुयास्तां सूयासुरित्यादि | औदित्त्वाद्वेट् अशिषीष्ट | इडभावे व्रश्चेति शस्य षः॥

१९८८ षढः कस्सि | १/२/६६ |

षढयोस्सि को भवति || अक्षीष्ट अक्षीयास्ताम् अक्षीरन् इत्यादि | चीयात् | तङि शकप्रच्छीति नेट् चेषीष्ट ॥ क्रीयात् ॥

११८९ हल्भ्यां चोस्सट्तङ्से: |४| २|१३८ ।

हल्द्वयात्परऋदन्तात् ऋदन्तात् वृङ्वृञ्भ्यां च परस्य सटस्तङ्परस्य च सेरिड्वा भवति ॥ वरिषीष्ट । इडभावे-

११९० उः | ४|१|१६३ ।

ऋवर्णान्तस्य धातोस्तङि सकारादौ सिलौ किद्वद् भवति ॥ वृषीष्ट । गृह्यात् ॥

११९१ ग्रह एकाचोऽलिटीटः |४| २|१३६ |

एकाचो ग्रहेरिट ईड भवति न लिटि || ग्रहीषीष्ट । तुद्यात् ॥

११९२ अक्षुनुतुस्कन्भिच्छिखिशपसहाद्दः | ४।२।१८०।

अदादिपूर्वाद्दान्तादेकाचो धातोर्वलादेरिड् न भवति ॥

११९३ सिलौ तङि | ४|१|१६२ |

हलन्तस्य धातोरिकस्तङ्परे सादौ सौ लिङि च परे किद्वद् भवति || कित्त्वान्नैङ् । तुत्सीष्ट । मृषीष्ट । मुच्यात् । कित्त्वान्नैङ् मुक्षीष्ट । तन्यात् । मनिषीष्ट । क्रियात् । कृषीष्ट । रुध्यात् ॥

११९४ वत्रासायुबुक्रुशुरुक्षुव्याद्धः |४| २|१८१|

बनादिपूर्वाद्धान्तात् एकाचो धातोर्वलादेरिड् न भवति ॥ शेषं प्राग्वत् । रुत्सीष्ट ॥

११९५ भ्रस्मस्सृयुयविनित्यभुरुभाज्जः |४।२| १७८।

भ्रसादिपूर्वाज्जान्तादेकाचो धातोर्वलादेरिड् न भवति ॥ भुक्षीष्ट । युज्यात् । युक्षीष्ट ॥ णिलुकू चोर्यात् । छदोऽनेकाच्त्वात् इड्निषेधो नास्ति । छादयिषीष्ट । लक्ष्यात् लक्षयिषीष्ट । योज्यात् । युज्यात् । अर्च्यात् अर्चिषीष्ट । वार्यात् । व्रियात् । वरिषीष्ट । वृषीष्ट ॥ एवमन्येऽपि धातवो लिङन्ता नेयाः ॥

" अत्यन्तापह्नवे लिट् | ४ | ३|२११९| इत्यधिकृत्य || "

११९६ परोक्षे ।४||३|२१२ ।

परोक्षे स्वयमसाक्षात्कृते भूतानद्यतनेऽर्थे धातोर्लिड् भवति || इटावितौ । तिबादयः ||

११९७ अतङाणशतुसुस्थाथुसशणश्वमाः | १|४|१०१

लिटस्तिबादीनां नवानां यथासङ्ख्यं णशादयो नव भवन्ति ॥ णशावितौ शित्त्वात्सर्वस्य ॥

११९८ किद्वल्लिटीन्धेश्चासंयोगात् |४। १|१४८ ।

असंयोगादिन्धेश्च धातोरपिति लिटि परे कितीव कार्यं भवति ॥

११९९ कित्युक्श्यूर्णुञः |४ |२| १८९ |

एकाचः उगन्तात् श्रिञः ऊर्णञश्व कितीड् न भवति ॥

१२०० सृभृवृस्तुद्रुश्रुस्रोश्च लिटि |४| २|१९३ |

स्रादिभ्यः असकारात् कृञश्चैव विहितस्य लिट इड् न भवति नान्यस्मादिति नियमात् लिटीड् भवत्येव ॥ विध्यन्तरात् प्रागेव द्विर्भावः । आण्जशिति पूर्वस्य बत्वोत्वे।

१२०१ भूव्यथोऽदित् |४|१|१०७ |

भुवो लिटि द्विर्भावे पूर्वस्योत अद्भवति व्यथोऽत इत् || पित्येङवौ । णित्यात् अपित्युव् ॥

१२०२ लुङ्लिटि भुवः |४|१| २१८|

भुव उपान्त्यस्याचः लुङि लिटि च ऊद्भवति ॥ बभूव बभूवतुः बभूवुः । बभूविथ बभूवथुः बभूव । बभूव बभूचिव बभूविम ॥ एवं ननन्द ननन्दतुः ननन्दुः इत्यादि ||

१२०३ दयायास्कास्गुर्विजाद्यनेकाचोऽनृच्छूर्णोरां कृभ्वस्लिट् चानु |१|४|८३।

दयादेर्गुर्विजादेरनेकाचश्च परस्य लिट अ भवति न ऋच्छूर्णोतिभ्यां तस्य चादन्तरं लिडन्ताः कृभ्वस्तयः प्रयुज्यन्त एव ॥

१२०४ आमः कृञः | १|४|४७ |

आमः प्राक्प्रकृतेरिवामः परात् कृञो लस्तङ् भवति ||

१२०५ लिटस्तस्यैशिरे |१| ४ | ९८ |

लिटस्तस्य एश् भवति झस्य इरे ॥ कित्त्वात् नार् | धस्य ढः । स्रादित्वान्नेट् । द्विर्भावे पूर्वस्य ऋतोऽत् चुत्वम् । आमि विदात्किदिति पृथगारम्भात् न स्थानिवद्भावः । न च द्विः | आमस्तस्वदित्यव्ययत्वम् । एधाञ्चक्रे एषाञ्चक्राते एधाञ्चक्रिरे । एधाञ्चकृषे एधाञ्चक्राथे एधाञ्चकृढ्वे। एधाञ्चक्रे एधाञ्चकृवहे एधाञ्चक्रमहे || एषाम्बभूव एधांबभूवतुः एधाम्बभूवुः इत्यादि ॥ अस भुवि । अदित् लिटि अस् अस् इति द्विः ||

१२०६ हलोऽनादेः |४|१|८२ ।

द्विर्भावे पूर्वस्थानादेर्हलो लुग्भवति ॥

१२०७ लिट्यादादेरतः | ४|१|१०५ ।

लिटि द्विर्भावे पूर्वस्यादेरतः आद् भवति || शेषं प्राग्वत् । स्रादिनियमादिट् । एधामास एधामासतुः एधामासुः । एधामासिथ एधामासथुः एधामास । एवामास एधामासिव एवामासिम ||

१२०८ **त्रप्फलभजत्रझट्क्वज्ह्वादिददिशसिकृतस्यातोऽन्तर्हलोः || ४|१| ६३ |**

त्रप् फलि भज तृ इत्येतेषां झट्कवर्गाज्हवा- दिददिशसिकृतवर्जितानां च धातूनां द्वयोर्हलोर्मध्ये वर्तमानस्यात एद्भवति इडादाबपिति च लिटि परे न च द्विः ॥

१२०९ नित्यानिट्तासोऽत्वदच्सृज्दृशस्थे वावृव्यात्तेः |४|२|१९० |

नित्यमनिद् ताम् यस्य तस्मादकारवतः अजन्तात् सृजिदृशिभ्यां च थे परे इड्वा न भवति न वृ ऋ व्या अत्ति इत्येतेभ्यः ||

१२१० मिपोऽश् | १|४|१००।

लिटो मिपोऽश् वा भवति ॥ शेषं प्राग्वत् । पपाच पेचतुः पेचुः । पपक्थ पेचिथ पेचथुः पेच । पपाच पपच पेचिव पेचिम || पेचे पेचाते पेचिरे । पेचिषे पेचाथे पेचिध्वे | पेचे पेचिवहे पेचिमहे ||

१२११ लिटि वा | ४|२|१२० |

अदो लिटि घस्ऌ वा भवति ॥ ऌदित् द्विः लुगादि ।

१२१२ गम्हन्जन्खन्घसोऽनङ्यचि लुक् क्ङि |४|१| २२०।

गमादीनामुपान्त्यस्याचः क्ङित्यजादौ लुग् भवति नाङि ॥ षत्वचर्त्वे । जघास जक्षतुः जक्षुः । जघसिथ जक्षथुः जक्ष । जघास जघस जक्षिव जक्षिम ॥ पक्षे "लिट्यादादेरत" इत्यात् । आद आदतुः आदुः । आदिथ आदधुः आद | आद आदिव आदिम || प्रत्ययेऽसुधीण इति यञ् । वेड्ञेरिति धस्य वा ढः । शिश्ये शिश्याते शिश्यिरे । शिश्यिषे शिश्याथे शिश्यिध्वे शिश्यिवे । शिश्ये शिश्यिवहे शिश्यिमहे ॥ ब्रुवो वचि द्विः ॥

१२१३ इग्यञः साचोऽर्याज्यम् | ४|१|१०८ ।

आ ज्यो इत्यतो वक्ष्यमाणस्य धातोर्लिटि द्विर्भावे पूर्वस्य साचो यञ इग्भवति न रेफयकारपरस्य ॥ अपिति शव्यादीतीक् दीर्घः । उवाच ऊचतुः ऊचुः । उवचिथ उवक्थ ऊचथुः ऊच । उवाच उवच ऊचिव ऊचिम ॥ ऊचे ऊचाते ऊचिरे इत्यादि ॥ पित्यङवौ णित्यात् कित्युव् थे वेट् वस्मसोरिट् । जुहाव जुहुवतुः जुहुवुः । जुहविथ जुहोथ जुहुवयुः जुहुव । जुहाव जुहव जुहुविव जुहुविम ||

१२१४ भीह्लीभृहोः श्लुब्वत् | १|४|८५।

भ्यादिभ्यः परस्य लिट आम् वा भवति स च श्लुब्वत् ॥ तस्य चानन्तरं लिडन्ताः कृभ्वस्तयः प्रयुज्यन्त एव ॥ अतो द्वित्वादि । विदात् किदिति नियमादाम्येङवौ ||

१२१५ न |१|४|४८|

आमः परात् कृञो लस्तङ् न भवति ॥ शेषं प्राग्वत् । जुहवांचकार जुहवांचक्रतुः जुहवांचक्रुः । जुहवांचकर्थ जुहवांचक्रथुः जुहवांचक्र। जुहवांचकार जुहवांचकर जुहवांचकृव जुहवांचकम ||

१२१६ इटि चातो लुक | ४|२|८४ |

आदन्तस्य धातोरिठ्यजादौ च कूङिति ल्यश्लि प्रत्यये लुग् भवति || जहे जहाते जहिरे इत्यादि ॥

१२१७ णमेरौशातः | १।४।९९ |

आतो लिटो णश्मिपोरौश् भवति ॥ श इत् ऐच् । दधौ दधतुः **दधुः** । दधिथ दधाथ दधथुः दध । दधौ दधिव दधिम || दधे दधाते दधिरे इत्यादि ॥ द्वित्वादौ कृते एङ् । दिदेव दिदिवतुः दिदिवुः । दिदेविथ दिदिवथुः दिदिव । दिदेव दिदिविव दिदिविम ॥ सुषुवे सुषुवाते सुषुविरे । सुषुविषे सुषुवाथे सुषुविदवे सुषुविध्वे । सुषुवे सुषुविवहे सुषुविमहे ॥ त्रप्फलीत्यत एत् । ननाह नेहतुः नेहुः । नेहिथ ननद्ध नेहथुः नेह । ननाह नन्ह नेहिव नेहिम || नेहे नेहाते नेहिरे इत्यादि । सुषाव सुषुवतुः सुषुवुः । सुषविथ सुषोथ इत्यादि ।

१२१८ नक् चाश्नृदाद्यनेकहलः | ४|१|१०६ |

अशौङः ऋदादेरनेकद्दलश्च धातोर्लिटि द्विर्भावे पूर्वस्यात आद्भवति नक् चास्य || अकावितौ । आनशे आनशाते आनशिरे । आनशिषे आनशाथे इत्यादि ||

१२१९ चेर्वा | ४|१२|७३ |

चिनोतेर्लिट्सनोर्द्विर्भावे पूर्वात्परस्य कुर्वा भवति || चिकाय चिक्यतुः चिक्युः । चिकयिथ चिकेथ इत्यादि || अकुत्वे | चिचाय चिच्यतुः चिच्युः इत्यादि । चिक्ये चिक्याते चिक्यिरे । इत्यादि ॥ चिच्ये चिच्याते चिच्चिरे इत्यादि ॥ अपितीय् शेषं प्राग्वत् । चिक्राय चिकियतुः चिक्रियुः । चिक्रयिथ चिक्रेथ इत्यादि। इत्यादि । यञ् । वव्रे वव्राते वव्रिरे। ववृषे वव्राथे ववृढ्वे । वव्रे ववृवहे ववृमहे | वशीति यञ् इक् । जग्राह जगृहतुः जगृहुः । जग्रहिथ इत्यादि || जगृहे जगृहाते जगृहिरे इत्यादि || तुतोद तुतुदतुः तुतुदुः । तुतोदिथ इत्यादि ||

१२२० ऋतः | ४|२| १९१।

ऋत एकाचस्थस्येड् न भवति ॥ ममार मम्रतुः मम्रुः । ममर्थ इत्यादि । मुमोच मुमुचतुः मुमुचुः । मुमोचिथ इत्यादि || मुमुचे मुमुचाते मुमुचिरे इत्यादि । ततान तेनतुः नेनुः । तेनिथ इत्यादि || मेने मेनाते मेनिरे इत्यादि ।

१२२१ कृञोऽसः | १|२| १९२ |

असट्कात् कृञस्थस्येड् न भवति ॥ चकार चक्रतुः चकुः । चकर्थेत्यादि । चक्रे चक्राते चक्रिरे इत्यादि ॥ तस्यैव सम्पूर्वस्य ' सम्पर्युपात् कृञः सड्भूषसमवाये' इति सटि ॥

१२२२ स्कॄच्छॄतः |४।२|१२|

स्कॄऋच्छोः ऋदन्तस्य चेको लिट्यर्भवति ॥

१२२३ लुक् खयि |४| १ | ८१ |

द्विर्भावे पूर्वस्य खयि परे पूर्वस्य हलो लुग्भवति ॥ सञ्चस्कार सञ्चस्करतुः सञ्चस्करुः । संचस्करिथेत्यादि ॥ रुरोध रुरुधतुः रुरुधुः ॥ रुरोधिथेत्यादि ॥ बुभुजे बुभुजाते बुभुजिरे इत्यादि ॥ युयोज युयुजतुः युयुजुः युयोजिथेत्यादि । युयुजे युयुजाते

युयुजिरे इत्यादि || चोरयांचकार चोरयाञ्चक्रतुः चोरयाञ्चक्रुः इत्यादि || छादयांचक्रे छादयांचक्राते छादयांचक्रिरे इत्यादि । लक्षयाञ्चकार लक्षयांचक्रतुः लक्षयांचक्रुरित्यादि || लक्षयाञ्चक्रे लक्षयाञ्चक्राते लक्षयाञ्चक्रिरे इत्यादि || योजयाञ्चकार योजयांचक्रतुः योजयांचक्रुः इत्यादि । युयोज युयुजतुः युयुजुः इत्यादि || अर्चयाञ्चकार अर्चयाञ्चक्रतुः अर्चयाञ्चकुः इत्यादि ॥ नक् | आनर्चे आनर्च्चाते आनर्च्चिरे इत्यादि । वारयाञ्चकार वारयाञ्चक्रतुः वारयाञ्चकुः इत्यादि ॥ ववार वव्रतुः वव्रुः || अवॄव्यात्तेरिति निषेधात्थस्येट् । ववरिथ इत्यादि ॥ वव्रे वव्राते वव्रिरे इत्यादि । इति कर्तरि लिट्प्रकरणम् ||

१२२४ लुङ् ||४|३|२०५।

भूतेऽर्थे धातोर्लुङ् भवति । उङावितौ ॥

१२२५ सिर्लुङि ।४।३।२ ।

धातोर्लुङि सिर्भवति ॥ इदित् लस्तिबादि ||

१२२६ घुपाभूस्थैतेः श्लुक् | ४|१| ७३ |

ध्वादिभ्यः सेरतङाने लुग्भवति । पिति ॥

१२२७ भूस्वोऽद्धेः |४।२|२०|

भूस्वारिकः लिवर्जितलादेशे एङ् न भवति न द्व्युक्तेः || अभ्व इति निषेधात् न झेर्जुम् । अजादावुवि लुङ्लिटि भुव इत्युत ऊत् अडादि । अभूत् अभूताम् अभूवन् । अभूः अभूतम् अभूत । अभूवम् अभूव अभूम || ऐच् । सेरिडादि ||

१२२८ धि वा | ४|२|७८१।

धातोर्धकारादौ प्रत्यये सस्य लुग्वा भवति ॥ पक्षे जश् शेषं प्राग्वत् । ऐधिष्ट ऐधिषाताम् ऐधिषत । ऐधिष्ठाः ऐधिषाथाम् ऐधिध्वम् ऐषिध्वम् । ऐधिषि ऐधिष्वहि ऐधिप्महि ||

१२२९ हेलाम् ||४|२|६७ |

हलन्तस्य धातोरकः अतङानपरे सौ आरैचो भवन्ति ||

१२३० स्वस्तेस्सोऽलः |४/२/२७।

सोरस्तेश्च सात्परस्य अक्ङितो हल: अल्मात्रस्य अलेर्लः ईड् भवति ॥ ट इत् ॥

१२३१ जल्हस्वाल्लुक् सस्तौ |४/२/७६ |

जलन्तात् ह्रस्वान्ताच्च धातोः परस्य सेस्तवर्गादौ लुग् भवति || झेर्जुस् । शेषं प्राग्वत् । अपाक्षीत् अपाक्ताम् अपाक्षुः । अपाक्षीः अपाक्तम् अपाक्त । अपाक्षम् अपाक्ष्व अपाक्ष्म || अपक्त अपक्षाताम् अपक्षत | अपक्थाः अपक्षाथाम् अपग्ध्वम् । अपक्षि | अपक्ष्व अपक्ष्महि ||

१२३२ न क्षण्शसिश्विजाग्रेदिन्मह्यश्च | ४|२|७०१|

क्षणादेरेदितो महयान्तस्य हलन्तस्य च धातोरकः **इडादौ** सा**वरचो** न भवन्ति ॥

१२३३ ईटीटः |४| २|७७१

इटः परस्य सेरीटि लुग् भवति ॥ दीर्घः । **अनन्दीत्** अनन्दिष्टाम् अनन्दिषुः इत्यादि ||

१२३४ घस्लज्घञ्लुङ्सनि |४| २ | ११९ |

अदो घस्लृ भवत्यज्घञ्लुङ्सन्सु परतः ॥ लृदित् ॥३५ **सर्त्तिशस्तिलिद्द्युत्पुष्यादेः | ४ | ३ | ११ |**

सर्त्तिशास्तिभ्यां लृदितः द्युतादेः पुष्यादेश्च कर्तरि लुङन्यतङि अङ् भवति ॥ सेरपवादः । ङ इत् । अनङीति नाचो लुक् । अघसत् अघसताम् अघसन् इत्यादि ॥ अशयिष्ट अशयिषाताम् अशयिषत इत्यादि ||

१२३६ वक्त्यसूख्यातेः |४।३|१२|

वक्त्यादेः कर्तरि लुङि अङ् भवति ||

१२३७ **श्वयत्यस्वचपतोऽङ्यथगुम्पम्** ||२/७/

श्वयतेरङि अद्भवति असस्थक् वच उम् पतः पम् ॥ अकमा इतः । अवोचत् अबोचसाम् अवोचन् इत्यादि || अवोचत अवोचेताम् अवोचन्त इत्यादि ||

१२३८ सावारैचः |४/२/६६ |

धातोरकः अतङानपरे सौ परतः आरैचो भवन्ति ॥ शेषं प्राग्वत् । अहौषीत् अहौष्टाम् अहौषुरित्यादि ॥ अहास्त अहासाताम् अहासत इत्यादि । धुपेति सेः लुक् । अधात् अधाताम् अधुः । अधाः अधातम् अधात । अधाम् अधाव अधाम ||

१२३९ घुस्थोरि च |४| १ | १६८ |

घुस्थोरात इद् भवति तङि परे सकारादौ सौ परे किद्वञ्च || जल्हस्वादिति सेर्लुक् । अधित अधिषाताम् अधिषत । अधिथाः अधिषाथाम् अधिध्वम् । अधिषि अधिष्वहि अधिष्महि ॥ अदेवीत् अदेविष्टाम् अदेविषुः इत्यादि ॥ रथादीति वेट् । असविष्ट असविषाताम् असविषत इत्यादि ॥ असोष्ट | अनात्सीत् अनाद्धाम् अनात्सुरित्यादि || अनद्ध अनत्साताम् अनत्सत इत्यादि ॥

१२४० धुञ्सुस्तुभ्य इट् | ४|२|७१ |

धूञादेरिड् भवति **सेरतङाने** परे || असावीत असाविष्टाम् असाविषुरित्यादि || आशिष्ट **आशिषाताम् आशिषत** इत्यादि ॥ इडभावे व्रश्चेति शस्य षः षढः कस्सि षत्वं ष्टुत्वं च । आष्ट आक्षाताम् आक्षत | आष्ठाः आक्षाथाम् आढ्वम् | आक्षि आक्ष्वहि आक्ष्महि || अचैषीत् अचैष्टाम् अचैषुरित्यादि । अचेष्ट || अक्रैषीत् अक्रैष्टां । हल्भ्यामित्यादिनेड्विकल्पः ॥

१२४१ ऋद्वृव्र्वालतङ्से ||४ |२| १३७ |

ऋदन्ताद्वृञ्भ्यां व परस्येट ईड्वा भवति न लिङि लिटि अतङ्परे च सौ परतः ॥ अवरीष्ट अवरीषाताम् अवरीषत इत्यादि || अवरिष्ट अवरिषाताम् अवरिषत इत्यादि || अवृत । ग्रह इति इट ईट् न क्षणित्यारैजभावः । अग्रहीत अग्रहीष्टाम् अग्रहीषुरित्यादि || अग्रहीष्ट अग्रहीषाताम् अग्रहीषत इत्यादि || अतौत्सीत् अतौत्ताम् अतौत्सुरित्यादि || अमृत अमृषाताम् अमृषत इत्यादि || ऌदित्त्वादङ्यङः । अमुचत् अमुचताम् अमुचन् इत्यादि || अमुक्त अमुक्षाताम् अमुक्षत इत्यादि ||

१२४२ वोर्णुञ्हलादेर्ल्लघोरिटि |४| २|६९ |

ऊर्णुञः हलादेर्हलन्तस्य च धातोर्ल्लघोरतः अतङाने इडादौ सौ परे आरैचो वा भवन्ति ॥ अतानीत् अतानिष्टाम् अतानिषुः इत्यादि || अतनीत् अतनिष्टाम् अतनिषुरित्यादि ।

१२४३ तन्भ्यस्थास्ते | ४ | २|७५ |

तनामिभ्यः सेः लुग्वा भवति थास्तयोः परतः ॥ श्लुचि स्थानिवद्भावाभावात् नेट् । ङित्वात् हन्मन्यमिति नलुक् च । अतत अतनिष्ट अतनिषाताम् अतनिषत । अतथाः अतनिष्ठाः इत्यादि ॥ एवम् अमत अमनिष्ट अमनिषाताम् अमनिषत । अमथाः अमनिष्ठाः इत्यादि || अकार्षीत् अकार्ष्टाम् अकार्षुरित्यादि ॥ अकृत अकृषाताम् अकृषत इत्यादि ।

१२४४ ऋदितोऽतङि | ४|३|१०|

ऋदितो धातोः कर्तर्यतङि लुङि मध्ये अङ्वा भवति ॥ पक्षे सिः ऐच् । अरुधत् अरुधताम् अरुधन् इत्यादि || अरौत्सीत् अरुद्ध । अयुजत् अयौक्षीत् अयुक्त ||

१२४५ कंश्रिद्रुस्रुणेर्ङः कर्तरि | ४ | ३ |७ |

कमादेर्ण्यन्ताच्च कर्तरि लुङि ङो भवति ॥ ङ इत् ॥

१२४६ ङेऽशास्वग्नाश्यृदितः | ४|१|२११|

धातोरुपान्त्यस्याचो ङपरे णौ परे इस्वो भवति न शासेरग्नाशिनः ऋदितश्च ॥ द्विः ॥

१२४७ आद्येकाच् |४|१|४४ |

अनेकाचो धातोर्लिटि ङे च तदादिरेकाच् द्विर्भवति ॥

१२४८ लघोर्दीर्घोऽनजादेः | ४|१|१०१ |

अनजादेर्धातोर्भावे पूर्वस्य लघोर्लघौ धात्वक्षरे परे ङपरेऽनग्लुचि णौ च परतो दीर्घो भवति ॥ णिलुक् अचूचुरत् ॥

१२४९ सन्वल्लघौ ङेऽनग्लुचि |४|१|१०० |

द्विर्भावे पूर्वस्य लघौ परे सनीव कार्यं भवति ङपरेऽनग्लुचि णौ परतः ॥

१२५० सन्यतः |४। १ | ९६ ।

द्विर्भावे पूर्वस्यात इद्भवति सनि परे । अन्तरङ्गत्वात्प्रागेव छस्य द्वित्वं ॥

१२५१ खरश्चर् ||४|१|७९ |

द्विर्भावे पूर्वस्य खरश्चर्भवति ॥ शेषं प्राग्वत् । अचिच्छदत | अललक्षत् अललक्षत | परस्य गुरुत्वान्न सन्वद्भावः अयूयुजत् अयौक्षीत् ॥

१९५२ ततः |४|१|४८|

अजादेरनेकाचो द्विर्भावप्राप्तौ आदेरचः परः एकाच् द्विर्भवति ॥

१२५३ न बन्द्रा वलि |४|१|४९ |

आदेरचः परे बनदरा बलि न द्विर्भवन्ति ॥ आच्चिर्चत् आर्चिष्ट । अवीवरत् । अवारीत् । अवृत । अवरीष्ट । अवरिष्ट । एवमन्येऽपि धातवो नेतव्याः ||

१२५४ परिदेवनानद्यतने लुट् | ४ | ३ |२८३ |

परिदेवने अनद्यतने च भविष्यत्यर्थे धातोर्लट् भवति ॥ उटावितौ ॥

१२५५ तास्यौ लुल्रोः | ४ | ३ | १ |

धातोर्लुटि तास् भवति लृङ्लृटोः स्यः ॥ इट् लस्तिवादि ॥

१२५६ झेः | १/४/९७|

लुटस्तिपो डा भवति तसौ रौ झे रस् । ङ इत् अन्त्याजादिलुक् ॥

१२५७ तासस्त्योः स्नि|४| २|७९ |

तास्प्रत्ययस्य अस्तेश्च सस्य सरयोर्लुग् भवति ॥ एङ्वौ । भविता भवितारौ भवितारः । भवितासि भवितास्थः भवितास्थ । भवितास्मि भवितास्वः भवितास्मः । तङि।

१२५८ लोराझाड्डारौरस् | १|४|९६ |

लुटस्तातांझानां यथासख्यं डारौरसो भवन्ति ॥ ड इत् एत्वादि ॥

१२५९ एति हः |४| २|८०|

तासस्त्योः सस्य एति हो भवति || शेषं प्राग्वत् । एधिता एधितारौ एधितारः । एधितासे एधितासाथे एधितादध्वे एधिताध्वे । एधिताहे एधितास्वहे एषितास्महे ॥ पक्ता । अत्ता । शयिता । वक्ता । होता । हाता । धाता । देविता । सविता । सोता ।

नद्धा । अशिता । अष्टा । चेता। क्रेता । वरिता वरीता । ग्रहीता । तोत्ता । मर्त्ता । मोक्ता । तनिता । मनिता । कर्त्ता । रोद्धा । भोक्ता । योक्ता । चोरयिता । छदायिता । लक्षयिता । योजयिता । योक्ता । अर्च्चयिता । अर्चिता । वारयिता । वरीता । वरिता । एवमन्येऽपि धातवो नेतव्याः ||

१२६० लेङ्निमित्तेऽवृत्तौ भूते च लृङ् | ४|४|१०८ ।

सति लेङ्निमित्ते क्रियातिपत्तिमति भूते भविष्यति चार्थे धातोर्लृङ् भवति || ऋङावितौ मध्ये स्यः इडादिः प्राग्वल्लस्तिबादयः लुगादि च । अभविष्यत् अभविष्याताम् अभविष्यन् । अभविष्यः अभविष्यतम् अभविष्यत । अभविष्यम् अभविष्याव अभविष्याम || ऐषिप्यत ऐधिप्येताम् ऐधिष्यन्त इत्यादि । अपक्ष्यत् अपक्ष्यत । आत्स्यत् अशयिष्यत । अवक्ष्यत् अवक्ष्यत अहोप्यत् अहोष्यत । अधास्यत् अधास्यत । अदेविष्यत् असविष्यत असोष्यत । अनत्स्यत् अनत्स्यत । असोष्यत् । अशिष्यत आक्ष्यत । अचेष्यत् अचेष्यत । अक्रेष्यत् । अवरिष्यत अवरीष्यत । अग्रहिष्यत् अग्रहीष्यत । अतोत्स्यत् ॥

१२६१ ऋद्घ्नः स्ये | ४|२| १६६ |

ऋदन्तात् हन्तेश्च स्यप्रत्यये इड् भवति || अमरिष्यत् । अमोक्ष्यत् अमोक्ष्यत । अतनिष्यत् अतनिष्यत । अमनिष्यत । अकरिष्यत् अकरिष्यत । अरोत्स्यत् । अभोक्ष्यत । अयोक्ष्यत् ' अयोक्ष्यत । अचोरयिष्यत् । अछादयिष्यत । अलक्षयिष्यत् अलक्षयिष्यत । अयोजयिष्यत् । अयोक्ष्यत् । आर्च्चयिष्यत् आर्चिष्यत । अवारयिष्यत् अवरिष्यत् अवरीष्यत् । अवरिष्यत अवरीप्यत । एवमन्येऽपि धातवो नेतव्याः ॥ गम्यादि वर्त्यतीत्यधिकृत्य ॥

१२६२ लृट् |४|३|२८२ ।

भविष्यत्यर्थे धातोर्लट् प्रत्ययो भवति ऋटावितौ । मध्ये स्यः । इडादि सर्वं पूर्ववत् । भविष्यति भविष्यतः भविष्य- न्तीत्यादि || एधिष्यते एधिष्येते एधिष्यन्ते इत्यादि । पक्ष्यति पक्ष्यते । अत्स्यति । शयिष्यते । वक्ष्यति वक्ष्यते । हाष्यति हास्यते । धास्यति धास्यते । देविष्यति । सविष्यते । सोप्यते । नत्स्यति नत्स्यते । सोष्यति । अशिध्यते । अक्ष्यते । चेष्यति । चेष्यते । क्रेष्यति । वरिष्यते वरीष्यते । महीष्यति ग्रहीष्यते । तोत्स्यति । मरिष्यति । मोक्ष्यति मोक्ष्यते । तनिष्यति । मनिष्यते । करिष्यति करिष्यते । रोत्स्यति । भोक्ष्यते । योक्ष्यति योक्ष्यते । चोरयिष्यति । छादयिष्यते । लक्षयिष्यति लक्षयिष्यते | योजयिष्यति योक्ष्यति । अर्चयिष्यति अर्चिष्यते । वारयिष्यति । वरिष्यति वरीष्यति । एवमन्येऽपि धातवो नेतव्याः ॥ इति कर्त्तरि लिङादिप्रकरणम् ||

१२६३ हन्दृशिग्रहज्भ्यः सितास्स्यसटां ञिड्वा | ४ | ३ | १८|

हनादेरजन्ताच्च परेषां सितामस्यटां कर्मभावयोर्ञिड्वा भवति ॥ ञटावितौ पक्षे इट् । शेषं प्राग्वत् । भाविषीष्ट भविषष्टि देवदत्तेन देवदत्तजिनदत्ताभ्यां देवदत्तजिनदत्तयज्ञदत्तैर्वा । कर्मणि अनुभाविषीष्ट अनुभाविषीयास्ताम् अनुभाविषीरन् । अनुभविषीष्ट अनुभविषीयास्ताम् अनुभविषीरन् । इत्यादि । एधिषीष्ट । पक्षीष्ट । अत्सीष्ट । शायिषीष्ट । शयिषीष्ट । वक्षीष्ट । हाविषीष्ट । होषीष्ट ॥

१२६४ आतो यम् | ४|१ | २३७ |

आदन्तस्य धातोर्ञ्णिति कृति ञौ च यम् भवति || अमावितौ । हायिषीष्ट । हासीष्ट । धायिषीष्ट । धासीष्ट । देविषीष्ट । साविषीष्ट । सविषीष्ट । सोषीष्ट । नत्सीष्ट । साविषीष्ट अशिषीष्ट । अक्षीष्ट । चायिषीष्ट चेषीष्ट । कायिषीष्ट क्रेषीष्ट । वारिषीष्ट वरिषीष्ट वृषीष्ट । ग्राहिषीष्ट ग्रहीषीष्ट । तुत्सीष्ट । मारिषीष्ठ । म्रषीष्ट । मुक्षीष्ट । तनिषीष्ट । मनिषीष्ट । कारिषीष्ट कृषीष्ट । रुत्सीष्ट । भुक्षीष्ट । युक्षीष्ट । चोरिषीष्ट चोरयिषीष्ट । छादिषीष्ट छादयिषीष्ट । लक्षिषीष्ट लक्ष - यिषीष्ट । योजिषीष्ट योजयिषीष्ट । युक्षीष्ट । अर्चिषीष्ट अर्श्वयिषीष्ट । वारिषीष्ट वारयिषीष्ट वृवीष्ट । एवमन्येऽपि धातवो नेयाः ॥

लिट् । भावे बभूवे तेन ताभ्यां तैर्वा । कर्मणि अनुबभूवे अनुबभूवाते अनुबभूविरे इत्यादि । एधाञ्चक्रे । पेचे । आदे । जक्षे । शिश्ये । ऊचे । जुहवाञ्चके । जुहुवे । जहे । दधे । दिदिवे । सुषुवे | नेहे । आनशे । चिक्ये । चिच्ये । चिक्रिये । वव्रे । जगृहे । तुतुदे । मम्रे । मुमुचे । तेने । मेने । चक्रे । रुरुधे । बुभुजे । युयुजे । चोरयांचक्रे । छादयांचक्रे । लक्षयांचक्रे । योजयांचक्रे युयुजे । अर्चयाञ्चक्रे आन | वारयाञ्चक्रे व । एवमन्येऽपि धातवो नेयाः || लुङि ॥

१२६५ कर्मभावे |४|३|१७|

कर्मभावयोर्धातोर्ञिर्भवति लुङि ते परे ॥ ञ इत् ॥

१२६६ : ञेः|४| २|३८|

ञे परस्य लिबर्जितलादेशस्य श्लुग्भवति ॥ एङ्वातः । अभावि तेन त्वया मया । कर्मणि अन्वभावि । ञिटि अन्वभाविषाताम् अन्वभाविषत । इटि अन्वभविषाताम् । ऐधि । अपाचि अपक्षाताम् । अघासि ||

१२६७ तस्सि ल्यश्लि |४| २|८१|

धातोस्सस्य तो भवति शिल्लादेशवर्जिते लिङि लिटि च सादौ प्रत्यये परे ॥ इति सस्य तः । अघत्साताम् । अशायि । अवाचि अवक्षाताम् । अहावि अहाविषाताम् अहोषाताम् । अहामि अहायिषाताम् अहासाताम् । अधायि अधायिषाताम् अधिषाताम् | अदेवि । असावि असाविषाताम् असविषाताम् असोषाताम् । अनाहि अनत्साताम् । आशि आशिषाताम् आक्षाताम् । अचायि अच्चायि- षाताम् अचेषाताम् | अक्रायि अक्रायिषाताम् अक्रेषाताम् । अवारि अवारिषाताम् अवरिषाताम् अवरीषाताम् अवृषाताम् । अग्राहि अप्राहिषाताम् अग्रहीषाताम् । अतोदि अतुत्साताम् । अमारि । अमोचि अमुक्षाताम् । अतानि अतनिषाताम् । अमानि अमनिषाताम् | अकारि अकारिषाताम् अकृषाताम् । अरोधि अरुत्सताम् । अभोज अभुक्षाताम् । अयोजि अयुक्षाताम् । अचोरि अचोरिषाताम् अचोरयिषाताम् । अच्छादि अच्छा- दिषाताम् अच्छादयिषाताम् | अलक्षि अलक्षिषाताम् अलक्षयिषाताम् । अयोजि अयोजिषाताम् अयोजयिषाताम् अयुक्षाताम् | आर्च्चि आर्च्चिषाताम् आर्च्चियिषाताम् । अवारि अवारिषाताम् अवारयिषाताम् अवरीषाताम् अनुषाताम् । एवमन्येऽपि योज्याः ||

लुटि || भावे । भाविता भविता तेन । कर्मणि अनुभाविता अनुभ विता । एषिता । पक्ता । नन्दिता । अत्ता | शायिता । शयिता । वक्ता । हाविता होता । हाथिता हाता । धायिता धाता । देविता । साबिता सविता सोता । नद्वा । अशिता अष्टा । चायिता चेता । क्रायिता क्रेता । वारिता वरिता वरीता । प्राहिता महीता । तोता । मारिता मर्चा । मोक्ता । तनिता । मनिता । कारिता

कर्ता । रोद्धा । भोक्ता । योक्ता । चोरिता चोरयिता । च्छादिता च्छादयिता । लक्षिता लक्षयिता । योजिता योजयिता योक्ता । अर्चिता अर्थयिता । वारिता वारयिता वरिता वरीता । एवमन्येऽपि साध्याः ॥

लुङि । स्ये । ञिटि । भावे अभाविष्यत तेन । इटि । अभविष्यत तेन । कर्मणि अन्वभाविष्यत अन्वभविष्यत । ऐधिष्यत । अपक्ष्यत । आत्स्यत अशायिष्यत अशयिष्यत । अवक्ष्यत । अहाविष्यत अहोष्यत । अहायिष्यत अहास्यत । अधायिष्यत अधास्यत । अदेविष्यत । असाविष्यत असविष्यत असोप्यत । अनत्स्यत । असाविप्यत असोष्यत । आशिष्यत आक्ष्यत । अचायिष्यत अचेष्यत । अक्रायिप्यत अक्रेप्यत । अवारिप्यत अवरिष्यत अवरीप्यत । अमाहिय्यत अग्रहीष्यत । अतोत्स्यत । अमारिष्यत अमरिष्यत । अमोक्ष्यत । अतनिष्यत । अमनिष्यत । अकारिष्यत अकरिष्यत । अरोत्स्यत । अभोक्ष्यत । अयोक्ष्यत । अचोरिष्यत अचोरयिष्यत । अच्छादिष्यत अच्छादयिष्यत । अलक्षिप्यत अलक्षयिष्यत । अयोजिप्यत अयोजयिष्यत अयोक्ष्यत । आर्च्चिर्षयत आर्च्चियिष्यत । अवारिष्यत अवारयिष्यत अवरिष्यत अवरीष्यत । एवमन्येऽपि नेयाः ॥

लृटि । अडागमं ङित्कार्यं च वर्जयित्वा शेषं लुङ्वत् । भावे । भाविष्यते भविष्यते तेन । कर्मणि अनुभाविष्यते अनुभविष्यते । एधिष्यते । पक्ष्यते । नन्दिप्यते । अत्स्यते । शायिष्यते शयिष्यते । वक्ष्यते । हाविष्यते होष्यते । हायिष्यते हास्यते । दायिष्यते दास्यते । देविष्यते । साविष्यते सविष्यते सोष्यते । नत्स्यते । साविष्यते सोष्यते । अशिष्यते अक्ष्यते । चायिष्यते चेष्यते । क्रायिष्यते क्रेष्यते । वारिष्यते वरिष्यते वरीष्यते । ग्राहिष्यते ग्रहीष्यते । तोत्स्यते । मारिष्यते मरिष्यते । मोक्ष्यते । तनिष्यते । मनिष्यते । कारिष्यते करिष्यते । रोत्स्यते । भोक्ष्यते । योक्ष्यते । चोरिष्यते चोरयिष्यते । च्छादिष्यते च्छादयिष्यते । लक्षिष्यते लक्षयिष्यते । योजिष्यते योजयिष्यते योक्ष्यते । अर्चिष्यते अर्चयिप्यते । वारिष्यते वारयिष्यते वरीष्यते वरिष्यते । एवमन्येऽपि धातवो नेतव्याः ॥ एवं कर्मकर्त्तर्यपि लिङादिपञ्चके नेयं ॥ लुङि तु ॥

१२६८ ञ्यज्दुहः | ४ | ३ |४०|

अजन्ताद्दुहश्च धातोः कर्मकर्त्तरि ञिर्वा न भवति ॥ पक्षे सिर्ञिट् च वा । शेषं प्राग्वत् । अन्वभावि अन्वभाविष्ट अन्वभविष्ट कम्बलस्स्वयमेव । हलन्तान्नित्य एव ञिः । अपाचि भक्तं स्वयमेव । एवं सर्वत्र योज्यः ॥

१२६९ रुधः |४|३|४१ |

रुधः कर्मकर्तरि ञिर्न भवति ॥ सिलुगादि । अरुद्ध गौः स्वयमेव ॥

॥इति कर्मभावकर्मकर्तृषु लिङादिप्रकरणम् ॥

अथोत्तरप्रकृतेर्लकाराः प्रदर्श्यन्ते । भृशं भवति पुनःपुनर्वा भवतीति विगृह्य ||

१२७० अट्याद्येकाजूहलादिभ्योऽरुचिशुभिभ्यां भृशा- भीक्ष्णे यद् | ४|१|१०|

एकान्हलादेरट्यादेश्च धातोर्भृशाभीक्ष्णयोर्यङ् प्रत्ययो भवति न रुचिशुभिभ्याम् ॥ ङ इत् ॥

१२७१ सन्यङश्च |४|१ |४५ |

सनन्तस्य यङन्तस्य च आद्यैकाच् द्विर्भवति ॥ भूय् इत्यस्य द्विः । यलुक् । आण्जशिति ऊत उत् । भस्य बः ॥

१२७२ ऐङमिदाहाकोः | ४|१।८६ |

यङन्तस्य द्विर्भावे पूर्वस्याचः आदेङ् चासन्नो भवति न मिदादन्तहाकोः ॥ ततः पूर्ववल्लडादयः । ङित्त्वात्तङ् | शप्येद् इति लुक् । बोभूयते । अबोभूयत । बोभूयतां । बोभूयेत | भावादौ यकि ॥

१२७३ अतः।४।२।१०० ।

अदन्तस्य धातोर्ल्यश्लि प्रत्यये लुग्भवति ॥ इत्यतो लुक् बोभूय्यते तेन अनुबोभूय्यते अबोभूय्यत अन्नबोभूय्यत बोभूय्यताम् अनुबोभूय्यतां बोभूय्येत अनुबोभूय्येत । लिङि कर्त्तरि बोभूयिषीष्ट । भावे बोभूयिषीष्ट । कर्मणि अनुबोभूयिषीष्ट । लिट्याम् बोभूयांचक्रे बोभूयाम्बभूव बोभूयामास । भावे बोभूयाञ्चक्रे बोभूयाम्बभूवे । कर्मणि अनुबोभूयांचक्रे । लुङि अबोभूयिष्ट । भावे अबोभूमि तेन । कर्मणि अन्वबोभूयि । लुटि बोभूयिता । भावे बोभूयिता देवदत्तेन । कर्मणि अनुबोभूयिता । लुङि अबोभूयिप्यत । भावे अबोभूयिष्यत । कर्मणि अन्वबोभूयिष्यत ॥ लटि बोभूयिष्यते । भावे बोभूयिष्यते । कर्मणि अनुबोभूयिष्यते । एवं पापच्यते । यकि अत इति लुचि ॥

१२७४ हलो यः | ४|२|९८ |

इलन्ताद्धातोर्यस्य ल्यश्लि प्रत्यये लुग् भवति || पापच्यते अपापच्यत पापच्यतां पापच्येत । पापचिषीष्ट । पापचांचक्रे । अपापचिष्ट । कर्मणि । अपापाचे । पापचिता । अपापचिप्यत । पापचिप्यते । नानन्द्यते । व्यय् शाशय्यते । वावच्यते ॥ दीर्घः ॥

१२७५ यङोऽकवतेः |४|१|८५ |

यङन्तस्य द्विर्भावे पूर्वस्य कुहयोश्चुर्भवति न **कवतेः** ॥ जोहूयते ॥

१२७६ गॄलुप्सद्दहजञ्जभचर्दशगत्यर्थाभ्यां गर्ह्यकुटिलयोः ||४|१|११|

ग्रादिभ्यो गर्ह्यर्थे यङ् भवति गत्यर्थेभ्यः कुटिले || कुटिलं जिहीते जाहायते । ई हल्यप्ये इतीत्वे एङ् देधीयते । देदीव्यते । सोषूयते । नानह्यते । सोषूयते । अट्यादित्वात् यङ् ||

१२७७ ततः |४|१|४८ |

सन्यङन्तस्य लिड्ङे पूर्वस्य चानेकाचो धातोरजादेरादेरचः परः एकाच द्विर्भवति ॥ इति श्य इत्यस्य द्विर्भावः यलुगादि अशाश्यते । चेचीयते । चेक्रीयते । यङलेङिति री वेत्रीयते । वशीति यङ इक् ॥

१२७८ रीमृत्वाताम् ||४|१।९३ |

ऋकारवतो धातोर्यङन्तस्य द्विर्भावे पूर्वस्य रीम् भवति ॥ म इत् । जरगृह्यते । तोतुद्यते । मेम्रीयते । मोमुच्यते ॥

१२७९ अतोऽनुनासिकस्य मम् |४|१|८८ |

अतः परो योऽनुनासिकस्तदन्तस्य यङन्तस्य द्विर्भावे पूर्वस्य मम् भवति || **अमावितौ** । तन्तन्यते । मंमन्यते । चक्रीयते । रोरुध्यते । बोभुज्यते । योजुज्यते । अट्यादित्वाद्यङि णिलुगादि । सोसूच्यते । एवं सोसूत्र्यते । मोमूत्र्यते । वृञो णिजभावपक्षे यङ् वेत्रीयते । प्राग्वत् सर्वं नेतव्यं ॥

श्लुग्बहुलम् ||४|१|१२|

यङः श्लुग्बहुलं भवति ॥ स्थानि**वद्भावेन** द्विर्भवति । लडादि । चर्करीतञ्चेत्यदादित्वात् शपः श्लुक् । ङिञ्ञीदित इति वचनात् ॥

तिपा शपाऽनुबन्धेन निर्दिष्टं यद्गणेन च ।
यच्चैकाज्ग्रहणं किंचित् पञ्चैतानि न युङ्श्लुचि ॥

इति वचनाच्च ङानुबन्धाश्रितस्तङ् न भवति । तिबादयः । पिति ॥

१२८१ यङ्तुरुस्तोर्बहुलम् ।४।२।२६।

यङन्तात्तुरुस्तुभ्यश्च परस्याक्ङितो हलः अलेर्ल ईट् बहुलं भवति || एङ्वौ । पक्षे एङ् । द्व्युक्तिजक्षेति झोऽत् । उव् । बोभोति बोभवीति बोभूतः बोभुवति । बोभोषि । बोभवीषि बोभूथः बोभूथ | बोभोमि बोभवीमि बोभूवः बोभूमः ॥ लङ् अबोभोत् अबोभवीत् अबोभूतां । झेर्जुसि एङवौ अवोभवुः । अबोभोः अबोभवीः अबोभूतम् अबोभूत। अबोभवम् अबोभूव अबोभूम | लेटि हितातोरपित्त्वादेङीटौ न भवतः । बोभोतु बोभवीतु बोभूताद्वा बोभूतां बोभुवतु । बोभूहि बोभूताद्वा बोभूतं बोभूत । बोभवानि बोभवाव बोभवाम || लेङि बोभूयात् बोभूयातां बोभूयुरित्यादि । भावकर्मणोः बोभूयते अनुबोभूयते इत्यादि । लेङि बोभूयात् बोभूयास्तां बोभूयासुः । लिटि नेत्यामः परात्कृञो लस्तङ् न भवति बोभवाञ्चकार । लुङि सेरिटि स्यस्तस्सोऽल ईट्। ईटीट इति सेलुक् । सावारैचः आत् झेर्जुस् । अबोभावीत् अबोभाविष्टाम् अबोभाविषुः । लुटि बोभविता । लुङि अबोभविष्यत् । लटि बोभविष्यति । कर्मभावे ञिडादि च । बोभाविषीष्ट अनुबोभाविषीष्ट अनुबोभविषीष्ट इत्यादि । पापचीति पापक्ति । जोहवीति जोहोति ॥

१२८२ द्व्युक्तर्नाचि ल्यलौ| ४|१|१९ |

द्विरुक्तस्य हलन्तस्य धातोरिकः अजादौ लिवर्जितलादेशे परे एङरौ न भवतः ॥ इडभावे एङि वलि वलुक् । देदिवीति देदेति । सोषवीति सोषोति सोषुतः । नानहीति नानद्धि । चेक्रयीति चेक्रेति ॥

१२८३ रम्रिम् च श्लुचि |४|१|९३ |

यङः श्लुचि ऋत्वतो धातोर्द्विर्भावे पूर्वस्य रम्रिम्रिमो भवन्ति ॥ अमावितौ । **वर्वरीति** । वरिवरी**ति । वरीवरीति वर्वर्ति** । **वरिवर्ति वरीवर्ति ।** जर्गृहीति जरिगृहीति जरीगृहीति । अनीटि । ह इति ढः । अध इति तस्य धः । ष्टुत्वं । ढे ढलुक् जर्गर्ढि जरिगर्ढि जरीगर्ढि । तोतोत्ति तोतुदीति । मर्मर्ति मरिमर्ति मरीमति मर्मरीति मरिमरीति मरीमरीति । तन्तनीति तन्तन्ति । तिबादिग्रहणनिर्दिष्टेषु यङ्श्लुचि न भवन्तीति वचनात् हन्मन्यमिति नलुग् न भवति।

१२८४ क्किजलि कित्यनुनासिके |१| ४ | १३६।

कौ जलि च क्ङिति प्रत्यये परे योऽनुनासिकस्ततः पूर्वस्य धातोरचो दीर्घो भवति ॥ तन्तान्तः तन्तनति । मम्मनीति मम्मन्ति । चर्कर्ति चरिकर्ति चरीकर्ति चर्करीति चरिकरीति चरीकरीति । रोरोद्धि रोरुधीति । बोभोक्ति बोभुजीति । योयोक्ति योयुजीति । एवमन्येऽपि धातवो नेतव्याः ||

|| इति यङ्प्रकरणम् ||

भवति कश्चित्तमन्यः प्रयु । इति विगृह्य ||

१२८५ प्रयुज्याप्याणिञ्वा | ४|१|१५|

प्रयुज्याप्यार्थाद्धातोः प्रयुज्यर्थे णिञ्वा भवति ॥ णञावितौ । एङ्वातः भावीत्यतो लडादयः । भावयति भावयतः भावयन्ति इत्यादि ||

१२८६ धेट्पाद्मायमायस्परिमुहरुचिनृतिवद्वस्यचल्यद्यर्थेङ्प्रदुस्नु बुधयुधनशजनः फलेशे पदाहते तु वा | १/४/६५ |

धाडादिभ्यो वस्यन्तेभ्यः चल्यद्यत्र्यादिवर्जितेभ्यश्च धातुभ्यो णिञो लः फलेशे कर्तरि तङो भवन्ति पदान्तरात्फलेशत्वे ज्ञाते तु वा ॥ भावयते । कर्मादौ यकि णिलुक् भाव्यते । एधयति एधयते । पाचयति । आदयति । शाययति । वाचयति । हावयति ॥

१२८७ ह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यत्र्यातां पक् |४|१|२०१ |

ह्रियादेरादन्तस्य च णौ पक् भवति || अकावितौ किदन्तः । हापयति दापयति । देवयति । सावयति । नाहयति । आशयति ॥

१२८८ चिस्फुरोर्वा | ४|१|१९३ |

चिस्फुरोरेचः णौ आद्वा भवति || पक् । चापयति । चाययति ॥

१२८९ **क्रीङ्जेः** |४|१|१८९ |

क्रीङ्जीनां णौ आद्भवति ॥ पक् । क्रापयति । वारयति । ग्राहयति । तोदयति । मारयति । मोचयति । तानयाते । मानयति । कारयति । रोधयति । भोजयति । योजयति । णिनि गेर्लुक् । चोरयति । छादयति । लक्षयति । योजयति । अर्च्चयति । वारयति । एवमन्येऽपि नेयाः ॥

॥ इति णिञ्प्रकरणम् ||

भवितुं कामयते इति विगृह्य ||

१२९० कम्येककर्तृकात्सन्नतत्सनः |४| १ | १६ |

कमिनैककर्तृकाद्धातोरिच्छायां सन् भवति न तत्सन्नन्तात् ॥ न इत् ॥

१२९१ न किदाद्युग्ग्रहगुहः | १|२| १६५ |

किदादिभ्यः उगन्तात् ग्रहगुहाभ्यां च सनि इड् न भवति ||

१२९२ सीकः | ४|१|१६० |

इगन्तस्य सादौ सनि किद्वद् भवति || सन्यङश्चेति द्विः शेषं प्राग्वत् । बुभूषति बुभूषतः बुभूषन्ति इत्यादि । भावादौ यकि अत इति लुक् । बुभूष्यते । तेन अनुबुभूष्यते ॥ तत इति द्विः ॥

१२९३ प्राग्वत् | १|४|४६ |

सनः प्राक् प्रकृतेरिव सनन्ताल्लस्तङ् भवति || एदिधिषते । सन्यत इति इत् । पिपक्षति पिपक्षते । निनन्दिषति । घस्लादेशे । तस्सिल्यश्लीति सस्य तः । जिघत्सति । शिशयिषते । विव- क्षति विवक्षते ॥

१२९४ सनि | ४|१|१३७ |

अजन्तस्य धातोः सनि दीर्घो भवति ॥ जुहूषति । जिहासते ||

१२९५ घुमीमारभलभशक्पत्पदामिस् |४| १|६०।

घुसंज्ञस्य मीञादेश्चाचः सादौ सनि इस् भवति न च द्विः ॥ धित्सति धित्सते ॥

१२९६ भ्रस्जृधदन्भतन्सन्पतिज्ञपिश्रियूर्णुभरस्वृत्रिवृतः सनि |४| २ | १६३ |

भ्रस्जादारवन्तादृदन्ताच्च सनि इड्वा भवति ॥ दिदेविषति । अनिपक्षे ॥

१२९७ हलि | ४|१|१६१|

सनि परे यो हल् तस्मिन् पूर्वस्येकः **किद्वद्** भवतीति नैङ् ||

१२९८ शूच्छवोऽनुनासिके च |४|१|१४१ |

धातोश्छस्य अनुनासिकादौ क्विपि जलि च परे शो भवति वस्य ऊच् ॥ च इत् । यञ् पुनर्द्विर्भावादि । दुद्यूषति । न किदादीति इडभावः ॥

१२९९ न स्विदिस्वदिसह्यणिस्तोः |४|१|७५॥

ण्यन्तस्तौतिवर्जितानां धातूनां स्विद्यादीनां च सनः षे द्विर्भावे पूर्वात्परस्य सस्य षिर्न भवति ॥ सुसूषते । निनत्सति निनत्सते । सुसूषति ॥

१३०० क्राद्यूपूङ्स्म्यञ्जशः |४| २ | १६४ |

कॄ इत्यादेः पञ्चात् ऋ इत्यादिभ्यश्च परस्य सनः इड् नित्यं भवति || अशिशिषते । चिकीषति चिकीषते । चिचीषति चिचीषते । चिक्रीपति । भ्रस्जधेत्यादिना वेट् । तस्य ऋदुर्वेति पुनर्वेट् । विवरिषते विवरीषते । इडभावे सनीति दीर्घः ॥

१३०१ पुवादुर् | ४|१|१७० |

पवर्गाद्वकाराच्च परस्योपान्त्यस्य च ऋत उर्भवति ॥ दीर्घः । ववर्षते न किदितीडभावः ॥

१३०२ रुद्विन्मुषिग्रहिस्वप्प्रच्छां सनि च |४|१|१५९ |

रुदादीनां सनि क्त्वाप्रत्यये च किद्वद् भवति ॥ वशिव्यचीति यत्र इक् हस्य ढः । बशो भष् । दस्य षढः कस्सीति कः द्विर्भावादि । जिघृक्षति जिवृक्षते । तुतुत्सति । सनीति दीर्घे पुवादुर् दीर्घश्च । मुमूर्षति । मुमुक्षते । भ्रस्जृधेति वेट् तितनिषति । अनिट्पक्षे ॥

१३०३ तनो वा |४|१|१३९ |

तनोतेरचः सनि दीर्घो वा भवति ॥ तितांसति तितंसति । मिमनिषते । दीर्घः ||

१३०४ अन्त्योपान्त्यर्त्तामिर् |४| १ | १६९ |

धातोरन्त्यस्योपान्त्यस्य च ऋत इर्भवति || दीर्घादि । चिकीर्षति चिकीर्षते । रुरुत्सति । बुभुक्षते । युयुक्षति युयुक्षते । चुचोरयिषति । चिच्छादयिषते । लिलक्ष- यिषते लिलक्षयिषते । युयोजयिषति युयुक्षति । अर्च्चिचयिषात अि च्चिचिषते । विवारयिषति विवरिषति विवरीषति विवरिषते विवरीषते । वुवूर्षति वुवूर्षते । एतत्सर्वं सर्वत्र लकारेषु यथायोगमुन्नेयम् ॥

अथ यङाद्यन्ताद्धातोर्णिञ् दर्श्यते || बोभूयते कश्चित्तमन्यः प्रयुङ्क्ते इति विगृह्य प्राग्वण्णिञ् । अल्लुक् । शेषं प्राग्वत् । बोभूययति बोभूययते । एवं सर्वधातूनां सर्वलकारेषु रूपं नेयं ॥

यङ्लुगन्ताणिनि । एङादि । बोभावयति बोभावयते एवं सर्वं नेयं ॥ भावयति कश्चित्तमन्यः प्रयुक्ते इति णिञन्ताण्णिञि पूर्वस्य णेर्लुक् शेषं प्राग्वत् । भावयति भावयते इत्यादि सर्वं नेयं । बुभूषति कश्चितमन्यः प्रयुङ्क्ते इति सनन्ताण्णिञि । अलुक् । बुभूषयति बुभूषयते । एवं सर्वे नेयं ॥

बोभूयितुमिच्छतीति यङन्तात्सनिडादि ।

१३०५ द्विरेकेषाम् ||४|१|१५० |

द्विरुक्तो धातुर्द्विर्वा भवति ॥ बुबोभूयिषते बोभूयिषते । इत्यादि सर्व नेयं ॥

यङश्लुगन्तात्सनि । बुबोभविषति बोभविषति इत्यादि ।
भावयितुमिच्छतीति णिञन्तात् सनि णिञ्कार्यात् प्रागेव द्विः ||

१३०६ ओः पुयञ्ज्ये | ४|१|९७|

सनि द्विर्भावे पूर्वस्योवर्णस्य अवर्णपरे पवर्गे यञि जे च परे इद्भवति ॥ बिभावयिषति । अतत्सन इति वचनात् सनन्तात् सन्नास्ति । यङन्तणिञन्तात्सनि । बुबोभूयायिषति । - ते । बोभूययिषति - ते । यङ्श्लुङ्णिञन्तात्सनि बुबोभावयिषति - ते । बोभावयिषति। ते । णिञ्णिञन्तात् सन्नेष्यते णिञन्तादविशेषात् । सनन्तणिञन्तात् सन्नेष्यते आचार्याणां विसंवादात् । इति पञ्चभ्यः सन्नुदाहृतः ॥

पुनरेतदन्तादेव णिञुदाह्रियते ॥ यङन्तसनन्ताण्णिञि । बुबोभूयिषयति। ते । बोभूयिषयति।ते । यङ्लुगन्तसनन्ताण्णिञि । बुवोभविषयति - ते । बोभविषयति - ते । णिञन्तसनन्ताण्णिञि । बिभावयिषयति। ते । यङ्- णिञन्तसनन्ताण्णिञि । बुबोभूयविषयति। ते । बोभूययिषयति। ते । यङ्श्लुगन्तणिञन्तसनन्ताणिञि । बुबोभावयिषयति - ते । बोभावयिपयति - ते । एवमन्येष्वपि नेयम्॥

परमप्रकृतिर्यङ् यङ्श्लुक् णिञ सन् णिञ ततोऽसनस्संश्च ।

तस्माण्णिञिति प्रकृतिः विज्ञेयैकान्नविंशति ॥

कण्डूञ् गात्रविकर्षणे । न इत् ॥

१३०७ धातोः कण्ड्वादेर्यक् |४|१|६|

कण्ड्वादिभ्यो धातुभ्यः स्वार्थे यग् भवति ॥ क इत् प्राग्वल्लडादि । कण्डूयति कण्डूयते । भावादौ कण्डूय्यते । एवं सर्वलकारेषु नेयम् । णिञि कण्डूययति कण्डूयते । सनि ॥

१३०८ यकस्तृतीयः | ४ | १ | ५१ |

यगन्तस्य धातोस्तृतीय एकाच् द्विर्वा भवति ॥ कण्डूयियिषति **कण्डूयियिषते** । चिकण्डूयिषति चिकण्डूयिषते । एवं सर्वत्र योज्यम् || मन्तु रोषे वैमनस्ये च यकि मन्तूयति ॥ वल्गु माधुर्ये च वल्गूयति । असु मानस उपतापे असूयति । महिङ् वृद्धौ पूजायां च ङ इत् महीयते इत्यादि ||

सुबन्तप्रकृतेर्लकाराः प्रदर्श्यन्ते । पुत्र अम् इति स्थिते पुत्रं कामयते आत्मन इति विगृह्य |

१३०९ सुपः कर्तुः काम्यः | ४|१|१७|

कम्याप्यार्थात् सुबन्तात्कर्तुरात्मन एव सम्बन्धिनः कम्यर्थे काम्यः प्रत्ययो वा भवति || अमः श्लुक् धातुसंज्ञायां लडादि । पुत्रकाम्यति । एवं राजकाम्यति मालाकाम्यति इदङ्काम्यति स्वःकाम्यति ॥

१३१० क्यच्चामाव्ययात् |४|१|१८|

सुबन्तात् कम्याप्यार्थात् कर्तुरात्मन एव सम्बन्धिनः कम्यर्थे क्यच् प्रत्ययश्च भवति न मान्तादव्ययान्ताच्च || कचावितौ ॥

१३११ च्वौ चास्यानव्ययस्येः | २|३|४०|

अवर्णस्य क्यचि च्वौ च परे ईद् भवति नाव्ययस्य ॥ पुत्रमिच्छत्यात्मनः पुत्रीयति एवं मालीयति ॥

१३१२ **नङ् क्ये** | **१|१|**६३ |

नान्तं क्ये परे पदं भवति || पदत्वान्नलुक् । राजानमिच्छत्यात्मनः राजीयति एवं शर्म्मीयति । यङ्लेङिति दीर्घः । शिखीयति कवीयति इक्षूयति । यङलेङिति री । पित्रीयति कर्त्रीयति ॥

१३१३ ओदौतोऽवाव्यि|| २।१।३६ |

ओतः अप्रत्यये अव् भवति औत आव् || गव्यति नाव्यति ॥

१३१४ क्यच्यसक्सग्लालसायाम् |२| **३|३७|**

क्यचि परे पूर्वस्यासक् सक् च भवतः लालसायां लाम्पट्ये || अकावितौ । क्षीरस्यति । असक्सात इति प्रतिषेधान्न षिः । दध्यस्यति दधिस्यति ॥

१३१५ वृषाश्वयोर्मैथुने |२| **३|३८|**

वृषाश्वशब्दयोः क्यचि मैथुनलालसायामसक् सक् च भवतः ॥ वृषस्यति गौः । अश्वस्यति वडवा । वाच्यति । स्रज्यति । युष्मद्यति । त्वद्यति । अस्मद्यति । मद्यति । गीर्यति । दीव्यति ।

१३१६ क्षुत्तृड्गर्धेऽशनायोदन्यधनायम् | २|**३**|**३९**|

अशनायादयो यथासङ्ख्यं क्षुदादिष्वर्थेषु क्यजन्ता निपात्यन्ते || अशनायति उदन्यति धनायति **॥**

पुत्रीयितुमिच्छतीति सनि ॥

१३१७ सुपः || ४|**१**|४६ **।**

सुब्धानोः सन्यङन्तस्य लिटि ङे च परे पूर्वस्य एकाच्कोऽवयवो द्विर्वा यथासम्भवं भवति || पुपुत्रीयिषति पुतित्रीयिषति पुत्रीयियिषति पुत्रीयिषिषति ||

१३१८ नाद्यच् |४|**१**|**४७७।**

सुब्धातोरादिरच् न द्विर्भवति ॥ अश्वीयितुमिच्छतीति सनि । अशिश्वीयिषति अश्वीयियिषति अश्वियिषिषति ||

प्रासादे इवाचरतीति विगृह्य ॥

१३१९ गौणादाधाराच्चाचरि |**४**|**१**|**१९**|

आचरेराप्यादाधाराच्च गौणात् सुबन्तादाचर्यर्थे क्यच् भवति न माव्ययात् ॥ शेषं प्राग्वत् । प्रासादीयति कुड्ये । पुत्रमिवाचरतीति पुत्रीयति छात्रम् । अश्व इवाचरतीति **विगृ ॥**

१३२० कर्तुः क्विप् |**४**|**१**|**२०**|

आचरेः कर्तुः गौणात्सुपः आचर्येर्थे क्विप् भवति ॥ स सर्व इत् । अश्वति खरः । एवं काकति गर्द्दभति । क्विजलीति दीर्घः इदमिवाचरति इदामति कीमति । श्येन इवाचरतीति विगृह्य ||

१३२१ प्क्यङ् |४|१|२२|

आचरेः कर्तुर्गौणात्सुपः आचर्यर्थे प्क्यङ् भवति || पकङा इतः । यङलेङिति दीर्घः लस्तङादि । श्येनायते | कुमारीवाचरति कुमारयते । पित्त्वादतद्धितेऽपि पुम्भावः त्वद्यते मद्यते ॥

१३२२ सो वा लुक् च | ४|१|२४ |

सकारान्तस्य प्क्यङि लुग्वा **भवति** ॥ पयायते पयस्यते **॥**

१३२३ अप्सरसः |४/२/२५ |

अप्सरसः प्क्यति नित्यं लुग् भवति || अप्सरायते कन्या ॥

१३२४ भृशादेश्च्वौ स्तः | ४|१| २६ |

भृशादेः कर्तुः च्व्यर्थे प्क्यङ् भवति सतयोश्च लुक् ॥ अभृशो भृशो भवति भृशायते । शीघ्रायते उन्मनायते वेहायते ||

१३२५ निद्रादिडाज्भ्यो धर्म्मिणि क्यप् | ४|१|२७।

निद्रादिभ्यो डाजन्तेभ्यश्च धर्म्मिणि च्व्यर्थे क्यष् भवति || कषावितौ । अत एव कृभ्वस्तिभिरयोगेऽपि डाज्विधिः ॥

१३२६ क्यषो वा | १ | ४ | १७ |

क्यषन्ताल्लस्तङ् वा भवति || अनिद्रो निद्रावान् भवति निद्रायति निद्रायते त्रैविद्यः । करुणायति करुणायते धर्म्मायति धर्मायते ॥

अपटत् पटद्वद् भवतीति विगृह्य । डाचि द्विः । डचावितौ ॥

१६२७ डाच्यादौ | १|१|१३१ ।

द्विर्भावे पूर्वस्य तस्य लुग् भवति डाचि परे || अन्त्याजादिलुक् ततः क्यष् । पटपटायति पटपटायते । एवं गुमुगुमायति गुमुगुमायते इत्यादि । सूत्रं करोतीति विगृह्य ||

१३२८ णिज् बहुलं कृञादिषु |४|१|२८|

सुबन्तात् कृञाद्यर्थेषु बहुलं णिच् भवति ॥ णचावितौ सुपः श्लुक् । त्रन्त्याजादेः इत्यतो लुक् । पूर्ववल्लडादि । सूत्रयति एवं मुण्डयति मिश्रयति व्रतयति । कृतं गृह्णाति कृतयति । पाशं विमोचयति विपाशयति । रूपं दर्शयति रूपयति । लोमान्यनुमार्ष्टि अनुलोमयति । पटुमाचष्टे पटयति । मालां ग्रथ्नाति मालयति । तृणान्युल्लुनाति उत्तृणयति । वस्त्रेण

समाच्छादयति संवस्त्रयति । वीणया उपगायति उपवीणयति । श्लोकैरुपस्तौति उपश्लोकयति । सेनया अभियाति अभिषेणयति स्थासेनीति षिः । वर्म्मणा सन्नति संवर्मयति । वास्या छिनति वासयति । अश्वेनातिक्रामति अत्यश्वयति ॥

१३२९ सत्यार्थवेदस्याः | ४|१| ३१ |

सत्यादेरतो णिचि आद्धवति ॥ पक् । सत्यं करोति सत्यापयति । अर्थमाचष्टे अर्थापयति । वेदमधीते वेदापयति ॥

१३३० निरस्यङ्गेभ्यः कर्म्मणो णिङ् | ४|१|३२|

अङ्गवाचिनः कर्म्मणो निरस्यत्यर्थे णिङ् भवति || णङावितौ । हस्तं निरस्यति हस्तयते । एवं पादयते मूर्धयते ||

१३३१ पुच्छभाण्डादस्समाचौ |४|१|३३|

पुच्छादस्यत्यर्थे णिङ् भवति भाण्डात् समाचिनोत्यर्थे ॥ पुच्छमुदस्यति उत्पुच्छयते । भाण्डं समाचिनोति सम्भाण्डयते ||

१३३२ बाष्पोष्मफेनादुद्वमि |४ | १ | ३६ |

बाप्पादेरुद्रमत्यर्थे क्यङ् भवति || कङावितौ नङ्क्ये इति पदत्वान्नलुक् । बाष्पमुद्वमति बाष्पायते । एवं उष्मायते फेनायते ||

१३३३ सुखादेर्भुजि ||४|१|३७|

सुखादेर्भुज्यर्थे क्यङ् भवति ॥ सुखं भुङ्क्ते सुखायते । एवं दुःखायते क्लेशायते ||

१३३४शब्दादेः कृञि वा |४|१|३८|

शब्दादेः कृञ्यर्थे क्यङ् वा भवति || शब्दं करोति शब्दायते शब्दयति वा । कलहायते कलहयति वा ॥

१३३५ रोमन्थादुच्चर्वणे | ४|१|३९|

रोमन्थादुच्चर्वणे क्यङ् भवति || रोमन्थमुच्चर्वति रोमन्थायते ॥

१२३६ नोवरिवस्तपसः कयच् |४|१|४०|

नमसादिभ्यः कृञ्यर्थे क्यच् भवति ॥ नमस्करोति । नमस्यति । वरिवस्यति । तपस्यति ॥

१३३७ चित्रङो विस्मये | ४|१| १ |

विस्मये वर्तमानात् चित्रशब्दात् क्यच् भवति ॥ ङित्त्वात्तङ् । चित्रं करोति चित्रीयते । एवं सर्वत्र योज्यम् ||

॥ इति सुब्धातुप्रकणम् ||

१३३८ सल्लुड्वत्स्यॅल्लृटो वानितौ |१| ४|७८ |

सति लटो भविष्यति लटश्च अतङ्वत् शतृ वा भवति तवदानश् नेतौ ॥ ऋशावितौ शेषं प्राग्वत् । ततः स्वादयः नमादि । भवन् भवन्तौ भवन्तः इत्यादि । भविष्यन् भविष्यन्तौ भविष्यन्तः इत्यादि ||

१३३९ मगाने | ४|२|४४ |

अदन्तस्य मग् भवति आने परे ॥ अकावितौ । एधमानः एधमानौ एधमानाः । एधिष्यमाणः एधिष्यमाणौ एधिष्यमाणाः इत्यादि । एवं पचन् पचमानः । अदन् । शयानः । ब्रुवन् ब्रुवाणः । जुह्वत् । जिहानः । दधत् दधानः । दीव्यन् । सूयमानः । नाह्यन् नह्यमानः । सुन्वन् । अश्नुवानः । चिन्वन् चिन्वानः । क्रीणन् । वृणानः | गृह्णन् गृह्णानः । तुदन् । म्रियमाणः । मुञ्चन् मुञ्चमानः । तन्वन् । मन्वानः । कुवन् कुर्वाणः रुन्धन् । भुञ्जानः । युञ्जन् युञ्जानः । चोरयन् । छादयमानः । लक्षयन् लक्षयमाणः। योजयम् योजन् । अर्चयन् अर्द्धमानः । वारयन् वरन् वरमाणः || भावकर्मणोः । भूयमानम् | अनुभूयमानः । एध्यमानं । पच्यमान इत्यादि सर्व योज्यम् । बोभूयमानः । बोभुवत् । भावयन् । भावयमानः । बुभूषन् । एदिधिषमाणः । कण्डूयन् । कण्डूयमानः । इत्यादि सर्वत्र योज्यम् ॥

१३४० लिटः क्वसुकानौ | १|४|७९ |

लिटः स्थाने अतङ्वत् क्वसुर्भवति तङ्वत कानः ॥ कोतावितौ शेषं प्राग्वत् । क्वसौ स्रादिनियमात् प्राप्तस्येटः ||

१३४१ क्वस्यैकाज्घसः |४ |२| १६७|

अदन्तादेकाचा घसश्च क्वस इड भवति नान्यस्मात् ॥ इति नियमान्नेट् । ततः स्वादयः नमादि । बभूवान् बभूवांसौ बभूवांसः । शसादौ क्वस उसि उवादेशे लुङ्लिटि भुव इति उत ऊत बभूवुषः । बभूवुषा बभूवद्भ्याम् इत्यादि । एधांचक्राणः । त्रप्फलीत्यत एति द्विरुक्तभावादिद् पेचिवान् इत्यादि । क्वस उसि सर्वत्र वलाद्यभावान्नेट् पेचुषः पेचुषा इत्यादि । पेचानः । जक्षिवान् । आदिवान् । शिश्यानः । ऊचिवान् । ऊचानः । जुहुवान् । जिहानः । दधिवान् । दधानः | दिदिवान् । सुषुवाणः । नेहिवान् । नेहानः । सुषुवान् । आनशानः । चि. चिवान् । चिच्यानः । चिक्रीवान् । वत्राणः । जगृह्वान् । जगृहाणः । तुतुद्वान् । ममृवान् । मुमुच्वान् । मुमुचानः । तेनिवान् । मेनानः । चक्रवान् । चक्राणः । रुरुध्वान् । बुभुजानः । युयुज्वान् । युयुजानः । चोरयांचक्रवान्। च्छादयांचक्राणः । लक्षयांञ्चकृवान् । लक्षयाञ्चक्राणः | योजयाञ्चकृवान् युयुज्वान् । अर्चयाञ्चकृवान् । आनचीः । वारयाश्चक्रवान् । ववृवान् । वत्राणः । बोभूयाञ्चक्राणः । बोभयांचकृवान् । भावयांचकृवान् भावयाञ्चक्राणः । बुभूषाञ्चकृवान् इत्यादि सर्वत्र नेयम् ॥

॥अथ केषांचिद्धातूनां प्रक्रियाविशेष उच्यते ॥

१३४२ गुपौधूब्विच्छिपन्पणेरायः |४|१|१|

गुपादिभ्यो धातुभ्यः आयप्रत्ययो भवति स्वार्थे || पुनर्लडादि || गुपौ रक्षणे । औदित् गोपायति । धूप तप सन्तापे धूपायति । विच्छ गतौ विच्छायति । पनि स्तुतौ । पणि व्यवहारे च । इदित् । पनायति पणायति ॥

१३४३ कसृतेर्णिङीयङ् |४|१|२|

कमेः स्वार्थे णिङ् भवति ऋतेरीयङ् || णाङावितौ णित्वात् । कमुङ् कान्तौ । ऋत घृणागतिस्पर्धेषु । कामयते ऋतीयते ।

१३४४ नित्याश्शपि |४|१|३ |

एते प्रत्ययाः शपि नित्या भवन्ति अन्यत्र विकल्पिताः ॥ गोपाय्यात् गुप्यात् । गोपायाञ्चकार जगोप इत्यादि ॥

१३४५ तपस्तपसि | ४ | ३ | ३६ |

तपेः कर्तरि कर्मवत् कार्यं भवति तपसि कर्मणि ॥ कर्मत्वाद्यगादि । तप्यते तपांसि धीरः करोतीत्यर्थः ||

१३४६ कित्तिज्गुपेर्भिषज्यादिक्षमानिन्द्ये सन् ४| १|४ |

कितेर्भिषज्याविनाशच्छेदनसन्देहेषु सन् भवति तिजेः क्षमायां गुपेर्निन्दायाम् ॥ नकिदिति नेट् शेषं प्राग्वत् । कित निवासे अदित् चिकित्सति । तिजि क्षमानिशामनयोः । इदित् । तितिक्षते । गुपि गोपने जुगुप्सते ॥

१३४७ शान्दान्मान्बधान्निशानार्जवजिज्ञासावैरूप्य ईच्चैः |४|१|५|

शानो निशाने सन् भवति दान आर्जवे मानो जिज्ञासाय बधो वैरूप्ये इत ईच्च ॥ शानी तेजने। ईदित् । शीशांसति शीशांसते । दानी अवखण्डने । ईदित् दीदांसति दीदांसते । मानि पूजायाम् इदित् मीमांसते । बधि बन्धने । इदित् बीभत्सते । कृपौङ् सामर्थ्यै । औङावितौ शप्यर ||

१६४८ कृपोऽकृपीटादिषु |४| २|२६० |

कृपो रस्य लो भवति न कुपीटादिस्थस्य || कल्पते । धेट् पा पाने । पा इत्यतो लडादि ॥

१३४९ पाघ्राध्मास्थाम्मादाण्दृष्ट्यर्त्तिश्रौतिधिन्वुकृण्वु- शदसदः पिबजिघ्रधमतिष्ठमनच्छपश्यर्छश्टधिकृशीयसीदम् | ४|२|५८ |

पादीनां शिति प्रत्यये यथासङ्ख्यं पित्रादयो भवन्ति ॥ शेषं प्राग्वत् पिबति पिबतः पिबन्ति इत्यादि । घ्रा गन्धोपादाने जिघ्रति । ध्मा शब्दामिसंयोगयोः धमति । ष्ठा गतिनिवृत्तै तिष्ठति । म्ना अभ्यासे मनति । दाण् दाणे। ण इत् यच्छति । दृ प्रेक्षणे। ऋदित् पश्यति । ऋ गतौ ऋच्छति । श्रु श्रवणे स्वादित्वात् श्नुः शृणोति । धिषु प्रीणने धिनोति । कृवु हिंसाकरणयोः कृणोति । शद्ऌ शातने ऌदित् शीयते । ङिदिच्छीयेत्यनेन तङ् । षद्ल विशरणगत्यवसादनेषु । ऌदित् । षस्सः । सीदति ॥

१३५० सर्त्तेर्धौ वेगे |४/२/५९ ।

सर्त्तेर्धौ भवति वेगे गम्यमाने ॥ सृ गतौ । धावति ॥

१३५१ यङ्गमिषो शि च्छः |४| २|५७१।

यमादीनां शिति च्छो भवति ॥ यम उपरमे यच्छति । गम्ऌ सृप्ऌ गतौ ऌदित् गच्छति । इषू इच्छायाम् ऊदित् तुदादित्वात् शः इच्छति । चमू अदने ऊदित् आङ्गपूर्वत्वे ॥

१३५२ ष्ठिवूक्लम्वाचमः |४| २|६४ |

एतेषामकः शिति दीव भवति || आचामति । ष्ठिवू निसरने ऊदित् ष्ठीवति । अप्वक्कष्टयाष्ठीव इति निषेधान्न सत्वं । क्लमू ग्लाने ऊदित् क्लामति । क्रमू पादविक्षेपे ऊदित् ॥ **१३५३ क्रमोऽताङाने |४| २/६५ |**

क्रमोऽकः शिति दीर्घो भवति न तङानयोः ॥ क्रामति । अतङान इति किम् ।

प्रत्यक्षबुद्धिः क्रमते न यत्र तलिङ्‌गगम्यं न तदर्थलिङ्‌गम् ॥

वाचो न वा तद्विषयेण योगः का तद्गतिः कष्टमशृण्वतां ते ॥ १ ॥

आक्रममाणश्चन्द्रः । धुर्वै हिंसायाम् । ऐदित् धातोर्व्रीति दीर्घः धूर्वति । अक्षौ व्याप्तौ च । औदित् ॥

१३५४ अक्षः श्नुः |४/३/२६|

अक्षः श्लेले श्नुर्भवति वा ॥ श इत् । णत्वम् | अक्ष्णोति ॥ तक्षू तनूकरणे ॥

१३५५ तक्षस्तनूकृतौ |४/३/२७।

तनूकुतौ तक्षः श्लेले श्नुर्भवति ॥ तक्ष्णोति ॥

१३५६ स्तनस्तुन्भूस्कन्भुस्कुन्भूस्कोः श्ना च ।४|३|२९|

एतेभ्यः श्लेले श्ना च श्नुश्च भवतः ॥ स्तन्भू स्तम्भे ऊदित् हलो न इति नलुक् । स्तभ्नाति स्तभ्नोति । स्तुभ्नाति स्तुभ्नोति । स्कभ्नाति स्कभ्नोति । स्कुभ्नाति स्कुभ्नोति । स्कुनाति स्कुनोति । दन्श दशने ॥

१३५७ दन्शसञ्ज शपि |४|१|२२४ |

अनयोः शपि नस्य लुग् भवति ॥ दशति । षन्ज सङ्‌गे । षस्सः नलुक् । सजति । रन्जी रागे । ईदित् ॥

१३५८ रन्जः | ४|१|२२५ |

रन्जः शपि नस्य लुग् भवति || रजति रजते ॥ गुहौञ् संवरणे । औञावितौ । शप्येङ् ॥

१३५९ गोहोऽचि |४| १ | २१९ |

गुहः ओतः अजादौ प्रत्यये परे ऊद्भवति ॥ गूहति गूहते ||

॥अथ अदादिः । विद ज्ञाने || अदित् ॥

१३३० विदो लटो वा | १|४|१०२ ।

अदादेर्विदो लटस्तिवादीनां नवनां यथासङ्ख्यं णशादयो वा भवन्ति ॥ वेद विदतुः विदुः । वेत्थ विदधुः विद । वेद विद्व विद्म ॥ वेत्ति वित्तः विदन्ति इत्यादि । संपूर्वत्वे संवित्ते संविदाते ||

१३६१ वेत्तेर्वा |४|१|१२|

वेत्तेस्तङो झेरद्वा भवति || संविद्रते संविदते । लङि । सिविदेति झेर्जुस् । सिपि दश्चेति वा रिः । अवेत् अवित्ताम् अविदुः । अवेः अवेत् अवित्तम् अवित्त | नवेदम् अविद्व अविद्म | लेटि ||

१३६२ लेटः कृलेट् | १|४|८७

विदो लेटः किद्वदाम् वा भवति लेडन्तश्च कृञनुप्रयुज्यते ॥ विदांकरोतु | वेत्तु ॥ हन हिंसागत्योः ॥ अदित् । ततो लडादि । अपिति ङित्त्वात् ॥

१३६३ हन्मन्यंरङ्गन्नम्वनतितनादेर्लुग् जलि | ४|१|२६१|

हनादीनां वनतेस्तनादीनां च जलादौ किति ङिति च प्रत्यये लुग् भवति ॥ झोऽन्ते । गंहन्जनित्यतो लुचि हो घः। हन्ति हतः घ्नन्ति । हंसि हथः हथ । हन्मि हन्वः हन्मः ॥ लङि । अहन् अहताम् अघ्नन् । अहन् अहतम् अहत । अहनम् अहन्व अहन्म | लेटि ॥

१२६४ शाध्येविजहि |४|२| ३ ३ ।

एते हौ **निपात्यन्ते** ॥ **हन्तेर्हो** जहि । हन्तु **हताद्वा** हतां घ्नन्तु । जहि हताद्वा हतं हत **। हानानि** हनाव हनाम || लेङि ॥ हन्यात् हन्यातां हन्युरित्यादि । अस भुवि । अपिति नमस्त्योर्लुगित्यतो लुक् । सिपि । तासस्त्योस्त्रीति सलुक् । अस्ति स्तः सन्ति । **असि** स्थः स्थ | अस्मि स्वः स्मः ॥ लङि स्यस्तेस्सोऽल इतीट् । औरैच् । आसीत् आस्ताम् आसन् । आसीः आस्तम् आस्त | आसम् आस्व आस्म || लेटि हावेधि **।** अस्तु स्ताद्वा स्तां सन्तु । एधिस्ताद्वा स्तं स्त । असानि असाव असाम || लेङि । स्यात् स्यातां स्युः । इत्यादि ॥ मृजौ शुद्धौ । औदित् पित्यरि ॥

१३६५ **मृजुः । ४।१।२३२ |**

मृज ऋतोऽत आद्भवति **॥**

१३६६ आर्वाचि |४|१|२३३|

मृज ऋतोऽनादौ प्रत्यये आर् वा भवति ॥ व्रश्चेति षत्वे ष्टुत्वं । मार्ष्टि मृष्टः सृजन्ति मार्जन्ति । मार्क्षि मृष्ठः मृष्ठ । मार्जिम मृज्वः मृज्मः || लङि । लेति पदान्तस्य लुक् । जश्त्वादि || अमार्ट अमृष्टाम् अमृजन् अमार्जन् । अमार्ट् असृष्टम् अमृष्ट | अमार्जम् अमृज्व अमृज्म || लेटि । मार्ष्टु मृष्टाद्वा सृष्टां मृजन्तु मार्जन्तु । मृड्ढि मृष्टाद्वा मृष्टं मृष्ट । मार्जानि मार्जाव मार्जाम | लेङि । मृज्यात् मृज्यातां मृज्युः इत्यादि ॥ वच परिभाषणे । अकित्त्वान्न यञ इक् । वक्ति वक्तः वचन्ति इत्यादि ॥ रुदृ अश्रुविमोचने । ऋदित् ॥

१३६७ वल इद् |४|२|३०|

रुदादेर्जक्षिपर्यन्तात् परस्य वलादेरलेर्ल इड् भवति || रोदिति रुदितः रुदन्तीत्यादि । लङि ॥

१३६८ ईट् चाजक्ष्रुद्भ्यः | ४|२|२९|

रुदादेर्जक्षिपर्यन्तात् परस्य अक्ङितो हलादेरलेर्लः अल्मात्रस्य अडीटौ भवतः ॥ अरोदत् अरोदीद्वा अरुदिताम् अरुदन् । अरोदः अरोदीः अरुदितम् अरुदित | अरोदम अरुदिव अरुदिम || लेट् । रोदितु रुदिताद्वा रुदितां रुदन्तु | रुदिहि रुदिताद्वा रुदितं रुदित | रोदानि रोदाव रोदाम ॥ लेङि । रुद्यात् रुद्यातां रुद्युः इत्यादि || एवं ञिष्वप् शये । ञिदित् । षस्सः । स्वपिति स्वपितः स्वपन्तीत्यादि ॥ अन श्वस प्राणने । अदित् । अनिति श्वसिति ॥ जक्ष भक्षहसनयोः । अदित् झोऽत् । जक्षिति जक्षितः जक्षतीत्यादि ॥ जागृ निद्राक्षये । झोऽत् । जागर्त्ति जागृतः जाग्रति । जागर्षि जागृथः जागृथ । जागर्मि जागृवः जागृमः || लाङ झेर्जुम् । अजक्षत् अजक्षीद्वा अजक्षिताम् अजक्षुः इत्यादि ॥ अजागः अजागृताम् अजागरुः इत्यादि ॥ लेटि | जागर्त्तु जागृताद्वा जागृतां जाग्रतु इत्यादि ॥ लेङि | जागृयात् जागृयातां जागृयुरित्यादि || दरिद्रा दुर्गतौ ॥

१३६९ इद्दरिद्रः || ४|२| ४९ |

दरिद्रातेरातः अपिति यि च हलादौ लिवर्जितलादेशे परे इद्भवति ॥ त इत् झोऽति श्नाज्झेरातः इत्यातो लुक् । दरिद्राति दरिद्रितः दरिद्रति दरिद्रासि दरिद्रिथः दरिद्रिथ । । दरिद्रामि दरिद्रिवः दरिद्रिमः ॥ लेङि । अदरिद्रात् अदरिद्रिताम् अदरिदुरित्यादि ॥ लेटि । दरिद्रातु दरिद्वितात्द्वा दरिद्रतां दरिद्रतु । दरिद्रिहि दरिद्रताद्वा दरिद्रितं दरिद्रित । दरिद्राणि दरिद्राव दरिद्राम || लेडि | दारीद्रयात् दरिद्रियातां दरिद्रियुरित्यादि ॥ चकासृ दीप्तौ । ऋदित् झोऽत् । चकास्ति चकास्तः चकासति । इत्यादि ॥ लङि । अन्तलुचि । अतिपीति निषेधान्न सस्य रिः । जश्त्वचर्त्वे अचकात् अचकाद् अचकास्ताम् अचकासुरित्यादि ॥ लेटि । चकास्तु चकाद्धि चकाधि | लेङि । चकास्यात् ॥ शास् अनुशिष्टौ । ऊदित् अपिति ॥

१३७० शासः क्ङित्यङ्हलीत् | ४|१|२४० |

शास उपान्त्यस्य अङि हलि च किति ङिति च परे इद्भवति ॥ त इत् षत्त्वष्टुत्त्वे || शास्ति शिष्टः शासति । शास्सि शिष्टः शिष्ठ । शास्मि शिष्वः शिष्मः ॥ लङि | अशात् अशिष्टाम् अशासुः । अशाः अशात् अशाद् । सिपि दश्चेति वा रिः । अशिष्टम् अशिष्ट । अशासम् अशिष्व अशिष्म ॥ लेटि । शास्तु शिष्टाद्वा शिष्टां शासतु । सिपि शातिभावः । शाधि शिष्टाद्वा शिष्टं शिष्ट । शासानि तिङन्तम् । शासाव शासाम || लेङि । शिष्यात् शिष्यातां शिष्युः इत्यादि ॥ वश कान्तौ । षत्वष्टुत्त्वे । अपिति । वशिव्यचीत्यादिना यञ इक् सिपि षत्वे कत्वादि । वष्टि उष्टः उशन्ति । वक्षि उष्ठः उष्ठ । वश्मि उश्वः उश्मः ॥ लङि || अन्तलुचि षत्वादि । अपिति इकि ऐच् । अवट् औष्टाम् औशन् । अवट् औष्टम् औष्ट । अवशम् औश्व औश्म | लेटि । हेर्धौ । षत्वं । टापि नेक् । वष्टु उष्टाद्वा उष्टाम् उशन्तु । उड्ढि उष्ठाद्वा उष्टम् उष्ट । वशानि वशाव वशाम || लेङि । उश्यात् उश्याताम् उश्युरित्यादि ॥ द्यु अभिगमने ||

१३७१ हल्योरौत् ||४|२|२१|

उवर्णस्य अक्ङिति हलि ल्यलौ औद्भवति ॥ द्यौति द्युतः द्युवन्ति इत्यादि || लेङि | अलेङ्कृतीति निषेधान्न दीर्घः । द्युयात् ॥ क्ष्णु तेजने । सम्पूर्वत्वे तङ् संक्ष्णुते संक्ष्णुवाते संक्ष्णुवते इत्यादि ॥ स्तु प्रस्रवणे । स्नौति ॥ णु स्तुतौ । णो नः । नौति ॥ इण गतौ । पित्येङ् अचि ह्विणोऽचीति यञ् । एति इतः यन्ति । एषि इथः इथ । एमि इवः इमः || लङि ऐच् । अच्याय् । ऐत् ऐताम् आयन् । ऐः ऐतम् ऐत । आयम् ऐव ऐम | लेटि । एतु इताद्वा इतां यन्तु । इहि इताद्वा इतम् इत । अयानि अयाव अयाम | लेङि । इयात् इयाताम् इयुरित्यादि || इक् स्मरणे । क इत् । एति इतः ॥

१३७२ वेकः |४|२|२।

इको धातोः अजादौ श्लेले यञ् वा भवति ॥ पक्षे इय् । यन्ति इयन्तीत्यादि । या प्रापणे। याति यातः यान्तीत्यादि ॥ लङि ॥

१३७३ अद्विषो झेर्जुस्वा |१|४|१०६ |

आदन्ताद्द्विषेश्च परस्य ङितो लः झेर्जुस्वा भवति ॥ ज इत् । श्लुगुसीत्यातो लुक् । अयात् अयाताम् अयुः अयान्वा इत्यादि ॥ लेटि । यातु ॥ लेङि । यायात् ॥ एवं वा गतिग- न्धनयोः इत्यादयः आदन्ता नेयाः ॥ चक्षि व्यक्तायां वाचि । इदित् । तङ् । संयोगस्येति कलुक सयि कलुचि षस्य कः सः षः ध्वादौ जश्त्वष्टुत्त्वे । चष्टे चक्षाते चक्षते । चक्षे चक्षाथे चड्ढ्वे । चक्षे चक्ष्वहे चक्ष्महे इत्यादि ॥ ईरि गतौ। ईर्ते । ईडि स्तुतौ ||

१३७४ ईशीड्भ्यां स्ध्वे |४ |२| ३१ |

ईशीड्भ्यां परस्यालेर्लस्सादेः ध्वादेश्च इड् भवति || ट इत् । ईट्टे ईडाते ईडते । ईडिषे ईडाथे ईडिध्वे | ईडे ईडवहे ईड्महे || ईशि ऐश्वर्ये । इदित् । ईष्टे ईशाते ईशते । ईशिषे ईशाथे इत्यादि ॥ आसि उपवेशने । आस्ते आसाते आसते इत्यादि || शिजुङ् अव्यक्ते शब्दे । उङावितौ । नम् । कुत्वे नस्य ङः । अकुत्त्वे ञः । शिङ्कते शिञ्जाते शिञ्जते इत्यादि ॥ इङ् अध्ययने । अधीते अधीयाते अधीयते इत्यादि । द्विषीं अप्रीतौ । ईदित् । द्वेष्टि द्विष्टे ॥ ऊर्णुञ् आच्छादने ||

१३७५ **वोर्णोः**|४|२|२२|

ऊर्णुञः अक्ङिति हलि ल्यलौ औद्वा **भवति** ॥ ऊर्णोति उणौति ॥ ष्टुञ्न् स्तुतौ । यङ्तुर्विति वा ईटू । स्तवीति स्तौति स्तुते ॥

॥अथ ह्वादिः || ञिभी भये । ञिदित् । ह्वादित्वात् शपः श्लुपि द्विर्भावादि । तसादौ ॥

१३७६ भ्यो वा |४/२/५० |

भियोऽपिति यि च हलादौ ल्यलौ इद्वा भवति ॥ बिभेति । बीभतिः बिभ्यतीत्यादि ॥ पृ पालनपूरणयोः । इत्वं पिपर्त्ति पितृतः पिप्रतीत्यादि । ऋ गतौ । इत्वे ॥

१३७७ पूर्वस्यास्वेऽचीयुव्योः | ४|१|७६ |

द्विर्भवे पूर्वस्य इवर्णोवर्णयोरस्वेऽचि परे यथासङ्ख्यं इयुवौ भवतः ॥ इयर्ति इयृतः इय्रति || लङि । इयादेशे ऐच् । ऐयः ऐवृताम् ऐयरुः || ओहाक् त्यागे । क इत् ॥

१३७८ हाकः |४| २/५१ |

हाकोऽपिति यि च हलादौ ल्यलौ इद्वा भवति ॥ जहाति जहीतः जहितः जहति ||

१३७९ आ च हौ | ४|२/५२ |

हाको हौ इदाच्च वा भवतः ॥ जहिहि जहीहि जहाहि ||

१३८० यि लुक् | ४/२/५३ |

हाकः यादौ स्थलौ लुग् भवति ॥ जह्यात् ॥ माङ् माने | ङ इत् । इत्वं मिमीते मिमाते मिमते ॥ टुडुभृञ् धारणपोषणयोः ॥ टुडुञ इतः इत्वं । बिभर्ति बिभृतः बिभ्रति ॥ णिजॄञ् शौचपोषणयोः ॥ ऋञावितौ ॥

१३८१ निजामेत् |४|१ | ९४ |

निजादीनां द्विर्भावे पूर्वस्याच एद्भवति ॥ नेनेक्ति नेनिक्तः नेनिजति । जुसादौ द्व्युक्तेरित्येङरौ न भवतः अनेनिजुरित्यादि । विजॄञ् पृथग्भावे । वेवेक्ति ॥ विषॄञ् व्याप्तौ । वेवेष्टि।

॥अथ दिवादिः ॥ त्रसै उद्वेजने । ऐदित् ॥

१३८२ भ्राशभ्लाशभ्रमिक्रमित्रसित्रुटिलषो वा | ४ | ३ | २३|

एभ्यो धातुभ्यः श्लेले कर्तरि श्यो वा भवति ॥ पक्षे शप् । त्रस्यति त्रसति । त्रुट्यति त्रुटति । तुदादित्वात् शः । लप्यति लषति । क्राम्यति क्रामति । व्यध ताडने । इक् । विध्यति । शम् दम् उपशमे । ऊदित् ॥

१३८३ शमं दीर्घोऽष्टानाम् |४/२/६३ |

शमादीनामष्टानां शिति दीर्घो भवति || शाम्यति दाम्यति । तमू काङ्क्षायां ॥ ताम्यति । श्रमू तपसि । श्राम्यति । भ्रमू अनवस्थाने । भ्राम्यति भ्रमति । क्षमू सहने । क्षाम्यति । क्लमू ग्लाने । क्लाम्यति । मदै हर्षे । माद्यति ॥

१३८४ यसोऽनुपसर्गात् | ४ | ३ |२४ |

अनुपसर्गाद्यसः कर्तरि श्लेले परे श्यो वा भवति || यसू प्रयत्ने । यस्यति यसति वा ॥

१३८५ एद्मिदोऽकः |४| २/६१ |

मिदोऽकः शित्येद्भवति ॥ ञिमिदा स्नेहने । ञिदाच्चेतौ । मेद्यति । जॄष् झॄ वयोहानौ । ष इत् । इर् दीर्घः । जीर्यति । शो तनूकरणे ॥

१३८६ ओतः श्ये | ४|२| १६ |

ओतः श्ये लुग्भवति ॥ श्यति ॥ च्छो च्छेदने । छयति । षो अन्तकर्मणि । स्यति । दो अवखण्डने । द्यति । जनैङ् प्रादुर्भावे । ऐङावितौ ॥

१३८७ ज्ञाजनो जाः |४/२/६० |

ज्ञाजनोः शिति जा भवति ॥ **जायते** । रन्जी रागे । ईदित् ॥

१३८८ हलो नोऽनच्चर्चाञ्च्युदितोः |४|१|२२१।

हलन्तस्य धातोरुपान्त्यस्य नस्य किति ङिति च प्रत्यये लुग् भवति नाच्चार्यायामञ्चेः **उदितश्च** ॥ रज्यति रज्यते ॥

॥अथ स्वादिः ॥ आप्लृ व्यप्तौ ॥ लृदित् । संयोगपरत्वादुतो यञ् लुक् च न भवति । आप्नोति आप्नुतः आप्नुवन्ति इत्यादि । लेटि । मध्यमपुरुषे आप्नुहि शेषं सुगमम् ॥

॥अथ क्र्यादिः ॥ पूञ् पवने । अ इत् । क्यादित्वात् श्नायां ॥

१३८९ प्वां ह्रस्वः |४/२/६२ |

प्वादीनां शिति ह्रस्वो भवति ॥ पुनाति पुनीते ॥ लूञ् छेदने । लुनाति लुनीते । धूञ् कम्पने । धुनाति धुनीते । स्तृञ् छादने । स्तृणाति स्तृणीते ॥ कॄञ् हिंसायां । कृणाति कृणीते इत्यादि । ज्या वयोहानौ । वशीति यञ इक् । जिनाति । ज्ञा अवबोधने । जानाति जानीते । क्षुभ सञ्चलने । अन्तक्षुभ्नादीनाम् इति णत्वाभावः । शुभाति ॥

॥अथ तुदादिः ॥

भ्रस्जी पाके । तुदादित्वात् शः । वशिव्यचीति यञ इक् श्चुत्वजश्त्वे । भृज्जति भृज्जते । लिपी उपदेहे । लिपादीति नम् । नः परस्वोऽनुनासिकः । लिम्पति लिम्पते । क्षि निवासगत्योः । इय् । क्षियति । कॄ विक्षेपे । इर् किरति । गॄ निगरणे । इर् ||

१३९० ग्रोऽचि |४/२/२५७|

प्रो रस्याजादौ प्रत्यये लो वा भवति ।। गिरति । गिलति । दृङ् आदरे । ङित् । रीयौ । आद्रियते । प्रछ ज्ञीप्सायाम् | अदित् । वशीति यत्र इक् । द्वित्वं पृच्छति ॥ ओव्रसूचौ छेदने । ओदौतावितौ । वशिव्यचीतीक् श्चुत्त्वं वृश्चति । इषू इच्छायाम् । ऊदित् । यङ्गमिति षस्य छः । द्वित्वम् इच्छति । णू स्तवने । णो नः । उव् । नुवति । ष्वन्जि सङ्गे । इदित् । तङ् । हलो न इति लुक् ष्स्सः । स्वजते ।

॥अथ रुधादिः || तृह हिसु हिंसायाम् । अदित् । रुधादित्वान्नम् ॥

१३९१ तृणेह् |४| २|२४ |

तृहः अक्ङति हलादौ ल्यलौ तृणेहिति निपात्यते ॥ हो ढः अध इति तो धः ष्टुत्वं ढे ढलुक् । तृणेढि तृण्ढः तंहन्ति इत्यादि ॥

अथ चुरादिः । लड उपसेवायाम् || अदेत् । णिजादिः ||

१३९२ डश्चर्फडादीनाम् |४/२/२५६ |

ऋफिडादीनां डस्य रस्य च लो भवति || लालयति । भू कृपो अवकल्पने । भावयति । कृपेररि । ऋफिडादित्वाल्लः । कल्पयति । कथं वाक्यप्रबन्धे । अदित् चुरादित्वाण्णिच् ॥

१३९३ कथादिपातिस्फायोऽग्लग्वम् | १|१|१९७।

कथादेर्णौ अग् भवति पातेर्लक् स्फायो बम् ॥ कित् । अत इति लुक् । ञ्णित्यात्वे प्राप्ते ||

१३९४ परेऽचः प्राचोऽक्विदीर्घयद्व्यासदस्क्लुग्विधौ | १ | १|५१।

अजादेशः परनिमित्तकः ततः पूर्वविधौ कर्तव्ये स्थानीव भवति न क्विदीर्घद्वित्वविधौ संयोगस्यादिस्कोर्लुग्वर्जिता सदधिकारपर्यन्तविधौ च ॥ इति स्थानिवद्भावत्वादनुपान्त्यत्वेन अत आन्न भवति । कथयति । एवं कथादिगणः ॥ मृगि अन्वेषणे । इदित् कथादित्वादाक भत इति लुक् लुग्वेतौ णौ नार । मृगयते अथ युजादिः । ली द्रवीकरणे । णिचि ॥

१३९५ लीलो नग्लक् स्नेहद्रवे |४|१|१९५|

लीलयोर्णिचि नग्लकौ भवतः स्नेहद्रव्ये || अकावितौ । विलीनयति ॥ धूञ् कम्पने । अ इत् । णिच् ॥

१३९६ प्रीञ्धूञोर्नक् | ४|१ | १९८ |

प्रीञ्धूञोर्णौ नग् भवति || अकावितौ । धूनयति प्रीणयति ॥

कर्मभावयोर्यक् । अल्लुगादि । गोपाय्यते गुप्यते इत्यादि । बुध्यते पीयते घ्रायते ध्यायते स्थीयते म्नायते दीयते । दैब् शोधने । ब इत् ॥

१३९७ एचोऽश्याः |४|१|१८० |

धातोरेच अश्याद् भवति || दायते । दृश्यते ॥

१३९८ यङ्यक्क्याश्शे | ४|२| १४ |

हलद्वयात्परस्य ऋतोऽर्त्तेश्च यङ्यक्क्याश्शेषु अर्भवति || अर्यते ॥ खनूञ् अवदरणे । ऊञावितौ ॥

१३९९ ये वा |४|१|२६९ ॥

जन्सन्खनां क्ङिति ये आद्वा भवति || खायते खन्यते ॥ अथ अदादिः । हन्यते । अस्तेर्भूः । भूयते । उच्यते । सुप्यते ॥

१४०० जागुः किति |४| २|१०|

जागर्त्ते ऋतः किति अर्भवति ॥ जागर्यते ॥

१४०१ अस्सन्नुण्णवने |४/२/९७|

दरिद्रातेर्ल्यश्लि प्रत्यये लुग् भवति न सादौ सनि उणि ण्वौ अनटि च ॥ दरिद्र्यते । शिष्यते । उश्यते । नूयते । ईयते । यायते । मीयते ॥

१४०२ चक्षः ख्शाञ् वाचि | ४|२| २२ |

वाचि वर्तमानस्य चक्षः ल्यश्लि प्रत्यये ख्शाञ् भवति ॥

१४०३ शो यः |४|२/९४ |

ख्शाञादेशस्य शस्य यो वा भवति ॥ व्याख्यायते । चर्त्वं व्याक्शायते । शिञ्ज्यते || अथ ह्वादिः । हीयते । मीयते । म्रियते ||

अथ दिवादिः । विद्यते । जीर्यते । सीयते । दीयते । दीर्घः जायते । जन्यते । नलुक् । रज्यते । स्तृञ् आच्छदने । स्तीर्यते ॥

अथ क्रयादिः । पूर्यते । जीयते । ज्ञायते । बध्यते ॥ अथ तुदादिः । सृज्यते विलिप्यते । क्षि निवासगत्योः । क्षीयते । **किर्यते** । गीर्यते । आद्रियते । पृच्छयते । वृश्च्यते । इष्यते । गूर्यते । व्याप्रियते । स्वज्यते ॥ अथ तनादिः । सायते । सन्यते । अथ रुधादिः । रुध्यते । भिद्यते || छिद्यते || अथ चुरादिः । कथ्यते मृग्यते || अथ युजादिः ॥ धून्यते प्रीण्यते ॥ इति भावकर्मप्रकरणं समाप्तं ॥

लिङि गोपाय्यात् गोपाय्यास्ताम् इत्यादि । गुप्यात् गुप्यास्तामित्यादि । कामयिषीष्ट कमिषीष्ट । ऋतियिषीष्ट ऋत्यात् । चिकित्स्यात् । तितिक्षिषीष्ट । जुगुप्सिसीष्ट । शीशांसिसीष्ट शीशांस्यात् । मुदि हर्षे । इट्यसादित्वादकित्त्वेन एङ् । मोदिषीष्ट । हदि पुरीषोत्सर्गे । अक्षुन्विति नेट् हत्सीष्ट । त्रपौषि लज्जायाम् । औदित्त्वाद्वेट् । त्रपिषीष्ट त्रप्सीष्ट । क्षमौषि सहने । क्षमिषीष्ट क्षंसीष्ट ॥ ऊहि तर्के ॥

१४०४ उपसर्गादुदुहः |४|२|५|

उपसर्गादूहेरिकः क्ङिति यादौ प्रत्यये उद्भवति ॥ अभ्युह्यात् अभ्यूहिषीष्ट । गाहौङ् विलोडने । औदित्वाद्वेट् । गाहिषीष्ट । इडभावे ढत्त्वादि घाक्षीष्ट । स्मिङ् ईषद्धसने । अज- न्तत्वान्नेट् । स्मेषीष्ट । श्यैङ् गतौ । एचोऽश्या इत्यात् श्यासीष्ट || धृङ् अविध्वंसने । उरिति किद्वत्त्वान्नार् । धृषीष्ट । पूङ् पवने । अश्विश्रीतीड्निषेधाभावादिट् । पविषष्ट |डीङ् विहायसां गतौ डयिषीष्ट । स्रन्सूङ् भ्रन्सूङ् अवस्रंसने । लिङ्यङित्त्वान्न न्लुक् । स्रंसिषीष्ट भ्रंसिषीष्ट ॥ स्यन्दौङ् स्रवणे | स्यन्दिषीष्ट स्येत्सीष्ट । कृपौङ् सामर्थ्ये । कल्पिषीष्ट । क्लृप्सीष्ट ॥ स्मृ आध्याने । यङ्यक्येङर् स्मर्यात् ॥ दृ भये । इर् । दीर्यात् ॥ श्रा पाके ॥

१४०५ हल्भ्यां लिङ्येद्वा |४| २|८५ |

धातोर्हल्द्वयादातः क्ङिति लिङि एद्वा भवति ॥ श्रायात् श्रेयात् । रमि क्रीडायां ॥

१४०६ रयनगान्मः |४ |२| १८४ |

रादिपूर्वान्मान्तादेकाचो धातोर्वलादेरिड् न भवति || रंसीष्ट । बुधी बोधने । बुध्यात् | बन्नासेति नेट् । मुत्सीष्ट ॥ धृ स्थैर्ये च रिः ध्रियात् ॥ जिज्रि अभिभवे । दीर्घः । जीयात् ॥ धेट् पा पाने । आत्वे । त्वादेत् । धेयात् पेयात् ॥ हल्द्वयात् परत्वाद्वैत् । घ्रायात् घेयात् । ध्मायात् ध्मेयात् । घुमेति नित्यमेत् षत्वनि- वृत्तौ ष्टुत्त्वनिवृत्तिः स्थेयात् म्नायात् म्नेयात् देयात् । दैब् शोधने । आत्वम् अघुत्वान्नैत् । दायात् ॥ ग्लायात् ग्लेयात् । म्लायात् म्लेयात् ॥ द्रै स्वप्ने | द्रायात् द्रेयात् । कै गै रै शब्दे । गेयात् ॥ ऋ प्रापणे च । यङयक्याश्श इत्यर् | अर्थात् क्रम्यात् ॥

१४०७ क्रमः |४ |२| १७४ |

क्रमस्तङानयोर्वलादेरिड् न भवति ॥ क्रंसीष्ट । गम्यात् ॥

१४०८ गमः |४| २|७० |

गमस्सादेर्वलादेरिड् वा भवति ॥

१४०९ गंस्नोरेसुप्तङाने | ४|२| १७३ |

रामस्नुभ्यां परस्य वलादेरसुब्धातुसम्बन्धिनोस्तङानयोरिड् न भवति । सम्पूर्वत्वे । सङ्गसीष्ट ॥

१४१० गमो वा |४| १ | १६४ |

गमस्ताङि सादौ सिलौ किद्वद्वा भवति || हन्मन्येति मलुक्, सङ्गसीष्ट । दृश्यात् । दश्यात् । टु ओ श्वि गतिवृद्ध्योः श्व्यादतीक् । शूयात् ॥ वस निवासे उप्यात् । वद व्यक्तायां वाचि उद्यात् । यजी देवपूजासङ्गतकरणदानेषु । इज्यात् भ्रस्मस्स्निति नेट् | यक्षीष्ट || टुवपी बीजसन्ताने । उप्यात् ॥

१४११ आवलिलुक्षिछुसृस्वतिशतात् पः | १|२|१८२ |

आवादिपूर्वात् पान्तादेकाचो धातोर्वलादेरिड् न भवति ॥ वप्सीष्ट । वही प्रापणे उह्यात् । वनेति नेट् ढत्वादि वक्षीष्ट ॥ वेञ् तन्तुसन्ताने ऊयात् वासीष्ट । व्येञ् संवरणे वीयात् व्यासीष्ट । ह्वेञ् स्पर्धशब्दयोः हूयात् ह्वासीष्ट । भजी सेवायाम् भज्यात् भक्षीष्ट । रज्यात् ॥

१४१२ रभसस्वान् न्जः । ४/२/१७९ |

रादिपूर्वान्न्जान्तादेकाचो धातोर्वलादेरिड् भवति || रङ्क्षीष्ट । शपी आक्रोशे शप्यात् शप्सीष्ट । गुहौञ् संवरणे गुह्यात् गूहिषीष्ट घुसीष्ट । श्रिञ् सेवायां श्रीयात् श्रयिषीष्ट । नीयात् नेषीष्ट ॥

अथ अदादिः || विद्यात् ॥

१४१३ लिङि च |४| २|१२३ |

हनो लुङि लिङि च वधो भवति ॥ वध्यात् || अश्विश्रीतीट् । आवधिषीष्ट । अस्तेर्भूः । भूयात् । मृज्यात्। उच्यात् । रुद्यात् । सुप्यात् । अन्यात् श्वस्यात् । जक्ष्यात् । जागुः कितीत्यर् जागर्यात् । अस्सन्नुण्वन इत्यातो लुक् दरिद्र्यात् । चकास्यात् । शिष्यात् । उश्यात् । रूयात् | अश्विश्रीतीट् संक्ष्णविषीष्ट । स्नूयात् । ईयात् । सम्पूर्वत्वे ॥

१४१४ ल्येतेरित् | ४|२| ६ |

उपसर्गादिणः क्ङिति यादौ लादेशे इद् भवति || दीर्घापवादः समियात् । पा रक्षणे पायात्। मा माने मेयात् । ख्यासीष्ट । चक्षिषीष्ट । ईशिषीष्ट । षूङौ प्राणिगर्भविमोचने सोपीष्ट । सविषीष्ट । अध्येषीष्ट । द्विष्यात् ॥

१४१५ शिशुद्विल्विकृपिवितुदोः षः|४| २|१८६ |

श्यादिपूर्वात् षान्तादेकाचो धातोर्वलादेरिड् न भवति । द्विक्षीष्ट । दुही प्रपूरणे दुह्यात् धुक्षीष्ट । लिह्यात् लिक्षीष्ट । ऊर्णुञ् आच्छादने । अनेकाच्त्वादिट् ॥

१४१६ वोर्णोः | ४|१|१४६ ।

ऊर्णोतेरिडादौ ङिद्वद्वा भवति ॥ उव् ऊर्णुविषीष्ट । ऊर्णविषीष्ट । अथ ह्वादिः ॥ अर्यात् । हेयात् । निज्यात् । भ्रस्मस्स्निति नेट् । निक्षीष्ट । विध्यात् । शिशुद्वीति नेट् विक्षीष्ट ॥ अथ दिवादिः ॥ व्यध ताडने वशि व्यचीति यञ इक् । विध्यात् । सेयात् । देयात् । जनिषीष्ट ॥ पदि गतौ । अक्षुन्विति नेट् । पत्सीष्ट ॥ विदि सत्तायां । शक्प्रच्छीति नेट् । वित्सीष्ट || खिदि दैन्ये । खित्सीष्ट ॥ युधि सम्प्रहारे । बन्रासेति नेट् युत्सीष्ट || बुधि मनि ज्ञाने । भुत्सीष्ट ॥

१४१७ **स्विद्यन्सिधिश्लिषिपुषः श्यात्** | ४|२| १८८ |

स्विदादिभ्यः श्यविकरणेभ्यो वलादेरिड् न भवति ॥ मंसीष्ट || डीङ् **गतौ** । डयिषीष्ट ॥ अथ स्वादिः ॥ स्तृञ् आच्छादने । **यङ्यक्याश्शे** इत्यर् । स्तर्यात् । हल्भ्यां चोरिति वेट् स्तरिषष्टि स्तृषीष्ट ॥ क्रियात् कृषीष्ट ॥ वृञ् वरणे । व्रियात् वृषीष्ट वरिषीष्ट **॥** धूञ् कम्पने । धूयात् । रधादीति वेट् धविषीष्ट धोषीष्ट ॥ अथ क्र्यादिः ॥ पूङ् पवने । पूयात् अश्विश्रीतीट् **पविषीष्ट** ॥ स्तृञ् च्छादने । स्तीर्यात् । हल्भ्यां चोरिति वेट् स्तरिषीष्ट । इडभावे उरिति किद्वत्त्वादिर् स्तीर्षीष्ट **॥** वृञ् वरणे । व्रियात् वरिषीष्ट वृषीष्ट ॥ ज्या वयोहानौ । इक् । जीयात् । ज्ञायात् ज्ञेयात् ॥ ॥अथ तुदादिः ॥ दिशी अतिसर्जने । दिश्यात् ॥

१४१८ दन्दृलिविस्पृमृदिरुक्कुरेः शः |४| २|१८५।

दनादिपूर्वात् शान्तात् एकाचो धातोर्वलादेरिड् न भवति ॥ दिक्षीष्ट वशिव्यचीतीक् । भृज्यात् भ्रस्मस्निति नेद् | भ्रक्षीष्ट ॥ प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् । इक् पृच्छयात् शक्प्रच्छीति नेट् भ्रक्षीष्ट ॥ विश प्रवेशने । विश्यात् । निपूर्वत्वे दन्हलीसीड् न भवति । निविक्षीष्ट । वृश्च्यात् । व्यच व्याजीकरणे । इक् । विच्यात् । कुङ् कूङ् शब्दे ||

१४१९ गांङ्कुटाङ्ङिद्वदञ्णि | ४|१|१४४ |

गाङगदेशस्य कुटादीनां च अञ्णिति प्रत्यये ङिद्वद् भवति || कुषीष्ट इट्युव् कुविषीष्ट ॥ गुरैङ् उद्यमने । गुरिषीष्ट ॥ ओविजैङ् भयचलनयोः । विजिषीष्ट ॥ रभि राभस्ये ||

१४२० यरलाद् भः | ४|२| १८३ |

यादिपूर्वाद् भान्तादेकाचो धातोर्वलादेरिड् न भवति || रप्सीष्ट || डुलभिष् प्राप्तौ । लप्सीष्ट ॥ अथ तनादिः || क्षणिषीष्ट ॥ अथ रुधादिः । विदि विचारणे । शक्प्रच्छीति नेट् । वित्सीष्ट || अथ चुरादिः | स्फोट्यात् युषीष्ठ || अथ युजादिः । मृषी तितिक्षायां । मृष्यात् मर्षिषीष्ट ॥ तपी दाहे । तप्यात् तप्सीष्ट ॥ धूञ् कम्पने । धून्यात् निजभावपक्षे ध्यान । रधादीति बेट् धविषीष्ट धोषीष्ट ॥ प्रीञ् तर्पणे। प्रीण्यात् प्रीयात् प्रेषीष्ट ॥

लिटि । स्पर्धि सङ्घर्षे । द्विः।

१४२१ लुक् खयि |४|१। ८ १ |

द्विर्भावे पूर्वस्य खयि परे पूर्वहलो लुग् भवति || शेषं प्राग्वत् ॥ पस्पर्द्धे ॥ बाधृङ् लोटने । बबाधे || अझटिति नैत् ददृदे । जहदे || ष्वदि ष्वर्द स्वादि आस्वादने । नैत् । सस्वदे ॥ अकुङ् लक्षणे । उदित इति नम् नक् आनङ्के ॥ ऋजि

गतिस्थानार्जनोर्जनेषु । आनृजे ॥ त्रपौषि लज्जायां । त्रप्फलीत्येत् त्रेपे । पनायाञ्चकार पेने । पणायाञ्चकार पेणे । कामयाञ्चक्रे चकमे ॥ अयि गतौ । अयाञ्चक्रे ॥ दयि दानगतिहिंसादानरक्षणेषु। दयाञ्चक्रे । ऊयाञ्चक्रे । ईक्षि दर्शने । ईक्षांचक्रे । कासृङ् शब्दकुत्सायां कासांचके ॥ देङ् रक्षणे ॥

१४२२ देर्लिटीगिः |४|१|६९ |

देङोऽचो लिटि इगिर्भवति न च द्विः ॥ दिग्ये दिग्याते दिग्यिरे ॥ स्रन्ससूङ् प्रमादे | असंयोगादित्यकित्त्वान्न न्लुक् सस्रंसे || द्युति दीप्तौ ॥

१४२३ द्युतेरिः ||४|१|७८

द्युतेर्द्विर्भावे पूर्वस्योतः इद् भवति || दिद्युते ॥ व्यथिष् भयचलनयोः । भूव्यथेति इत् विव्यथे ॥ नट अवस्पन्दने ।ननाट | त्रप्फलीत्येत् | नेटतुः नेदुः इत्यादि ॥

१४२४ हल्भ्यामृदर्त्ते |४| २ | १३ |

हल्द्वयादृदन्तस्य अर्त्तेश्च लिट्यब्भर्वति ॥ सस्मार सस्मरतुः सस्मरुः । सस्मरिथ सस्मर्थ इत्यादि ॥ श्रा पाके । शश्रौ शश्रतुः शत्रुः । नित्यानिट्तास इति वेट् शश्राथ शश्रिथे- त्यादि ॥ फण गतौ ॥

१४२५ फाणदिजॄत्रस्भ्रम्वमां वा|४| १|६४ |

फणादेर्ज्रादिश्चाच एद्वा भवति इडादावपिति च लिटि परे न च द्विः ॥ पफान फेणतुः पफणतुः फेणुः पफणुरित्यादि । स्वन शब्दे । सस्थान। स्वेनतुः सस्वनतुः ॥ राजॄञ् दीप्तौ रराज रेजतुः रराजतुः । रेजे रराजे रेजाते रराजाते। भ्राजि दीप्तौ । भ्रेजे बभ्राजे इति फणादिः ॥ टुवमू उद्गरणे । फणादीति वैत् । वयाम वेमतुः ववमतुः ||

१४२६ जेर्लिट्सनि |४|१/७२ |

जेर्लिट्सनोः द्विर्भावे पूर्वात्परस्य जस्व कुर्भवति ॥ जिगाय जिम्यतुः जिग्युः । विजिग्ये ॥ घेट आत्यौश् | दधौ दषतुः दधुः । पपौ । हल्भ्यामित्यर्। आर आरतुः आरुः ॥ तॄ प्लवनतरणयोः ॥ त्रप्फलीत्येत् । ततार तेरतुः ॥ ऋतीयांचक्रे । आनर्त्त आनृततुः आनृतुः ॥ चिकित्सांचकार चिकेत || असंयोगादित्यकित्त्वान्न न्लुक् । ससञ्ज ससञ्जतुः ससज्जुः । अत्वत्त्वाद्वेट् । ससङ्क्थ ससञ्जिथ ॥ गोपायांचकार जुगोप | धूपायाञ्चकार दुधूप || जगाम । अपिति गंहन्नित्यतो लुक्। जग्मतुः जग्मुः । नित्यानिडिति वेट् जगमिथ जगन्थ जग्मथुः जग्म । जगाम जगम जग्मिव जग्मिम || सञ्जग्मे सञ्जग्माते सञ्जग्मिरे ॥ बभ्राम। फणादीति वैत् भ्रेमतुः बभ्रमतुः भ्रेमुः । ईर्ष्याञ्चिकार । दल त्रिफला विशरणे । ददाल देलतुः ॥ त्रप्फलीत्येत् पफाल पेलतुः । शसू हिंसायाम् । अझटिति नैत् शशास शशसतुः ॥ उषू दाहे । उद् उवोष ऊषतुः

१४२७ **जाग्रुषसमिन्थीवा** | १ |४| ८४ |

जाग्रादिभ्यो लिट आम् वा भवति कृभ्वस्लिट् चानुप्रयुज्यते || ओषाञ्चकार ओषाम्बभूव ओषामास ॥ ददर्श दहशतुः ददृशुः । थे नित्यानिडिति वेट् ॥

१४२८ सृज्दृशोऽम् जल्यकि | ४|२| १९४ |

सृज्दृशोरकिति जल्यम् भवति || म इत् यञ् । दद्रष्ठ | ददर्शिथ ददृशथुः ददृश । ददर्श ददृशिव ददृशिम || संददृशे ॥ अर्ह पूजायाम् । आनर्ह ॥ टु ओश्वि गतिवृद्योः ॥

१४२९ लिङ्यङि |४|१|१२४ |

श्वेर्लिटि यङि च साचो यञ इग्वा भवति || शुशाव शुशुवतुः शुशुवुः । सेट्तास्त्वादिट् शुशविथ । इगभावे ||

१४३० न |४|१| १२५

श्वेर्लिङ्यङोः परतो द्विर्भावे पूर्वस्य साचो यञ इग् न भवति || शिश्वाय शिश्वियतुः शिश्वियुः । शिश्वविथ || इग्यञ इतीक् । उवास । इकि दीर्घः ऊषतुः ऊषुः । शक्प्रच्छीत्यनित्वात् वेट् । उवसिथ उवस्थ || उवाद ऊदतुः ऊदुः । उवदिथ || इयाज ईजतुः ईजुः इयजिथ | इयष्ठ | ईजे || उवाप ऊपतुः ऊपुः । उवपिथ उवप्थ | ऊपे उपाते || उवाह ऊहतुः ऊहुः । उबविथ । इडभावे । ढत्वघेत्वादि ॥

१४३१ सहिवहोऽस्यौः | १|१|८ १ |

सहिवहोर्ढ्लुचि पूर्वस्यात ओद् भवति || उवोढ । ऊहे ऊहाते ॥

१४३२ वेर्वय् | ४|२| १२१ |

वेञो लिटि वय् वा भवति ॥

१४३३ न वः |४|१|१०९ |

वेञादेशस्य वयो यञः लिटि परे इगादेशो न भवति ||

१४३४ वा | ४|१|११० ।

वेञादेशस्य वयो यञ इग्वा न भवति ॥ पक्षे येन सहेक् उव् । उवाय ऊयतुः ऊयुः । ऊवतुः ऊवुः । उवयिथ ॥

१४३५ प्ये च |४|१|१११।

वेञः प्ये लिटि च इग् न आत् । ववौ ववतुः । ऊये ऊयाते । ऊवे ऊवाते । ववे ववाते ||

१४३६ व्योऽलिटि |४|१|१८१ ।

व्येञ एचः अशि आद्भवति न लिटि || विव्याय । श्व्यादीतीक् । विव्यतुः विव्युः । अवृव्यात्तेरितीट् । वि- व्ययिथ । विव्ये विव्याते । ह्वेञ् स्पर्धायाम् ॥

१४३७ द्व्युक्तौ ह्वः |४|१|१२१ ।

द्विरुक्तनिमित्ते प्रत्यये हेञः साचो यञ इग् भवति || जुहाव जुहुवतुः जुहुवुः । जुहविथ जुहोथ ।

जुहुवे जुहुवीत | भजी सेवायां । बभाज । त्रप्फलीत्येत् भेजतुः । भेजे । संयोगान्तत्वादकित्त्वेन न लुक् । ररञ्ज ररजे । चखान । गहन्नित्यतो लुक् । चख्नतुः चख्नुः । चखनिथ । चख्ने । दीदांसांचकार दादांसांचक्रे । शीशां- सांचकार शीशांसांचक्रे । गुहौञ् संवरणे । औदित् । जुगूह जुगुहतुः जुगुहुः । जुगुहे । शिश्राय शिश्रियतुः । शिश्रिये शिश्रियाते । प्रत्ययेऽसुधीण इति यञ् । निनाय निन्यतुः निन्ये ॥ अथ अदादिः || विवेद ॥

१४३८ विदात् कित् | १|४|८६ |

वेत्तेर्लिटः किद्वदाम् वा भवति कृभ्वस्लिट् चानुप्रयुज्यते ॥ विदात् किद्वचनादामि स्थानित्वेन लिट्कार्य द्विर्वचनादि न भवति । विदाञ्चकार ||

१४३९ हिघ्नोऽङे कुः पूर्वान् | ४|१|७१ |

हिघ्नोर्द्विर्भावे पूर्वस्मात् परस्य कुर्भवति न ङे॥ जघान । गेहन्नित्यतो लुक् । जग्घ्रतुः जघ्नुः । **जघनिथ** जघन्थ | आजघ्ने || अस्तेर्भूरादेशः । बभूव बभूवतुः । ममार्ज ममार्जतुः ममृजतुः ममार्जुः ममृजुः । ममार्जिथ ॥ श्व्यादीतीक् । उवाच ऊचतुः ऊचुः । उवचिथ उवक्थ ॥ रुरोद सुष्वाप । इक् सुषुपतु, सुषुपुः । सुष्वपिथ सुष्वप्थ ॥ आन अनतुः । शश्वास शश्वसतुः । जजक्ष जजक्षतुः । जजागार जजागरतुः जजागरुः । जजागरिथ ॥ जाग्रुषसमिन्धो वा इति वाऽम् । जागरांचकार । दरिद्रांचकार । चकासांचकार ॥ शशास शशासतुः शशासुः । शशासिथ || उदाश । वशीतीक्

१४२९ लिङ्यङि |४|१|१२४ |

श्वेर्लिटि यङि च साचो यञ इग्वा भवति || शुशाव शुश्रुवतुः शुशुवुः । सेट्तास्त्वादिट् शुशविथ । इगभावे ||

१४३० न |४|१|१२५ |

श्वेर्लिङ्यङोः परतो द्विर्भावे पूर्वस्य साचो यञ इग् न भवति || शिश्वाय शिश्वियतुः शिश्वियुः । शिश्वयिथ ॥ इग्यञ इतीक् । उवास । इकि दीर्घः ऊषतुः ऊषुः । शक्प्रच्छीत्यनिट्त्वात् वेट् । उवसिथ उवस्थ || उवाद ऊदतुः ऊदुः । उवदिथ || इयाज ईजतुः ईजुः इयजिथ | इयष्ठ | ईजे || उवाप ऊपतुः ऊपुः । उवपिथ उबप्थ | ऊपे ऊपाते || उवाह ऊहतुः ऊहुः । उवविध । इडभावे । ढत्वधत्वादि ॥

१४३१ सहिवहोऽस्यौः | १|१|८ १ |

सहिवहोर्ढ्लुचि पूर्वस्यात ओद् भवति || उवोढ । ऊहे ऊहाते ||

१४३२ वेर्वय् |४| २|१२१|

वेञो लिटि वय् वा भवति ॥

१४३३ न वः | ४|१|१०९ |

वेञादेशस्य वयो यञः लिटि परे इगादेशो न भवति ॥

१४३४ वा |४|१|११०।

वेञादेशस्य वयो यञ इग्वा न भवति ॥ पक्षे येन सहेक् उत् । उवाय ऊयतुः ऊयुः । ऊवतुः ऊवुः । उवायिथ ॥

१४३५ प्ये च |४|१|१११।

वेञः प्ये लिटि च इग् न भवति ॥ आत् । ववौ ववतुः । ऊये ऊयाते । ऊवे ऊवाते । ववे ववाते ||

१४३६ व्योऽलिटि | ४|१|१८१।

व्येञः एचः अशि आद्भवति न लिटि || विव्याय । श्व्यादीतीक् । विव्यतुः विव्युः । अवृ्व्यात्तेरितीट् । वि- व्ययिथ । विव्ये विव्याते । ह्वेञ् स्पर्धायाम् ||

१४३७ द्व्युक्तौ ह्वः|४|१|१२१।

द्विरुक्तनिमित्ते प्रत्यये ह्वेञः साचो यञ् इग् भवति || जुहाव जुहुवतुः जुहुवुः । जुहविथ जुहोथ । जुहुवे जुहुवाते || भजी सेवायां । बभाज । त्रप्फलीत्येत् भेजतुः । भेजे । संयोगान्तत्वादकित्त्वेन न लुक् । ररञ्ज ररञ्जे । चखान । गंहन्नित्यतो लुक् । चख्नतुः चख्नुः । चखनिथ । चख्ने । दीदांसांचकार दादांसांचक्रे । शीशांसांचकार शीशांसांचक्रे । गुहौञ् संवरणे । औदित् । जुगूह जुगुहतुः जुगुहुः । जुगुहे । शिश्राय शिश्रियतुः । शिश्रिये शिश्रियाते । प्रत्ययेऽसुधीण इति यञ् । निनाय निन्यतुः निन्ये ॥ अथ अदादिः || विवेद ||

१४३८ विदात् कित् | १|४|८६ |

वेत्तेर्लिटः किद्वदाम् वा भवति कृभ्वस्लिट् चानुप्रयुज्यते ॥ विदात् किद्वचनादामि स्थानित्वेन लिट्कार्यं द्विर्वचनादि न भवति । विदाञ्चकार ॥

१४३९ हिघ्नोऽङे कुः पूर्वात् |४|१|७१ |

हिघ्नोर्द्विर्भावे पूर्वस्मात् परस्य कुर्भवति न ङे॥ जघान । गंहन्नित्यतो लुक् | जग्घ्नतुः जघ्नुः । जघनिथ जघन्थ | आजघ्ने || अस्तेर्भूरादेशः । बभूव बभूवतुः । ममार्ज ममार्जतुः ममृजतुः ममार्जुः ममृजुः । ममार्जिथ ॥ इव्यादीतीक् । उवाच ऊचतुः ऊचुः । उवचिथ उवक्थ ॥ रुरोद सुष्वाप । इक् सुषुपतुः सुषुपुः । सुष्वपिथ सुष्वप्थ ॥ आन अनतुः । शश्वास शश्वसतुः । जजक्ष जजक्षतुः । जजागार जजागरतुः जजागरुः । जजागरिथ || जागुषसमिन्धो वा इति वाऽम् । जागरांचकार । दरिद्रांचकार । चकासांचकार ॥ शशास शशासतुः शशासुः । शशासिथ ॥ उवाश | वशीतीक्। ऊशतुः उशुः । उवशिथ || संक्ष्णुवे संक्ष्णुवाते || सुस्राव सुस्रुवतुः ॥ नुनाव नुनुवतुः । इय् । इयाय ईयतुः ईयुः । इययिथ इयेथ । इयाय || वी गतिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु || विवाय विव्यतुः । ययौ ||

१४४० लिटि वा |४ |२| १२० |

चक्षो लिटि ख्शाञ् वा भवति ॥ चख्ये । चचक्षे । ईराश्चक्रे । ईडाञ्चक्रे । आसाञ्चक्रे । वसि आच्छादने ववसे । आङः शसूङ् इच्छायाम् । आशशासे । षूङौ प्राणिगर्भविमोचने सुषुवे । इङ् अध्ययने ॥

१४४१ गाङ् लिटि | ४|२| १२७|

इङो लिटि गाङ् भवति || ङित् । अधिजगे । अनृच्छूर्णोरिति नाम् । ऊर्णुनाव ऊर्णुनुवतुः । ऊर्णुनुवे ॥ तुष्टाव तुष्टुवतुः तुष्टुवुः । स्नादित्वान्नेट् । तुष्टोथ तुष्टुवे || अथ ह्वादिः || भ्रीह्रीति वा श्लुब्वत् । आम् । विदात् किदिति नियमादन्येभ्योऽकित्त्वादेङरः । बिभयांचकार बिभाय || ह्री लज्जायां । जिह्रयाञ्चकार जिह्राय । पपार । आर। जहौ । ममे । बिभराञ्चकार । बिभरांचक्रे । बभार | स्नादित्वान्नेट् बभर्थ । बभ्रे || डुदाञ् दाने । ददौ ददे || अथ दिवादिः । त्रसै उद्वेजने । फणादीति वैत् । तत्रास तत्रसतुः त्रेसतुः ॥ राध वृद्धावेव ||

१४४२ लिटीडप्येत् |४|१/६२ |

वधार्थे राधोऽच इडादावपिति च लिटि एद्भवति न च द्विः || अपरराध अपरेधतुः अपरेधुः । अपरेधिथ || अन्यत्र आरराध अरराधतुः ॥ विव्याध । वशीतीक् । विविधतुः ॥ उच समवाये । पित्युव् । उवोच । दीर्घः ऊचतुः ॥ रध हिंसासं- राद्ध्योः ॥

१४४३ रधः |४|२|२००|

रधोऽजादौ प्रत्यये नम् भवति ॥ ररन्ध ररन्धतुः इत्यादि । जजार । स्कृच्छ्रृत इत्य्र । फणादीति वैत् । **जेरतुः** जजरतुः **॥** शशौ । गहन्नित्यतो लुक् श्रुत्वं । जज्ञे । पेदे ॥ प्रीङ् **प्रीतौ** । **अतत्संयोगादिति** यजभावे इय् | **पिप्रिये** ॥ अथ स्वादिः । स्तॄञ् च्छादने । हल्भ्यामित्यर् । तस्तार तस्तरतुः । तस्तरे ॥ वृञ् वरणे । ववार वव्रतुः वव्रुः । वव्रे || धूञ् कम्पने । दुधाव दुधुवतुः दुधुवुः । रथादीति विकल्पितेत्वात् थे नित्यमिट् दुधविथ दुधुवे ॥ शुश्राव शुश्रुवतुः शुश्रुवुः । स्नादित्वान्नेट् शुश्रोथ || हि गतिवृद्ध्योः । हिघ्नोरिति हस्य घःप्रजिघाय || दम्भू दम्भे । ददम्भ ||

१४४४ दन्भः |४|१/६६ |

दन्भः अपिति लिट्यच एद्भवति न च द्विः न्लुक् च ॥ देभतुः देभुः ॥

१४४५ थेवा |४|१|६७|

दन्भस्थे लिट्येद्वा भवति न च द्विः न्लुक् च || देभिथ ददम्भिथ || अथ क्र्यादि: तस्तार । स्कॄच्छॄत इत्यर् । तस्त- रतुः तस्तरुः । सेत्वान्नित्यमिट् तस्तरिथ । तस्तरे ॥ चकार चकरतुः । चकरे || शॄ हिंसायां । शशार ||

१४४६ श्रॄदॄप्रां लिट्यॄ वा |४| २ | ११ |

श्रादीनां लिटि ऋद्वा भवति ॥ पक्षे अर् । शशरतुः शश्रतुः || पॄ पालनपूरणयोः । पपार पपरतुः पप्रतुः || भॄ भरणे बभार बभरतुः बभरुः । बभरिथ ॥ दॄ भये । ददार दद्रतुः ददरतुः ॥ ऋ गतौ । आर आरतुः आरुः || जिज्यौ । वशि व्यचीतीक् जिज्यतुः । जज्ञौ जज्ञतुः जजुः ॥ श्रन्थ विमोचनप्रतिहर्षणयोः । शश्रन्थ ||

१४४७ श्रन्थग्रन्थो न्लुक् च | ४|१|६५ |

अनयोरिडादावपिति चलियेद्वा भवति न च द्विः लुक् च ॥ श्रेथतुः शश्रन्थतुः । ग्रन्थ सन्दर्भे । जग्रन्थ ग्रेथतुः जग्रन्थतुः || अथ तुदादिः ॥

१४४८ भ्रस्जस्रसोऽर् |४/२/९५ |

भ्रस्जोरसः अर्वा भवति ल्याश्लि परतः ॥ बभर्ज्ज || बभर्ज्जतुः । असंयोगादित्यकित्त्वान्नेक् । बभ्रज्ज बभ्रुज्जतुः । बभर्ज्जे बभ्रज्जे || उज्झ उत्सर्गे । उज्झाञ्चकार ॥ एङि इय् इयेष दीर्घः ईषतुः ॥ व्यच व्याजीकरणे । विव्याच वशीतीक् विविचतुः ॥

१४४९ स्वञ्जेर्वा |४| १ | १४९ |

स्वञ्जेर्लिटि किद्वद् भवति वा ॥ सस्वञ्जे || अथ रुधादिः ॥ ञि इन्धैङ् दीप्तौ । किद्वत्त्वान्नलुक् । ईधे ईधाते । सम्पूर्वत्वे जाग्रुषेति वाम् । समिन्धांचक्रे । अन्ज गतिव्यक्तिम्रक्षणेषु आनञ्ज आनञ्जतुः ॥ णिजन्तानामाम् । प्राग्वत् प्रक्रिया । लुण्टयाञ्चकार इत्यादि सर्वं योज्यम् ॥

लुङि अस्पर्धिष्ट । अपनायीत् । अपनिष्ट | अपणायीत् अपणिष्ट । औदित्वाद्वेट् अक्षमिष्ट | अक्षंस्त । कंश्रीति ङः द्वित्यादि अचकमत || ओप्यायैङ् वृद्धौ ॥

१४५० दीप्पूर्जनबुधताय्प्यायस्ते ञिः| ४ | ३ | १५ |

दीपादिभ्यः कर्त्तरि लुङि ते परे ञिर्वा भवति ॥ ञ इत् । रिति तस्य लुक् पक्षे सिः । अप्यायि अप्यायिष्ट अप्यायिषातां ॥ तायृञ् सन्तानपालनयोः वा ञिः। अतायि अतायिष्ट || औदित्त्वाद्वेट् अगाढ अघाक्षाताम् अगाहिष्ट अगाहिषातां । शक्प्रच्छीति नेट् अस्मेष्ट । अतङि सर्तीत्यङ् अद्युतत् अद्योतिष्ट । अशुभत् अशोभिष्ट । अरुचत् अरोचिष्ट अश्वितत् अश्वेतिष्ट । अमिदत् अमेदिष्ट । अस्विदत् अस्वेदिष्ट । अघुटत् अघोटिष्ट | अलुटत् अलोटिष्ट | अलुठत् अलोठिष्ट । अक्षुभत् अक्षोभिष्ट । अस्रभत् अस्रम्भिष्ट | अस्रसत् अस्रंसिष्ट । अभ्रशत् अभ्रंशिष्ट । अध्वसत् अध्वंसिष्ट | अवृतत् अवर्तिष्ट । अवृधत् अवर्धिष्ट | अश्रृधत् अशर्धिष्ट | अस्यदत् अस्यन्दिष्ट | अकृपत् अकल्पिष्ट || ज्वर रोगे ||

१४५१ वद्व्रज्लोऽतः |४| २|६८ |

वद्रजोर्लरान्तस्य च धातोरतः अतङानपरे सौ आद्भवति || अज्वारीत् । नट नृत्तौ ॥

१४५२ वोर्णुञ्हलादेर्लघोरिटि |४| २|६९ |

ऊर्णुञः हलादिहलन्तस्य च धातोर्ल्लघोरतः इडादावतङानपरे सौ आरैज्वा भवति || अनाटीत् अनाटिष्टाम् | अनटीत् अनटिष्टां ॥ कखे हसने । न क्षणिति नारैच् । अकखीत् || ज्वल दीप्तौ वद्रजिति नित्यमात् अज्वालीत् || पत्लृ गतौ ।अङि श्वयत्यसिति पम् अमावितौ अपप्तत् ॥ शक्पच्छीति नेट् । अस्मार्षीत् ॥

१४५३ यंरंनमातां सक् च | ४|२|७२ |

यम्रम्नम्भ्यः आदन्तेभ्यः च परस्य सेरिड् भवति अतङाने परतः स चैतेषाम् || ईटीट इति सेलुक् अश्रासीत् अश्रासिष्टाम् । अरंसीत् अरंस्त || बुधी बोधने । बन्रासेति नेट ऐच् । अभौत्सीत् अबौद्धां । तङि वा ञिः । अबोधि अबुद्ध अभुत्सातां । न क्षणिति नारैच् अवमीत् । सर्त्तीत्यङ् । असदत् अशदत् ॥ द्रु स्रु गतौ । कंश्रीति ङः । अदुद्रुवत् असुस्रुवत् ॥

१४२४धेट्श्वेर्व्वा | ४ | ३ | ८ |

धेट्श्विभ्यां कर्त्तरि लुङि ङो वा भवति ॥ ङित्त्वादिटि चातो लुक् । अदधत् अदधताम् ॥

१४५५ घ्राधेट्शाच्छासो वा | ४|२|७४ |

घ्रादिभ्यस्सेरतङाने श्लुग्वा भवति || अश्लुचीट्सकौ । अधात् अधाताम् । अधासीत् अधासिष्टां || घुपेति सेः लुक् । अपात् अपातां || घ्राधेडिति वा लुक् । अघ्रात् अघ्रासीत् । अध्मासीत् ॥ सेः श्लुक् । अस्थात् ॥ आत इत् । प्रास्थित प्रास्थिषाताम् । अम्रासीत् | अदात् ॥ दैब् शोधने || अदासीत् ॥ सृ गतौ । सर्त्यीत्यङ् ॥

१४५६ ऋदृशोऽर् ६ |४| २|९|

ऋवर्णान्तानां दृशेश्चेकः अङ्यर्भवति ॥ असरत् । असरताम् ||

१४५७ लिप्सिज्ह्वार्त्तेः | ४ | ३ | १३ |

लिपादीनां कर्त्तरि लुङ्न्यङि अङ् भवति || अर् | आरत् आरतां । सेट्त्वात् सिलुक् अतारीत् अतारिष्टाम् । आर्त्तीयिष्ट आर्त्तीत् ॥ ज्युतॄ भासने ऋदित्त्वाद्वाङ् । अज्युतत् अज्योतीत् || ऋदित्त्वाद्वाङ् | अस्कदत् अस्कन्दीत् ॥ व्रज गतौ । वह्व्रजित्यात् । प्राव्राजीत् || रभसेति नेट् । असाङ्क्षीत् असाङ्क्ताम् || अगोपायीत् अगोपीत् । अधूपायीत् अधूपीत् । ऌदित्त्वादङ् । अगमत् ॥ णम प्रह्वत्वे शब्दे । यंरमितीट्सकौ । अनंसीन् अनंसीष्टाम् || अयंसीत् । न क्षणिति नारैच् । अशसीत् || कृषि विलेखने ॥

१४५८ दृपादेर्वाऽसृपः | ४ | ३ | ३ |

दृपादिभ्यो लुङि सिर्वा भवति न सृपः ॥ शिशुद्वित्वीति नेट् ॥

१४५९ दृमृप्सृष्कृषिस्पृश्मृशो वा | ४|२|१९५|

दृपादीनामकिति जल्यम् वा भवति || अक्राक्षीत् अकार्क्षीत् ॥ पक्षे ॥

१४६० इकः शलोऽदृशः क्सो नेट् चेत् |४| ३| ४ |

इकः परो यः शल् तदन्ताद्धातोर्लुङि क्सो भवति नेट् चेत् न दृशः ॥ अकृक्षत् ॥ ऋदित्त्वाद्वाङ् । पक्षे सौ सृज्दृश इत्यम् | अदर्शत् अद्राक्षीत् अद्राष्टां ॥ दह भस्मीकरणे | दादेरिति हस्य घः। अधाक्षीन् अदाग्धां || मिह सेचने । क्सः | अमिक्षत् ॥ धेट्श्वेर्वेति ङे अशिश्वियत् । पक्षे ||

१४६१ स्तन्भ्रस्रुचूग्रुचूग्लुचूग्लुञ्चूश्विज्रोऽङ् |४|३|९|

एतेभ्यः कर्तेरि **लुङ्यङ्** वा भवति ॥ श्वयत्यसिति इतोऽत् अल्लुक् । अश्वत्। पक्षे सौ न क्षणिति नारैच् । अश्वयीत् ॥ शक्प्रच्छीति नेट् । तस्सीति सस्य तः । अवात्सीत् अवात्ताम् अवात्सुः || बद्व्रजित्यात् । अवादीत् ॥ अयाक्षीत् । अयष्ट । अवाप्सीत् । अवप्त । अवाक्षीत् ॥ सिलुचि ढलुगोत्वं च अवोढ अवाक्षताम् । अवासीत् अवास्त अव्यासीत् अव्यास्त ॥ लिप्सीत्यङ् आतो लुक् आह्वत् ॥

१४६२ तङि वा | ४ | ३ | १४ |

लिपादिभ्यः कर्त्तरि लुङि तङि अङ् वा भवति ॥ पक्षे सिः आह्वत आह्वास्त । अदीदांसीत् अदीदांसिष्ट | अशी- शांसीत् अशीशांसिष्ट । ओत ऊत् अगूहीत् अगूहिष्ट । इडभावे । क्सः । अघुक्षत् ॥

१४६३ दुहदिहलिहगुहस्तङि तुवि श्लुग्वा ।४।२।५५।

दुहादिभ्यः क्सस्य तवर्गादौ वादौ च तङि श्लुग्वा भवति ॥ अगूढ । अघुक्षत ॥

१४६४ क्सस्याचि | ४/२/५४ |

क्सस्याजादौ लुग्भवति ॥ अघुक्षाताम् अघुक्षत । अगूढाः । अघुक्षथाः अघुक्षाथाम् अघूढ्वम् अघुक्षध्वम् । अघुक्षि अगुह्वहि अघुक्षावहि अघुक्षामहि || कंश्रीति ङः । आशीश्रियत् अशिश्रियत । अनैषीत् अनेष्ट || अथ अदादिः । अवेदीत् । समवित्त सम वित्सातां ॥ लिङि चेति वधादेशः । अल्लुचः स्थानित्वादनुपान्त्यत्वे नारेच् । अनेकाचत्वादिट् च अवधीत् ॥

१४६५ घ्नो वधस्तङि लुङि |४|२|१२२।

हनस्तङि लुङि वधो वा भवति || आवधिष्ट | पक्षे सिः ||

१४६६ घ्नः |४/२/२४५ ।

हनस्तङि सादौ सौ किद्वद् भवति ॥ हन्मन्येति न लुक् । आहत आहसाताम् । अभूत || औदित्त्वाद्वेट् अमार्जीत् अमार्क्षीत् || अङि । श्वयत्यसित्युम् | अवोचत् ॥ ऋदित्वाद्वाङ् अरुदत् अरोदित् ॥ अस्वाप्सीत् अस्वाप्ताम् | आनीत् । अश्वसीत् अश्वासीत् । अजक्षीत् || अनेकाच्त्वादिट् अजागरीत् ॥

१४६७ लुङि लुग् दरिद्रः |४/२/१६ |

दरिद्रो लुङि लुग्वा भवति ॥ पक्षे सक् । अदरिद्रीत् अदरिद्रासीत || अचकासीत् । सर्त्तिशास्तीत्यङ् शास इति इत् अशिषत् । वोर्णुञिति वाऽत् । अवशीत् अवाशीत् ॥ रुषट्कत्वादिट् । ऐच् अरावीत् । अक्षणावीत् । समक्षणविष्ठ । अस्नावीत् । अनावीत् अयावीत् ॥

१४६८ गैत्योः || ४|२| १२४ |

इणिकोर्लुङि गा भवति ॥ घुपेति सेः श्लुक् । अगात् अगाताम् अगुः । अध्यगात् । सक् अयासीत् ॥ ख्या प्रकथने । वक्तीत्यङ् । आतो लुक् । आख्यत् ख्शादेशे अङ् आख्यत ॥ ऐरिष्ट । ऐडिष्ट । ऐशिष्ट । आसिष्ट । अवसिष्ट । आशासिष्ट । असविष्ट । असोष्ट |

१४६९ लुङ्लृक्ष्णौ सन्ङे वा | ४|२| १२८ ।

इङो लुङ्लृङोः सन्ङपरे णौ च गाङ् वा भवति || गाङ्कुटामिति ङिद्वद्भावे ईहल्यप्ये इतीत्वे अध्यगीष्ट । पक्षे ऐच् अध्यैष्ट || क्सः | अद्विक्षत् | अद्विक्षत ॥ अधुक्षत् अदुग्ध अधुक्षत अधुक्षाताम् अधुक्षत | अदुग्धाः अधुक्षथाः अवुक्षाथाम् अधुग्ध्वम् अधुक्षध्वम् । अधुक्षि अदुहहि अधुक्षावहि अधुक्षामहि || दिही उपदेहे । अधिक्षत् अदिग्ध अधिक्षत अधिक्षाताम् अधिक्षत । अदिग्धाः अधिक्षथाः अधिक्षाथाम् अधिग्ध्वम् अधिक्षध्वम् । अधिक्षि अदिह्वहि अधिक्षावहि अधिक्षामहि || लिही आस्वादने । अलिक्षत् अलीढ अलिक्षत अलिक्षाताम् अलिक्षत | अलीढाः अलिक्षथाः अलिक्षायाम् अलीम् अलिक्षध्वम् । अलिक्षि अलिह्वहि अलिक्षावहि चलिक्षामहि ॥ वैच् । प्रौर्णावीत् प्रौणवीत प्रौणुवीत । धूञितीट् । अस्तावीत् अस्तोष्ट ||

अथ ह्वादिः । अभैषीत् ॥ आरत् । तङि वाङ् समारत । पक्षे सिः समार्ष्ट ॥

अथ दिवादिः । सर्त्तीत्यङ् । पुष पुष्टौ । अपुषत् । अशुषत् । अतुषत् । एवं पुष्यादयः स्निहिपर्यन्ता नेयाः ॥

१४७०श्लिषः |४।३|५|

श्लिषो लुङि क्सो भवति नेट् चेत् ॥ आश्लिक्षत् ॥

१४७१ नानालिङ्गने | ४ | ३|६|

अनालिङ्गने वर्त्तमानात् श्लिषः लुङि क्सो न भवति || अङि । उपाश्लिषत् जतु काष्ठम् || असू क्षेपणे । लङ् श्वयत्यसिति थक् । निरास्थत् निरास्थत | नश अदर्शने । अङ् ॥

१४७२ नशो वेम् | ४|२|८।

नशोऽङीम् वा भवति ॥ म इत् । अनेशत् अनशत् ॥ तृप प्रीणने । दृपादेर्वेति वा सिः । रथादित्वाद्वेद् । दृमृति वाम् । अत्राप्सीत् अतार्प्सीत् । इटि अतर्पीत् । पक्षे अङ् अतृपत् ॥ दृप हर्षविमोहनयोः ॥ अद्राप्सीत् अदार्प्सीत् अदृपत् अदर्पीत् ॥ स्तन्भूस्रुचू इति वाङ् । अर् । अजरत् । पक्षे सिः। ऋदन्तत्वादिट् । अजारीत् ॥ घ्राधेङिति सेर्वा श्लुक् । अशात् पक्षे सक् अशासीत् ॥ एवम्। अच्छात् अच्छासीत् असात् असासीत् । नित्यं सेः श्लुक् । अदात् । दीप्पूरिति वा ञिः ॥

१४७१ मजन्वधोऽयंरंनंगंवंकंचमः कृञ्ञौ |४|१/२३६ |

मान्तस्य जनेर्वधेश्च धातोरुपान्त्यस्यातः ञ्णिति कृति ञौ च आन्न भवति न यमादेः ॥ अजाने अजनिष्ट । एवमदीपि यदीपिष्ट ।अपूरि अपूरिष्ट ॥

१४७४ पदः |४|३|१६|

पदः कर्तीरि लुङि ते परे ञिर्नित्यं भवति ॥ उदपादि उदपत्सातां । दीप्पूरिति वा ञिः अबोधि अबुद्ध अबुत्साताम् || स्विद्मनिति नेट् अमंस्त || अश्विश्रीतीट् । अडयिष्ट || शुचृञै पुतिभावे । ऋदित्त्वादतङ्यङ् । अशुचत् अशोचिष्ट ||

हलामित्यात् । अराङ्क्षीत् अरङ्क्त ॥ अथ स्वादिः । धूञितीट् । अधावीत् ॥ आप्लृ व्याप्तौ । लृदित्त्वादङ् आपत् एवम् अशकत् ॥ अथ क्यादिः ॥

१४७५ निष्कुषः ॥४ |२| १४१ |

निसः कुषेर्वलादेरिड्वा भवति ॥ निरकोषीत् निरकौक्षीत् । अश्विश्रीतीट् अपावीत् अपविष्ट । एवं अलावीत् अलविष्ट ॥ अथ तुदादिः । वारा अभार्क्षीत् अभार्ष्टाम् । अभ्राक्षीत् अभ्राष्टाम् । अभर्ष्ट अभ्रष्ट | अभवम् अम्रड्वम् ॥ दृपादेरिति वा सौ वाम् । अकार्क्षीत् अक्राक्षीत् । अकृष्ट अक्रष्ट | पक्षे क्सः । अकृक्षत् अकृक्षत ॥ लिप्सिजित्यङ् अलिपत् । तङि वा इत्यङ् अलिपत । पक्षे सिः अलिप्त ॥ षिची क्षरणे । असिचत् जसिचत असिक्त | अलुपत् अलुप्त । अविदत् अवित्त । ऋदन्तत्वादिट् अकारीत् अकारिष्टां । शक्प्रच्छीति नेट् अपाक्षीत् ॥ सृज् विसर्गे । सृज्दृश इत्यम् । अस्राक्षीत् ॥ डुमस्जो शुद्धौ । डुशब्दोतावितौ । नेट् ॥

१४७६ नश्मस्जसोर्न्नम् | ४|२| १९६ |

नशः मस्जेः सस्य च जल्यकिति नम् भवति ॥ अमावितौ । अमाङ्क्षीत् अमाङ्क्ताम् ॥ रुजो भङ्गे । ओदित् । अरौक्षीत् ॥ छुप स्पृश स्पर्शने । आवलीति नेट् अच्छौप्सीत् ॥ दन्दृलीति नेट् । दृपादेरिति वा सिः । दृसृपिति वाम् अस्प्राक्षीत् अस्पार्क्षीत् अस्पृक्षत् ॥ एवं मृश आमर्शने । अम्राक्षीत् अमाक्षत् अमृक्षत् ॥ असदत् । औदित्वाद्वेट् । अव्रश्चीत् अव्राक्षीत् ॥ सेट् । इषु गत्याम् । ऐषीत् ॥ यरलाद्ध इति नेट् । अरब्ध अलब्ध ॥ अथ तनादिः ॥ क्षणूञ् हिंसायां । न क्षणिति नात् अक्षणीत् अक्षणिष्टाम् । थास्तयोस्सेर्वा श्लुक् । हन्मन्येति णलक् । अक्षत अक्षणिष्ट | अक्षथाः अक्षणिष्ठाः ॥अथ रुधादिः । भिदृञ् विदारणे । अक्षुन्विति नेट् । अभैत्सीत् । ऋदन्तत्वाद्वाङ् । अभिदत् अभित्त असेरिति निषेधादिद् ॥ अञ्ज गतिव्यक्तिस्रक्षणेषु आञ्जीत आञ्जीष्टाम् ॥ अथ चुरादिः । ण्यन्तेभ्यः कंश्रीति ङः । अलघुपरत्वान्न दीर्घः । अलुलुण्टत् । अलघुपरत्वादसन्वत्त्वे नेत् ॥ यत्रु चुर्णसंकोचने । उदित्त्वान्नम् । अययन्त्रत । अत्रेफौ मुक्त्वा द्विः ॥ उर्ज बलप्राणनयोः ॥ और्जिजत् । अग्लुच्यसन्वत्त्वान्नेत्वादि ॥ गण सङ्ख्याने ॥

१४७७ गणश्चे | ४|१|१०४ |

गणेर्ङे द्विर्भावे पूर्वस्य ईद्वा भवति ॥ अजीगणत् अजगणत् । अग्नाशित्वान्न ह्रस्वः ॥ पार तीर कर्मसमाप्तौ अपपारत् अतितीरत् । एवं कथादयः सर्वेऽपि नेतव्याः ॥

लुटि स्पर्द्धिता ॥ मोदिता । तितिक्षिता । तेजिता । त्रप्ता त्रपिता । मीमांसिता पनायिता पनिता । पणायिता पणिता । क्षन्ता क्षमिता । गाढा गाहिता । स्मेता । कुङ् शब्दे । कोता ॥ गाङ् श्यैङ् गतौ श्याता । धर्त्ता | माता । पविता । डयिता । स्यन्ता स्यन्दिता । कल्प्ता कल्पिता । स्मर्त्ता | दरिता दरीता ॥

१४७८ सहलुभेच्छरुषरिषस्ति | ४|२| १६२ |

सहादिभ्यः तादेर्ल्यश्लृ इड्वा भवति ॥ सोढा सहिता । रन्ता । बोद्धा । क्रोष्टा । रोढा ॥ वा इट ईद तरिता तरीता । ऋतीयिता अर्तिता । त्यक्ता । सङ्क्ता । गोपायिता गोप्ता गोषिता । धूपायिता धूपिता । तप्ता । यब्धा । गन्ता । वा अस् सप्ता सर्प्ता । नन्ता । यन्ता | क्रमिता । तङि प्रक्रन्ता । भ्रमिता । अक्षीता । अनिटे कलुक् । अष्टा । सहलुभेति वेट् । रुष रिष हिंसायाम् । रोषिता

रोष्टा । रेषिता रेष्टा । क्रष्टा कर्ष्टा । दंष्टा । दग्धा । मेढा । श्वयिता । वरता । वदिता यष्टा । वप्ता । चोदा । व्याता । ह्वाता । भक्ता । रङ्क्ता । दीदांसिता । शीशांसिता । शप्ता | गूहिता गोढा । श्रयिता । हृञ् हरणे हर्त्ता | भृञ् भरणे भर्त्ता । नेता || अथ अदादिः ॥ वेदिता । हन्ता । भविता । मार्जिता मार्श । वक्ता । रोदिता । स्वप्ता । अनिता । अनेकाच्त्वादिट् जागरिता । अस्सन्नित्यातो लुक् दरिद्रता । चकासिता । शासिता वशिता । रविता । क्षविता | संक्ष्णविता | स्वविता | नविता । यविता । एता । ख्याता | चक्षिता । ईरिता । सोता । सविता । अध्येता । द्वेष्टा । दोग्धा । ऊर्णविता ऊर्णुविता | स्तोता || अथ ह्वादिः । अर्त्ता ॥ अथ दिवादिः । शक्ता वेत्ता । सहेति बेट् लोभिता लोब्धा पोष्टा तोष्टा । रुष रोषणे । रोषिता । रोष्टा । रथादित्वाद्वेद् । नशिता नंष्टा । तर्पिता ऋप्ता तर्मा । दर्पिता द्वप्ता दर्ता | द्रुहमुहस्नुहस्निहो वेति वा घः पक्षे ढः । द्रुह जि- घांसायां । द्रोहिता दोघा द्रोढा । एवं मुह वैचित्ये । मोहिता मोग्धा मोढा । ष्णुe उद्गरणे । स्नोहिता स्नोग्धा स्नोढा । ष्णिह प्रीतौ । स्नेहिता स्नेग्धा । स्नेढा। जरिता जरीता । शाता । जनिता ॥ अथ स्वादिः ॥ धविता घोता । वरिता वरीता || अथ क्यादिः || आस्तरिता आस्तरीता । निष्कोष्टा निष्कोषिता ॥ अथ तुदादिः । भ्रस्जी पाके । भ्रष्टा भर्ष्टा । क्रष्टा कर्ष्टा । स्रष्टा । मङ्क्ता । स्प्रष्टा स्पर्ष्टा । भ्रष्टा भर्ष्टा । सहेति बेट् एष्टा एषिता । कुटादेर्ङिद्वत्त्वान्नैङ् कुटिता । पुटिता । कुचिता । घुटिता । स्फुरिता । नुविता । कुविता | स्वङ्क्ता । रब्धा । लब्धा ॥ अथ रुधादिः वेत्ता ॥

१४७९ अन्जोऽसेः । ४।२।१४०|

अन्जो वलादेरिड्वा भवति न सेः ॥ अञ्जिता अङ्क्ता ||

१४८० इटि विजः | ४|१|१४५ |

विजेरिडादौ प्रत्यये ङिद्वद् भवति ॥ विजिता शेषं सुगमं || प्रागुक्तप्रक्रियया नेयाः ||

लृङ्लृटोः स्यः । अस्पर्द्धिष्यत स्पर्द्धिष्यते । अबीभत्सिष्यत बीमत्सिष्यते । अवन्दिष्यत वन्दिष्यते । अहत्स्यत हत्स्यते । अतितिक्षिष्यत तितिक्षिष्यते । अजुगुप्सिष्यत जुगुप्सिष्यते । अत्रप्स्यत अत्रपिष्पत । त्रप्स्यते त्रपिष्यते अपनायिष्यत् अपनिष्यत । पनायिष्यति पनिप्यते । अपणायिष्यत् अपणिप्यत । पणायिष्यति पणिष्यते । अक्षंस्थत अक्षमिष्यत । क्षंस्यते क्षमिष्यते । अकामयिष्यत अकमिष्यत । कामयिष्यते कमिष्यते । अघाक्ष्यत अगाहिष्यत । घाक्ष्यते गाहिष्यते । अस्मेप्यत स्मेष्यते । अकोप्यत कोप्यते । अगास्यत गास्यते । अधरिष्यत धरिष्यते । अपविष्यत पविष्यते । अडयिष्यत डयिष्यते । अद्योतिप्यत द्योतिष्यते । अस्रंसिष्यत स्रसिष्यते ॥

१४८१ न वृद्धयः |४ |२| १७२ |

वृतादिभ्यो वलादेरिड् न भवति अताङ परे || वृतूङ् वर्तने । अवत्स्र्यत् वत्स्र्यति । अस्यन्त्स्यत् स्यन्त्स्यति । अकल्प्स्यत् कल्प्स्यति । तङीटि अवर्तिष्यत वर्तिष्यते । अस्यन्दिप्यत स्यन्दिष्यते । अकल्पिष्यत कल्पिष्यते । अज्वरिष्यत ज्वरिष्यते । अस्म- रिष्यत् स्मरिष्यति । अदरिष्यत् अदरीष्यत् । दरिष्यति दरीष्यति । अभोत्स्यत् भोत्स्यति । अभोत्स्यत भोत्स्यते । असत्स्यत् सत्स्यति ।

अक्रोक्ष्यत् क्रोक्ष्यति । अरोक्ष्यत् रोक्ष्यति । अजेष्यत् जेष्यति । व्यजेष्यत विजेष्यते । अधास्यत् धास्यति । ध्यै स्मृ चिन्तायाम् । अध्यास्यत् ध्यास्यति । औस्वृ शब्दोपतापयोः । अस्वरिष्यत् स्वरिष्यति । अतरिष्यत् अतरीष्यत् । तरिष्यति

तरीष्यति । आर्तीयिष्यत आर्तिष्यत् । ऋतीयिष्यते अर्त्तिष्यति अचिकित्सिष्यत् अकेतिष्यत् । चिकित्सिष्यति केतिष्यति । असङ्क्ष्यत् सङ्क्ष्यति || यभ जभ मैथुने । अयप्स्यत् यप्स्यति ॥

१४८२ अतङः ।४।२।१७१ |

गमेः परस्य सादेर्ल्यश्लृः अतङीट् नित्यं भवति ॥ अगमिष्यत् गमिष्यति । समगंस्यत संगस्यते । अयंस्यत् यंस्यति । अक्रमिष्यत् क्रमिष्यति । तङि प्राक्रंस्यत प्रक्रंस्यते । अभ्रमिष्यत् भ्रमिष्यति । अक्रक्ष्यत् अकर्क्ष्यत् । क्रक्ष्यति कर्क्ष्यति । अदङ्क्ष्यत् दङ्क्ष्यति । अधक्ष्यत् धक्ष्यति । रह त्यागे । अरहिष्यत् रहिष्यति । अश्वयिष्यत् श्वयिष्यति । अवत्स्यत् वत्स्यति । अवदिष्यत् वदिष्यति । अयक्ष्यत् अयक्ष्यत । यक्ष्यति यक्ष्यते । अवास्यत् अवास्यत । वास्यति वास्यते । अशोशांसिष्यत् अशीशांसिष्यत । शीशांसिष्यति शीशांसिध्यते । अदीदासिष्यत् अदीदांसिष्यत । दीदांसिप्यति दीदांसिष्यते । त्विषी दीप्तौ । अत्वेक्ष्यत् अवेक्ष्यत । त्वेक्ष्यति त्वेक्ष्यते । अधोक्ष्यत् अधोक्ष्यत । अगूहिष्यत् अगूहिप्यत । घोक्ष्यति घोक्ष्यते । गृहिप्यति गृहिप्यते । अश्रयिप्यत् अश्रयिष्यत । श्रायेष्यति श्रयिष्यते ॥ अथ अदादिः || अवेदिष्यत् वेदिष्यति । अहनिष्यत् हनिष्यति । अभविष्यत् भविष्यति । अमार्क्ष्यत् अमीजिप्यत् । मार्क्ष्यति मार्जिष्यति । अवक्ष्यत् वक्ष्यति । अरोदिष्यत् रोदिष्यति । अस्वप्स्यत् स्वप्स्यति । अस्सन्नित्यातो लुक् अदरिद्विष्यत् दरिद्रिष्यति । अशासिष्यत् शासिष्यति । अरविष्यत् रविष्यति । ऐप्यंत् एष्यति । लृङि वा गाङ् । इङ् अध्ययने । अध्यगीष्यत अध्यैष्यत । लृटि न गाङ्ग अध्येष्यते अयास्यत् । यास्यति । आख्यास्यत आख्यास्यते । आचक्षिष्यत आचक्षिष्यते । ऐरिष्यत ईरिष्यते । असविष्यत असोष्यत । सविष्यते सोष्यते । अद्वेक्ष्यत् अद्वेक्ष्यत । द्वेक्ष्यति द्वेक्ष्यते । और्णविष्यत् और्णुविष्यत् । और्णविप्यत औणुविष्यत । ऊर्णविष्यति ऊर्णुविष्यति । ऊर्णविष्यते ऊर्णुविप्यते ॥ अथ ह्वादिः । अभेष्यत् भेष्यति । अपरिष्यत् अपरीप्यत् । परिष्यति परीष्यति । आरिष्यत् आरिष्यति । अहास्यत् हास्यति । अवेक्ष्यत् अवेक्ष्यत । वेक्ष्यति वेक्ष्यते ॥ अथ दिवादिः ॥ नृतै गात्रविक्षेपणे ॥

१४८३ कृत्तृन्नृच्चृच्छृदस्स्यसौ |४|२| १६९ |

कृत् तृद् नृत् चृत छृद् इत्येतेभ्यः स्स्यादेर्ल्यश्लृ इड्वा भवति न सेः || अनर्त्स्यत् अनर्तिष्यत् । नर्त्स्यति नर्त्तिष्यति ॥ क्षिप प्रेरणे || आक्षेप्स्यत् क्षेपयति । अरात्स्यत् रात्स्यति । अव्यत्स्यत् व्यत्स्यति । सिद्मनिति नेट् अपोक्ष्यत् पोक्ष्यति । अशोक्ष्यत् शोक्ष्यति । अतोक्ष्यत् तोक्ष्यति । अदोक्ष्यत् दोक्ष्यति । अश्लेक्ष्यत् श्लेक्ष्यति । शक मर्षणे । अशक्ष्यत् शक्ष्यति । अस्वेत्स्यत् स्वेत्स्यति । अक्रोत्स्यत् क्रोत्स्यति । अक्षोत्स्यत् क्षोत्स्यति । अशोत्स्यत् शोत्स्यति । असेत्स्यत् सेत्स्यति । अशमिष्यत् शमिष्यति । अक्लेत्स्यत् अक्लेदिष्यत् । क्लेत्स्यति क्लेदिष्यति । अमेदिष्यत् मेदिष्यति । रधादित्वाद्वेट् । अनङ्क्ष्यत् अनशिष्यत् । नङ्क्ष्यति नशिष्यति । अत्रप्स्यत् अतप्र्स्यत् । अतर्पिष्यत् त्रप्स्यति तप्र्स्यति तर्पिष्यति । अद्रप्स्यत् अदप्र्स्यत् अदर्पि- ष्यत् । द्रप्स्यति दप्र्स्यति दर्पिष्यति । अद्रोक्ष्यत् अद्रोहिष्यत् । द्रोक्ष्यति द्रोहिष्यति । अमोक्ष्यत् अमोहिष्यत् । मोक्ष्यति मोहिष्यति । अनोक्ष्यत् अस्त्रोहिष्यत् । स्नोक्ष्यति स्नोहिष्यति । अस्नेक्ष्यत् अस्नेहिष्यत् । स्नेक्ष्यति स्नेहिष्यति । अजरिष्यत् अजरीष्यत् । जरिष्यति जरीप्यति । अशास्यत् शास्यति । अजनिष्यत जनिष्यते । अपत्स्यत पत्स्यते । अवेत्स्यत वेत्स्यते । सृजि विसर्गे । सज्दृशोऽम् जल्यकि इत्यम् । भ्रस्मस्सृ इति नेट् । अस्रक्ष्यत स्रक्ष्यते । दूङ् परितापे । अदविष्यत दविष्यते || अथ स्वादिः ॥ अस्तरिष्यत् अस्तरिष्यत । स्तरिष्यति स्तरिष्यते । अवरिष्यत् अवरीष्यत् । अवरिष्यत अवरीष्यत । वरिष्यति वरीष्यति । वरिष्यते वरीप्यते । अभविष्यत् अधोप्यत् । अधविष्यत अघोष्यत । धविष्यति धोष्यति । धविष्यते घोप्यते । आप्स्यत् आप्स्यति । राध साध संसिद्धौ । असात्स्यत् सात्स्यति || अथ क्र्यादिः । अप्रेष्यत् अप्रेष्यत

। प्रेष्यति प्रेप्यते । अपविष्यत् अपविष्यत । पविष्यति पविध्यते । आरिष्यत् आरी- व्यत् । अरिष्यति अरीष्यति । अभरिष्यत् अभरीप्यत् । भरिष्यति भरीष्यति । अज्ञास्यत् अज्ञास्यत । ज्ञास्यति ज्ञास्यते । अभन्त्स्यत् भन्त्स्यति ॥ मन्थ विलोडने । अमन्थिष्यत् मन्थिष्यति । निरकोक्ष्यत् निरकोषिष्यत् । निष्कोक्ष्यति निष्कोषिष्यति ॥ अथ तुदादिः ॥ अदेक्ष्यत् अदेक्ष्यत | देक्ष्यति देक्ष्यते । अभ्रक्ष्यत् अभत् । श्रक्ष्यति भर्क्ष्यति । अवेत्स्यत् अवेत्स्यत । वेत्स्यति वेत्स्यते । कृतै छेदने । वेट् । अकर्त्स्यत् अकर्तिष्यत् । कर्त्स्यति कर्तिष्यति । अप्रक्ष्यत् प्रक्ष्यति । अमक्ष्यत् मक्ष्यति । अस्प्रक्ष्यत् अस्पर्क्ष्यत् । स्प्रक्ष्यति स्पर्क्ष्यति । अम्रक्ष्यत् अमर्क्ष्यत् । म्रक्ष्यति मर्क्ष्यति । अकुटिष्यत् कुटिप्यति । अस्फुटिष्यत् स्फुटिष्यति । अनुविष्यत् नुविष्यति । अद्रुष्यत् दुष्यति । उदविजिष्यत् उद्विजिष्यते । अस्पङ्क्ष्यत स्पङ्क्ष्यते । अरप्स्यत रप्स्यते । अलप्स्यत लप्स्यते ॥ अथ रुषादिः ॥ अभेत्स्यत् अभेत्स्यत । भेत्स्यति भेत्स्यते । भन्जो अवमर्दने । अभक्ष्यत् भक्ष्यति | आक्ष्यत् आनिष्यत् अक्ष्यति अभिष्यति । ण्यन्तानां प्राग्वत् ॥

कर्म्मभावकर्मकर्तृषु प्राग्वत्तङादि ॥

लिङि || स्पर्द्धिषीष्ट बीभत्तिषष्टि वन्दिषीष्ट तितिक्षिषीष्ट तेजिषीष्ट । कुङ् शब्दे । वा ञिट्। काविषीष्ट कोषीष्ट । धारिषीष्ट धृषीष्ट । मेङ् प्रतिदाने । आत् आतो यम् मायिषीष्ट मासीष्ट । पाविषीष्ट पविषीष्ट । डायिषीष्ट डयिषीष्ट । ज्वरिषीष्ट । हल्भ्यामिति वेट् । स्मारिषीष्ट स्मरिषीष्ट स्मृषीष्ट । भुत्सीष्ट धायिषीष्ट धासीष्ट । स्थायिषीष्ट स्थासीष्ट । तारिषीष्ट तरिषीष्ट तीर्षीष्ट । ऋतीयिषीष्ट अर्त्तिषीष्ट । चिकित्सिषीष्ट । केतिषीष्ट । सङ्क्षीष्ट । गोपायिषीष्ट गोपिषीष्ट । धूपायिषीष्ट धूपिषीष्ट । गंसीष्ट सीष्ट । कंसीष्ट । अक्षिषीष्ट अक्षीष्ट । तक्षिषीष्ट तक्षीष्ट । कृक्षीष्ट । दर्शिषीष्ट दृक्षीष्ट । दङ्क्षीष्ट धक्षीष्ट । श्वायिषीष्ट श्वायषीष्ट । वत्सीष्ट वदिषीष्ट । यक्षीष्ट । वप्सीष्ट वक्षीष्ट । वायिषीष्ट वासीष्ट । दीदांसिषीष्ट । शीशांसिषीष्ट । श्रायिषीष्ट श्रयिषीष्ट । हारिषीष्ट हृष्टीष्ट । नायिषीष्ट नेषीष्ट ॥ अथ अदादिः ॥ वेदिषीष्ट | वा ञिट् ॥

१४८४ हो घः |४|१|२३९|

हनो ञिति णिति च हस्य घो भवति || घानिषीष्ट । वधिषीष्ट । भाविषीष्ट । मार्जिषीष्ट मर्जिषीष्ट मृक्षीष्ट । वक्षीष्ट । रोदिषीष्ट । दरिद्रिषीष्ट । राविषीष्ट रविषीष्ट स्नाविषीष्ट । गंस्नोरिति नेट् । स्नोषीष्ट । आयिषीष्ट एषीष्ट । यायिषीष्ट यासीष्ट । साविषीष्ट सविषीष्ट सोषीष्ट । ऊर्णाविषीष्ट ऊर्णविषीष्ट ऊर्णुविषीष्ट ॥ अथ ह्वादिः ॥ भायिषीष्ट भेषीष्ट ॥ अथ दिवादिः ॥ कृत्तृदिति वेट् । नर्त्तिषीष्ट नृत्सीष्ट । रधावित्वाद्वेट् नशिषीष्ट नङ्क्षीष्ट । त्रप्सीष्ट तर्पिषीष्ट तृप्सीष्ट । द्रप्सीष्ट दर्पिषीष्ट दृप्सीष्ट । द्रोहिषीष्ट । ध्रुक्षीष्ट । जनिषीष्ट दीपिषीष्ट ॥ अथ स्वादिः || सायिषीष्ट सेसीष्ट । क्र्यादिः । ज्ञायिषीष्ट ज्ञासीष्ट ॥ तुदादिः । कर्त्तिषीष्ट कृत्सीष्ट । मङ्क्षीष्ट । एषिषीष्ट इत्यादि सर्वं प्रागुक्तप्रक्रियया नेयं ॥

लिटि || पस्पर्द्धे । पनायांचक्रे पेने पणायाञ्चक्रे पेणे । सस्मरे । शश्रे | स्वेने सस्वने । रेजे रराजे । वेमे ववमे । जिग्ये । दधे । पपे । आरे । तेरे ऋतीयाञ्चक्रे आनृते । चिकित्सांचक्रे चिकिते । गोपायांचक्रे जुगुपे । धूपायाञ्चक्रे दुधूपे । जग्मे । बभ्रमे । भ्रेमे । फेले । शशसे । ऊषे । ददृशे । आनहे । शुशुवे । शिश्विये । ऊषे । ऊहे । ऊदे । ईजे । ऊपे । ऊहे ! ऊवे । ऊये । ववे । विव्ये । जुहुवे । भेजे । ररञ्जे । चख्ने। दीदासांचक्रे । शीशासांचके । जुगुहे । शिश्रिये । निन्ये ॥ अथ अदादिः ॥ विविदे विदांचक्रे । जघ्ने । बभूवे । ममार्जे ममृजे । ऊचे । सुषुपे । आने । शश्वसे । जजक्षे । जजागरे । जागराञ्चक्रे । दरिद्राञ्चक्रे । चकासांचक्रे । शशासे । ऊशे । चुक्ष्णुवे | सुस्नुवे | नुनुवे । ईये । यये । चख्ये । चचक्षे । ईरांचक्रे । अधिजगे । ऊर्णुनुवे । तुष्टुवे

|| अथ ह्वादिः ॥ बिभयांचक्रे बिभ्ये। जिह्रयांचक्रे जिह्रिये । पप्रे । जहे । ममे । बिभराञ्चक्रे बभ्रे । ददे || अथ दिवादिः || तत्रसे से । अपरेधे । आरराधे । विविदे । ऊचे । जजरे ॥ जेरे || अथ स्वादिः || तस्तरे । वव्रे । दुधुवे । शुश्रुवे । जिघ्ये । देभे ॥ अथ क्यादिः || तस्तरे । चकरे । शशरे । शश्रे । पपरे पप्रे । बभरे । ददरे दद्रे | जिज्ये । जज्ञे । श्रेथे शश्रन्थे ग्रेथे जग्रन्थे || अथ तुदादिः || बभर्जे बभ्रज्जे । उज्झाञ्चक्रे ईषे । व्यच व्याजीकरणे | विविचे || अथ रुधादिः || आनञ्जे || अथ चुरादिः || लुण्टयाञ्चक्रे । इत्यादि सर्वं

योज्यं ॥ लुङि अस्पर्द्धि । अपनायि अपानि अपनिषाताम् । अपणायि अपाणि अपणिषातां । मजन्निति नात् । अक्षमि अक्षमिषाताम् अक्षंसाताम् । अयंरमित्यनिषेधादात् । अकामि । णिञिटि। अकमिचमीति न ह्रस्वः । णिलुक् । अकामिषाताम् । अकामयिषाताम् । अप्यायि । अतायि । अगाहि अगाहिषाताम् । अघाक्षाताम् । अस्मायि अस्मायिषाताम् अस्मेषाताम् । अद्योति । अशोभि । अरोचि । अश्वेति । अमेदि । आस्वेदि । अघोटि । अलोटि । अलोठि । अक्षोभि । अस्रम्भि । अस्रसि । अभ्रंशि । अध्वंसि । अवर्त्ति । अवर्द्धि | अशर्द्धि । अस्यन्दि | अकल्पि | अज्वारि अज्वरिषाताम् | अनाटि | अज्वालि । अस्मारि अस्मारिषाताम् अस्म- रिषाताम् अस्मृषाताम् । अश्रायि अश्रायिषाताम् अश्रासाताम् । अरामि । अबधि अभुत्साताम् । अवामि अवमिषाताम् । असादि अशादि । अद्रावि अद्राविषाताम् अद्रोषाताम् । एवं अस्रावि अस्राविषाताम् अस्रोषाताम्। अधायि अधायिषाताम् अधासाताम् । एवमादन्तानाम् अघ्रायि । अध्मायि । अस्थायि । अम्नायि । अदायि । असारि । आरि । आरिषाताम् । अतारि अतारिषाताम् अतरिषाताम् अतरीषाताम् अतीर्षाताम् । आर्त्तीयि आर्त्ति । अज्योति । अस्कन्दि | अस्कन्साताम् । प्राव्राजि । असञ्जि असङ्क्षाताम् । अगोपायि अगोपि । अधूपायि अधूपि । आगामि अगसाताम् । असर्पि असृप्साताम् । अनामि अनंसाताम् । अयामि । अशासि । अकर्षि अकृक्षाताम् । अदर्शि अदर्शिषाताम् अदृक्षाताम् । अ- दाहि अधक्षाताम् । अमेहि । अश्वायि अश्वायिषाताम् अश्वयिषाताम् । अवासि । अवादि अवदिषाताम् । अयाजि । अवापि । अवाहि । अवायि अव्यायि अव्हायि । अदीदांसि । अशीशांसि । अगूहि अगूहिषाताम् अघुक्षाताम् । अश्रायि । अनायि || अथ अदादिः ॥ अवेदि । अघानि अघानिषाताम् । अहसाताम् । स्थानिवद्भावेन अनुपान्त्यत्वात् नात् अवधि अवधिषाताम् । अभावि । अमार्जि अमार्जिषाताम् अमृक्षाताम् । अवाचि । अरोदि । अस्वापि । आनि । अश्वासि । अजाक्ष । अजागारि । अदरिद्रि । अचकासि । अशासि । अवाशि । अरावि अराविषाताम् अरविषाताम् । अक्षावि अक्षाविषाताम् अक्षविषाताम् | अक्ष्णावि । अस्नावि अस्नाविषाताम् अस्नोषाताम् । अनावि । अयावि । अगावि । अयायि | आख्यायि । ऐरि । ऐडि । ऐशि । आसि । अवासि अवसिषाताम् । आशासि । असावि । अध्यगायि अध्यायि । अद्वेषि । प्रौर्णावि । अस्तावि || अथ ह्वादिः ॥ अभायि । आरि || अथ दिवादिः ॥ अपोषि अपुक्षाताम् | अशोषि । अतोषि । अश्लेषि अश्लिक्षातां । रधादिस्वाद्वेट् ॥

१४८५ नेट्यलिटि | ४|२| २०१।

रध इडादौ प्रत्यये नम् न भवति न लिटि || अरन्धि अरधिषाताम् अरत्साताम् । अनाशि । अतर्पि । अदर्पि । अजारि । अशायि । अच्छायि । असायि । अदायि । मजन्वध इति नात् । अजनि । अदीपि । अपूरि । उदपादि । अबोधि । अमानि । अडायि । अशोचि । अरञ्जि ॥ अथ स्वादिः ॥ अधावि । आपि ॥ अथ क्र्यादिः ॥ अश्रायि । अपाचि । अलावि । निरकोषि || अथ तुदादिः || अभर्जि अभ्रज्जि । अकर्षि । अलेपि । असेचि । अलोपि । अवेदि । अकारि । अप्रच्छि । अमज्जि अमङ्क्षाताम् | अरोजि । अच्छोपि अस्पर्शि । अमर्शि । असादि । अव्रश्चि ऐषि ||

१४८६ रभः || ४|२|२०२ |

रभोऽजादौ प्रत्यये नम् भवति न लिटि ॥ अरम्भि ||

१४८७ लभः | ४|२|२०३ |

लभोऽजादौ प्रत्यये नम् भवति न लिटि || अथ तनादिः । अक्षाणि ॥ अथ रुधादिः ॥ अभेदि । भन्जे अवमर्दने ॥

१४८८ भन्जेर्ञौ वा | ४|१|२२३|

भन्जो नस्य लुग्वा भवति ञौ परे ॥ अभाजि अभञ्जि || अथ चुरादिः ॥ अलुण्डि । अयन्त्रि । ओर्जि । अकथि । अगणि । अपारि । अतीरि । एवं सर्वं नेयं शेषं प्राग्वत् ॥ लुटि || स्पर्धिता मोदिता हर्ता इत्यादि प्राग्वत् । स्मेता स्मायिता । कोता काविता । श्याता श्यायिता । धर्त्ता धारिता । पविता पाविता।

डयिता डायिता । दारिता दरिता दरीता । क्रन्ता । दर्शिता द्रष्टा । श्वयिता श्वायिता वाता वायिता । श्रयिता श्रायिता । हर्त्ता हारिता । नेता नायिता || अथ अदादिः ॥ घानिता । हन्ता । भाविता भविता । जागारिता जागरिता । राविता रविता । क्षाविता क्षविता | क्ष्णाविता क्ष्णविता | स्नाविता स्नोता । नाविता नविता । याविता यविता । आयिता । एता । यायिता याता । इत्यादि सर्व ञिड्भावाभावाभ्यामभ्यूह्यम् ॥ लृङ्लुटोः || अस्पर्धिष्यत स्पर्धिष्यते । अकामिष्यत अकामयिष्यत अकमिष्यत कामिष्यते कामयिष्यते कमिष्यते । अस्मायिष्यत अस्मेष्यत स्मायिष्यते स्मेष्यते । अकाविष्यत अकोष्यत काविष्यते कोष्यते । अधारिष्यत अधरिष्यत धारिष्यते धरिष्यते । अपाविष्यत अपविष्यत पाविष्यते पविष्यते । अडायिष्यत अडयिष्यत डायिष्यते डयिष्यते । अज्वरिष्यत ज्वरिष्यते । अस्मारिष्यत अस्मरिष्यत स्मारिष्यते स्मरिष्यते । अदारिष्यत अदरीष्यत अदरिष्यत दारिप्यते दरिप्यते दररीप्यते । अभोत्स्यत भोत्स्यते । अगंस्यत गंस्यते । अक्रंस्यत क्रंस्यते । अभ्रमिष्यत श्रमिष्यते । अदशिष्यत अद्रक्षत । दर्शिष्यते द्रक्ष्यते || अथ अदादिः || अघानिष्यत अहनिष्यत । घानिष्यते हनिष्यते । एवं ञिड्भावाभावाभ्यां सर्वमभ्यूह्यम्॥

यङि । पास्पर्द्धते । वावन्द्यते । मम् पम्पन्यते । पम्पण्यते । अकवतेरिति चुत्वाभावः कोक्रूयते ॥ स्रन्सूङ भ्रन्सूङ् अवस्रंसने |

१४८९ वन्चस्रन्सध्वन्सभ्रन्शकसपत्पदिस्कन्दान्नीम् |४|१|८७|

वन्चादीनां यङन्तानां द्विर्भावे पूर्वस्य नीम् भवति **॥** म इत । नलुक् सनीस्रस्यते बनीभ्रश्यते । ध्वन्सूङ् गतौ । दनीध्वस्यते । घटिष् चेष्टायाम् । जाघट्यते । ञित्वरिष् सम्भ्रमे । तात्वर्यते । श्लुचि ॥

१४९० त्वर्ज्वर्मव्यविस्रिवोऽचश्च |४|१|१४२|

त्वरादीनां वस्य साचः क्विपि जलि चानुनासिकादो प्रत्यये ऊच् भवति । तातूर्ति तातूर्त्तः ताात्त्वरति । तातूर्षि तातूर्थ तातूर्थ । तातूर्मि तातूर्वः तातूर्मः ॥ जाज्वर्यते । श्लुच्यूच् जाजूर्ति जाजूर्त्तः जाज्वरति । सास्मर्यते । ध्वन शब्दे । दध्वन्यते । रंरम्यते । सासद्यते। कस गतौ । नीम् विचनीकस्यते देधीयते । पेपीयते ॥

१४९१ घ्राध्मोर्यङि |४।२|८९ |

घ्राध्मोर्यङि ईद्भवति ॥ जेघ्रीयते । देध्मीयते । सल्लुक् तेस्थीयते । माम्नायते । देदीयते । दादायते । जेगीयते । अरार्यते । तेतीर्यते । चनीस्कद्यते । बन्चू गतौ च । वनीवच्यते । हुच्छ कौटिल्ये । जोहूछर्यते ॥ श्लुचि ||

१४९२ राल्लुक | ४|१|१४३ |

राच्छवयोरनुनासिके क्विपि जालि **च** लुग् भवति || जोहूर्ति जोहूर्तः जोहूर्च्छति ॥ मुर्च्छा मोहसमुच्छ्राययोः । मोमूच्छते । श्लुचि मोमूर्ति मोमूर्तः मोमूर्च्छति । सासज्यते सामञ्जीति सासङ्क्ति **।** अट गतौ । अटाट्यते । जप मानसे च ॥

१४९३ जब्जभदहदशभञ्जपसाम् |४|१।८९।

जपादीनां यङि द्विर्भावे पूर्वस्य मम् भवति || जञ्जप्यते । श्रुचि जञ्जप्ति जञ्जपीति । जभ मैथुने | जञ्जभ्यते । जङ्गम्यते जङ्गमीति जङ्गन्ति । हन्मन्येति मलुक् जङ्गतः जङ्गमति । जङ्गमपि जङ्गसि जङ्गथः जङ्गथ । जङ्गमीमि । म्वोश्चेति मो निः जङ्गन्मि जङ्गन्वः जङ्गन्मः || सरीसृप्यते । भण शब्दे । बम्भण्यते नन्नम्यते । नन्नमीति । नन्नन्ति नन्नतः नन्नमति । नन्नमीषि नन्नंसि नन्नथः नन्नथ । नन्नमीमि नन्नन्मि नन्नन्वः नन्नन्मः । एवं यंयम्यते यंयमीति । चङ्क्रम्यते चङ्क्रमति । बम्भ्रम्यते बम्भ्रमीति ॥ दल ञिफला विशरणे ||

१४९४ चर्फलां | ४|१|१०|

चर्फलां यङि द्विर्भावे पूर्वस्य मम् भवति ||

१४९५ ति चातोर्ल्युत् |४|१|११|

चर्फलां यङि तादौ प्रत्यये रेफलकारपरस्य अत उद् भवति || पम्फुल्यते पम्फुलीति । चर भक्षणे । चञ्चूर्यते चञ्चुरीति । दरीदृश्यते दरीदृशीति । दन्दश्यते दन्दशीति दन्दष्टि दन्दह्यते दन्दहीति । दादित्वाद घः दन्दग्धि ॥ वा सम्प्रसारणं । शोशूयते शेश्वीयते । वावस्यते ॥

१४९६ स्वब्व्यास्यमः |४|१|११९ |

स्वपादीनां यङि साचो यञ इग् भवति || वेबीयते वेवेति । द्युव्युक्तौ ह्व इति इक् । जोहूयते । धावूञ् शुद्धौ च । दाधाव्यते । वस्य उच्यैच् । दाधावीति दाधौति दाधौतः ।दाधावति । चायृञ् पूजायां च ॥

१४९७ चायः की | ४|१|१२० |

चायो यङि की भवति ॥ चेकीयते । नेनीयते । अथ अदादिः । जङ्घन्यते जङ्घनीति जङ्घन्ति जङ्घतः जङ्घनति ॥

१४९८ घ्नो घ्नी हिंसायाम् |४|२/९०|

हिंसायां हनो यङि घ्नी भवति || जेघ्नीयते शत्रून् । बोभूयते । सोषुष्यते । इत् शेशिष्यते ||

१४९९ वशो न यङि | ४|१|११८ |

वशो यङि यत्र इग् न भवति ॥ वावश्यते । मेमीयते । चाख्यायते । चाचक्ष्यते । तोष्ट्यते तोष्टवीति तोष्टोति । अट्यादित्वाद्यङ् । ऊर्णोनूयते । जेहीयते मेमीयते । अथ दिवादिः ॥

१५०० **नृतेर्यङः** | १/२/५५ ॥

यङन्तस्य नृतेः प्रात्परस्य नस्य णो न भवति ॥ नरीनृत्यते । वेविध्यते । जेजीर्यते । पनीपद्यते । मम्मन्यते मम्मनीति मंमन्ति मंमतः मम्मनति । वेव्रीयते || अथ स्वादिः । हस्य घः । प्रजेघीयते ॥ अथ क्र्यादिः । उर् । मोमूर्यते पोपूर्यते । गॄ शब्दे । जेगीर्यते जेजीयते जाज्ञायते । अश भोजने इत्यस्य अट्यादित्वं केचिदिच्छन्ति अशाश्यते ॥ अथ तुदादिः । बरीभृज्ज्यते ॥ षिची क्षरणे ॥

१५०१ सिचो न यङि | १|२/६२ |

सिचो यङि सस्य षिर्न भवति ॥ सेसिच्यते । लुप्लृञ् छेदने । लोलुप्यते । गॄ निगरणे ॥

१५०२ यङि ।४।२।२५८।

ग्रो यङि रस्य लो नित्यं भवति ॥ जेगल्यते । इक् । परीपृच्छयते वरीवृश्च्यते । इक् । वेविच्यते । कुङ् शब्दे | अनेधादित्वात् चुत्वं चोकूयते । मम् बंभज्यत इत्यादि सर्वेषु लकारेषु प्रागुक्तप्रक्रियया नेयम् ॥

णिञि । स्पर्द्धयति । लिङि णिलुक् स्पर्द्ध्यात् स्पर्द्धयिषीष्ट । लिटि स्पर्द्धयांचक्रे । लुङि ङे द्वित्वादि अलघुपरत्वान्न सन्वद्भावः अलघुपरत्वात् पूर्वस्य न दीर्घः अपस्पद्धत् अपस्पर्द्धत । लुटि स्पर्द्धयिता । लृङि अस्पर्द्धयिष्यत् अस्पर्द्धयिष्यत । लुटि स्पर्द्धयिष्यति स्पर्धयिष्यते । एवं सर्वत्र योज्यं । बाधृङ् लोडने । ऋदित् लुङि अशास्वग्नाश्यृदित इति न ह्रस्वः अबबाधत । अमूमुदत् । अकुङ् लक्षणे । उङावितौ नम् आञ्चिकत् । क्नूयैङ् शब्दे । ह्रीव्लीति पक् यलुक् जुस्पकीत्येङ् । क्नोपयति अचुक्नुपत् । क्ष्मायैङ् विधूनने । क्ष्मापयति अचिक्ष्मपत् । स्फायैङ् वृद्धौ । कथादीति वम् । स्फावयति अपिस्फवत् । भाषि व्यक्तायां वाचि । भाषयति ॥

१५०३ भ्राज्भास्भाष्दीप्पीड्मील्जीवकण्णश्रण्वण्लुटां वा | ४|१|२१२ |

भ्राजादेरुपान्त्यस्याचो ङपरे णौ ह्रस्वो वा भवति || ह्रस्वे सन्वत् कार्यम् । अबीभषत् अवभाषत् । भासि दीप्तौ । भासयति अबीभसत् । अबभाषन् अतीतृपत् । अचीकमत । आजि वर्चि दीप्तौ । भ्राजयति अबिभ्रजत् अबभ्राजत् । चेष्टि चेष्टायां । चेष्टयति ॥

१५०४ वेष्टिचेष्टो वा | ४|१|१०३।

वेष्टिचेष्टयोर्ङपरे णौ द्विर्भावे पूर्वस्य अद्वा भवति || अचचेष्टत् अचिचेष्टत् । एवं वेष्टि वेष्टने । वेष्टयति अववेष्टत् अविवेष्टत् ||

१५०५ प्रयोक्तः स्मिङः |४|१|१९१|

प्रयोक्तृनिमित्तकस्य स्मिङो णौ आद्वा भवति || जटिलो विस्मापयते व्यसिस्मपत । नान्यनिमित्तकस्य । कुञ्चिकया विस्माययति व्यसिस्मयत्। लुटि प्रतिघाते लोटयति | भ्राज्भासिति वा ह्रस्व: अलूलुटत् अलुलोटत्। वर्त्तयति ॥

१५०६ उरृत् |४|१|२१२ ।

धातोरुपान्त्यस्य ऋवर्णस्य ङे णौ ऋद्वा भवति ॥ पक्षे अर् अवीवृतत् अववर्तत्। कल्पयति अचीक्लृपत् अचकल्पत् ॥ घटिष् चेष्टायां ॥

१५०७ घटादिकगेवनूजनैङ्जुष्क्नसूरञ्ज्य मोऽकमिचम्यम्यपपरिस्खदउपान्त्यस्याचोऽणम्ञौ तु दीर्घो वा | ४|१|२०२|

घटादीनां कगेषट्कस्य अमन्तानां च धातूनाम् उपान्त्यास्याचो णौ परे अण् ह्रस्वो भवति अम्ञिपरे तु णौ दीर्घो वा भवति न कम्यादीनाम् || घटयति अजीघटत्। व्यथयति अविव्यथत्। प्रथिष् प्रख्याने। प्रथयति ॥

१५०८ स्मृदृस्तॄत्वर्म्रदप्रथस्पशोऽत्| ४|१|१०२|

स्म्रादीनामनग्लुचि ङपरे णौ द्विर्भावे पूर्वस्य अद्भवति ॥ सन्वत्त्वापवादः । अपप्रथत्। प्रदिषु मर्दने। म्रदयति अमम्रदत्। त्वरयति अतत्वरत्। क्रपि कृपायां। क्रपयति अचिक्रपत्। ज्वरयति अजिज्वरत्। नट नृत्तौ। नटयति अनी- नटत्। कण रण चण गतौ। कणयति रणयति चणयति। भ्राज्भासिति वा ह्रम्व: अचीकणत् अचकाणत्। अरीरणत् अरराणत्। श्रण दाने। श्रणयति अशिश्रणत् अशश्राणत्। ज्वल दीप्तौ ॥

१५९०

वाऽनुपसर्गाज्ज्वलह्वलह्मलवनूवमनमग्लानाम् ॥४ |१|२०७।

अनुपसर्गस्य ज्वलादेरुपान्त्यस्याचो णौ ह्रस्वो वा भवति ॥ ज्वलयति ज्वालयति अजिज्वलत्। स्मरयति असस्मरत्। दॄ भये। दरयति अददरत्। चल कम्पने। चलयति अचीचलत् ध्वनयति अदिध्वनत्। ह्रस्वः रमयति अरीरमत्। चालयति अचीचलत्। वामयति वमयति अवीवमत्। सोपस र्गस्य प्रवमयति ||

१५१० वाशद्योर्विधूननागत्योर्ज्जक्तौ | ४|१|१९९ |

बायाः णौ विधूनने जक् भवति भगतौ शदस्तादेशः ॥ फलानि शातयति ॥

१५११ रुहः पः |४|१|१९६|

रुहो णौ पादेशो वा भवति || रोपयति रोहयति। क्रीङ्जेरित्यात्वे पक्। जापयति। ह्रीव्लीति पक्। धापयति ॥

१५१२ वेव्यापाह्वशाच्छासो यिक् |४|१|२००|

वेञादीनां णौ यिक् भवति || इकावितौ पगपवादः । पाययति ॥

१५१३ पिबस्येब् ङे|४|१| ७० |

पाधातोरचः ङे परे णौ ईप् भवति न च द्विः ॥ अपीप्यत् । घ्रापयति ॥

१५१४ जिघ्रतेरिः |४|१| २१४ |

घ्र उपान्त्यस्याचो के णौ इद्वा भवति || अजघ्रिपत् अजिघ्रपत् । ध्मपयति अदिध्मपत् ॥

१५१५ तिष्ठतेः | ४।१ |२१५ |

स्थ उपान्त्यस्याचो ङे णौ नित्यमिद्भवति ॥ स्थापति अतिष्ठिपत् । ग्लै हर्षक्षये । वा ह्रस्वः । ग्लपयति ग्लापयति अजिग्लपत् । ध्ये स्मृ चिंतायां । ध्यापयति अदिध्यपत् स्मार- यति असस्मरत् । पक् । अर्पयति आर्पिपत् । अर्च्चयति आर्च्चिचत् । मूर्च्छयति अमुमूर्च्छत् । सञ्जयति अससञ्जत् नाटयति अनीनटत् । लड विलासे । डो लः । लालयति अलीललत् ॥

१५१६ जभोऽचि |४ |२| १९९ |

जभोऽजादौ ल्यश्लि प्रत्यये नम् भवति ॥ जम्भयति । अजजम्भत् । गमयति अजीगमत् । सर्पयति। असीसृपत् अससर्पत् । वण शब्दे । वाणयति अवीवणत् अववाणत् । नामयति नमयते अनीनमत् ॥

१५१७ यमोऽपरिवेषे णिचि च । ४ । १ । २०४ ।

अपरिवेषे यमः उपान्त्यस्याचो णौ ह्रस्वो भवति अमञि परे तु णौ दीर्घः ॥ यमयति अयीयमत् । परिवेषे चन्द्रं यामयति अयीयमत् । आचामयति आचीचमत् । क्रमयति अचिक्रमत् । भ्रमयति । मील निमेषणे । मीलयति । भ्राजभासिति वा ह्रस्वः । अमीमिलत् अमिमीलत् । जीव प्राणधारणे । जीवयति । वा ह्रस्वः । अजिजीवत् अजीजिवत् । दर्शयति अदीदृशत् अददर्शत् । चह परिकल्कने ॥

१५१८ चहः शाठ्ये | ४|१|१०६ ।

शाठ्ये चहोऽचो णौ ह्रस्वो भवति अम्ञौ तु दीर्घो वा ॥ चहयति अचीचहत् अन्यत्र चाहयति । अर्ह पूजायाम् | अर्हयति आर्जिहत् । श्वाययति ॥

१५१९ श्वेर्वा | ४|१|१२३ ।

श्वेस्सान ङे च णौ यञः इग्वा भवति ॥ अशूशवत् अशिश्वयत् । यिक् वाययति अवीवयत् । व्याययति अविव्ययत् । ह्वाययति ॥

१५२० णौ सन्ङे |४|१|१२२|

ह्वेञः सनि ङे च णौ यञ इग् भवति || अजूहवत् । रञ्जयति अररञ्जत् ||

१५२१ णौ मृगरमणे | ४|१| २२६ |

मृगाणां क्रीडायां रञ्जो णौ नस्य लुग् भवति || घटादीति ह्रस्वः । रजयति मृगान् अरीरजत् । ऊत् गूहयति अजूगुहत् । श्राययति अशिश्रयत् । हृञ् हरणे । हारयति अजीहरत् । नाययति अनीनयत् || अथ अदादिः ॥

१५२२ घ्नो नस्तोऽञिणे | ४|१|२३८|

हनो नस्य ञ्णिति तो भवति न ञौ णशि च ॥ घातयति । अङे इति निषेधात् न हस्य घः । अजीहतत् । भावयति अबीभवत् । मार्जयति अमीसृजत् अममार्जत् । स्वापयति । अच्कार्यात् प्रागेव द्विः ॥

१५२३ स्वपेर्णावुः | ४|१।९९ |

स्वपेर्णौ द्विर्भावे पूर्वस्य यञ उद्भवति ॥

१६२४ स्वापेर्ङे | ४|१|११७|

स्वापः ङे साचः यञः इग् भवति ॥ असूपुपत् ।

१२२५ जागुर्ञिणे |४|१| २३१ |

जगुरतः ञिणशोरेवाद्भवति । नियमादत्र न दीर्घः ॥ जागरयति अजजागरत् । अस्सनित्यातो लुक् । दरिद्रयति अददरिद्रत् । शासयति । अशास्विति न ह्रस्वः । अशशासत् ॥

१५२६ णौ गमज्ञाने |४ |२| १२५ |

अज्ञाने ऐत्योर्णौ गम् भवति ॥ गमयति अजीगमत् । ज्ञाने प्रत्याययति प्रत्यायियत् । वा गतिगन्धनयोः । विधूनने जक् । वाजयति अवीवजत् । ष्णा शौचे । वा ह्रस्वः । रूपयति स्वापयति असिष्णपत् । कथादीति लक् । पालयति अपीपलत् । ईरयति ऐरिरत् । सावयति असूषवत् । क्रीङरित्याति पक् अध्यापयति अध्यापिपत् । ङे वा गाङ् अध्यजीगपत् । ऊर्णावयति औणुनवत् ॥ अथ ह्वादिः ॥

१५२७ बिभेतेर्भीष् च |४|१|१९२ |

कर्तृनिमित्तकस्य भियो णौ आच्च भीष् च पर्यायेण भवतः ॥ आति पक् । जटिलो भापयते मुण्डो भीषयते । अन्यनिमित्तस्य न भवति कुञ्चिकया भाययति । ह्री लज्जायां । पक् । जुस्पकीत्येङ । ह्रेपयति अजिह्रिपत् । अथ दिवादिः । दुष वैकृत्ये ॥

१५२८ ऊद् दुषो णौ | ४|१| २१६ |

दुषोऽचो णौ ऊद् भवति ॥ दूषयति अदूदुषत् ॥ षिधू संराद्धौ ॥

१५२९ सिद्ध्यतेरज्ञाने | ४|१|१९० |

अज्ञाने सिज्यतेरचो णावाद् भवति ॥ साधयत्यन्नम् । असीसधत् । ज्ञाने सेधयति मुनिं तपः ॥

१५३० शमोऽदर्शने | ४|१| २०३ |

अदर्शनेऽर्थे शमोऽचो णौ ह्रस्वो भवति अम्ञि परे तु वा दीर्घः ॥ शमयति रोगं अशीशमत् । दर्शने निशामयति कन्यां । रध इति नम् रन्धयति अररन्धत् । घटादीति ह्रस्वः । जरयति । यिक् शाययति अशीशयत् । छाययति अचिच्छयत् । साययति

असीसयत् । दापयति अदीदपत् । जनयति अजीजनत् । दीपयति । भ्राजुमामिति वा ह्रस्वः | अदीदिपत् अदिदीपत् । लीङ् लेषणे ॥

१५३१ पूजाप्रलम्भाभिभवे णौ|४|१|१८८।

पूजाप्रलम्भाभिभवेषु लीङ्लिनात्योरचो णौ आद् भवति || जटाभिरालापयते स्वं पूजां प्रापयतीत्यर्थः । लोकमुल्लापयते वञ्चयतीत्यर्थः । श्येनो वर्तिकामपलापयते अभिभवतीत्यर्थः । अन्यत्र लाययति श्लेषयतीत्यर्थः । अथ स्वादिः । अङे इति न घः । प्रहाययति प्राजीयत् । आपयति आपिपत् । अथ क्र्यादिः । प्रीञ् कान्तितर्पणयोः || नक् धूनयति अदूधुनत् । स्तारयति अतस्तरत् । जारयति अजीजरत् ॥ व्ली वरणे । पक् व्लेपयति अविव्लिपत् । री रेषणे च । रेपयति अरीरिपत् ॥

१५३२ मारणतोषणनिशाने ज्ञश्च | ४|१|२०५।

मारणादिषु जानातेरचो णौ ह्रस्वो भवति अम्ञौ तु दीर्घो वा ॥ ज्ञपयति मृगान् व्याधः । ज्ञपयति गुरुं शिष्यः । ज्ञपयति शरान् व्याधः । अन्यत्र ज्ञापयति धर्म गुरुः ॥ अथ तुदादिः । वार् । भर्ज्जयति अबभर्जन् भ्रज्जयति अबभ्रज्जत् । अञ्णिति निषेधान्न ङिद्वत्वं । कोटयति अचूकुटत् । स्फुर स्फुरणे । चिस्फुरोर्वेति वात् । स्फारयति अपिस्फरत् स्फोरयति अपुस्फुरत् । रभ इति नम् । आरम्भयति आररम्भत् । लम्भयति अललम्भत् ॥ अथ तनादिः ॥ घटादीति ह्रस्वः । वनयति अवीवनत् । अथ चुरादिः । पीड गहने । पीडयति अपिपीडत् अपीपिडत् । एवं प्रागुक्तप्रक्रियया शेषं योज्यम् ॥

भावकर्मकर्मकर्तृषु लिङि || वा ञिटि णिलुक् । स्पर्द्धिषष्टि | पक्षे इट् । स्पर्द्धयिषीष्ट । लिटि स्पर्द्धयांचक्रे । लुङि ञिः अस्पार्द्धि । सौ वा ञिट् । अस्पर्द्धिषाताम् अस्पर्द्धयिषाताम् । लुटि वा ञिट् स्पर्द्धिता स्पर्द्धयिता । लृङ्लृटोः अस्पर्द्धिष्यत अस्पर्द्धयिप्यत स्पर्द्धिष्यते स्पर्द्धयिष्यते एवं सर्वत्र योज्यम् ॥

ञौ केषांचिद्विशेषोऽस्ति । अघटि अघाटि । अव्यथि अव्याथि । अप्रथि अप्राथि । अम्रदि अम्रादि । अत्वरि अत्वारि । अक्रपि अक्रापि । अज्वरि अज्वारि । अनटि अनाटि । अकणि अकाणि । अरणि अराणि । अश्रणि अश्राणि । अज्वलि अज्वालि । अस्मरि अस्मारि । अदरि अदारि । अध्वनि अध्वानि । अरभि अरामि । अवमि अवामि । अगमि अगामि । अनमि अनामि । अयमि अयामि । अक्रमि अक्रामि । अभ्रमि अभ्रामि । अकमीति न ह्रस्वः । अचामि । अग्लपि अग्लापि । अस्नपि अस्नापि । अथ दिवादिः ॥ अशमि अशामि । अरन्धि अरन्धिषाताम् अरन्धयिषाताम् । अजरि अजारि । अजाने अजानि । अज्ञपि अज्ञापि ॥ अथ तुदादिः || अरम्भि अलम्भि | अवनि अवानि । शेषं सुगमम् । इति णिञ्प्रकरणम् ॥

अथ सन् प्रपञ्च्यते । सनीटि द्विर्भावादि । विवन्दिषते ||

१५३३ यौ हेलादे रलः संस्त्वोः |४|१|१५२ ।

इदुदुपान्त्यस्य रलन्तस्य हलादेर्धातोरिडादौ सनि क्त्वाप्रत्यये च किद्वद्वा भवति ॥ मुमुदिषते । मुमोदिषते । जिहत्सते । अञ्चिकिषत । तितिजिषते तितेजिषते । अट्टि हिंसातिक्रमणयोः । अट्टिटिषते । स्फुटि विकसने पुस्फुटिषते पुस्फोटिषते । जुगुप्सिषते जुगोपिषते । तित्रप्सते तित्रपिषते । चिक्षंसते चिक्षमिषते । षेवृङ् सेवने । न स्विदीति न षिः सिसेविषते । जिघाक्षते जिगाह्रिषते। क्रादीतीट् । सिस्मयिषते । न किदिति नेट् । चुकूषते । घुमीतीस् । मेङ् प्रतिदाने प्रतिमित्सते । दित्सते । पिप्यासते । ओः पुयञ्ज्ये इति इत् पिपविषते । डिडयिषते । दिद्योतिषते दिद्युतिषते । न वृद्भ्य इति नेट् । चिवृत्सति ।

तङीट् । विवर्तिषते विवृत्सति । विवर्धिषते । चिक्लृप्सति चिकल्पिषते । जिज्वरिषति । सनीति दीर्घे कित्त्वा सुस्मूर्षते । रिरंसते । बुभुत्सति बुभुत्सते । भ्रस्जृधेति वेट् पिपतिषति । अनिटीस् न च द्विः सस्य लुक् पित्सति । सिषत्सति । क्रुश आह्वानरोदनयोः चुक्रुक्षति । रुरु- क्षति जिगीषति । घुत्वादिम् । धित्सति । पिपासति । जिघ्रासति । तिष्ठा सति । दित्सति । दिदासति । इट्यकित्त्वादर् । अरिरिषति । तितरिषति । वा इट ईट् । तितरीषति तितीर्षति । चितै संज्ञाने । चिचितिषति चिचेति- षति । न स्विदीति न षिः सिसंङ्क्षति । यियप्सति । अतङीट् जिगमिषति सञ्जिगंसते । निनंसति । यियंसति । चिक्रमिषति प्रचिक्रंसते । बिभ्रमिषति । जिजीविषति । अचिक्षति अचिक्षिषति । दिदृक्षते दिदङ्क्षति । दिधक्षति | शिश्वयिषति । विवत्सति विवदिषति । यियक्षति यियक्षते । विवप्सति विवप्सते । विवक्षति विवक्षते । विवासति विवासते । विव्यासति विव्यासते । जुहूषति जुहूषते । बिभक्षति बिभक्षते । रिरङ्क्षति रिरङ्क्षते । चिखनिषति चिखनिषते । न किदादीति नेट् । जुघुक्षति जुघुक्षते । भ्रस्जृघेति वेट् । शिश्रयिषति शिश्रयिषते । शिश्रीषति शिश्रीषते । जिही- र्षति जिहीर्षते । भ्रस्जृधेति वेट् । भृञ् भरणे । बिभरिषति । बुभूर्षति । निनीषति । अथ अदादिः ॥ रुद्विन्मुषीति किद्वत्त्वान्नैङ् । विविदिषति ॥

१५३४ इघ्नः | ४|१|१३८ ।

इणिगिङादेशस्य गमो इनश्वाचः सनि दीर्घो भवति || जिघांसति आजिघांसते । मिमार्जिषति मिमृक्षति । रुरुदि- षति । रुद्विन्मुषीति किद्वत्त्वान्नैङ् सुषुप्सति । अनिनिषति । शिश्वसिषति । सुसूषते । जिजागरिषति । अस्सन्निति वचनसामर्थ्याद्वेट् दिदरिद्रिषति दिदरिद्रासति । शिशासिषति । विवशिषति । रुरूषति । युयूषति । भ्रस्जृधेति वेट् । यियविषति ॥

१५३५ सनीङश्च |४/२/१२६|

इङः एत्योश्च सनि गम् भवति न ज्ञाने || अतङ इतीट् । जिगमिषति अधिजिगमिषति । ज्ञाने । प्रतीषिषति । यियासति । अदादित्वान्नेम् मिमासति । चिख्यासति । ईरिरिषते । सुसू- पति । गम् गंस्नोरिति नेट् इघ्न इति दीर्घः । अधिजिगांसते । दिद्विक्षति | दिद्विक्षते । अस्जृधेति वेद् । ऊर्णुनविषति ऊर्णुनविषते ऊर्णुनुविषति ऊर्णुनुविषते ऊर्णुनूषति ऊर्णुनूषते । तुष्टूषति तुष्टूषते ॥ अथ ह्वादिः । बिभीषति । षुपूर्षति । जिहासते । माङ् माने मित्सते । बुभूर्षति । डुदाञ् दाने । दित्सति दित्सते । विविक्षति विविक्षते । अथ दिवादिः । षिवू तन्तुसन्ताने । सिसेविषति सुस्यूषति । निनृत्सति निनर्तिषति । चिक्षिप्सति ॥

१५३६ राधेर्वधे ||४|१|६१ |

वधे राधोऽचः सनीस् भवति न च द्विः ॥ अपरित्सति । विव्यत्सति । पुपुक्षति । शक मर्षणे शिक्षति । ष्विदौ गात्रप्रक्षरणे । सिष्वित्सते । जिह्वासति । शिशमिषति । ऋधू वृद्धौ ॥

१५३७ सीर्दोप्ज्ञीप् सन्यृधाब्ज्ञपेर्न च |४|१|५७ |

ऋधः सकारादौ सनीर्द् भवति आपः ईप् ज्ञपेर्ज्ञीप् न च द्विः ॥ इति । अर्दिधिषति । रिरत्सति रिरधिषति । निनङ्क्षति निनशिषति । जिजीर्षति जिजरिषति । शिशासति । जिजनिषते । पित्सते । दीङ् क्षये ॥

१२३८ दीङः सनि | ४|१|१८||

दीङः सनि आद्वा भवति ॥ दिदासते दिदीषते । मीङ् हिंसायां मित्सते । पिप्रीषते ॥ अथ स्वादिः ॥ वुवूर्षति वुवूर्षते । विवरिषति विवरिषते विवषिति विवरीषते । दुधूषति दुधूषते । प्रजिघीषति । ईप्सति ॥

१५३९ **दिब्दीब् दन्भः** | ४|१| ५८ |

दन्भस्सदौ सनि दिब्दीपौ वा भवतः न च द्विः ॥ धिप्सति धप्सिति । दिदम्भिषति ॥ अथ क्र्यादिः ॥ मीञ् हिंसायां । मित्सति मित्सते लुलूषति लुलूषते । तिस्तरिषति तिस्तरिषते तिस्तीर्षति तिस्तीर्षते । जिज्ञासति जिज्ञासते ॥ क्लिशौ विबा- धने ॥ चिक्लिक्षति चिक्लिशिषति चिक्लेशिषति । मुष स्तेये । मुमुषिषति ॥ अथ तुदादिः । विभ्रक्षति विवर्क्षति बिभ्रज्जिषति बिभर्जिषति । चिकृत्सति । चिकर्तिषति ॥ कॄ विक्षेपणे ॥ क्रादीतीट् । चिकरिषति । जिगरिषति ॥ दृङ् आदरे । दिदरिषते । पिपृच्छिषति । मिमङ्क्षति । विव्रक्षति विव्रश्चिषति । उब्जिजिषति । एषिषिषति । चुकुटिषति । पुस्फु- रिषति । आरिप्सते । लिप्सते ॥ अथ तनादिः ॥ षणूञ् दाने । वेट् । सिसनिषति सिसनिषते ॥

१५४० सनि |४| १|२६८|

षणः सनि अनिट्याद् भवति ॥ सिषासति सिषासते । अथ रुधादिः । विभित्सति बिभित्सते । अञ्जिजिषति । एवं सर्वे योज्यं ॥

णिञः सनि । पिस्पर्धयिषतीत्यादि । न स्विदीति न पिः । सिस्वादयिषति । सिसाहयिषति ॥

१५४१ श्रुस्रुद्रुप्रुप्लुच्योर्वा | ४ | १।९८ |

श्र्वादीनां सनि द्विर्भावे पूर्वस्योवर्णस्य अवर्णपरे यञि परे इद्वा भवति ॥ च्युङ् ज्युङ् प्रुङ् पूल्लङ् गाङ् श्यैङ् गतौ ॥ चिच्यावयिषति चुच्यावयिषति पिप्रावयिषति पुप्रावयिषति । पिप्लावयिषति पुप्लावयिषति । दिद्रावयिषति दुद्रावयिषति । सिस्रावयिषति सुस्रावयिषति ॥

१५४२ संञ्जविष्वाण | ४|१|७४ |

सोर्णौ सनि द्विर्भावे पूर्वात् परस्य सस्य षिर्भवति वा । सिषञ्जयिषति सिसञ्जयिषति । णौ सन्डे इति इक् । जुहावयिषति । वेक् । शुशावयिषति शिश्वाययिषति ॥ अथ अदादिः ॥ स्वपेर्णावुरित्युत् सुष्वापयिषति । लुङ्लृणाविति वा गाङ् । अधिजिगापयिषति । अध्यापिपयिषति ॥ अथ स्वादिः ॥ शिश्रावयिषति शुश्रावयिषति ॥ अथ क्र्यादिः ॥ ज्ञीप्सति । ओः पूयञ्ज्ये इतीत् पिपावयिषति । लिलावयिषति ॥ अथ रुधादिः ॥ अञ्जिजयिषति ॥ शेषं सुगमं ॥ यङः सनि पूर्ववदेव प्रक्रिया न विशेषः । पास्पर्द्धिषते इत्यादि । यङो णिञि पास्पर्द्धयतीत्यादि । सनादीनां भाव - कर्मकर्मकर्तृष्वविशेषः ॥ किञ्च ॥

२५४३ वन्मुचोऽनाप्येऽचः |४|१|५९ |

मुचः सादौ सन्यचः ओत् वा भवति न च द्विः कर्मकर्तरि ॥ मोक्ष्यते वत्सः स्वयमेव । मुमुक्ष्यते वत्सः स्वयमेव ॥

लट्लृटोरतङ्तङ्वच्छत्रानशौ । मगादि प्राग्वत् । स्पर्द्धमानः स्पर्द्धमाना स्पर्द्धमानं स्पर्द्धिष्यमाणः स्पर्द्धिष्यमाणा स्पर्द्धिष्यमाणं । बीभत्समानः बीभत्सिष्यमाणः । वन्दमानः । नन्दिष्यमाणः । तितिक्षमाणः तितिक्षिष्यमाणः । पनायन् पनायन्ती पनायत् पनायिष्यन् पनायिष्यन्ती पनायिष्यती पनायिष्यत् पनिष्यमाण इत्यादि । एवं पणायन् पणायिष्यन् पाणेष्यमाणः । स्मयमानः स्मेष्यमाणः । कवमानः कोष्यमाणः । शित्त्वान्नात् । श्यायमानः । लृट्यात् श्यास्यमानः | धरमाणः धरिष्यमाणः । मयमानः मास्यमानः । दयमानः दास्यमानः । पवमानः पविष्यमाणः । डयमानः डयिष्यमाणः । द्योतमानः द्योतिष्यमाणः । वर्तमानः वर्त्स्यन् वर्तिष्यमाणः । कल्पमानः कल्प्स्यन् कल्पिष्यमाणः । घटमानः घटिष्यमाणः । ज्वरन् ज्वरिष्यन् । स्मरन् स्मरिष्यन् । श्रान् श्रास्यन् राजन् राजमानः । राजिष्यन् राजिष्यमाणः । सीदन सत्स्यन् । शीयमानः शत्स्यन् । धयन् धास्यन् । पिबन् पास्यन् । जिघ्रन् घ्रास्यन् । धमन् ध्मास्यन् । तिष्ठन् स्थास्यन् । मनन् म्नास्यन् । यच्छन् दास्यन् । ऋच्छन् अरिष्यन् । तरन् तरिष्यन् तरीष्यन् । ऋतीयमानः ऋतीयिप्यमाणः अर्तिष्यन् । चिकित्सन् चिकित्सिष्यन् । स्कन्दन् स्कन्त्स्यन् । गोपायन् गोपायिध्यन् गोपिष्यन् गोप्स्यन् । धूपायन् धूपायिष्यन् धूपिष्यन् । गच्छन् गमिष्यन् । संगच्छमानः सर्गस्यमानः । सर्पन् स्रप्स्यन् । सप्स्र्यन् । नमन् नंस्यन् यच्छन् यंस्यन् । क्रामन् क्रममाणः क्रमिष्यन् । प्रक्रंस्यमानः | भ्रमन् भ्रमिष्यन् । अक्ष्णुवन् अक्षन् अक्ष्यन् अक्षिष्यन् पश्यन् । द्रक्ष्यन् । दशन् दङ्क्ष्यन् । दहन् धक्ष्यन् । श्वयन् श्वयिष्यन् । वसन् वत्स्यन् । वदन् वदिष्यन् । यजन् यजमानः । यक्ष्यन् यक्ष्यमाणः । रज- न् रजमानः । रङ्क्ष्यन् रक्ष्यमाणः । दीदांसन् दीदांसमानः । दीदांसिष्यन् । दीदांसिष्यमाणः । शीशांसन् शीशांसिष्यमाणः । गूहन् गूहमानः । गूहिष्यन् गूहिष्यमाणः । घोक्ष्यन् घोक्ष्यमाणः । श्रयन् श्रयमाणः । श्रयिष्यन् श्रयिष्यमाणः । नयन् नयमानः । नेष्यन् नेष्यमाणः ||

अथ अदादिः ||

१५४४ शतुः क्वसुः | १|४|१०३ |

विदो लटः शतुः क्वसुर्वा भवति || कोतावितौ विदन् विद्वान् वेदिष्यन् । घ्नन् घ्नती । अनदन्तत्वान्न मक् । आघ्नानः । हनिष्यन् आहनिष्यमाणः । सन् भविप्यन् । मृजन् मार्जन् । माक्ष्र्यन्ती माक्ष्र्यती । मार्जिष्यन्ती मार्जिष्यती । वचन् वक्ष्यन् । रुदन् रोदिष्यन् | स्वपन् स्वप्स्यन् । अनन्| जक्षत् जक्षिष्यन् । जाग्रत् जागरिष्यन् । दरिद्रत् दरिद्रिष्यन् । चकासत् चकासिष्यन् । शासत् शासिष्यन् । उशन् वशिष्यन् । रुवन् रविष्यन् । क्षुवन् क्षविष्यन् । संक्ष्णुवानः संक्षणविष्यमाणः । स्नुवन् स्नविष्यन् । युवन् यविष्यन् । यन् एष्यन् । यन् इयन् एष्यन् । यान् यास्यन् । आचक्षाणः आख्यास्यमानः । ईराणः ईरिप्यमाणः ॥

१५४५ आसीनः || २ |४५|

आसेरानस्यासीन इति निपात्यते ॥ आसीनः आसिष्यमाणः । वसानः वसिष्यमाणः । शिञ्जानः शिञ्जिष्यमाणः । सुवानः सविष्यमाणः सोष्यमाणः । अधीयानः अध्येष्यमाणः । द्विषन् द्विषाणः । द्वेक्ष्यन् द्वेक्ष्यमाणः ||

अथ ह्वादिः । बिभ्यत् भेष्यन् । जिह्रियत् ह्रेष्यन् । इय्रत् अरिष्यन् । मिमानः मास्यमानः । बिभ्रत् बिभ्राणः । भरिष्यन् भरिष्यमाणः । नेनिजत् नेनिजानः । नेक्ष्यन् नेक्ष्यमाणः ॥ अथ दिवादिः ॥ नृत्यन् नर्त्स्यन् नर्तिष्यन् । विध्यन् व्यत्स्यन् । पुष्यन् पोक्ष्यन् । शाम्यन् शमिष्यन् । रध्यन् रधिष्यन् । रत्स्यन् । नश्यन् नङ्क्ष्यन् नशिष्यन् । तृप्यन् त्रप्स्यन् तप्स्र्यन् तर्पिष्यन् श्यन् शास्यन् । जायमानः जनिष्यमाणः । विद्यमानः वेत्स्यमानः । रज्यन् रज्यमानः । रङ्क्ष्यन् रङ्क्ष्यमाणः ॥ अथ स्वादिः

॥ वृण्वन् वृण्वानः । वरिष्यन् वरीष्यन् वरिष्यमाणः वरीष्यमाणः । शृण्वन् श्रोष्यन् । आप्नुवन् आप्स्यन् ॥ अथ क्र्यादिः || प्रीणन् प्रीणानः । प्रेष्यन् प्रेष्यमाणः । पुनन् पुनानः । पविष्यन् पविष्यमाणः । जनन् जानानः ज्ञास्यन् ज्ञास्यमानः ॥

अथ तुदादिः || भृज्जन् भृज्जमानः भ्रक्ष्यन् भर्क्ष्यन् भ्रक्ष्यमाण: भर्क्ष्यमाणः । कृन्तन् कत्स्र्यन् कर्तिष्यन् कृषन् क्रक्ष्यन् कर्क्ष्यन् । सृजन् स्रक्ष्यन् । मज्जन् मङ्क्ष्यन् । मृशन् म्रक्ष्यन् मर्क्ष्यन् । इच्छन् एषिष्यन् । कुटन् कुटिष्यन् । कुवमानः कुविष्यमाणः । उद्विजमानः उद्विजिष्यमाणः । लभमानः लप्स्यमानः ॥ अथ रुधादिः ॥ भिन्दन् भिन्दानः भेत्स्यन् भेत्स्यमानः । इन्धानः इन्धिष्यमाणः । अञ्जन् अञ्जिष्यन् । अञ्जोऽसेरिति वा इट् । इत्यादि सर्वं प्रागुक्तप्रक्रियया योज्यं ॥

पूर्ववल्लिट: अतङ्वत् तङ्वत् क्वसुकानौ ॥ पस्पर्द्धानः पस्पर्द्धाना पस्पर्द्धानं । बबाधानः । ववन्दानः | जहदानः । सेहानः । आनृजानः । त्रेपाणः । पनायांचक्रवान् । ङ्यामुम् । पनायांचक्रुषी । पनायांचकृवत् पेनानः । एवं पणायांचकृवान् पेणानः । कामयाञ्चक्राणः चकमानः । अयांचक्राणः । दयांचक्राणः । ऊयांचक्राणः । ईक्षांचकाण: कासांचक्राणः । सस्रसानः । दिग्यानः । दिद्युतानः । विव्यथानः । एकाचत्वादिट् । नेटिवान् । सस्मृवान् । आदन्तत्वादिट् । शश्रिवान् । फेणिवान् । पफण्वान् । खेनिवान् सस्वन्वान् । रेजिवान् रराज्वान रेजानः रराजानः । भ्रेजानः बभ्राजानः । वेमिवान् । ववन्वान् । जिगिवान् विजिग्यानः । ऋ आरिवान् । पुनः किद्वद्वचनान्नार्‌ तितीर्वान् । ऋतीयांचकाणः आनृत्वान् । चिकित्सांचकृवान्, चिकित्वान् । गोपायांचकृवान् जुगुप्वान् । धूपायांचकृवान् दुधूप्वान् ॥

१५४६ गहन्विदृश्विशो वा | ४|२| १६८ |

गमादिम्य: क्वस इड्वा भवति | जग्मिवान् जगन्वान् | सञ्जग्मानः । भ्रेमिवान् बभ्रण्वान् । ईर्ष्यांचक्रवान् देलिवान फेलिवान् । शशस्वान् । वेट् ददृशवान् ददृश्वान् । आनर्ह्वान् । वेक् । शुशुवान् शिश्विवान् । ऊषेवान् । ऊदिवान् । ईजिवान् ईजानः । ऊपिवान् ऊपानः । ऊहिवान ऊहानः । ऊयिवान् ऊविवान् चविवान् ऊयानः ऊवानः ववानः । भेजिवान् भेजानः । ररञ्ज्वान् ररञ्जानः । चखन्वान् चख्नानः । दीदांसांचकृवान दीदांसांचक्राणः । शीशांसांचकृवान् शीशांसांचक्राणः । जुगुहान् जुगुहानः । शिश्रिवान् शिश्रियाणः । निनीवान् निन्यानः ॥ अथ अदादिः । विविदिवान् विदांचकृवान् विविद्वान् । जघ्निवान् जघन्वान् आजघ्नानः । बभूवान् । ममृज्वान् । ऊचिवान् ॥

१५४७ श्रिवण्वस्सदोऽनुवचश्च कर्तरि भूते |१| ४|८१|

श्वादिभ्य: कर्तरि भूतसामान्ये लिटः क्वसुर्भवति अनुवचः कानः ॥ अनूचानः साङ्गे प्रवचनेऽधीती । रुरुद्वान् । सुषुप्वान् | आनिवान् । शश्वस्वान् । जजक्ष्वान् । जजागृवान् । जागरांचकृवान् । दरिद्रांचकृवान् । चकासांचकृवान् । शिशिष्वान् । ऊशिवान् । संचुक्ष्णुवानः । सुष्णुवान् । नुनुवान् । ईयिवान् । ययिवान् । चख्यानः चचक्षाणः । ईरांचक्राणः । आसांचकाणः । सुषुवाणः । अधिजगानः । ऊर्णुनुवान् ऊर्णुनुवानः । तुष्टुवान् तुष्टुवानः ॥

अथ ह्वादिः || बिभयांचकृवान् बिभीवान् । जिहयांचकृघान् जिह्नीवान् । पपृवान् पुपूर्व्वान् । आरिवान् । जहिवान् । ममानः । बिभरांचक्रवान् बिभरांचक्राणः । बभृवान् बभ्राणः । दधिवान् दधानः || अथ दिवादिः ॥ त्रेसिवान् तत्रस्वान् । ऊचिवान् । जिजीर्वान् । शशिवान् । जज्ञानः । पिप्रियाणः || अथ स्वादिः ॥ तिस्तीर्वान् तिस्तिराणः । ववृवान् वव्राणः । दुधूवान् दुधुवानः

। शुश्रुवान् । प्रजिघिवान् । देभिवान् ॥ अथ क्र्यादिः ॥ चिकीर्वान् चिकिराणः । शिशीर्वान् शश्रृवान् । पुपूर्वान् पप्टवान् । दिदीर्वान् ददृवान् । जिजीवान् जज्ञानः । श्रेथिवान् शश्रथ्वान् । ग्रेथिवान् जग्रथ्वान् । अश भोजने । नञ्पूर्वत्वे ॥

१५४८ अनाश्वान् | १|४|८२ |

नञ्पूर्वादश्नातेः अनाश्वान् इति निपात्यते ॥ अथ तुदादिः । बभ्रुज्ज्वान् बभ्रुज्जानः । विश प्रवेशने । वेट् । विविशिघान् विविश्वान् उज्झांचकृवान् । ईषिवान् । विविच्वान् । सस्व- जानः ॥ अथ रुधादिः । ईधानः । समिन्धांचक्राणः । अनज्वान् ॥ अथ चुरादिः || लुण्टयांचकृवान् । इत्यादि सर्वं नेयम् ॥

अथोपसर्गाधिकारा उच्यन्ते ॥

१५४९ क्रीञ्तन्यवस्यादेर्लुग्बहुलम् |४| २|२०९ |

क्रीञ्तनोः परतः अवस्यादेरतो लुग् बहुलं भवति ॥ वक्रीणीते अवक्रीणीते । वतनोति अवतनोति ||

१५५० धाञ्नाह्यपेः |४| २|२१० |

धाञ्नह्यो परतः अपेरतो लुग्वा भवति ॥ पिदधाति अपिदधाति । पिनह्यति अपिनह्यति ||

१५५१ सम्पर्युपात् कृञः सड् भूषसमवाये | ४|२| २११।

सम्पर्युपेभ्यः परस्य कृञः सड् भवति भूषसमवाययोः ॥ परिष्करोति । उपस्करोति । संस्करोति दध्नौदनमित्यादि ॥

१५५२ उपाद्विकारप्रतियत्नवाक्याध्याहारे |४/२/२१२|

उपात् परस्य कृञः सड् भवति **विकारप्रतियज्ञवाक्याध्याहारेषु ॥** गच्छन्नुपस्कुरुते । एधो दकस्योपस्कुरुते । पदमुपस्कुरुते ||

१५५३ किरतेर्लबने |४/२/२१३ |

उपात् किरतेः सड् भवति लवने सति || उपस्किरन् लुनाति ॥

१५५४ प्रतेश्च वधे |४ |२| २१४ |

प्रतेरुपाच्च परस्य किरतेस्सड् भवति हिंसायाम् || प्रतिस्कीर्णं ह उपस्कीर्णं ह ते वृषल भूयात् । हिंसानुबन्धी विक्षेपस्ते भूयादित्यर्थः ॥

१५५५ चतुष्पद्यपाद्धर्षात् |४/२/२१५ |

अपात् किरतेः सड् भवति हर्षाच्चतुष्पदि कर्तरि ॥ अपस्किरते हृष्टो गौः ॥

१५५६ विशुनि भक्षाश्रयाय |४/२/२१६ |

अपात् किरतेस्सड् भवति भक्षाय वौ कर्तरि आश्रयाय च शुनि च ॥ अपस्किरते कुक्कुटः । अपस्किरते श्वा ||

१५५७ प्रात्तुम्पतेर्गवि | ४ |२| २१८ |

प्रात्परस्य तुम्पतेः सड् भवति गवि कर्तरि ॥ प्रस्तुम्पति **गौः ॥**

अथ षत्वविधिरुच्यते ॥

१५५८ प्रादुसश्चाच्यस्तेष्षिः |४ |२| २१९ |

उपसर्गात् प्रादुसश्च परस्यास्तेः सस्य अचि ये च परे षिर्भवति । अत्रापि क्विञः सः षिः । शर्न्नम इति परिभाषाऽऽश्रीयते । अभिषन्ति अभिष्यात् । प्रादुष्षन्ति प्रादुष्ष्यात् ॥

१५५९ सुञ्सूसोस्तुस्तुभोऽव्यप्यद्धे |४।२/२२०।

उपसर्गात् परेषां अद्विरुक्तानां सुञादीनां सस्य षिर्भवति मध्ये अटि सत्यपि असत्यपि ॥ अभिषुणोति अभ्यषुणोत् । अभिषुवति अभ्यषुवत् । परिष्यति पर्यष्यत् । अभिष्टौति अभ्यष्टौत् ॥ ष्टुभूञ् स्तम्भे । अभिष्टोभते अभ्यष्टोभत । द्विरुक्तानां न भवति । अभिसुसूषति षो अन्तकर्मणि । अभिसिषासति ॥

१५६० स्थासेनिषेधसिच्सञ्जां द्व्यटि |४/२/२२१।

उपसर्गात स्थादीनां सस्य षिर्भवति द्विर्भावे अटि च सत्यपि ॥ अधिष्ठास्यति अधितष्ठौ अध्यष्ठास्यत् । अभिषेणयति अभिषिषेणयिषति अभ्यषेणयत् । प्रतिषेधति प्रतिषिषेध प्रत्यषेधत । अभिषिञ्चति अभिषिषेच अभ्यषिञ्चत् । अभिषजति अभिषिषङ्क्षति अभ्यषजत् ॥

१५६१ स्तम्भोऽङप्रतिस्तब्धनिस्तब्धे |४।२/२२२ । उपसर्गात् स्तम्भेः षिर्भवति ङप्रत्ययं प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च वर्जयित्वा द्विर्भावे अटि च सत्यपि ॥ विष्टभ्नाति वितष्टम्भ व्यष्टभ्नात् । अङेत्यादि किं? व्यतस्तम्भत् प्रतिस्तब्धो देवदत्तः । निस्तब्धः चैत्रः ||

१५६२ अवाच्चालम्बनाविदूर्योर्क्षु | ४|२| २२३ |

अवात् स्तम्भेः सस्य विर्भवति आलम्बनाविदूर्यौर्जित्येष्वर्थषु द्व्यटि सत्यपि न ङे॥ अवष्टभ्नाति दुर्गम् अवतष्टम्भ अवाष्टभ्नात् । अवष्टभ्नाति शरत् अवतष्टम्भ अवाष्टभ्नात् । अवष्टभ्नाति वृषलः अवतष्टम्भ अवाष्टभ्नात् । अवातस्तम्भत् ॥

१५६३ वेश्च स्वनोऽशने | ४|२| २५४ |

वेरवाच्च परस्य स्वनतेः सस्य षिर्भवति अशने अर्थे द्व्यटि सत्यपि ॥ विष्वणति विषष्वाण व्यष्वणत् अवष्वणति अवषष्वाण अवाष्वणत् । अभोजने। विस्वनति मृदङ्गः । अवस्वनति घण्टा ||

१५६४ सदोऽप्रतेर्लौ त्वादेः |४।२/२२५ |

अप्रतेरुपसर्गात् सदः सस्य षिर्भवति द्व्यटि सत्यपि लिटि तु द्वयोरादेरेव भवति ॥ निषीदति निषापद्यते न्यषीदत् निषसाद । अप्रतेरिति किं । प्रतिसीदति ॥

१५६५ स्वन्जेश्च | ४|२| २२६ |

उपसर्गात् स्वन्जेः सस्य षिर्भवति द्व्यटि सत्यपि लिटि तु द्वयोरादेः ॥ परिष्वजते । परिषिष्वङ्क्षते पर्यष्वजत परिषस्वजे ||

१५६६ पारीनिवेः सेवः |४/२/२२७|

परिनिविभ्यः सेवः सस्य षिर्भवति द्व्यटि सत्यपि ॥ षेवृङ सेवने । परिषेवते परिषिषेविषते पर्यषेवत निषेवते निषिषेविषते न्यषेवत विषेवते विषिषेविषते व्यषेवत |

१५६७ सट्स्तुस्वञ्जां वा त्वटि |४| २|२२९|

परिनिविभ्यः सडादीनां सस्य षिर्भवति अटि तु वा ॥ परिष्करोति पर्यष्करोत् पर्यस्करोत् । परिष्टौति पर्यष्टोत् पर्यस्तौत् । निष्टौति न्यष्टोत् न्यस्तौत् । विष्टौति व्यष्टौत् व्यस्तौत् । परिष्वजते पर्यष्वजत पर्यस्वजत । निष्वजते न्यष्वजत न्यस्वजत । विष्वजते व्यष्वजत व्यस्वजत ॥

१५६८ सीवूसहोऽङेऽसोः | ४|२|२३० |

परिनिविभ्यः परस्य सीवूसहोः सस्य अङे षिर्भवति वा त्वटि न सोभावे ॥ परिषीव्यति पर्यषीव्यत् पर्यसीव्यत् । निषीव्यति न्यषीव्यत् न्यसीव्यत् । विषीव्यति व्यषीव्यत् व्यसीव्यत् । परिषहते पर्यषहत पर्यसहत । निषहते न्यषहत न्यसंहत । विषहते व्यषहत व्यसहत । अङ इति किं? पर्यसीषिवत् न्यसीषिवत् व्यसीषिवत् पर्यसीषहत् न्यसीषहत् व्यसीषहत् । असोरिति किं? परिसोढव्यः निसोढा विसोढा ॥

१५६९ स्यन्दतेर्वाऽभ्यनोश्चाप्राणिनि |४ |२| २३१ | अभ्यनोः परिनिविभ्यश्च स्यन्दतेः सस्य षिर्भवति वा अप्राणिनि कर्तरि सति ॥ अभिष्यन्दते अभिस्यन्दते । अनुष्यन्दते अनुस्यन्दते । परिष्यन्दते परिस्यन्दते । निष्यन्दते निस्यन्दते । विष्यन्दते विस्यन्दते तैलं । प्राणिनि अभिस्य- न्दते मत्स्यः ॥

१५७० वेः स्कन्दोऽक्तयोः ||४/२/२३२ |

षेः स्कन्दः सस्व षिर्भवति वा न क्तयोः || वष्कन्दति विस्कन्दति । अक्तयोरिति किं । विस्कन्नः विस्कन्नवान् ॥

१५७१ परेः |४| २|२३३ |

परेः स्कन्दः सस्य षिर्वा भवति || परिष्कन्दति परिस्कन्दति । परिष्कन्नः परिस्कन्नः ॥

१५७२ स्फुरस्फुलोर्निर्नेे |४/२/२३४ |

निर्निभ्यां स्फुरस्फुलोः सस्य षिर्वा भवति ॥ निःष्फुरति निःस्फुरति निष्फुरति निस्फुरति । निःष्फुलति निःस्फुलति निष्फुलति निस्फुलति ॥

१५७३ वेः |४| २|२३५ |

वेः स्फुरस्फुलोः सस्य षिर्वा भवति || विष्फुरति विस्फुरति । विष्फुलति विस्कुलति ||

१५७४ स्कभ्नः |४।२/२३६ |

वेः स्कभ्नातेः सस्य विर्नित्यं भवति ॥ विष्कम्नाति । नावचनान्नैधादेः । विस्कम्भते ||

१५७५ निर्दुस्सुवेस्समसूतिस्वपोऽवः |४| २|२३७|

निसादिभ्यः समसूत्योरवकारस्य स्वपेर्धातोश्च सस्य षिर्भवति ॥ निषमः दुषमः सुषमः विषमः निष्षूतिः दुष्षूतिः सुषूतिः विषूतिः निष्षुप्यते दुष्षुप्तः सुषुप्तिः विषुप्तिः । अव इति किं? दुःस्वप्नः सुस्वप्नः ॥

॥<u>अथ णत्वविधिर्दश्यते</u>॥

१५७६ हिनुमीनानिणोऽदुरोऽन्तरश्च णः |४/२/२३८ |

प्रान्नो ण इति परिभाषोपतिष्ठते । अदुर उपसार्गादन्तरश्च परस्य हिनु मीना आनि इत्येतेषां णादेशस्य च नस्य णो भवति || प्रहिणोति प्रमीणाति प्रभवाणि प्रणयति अन्तर्णयति अन्तर्भवाणि । अदुर इति किं? दुर्नयति ॥

१५७७ शः ।४।२।२३९ ।

अदुर उपसर्गादन्तरश्च परस्य शकारान्तस्य धातोर्नस्य णो भवति ॥ प्रणश्यति अन्तर्णश्यति । अदूर इति किं । दुर्नश्यति । अशान्तत्वे णो न भवति । प्रनष्टः ||

१५७८ नेर्घुमानद्गत्पत्पदिस्यतियातिवातिद्रातिप्साति- हन्तिवपिवहिशमूचिञ्देग्धौ |४| २|२४० |

अदूर उपसर्गादन्तरश्च परस्य नेर्घ्वादौ धातौ परे णो भवति ॥ प्रणिदधाति प्रणिददाति । प्रणिमयते प्रणिमिमीते । णद अव्यक्ते शब्दे । प्रणिनदति प्रणिगदति ।

। प्रणिपतति प्रणिपद्यते । प्रणिष्यति । प्रणियाति । प्रणिवाति । प्रणिद्राति । प्रणिप्साति । प्रणिहन्ति । प्रणिवपति । प्रणिवहति । प्रणिशाम्यति । प्रणिचिनोति । प्रणिदेग्धि । अन्तर्णिदधाति इत्यादि । अदुर इति किं? दुर्निदधाति दुर्निदेग्धि ||

१५७९ शेषेऽषान्तकखपाठे वा |४।२।२४१|

अदुरं उपसर्गादन्तरश्च परस्य नेः शेषे घ्यादिभ्योऽन्यस्मिन् धातुपाठे निर्दिष्टे परे णो वा भवति न षान्ते कखादौ च ॥ प्रणिपचति प्रनिपचति । अन्तर्णिपचति अन्तर्निपचति । प्रणियोजति प्रनियोजति । अन्तर्णियोजति अन्तर्नियोजति । अषान्तकखेति किं? प्रनिपिनष्टि । प्रनिकिरति । प्रनिखनति । पाठ इति किं । प्रनिसासाति प्रनिपापचीति ॥

१५८० परेरनितेः |४ |२| २४२ |

परेरनितेर्नस्य णो वा भवति ॥ पर्यनिति पर्यणिति ॥

१५८१ अन्ते च |४| २|२४३ |

अदुर उपसर्गादन्तरश्च परस्थानितेर्नस्य णो वा भवति पदान्ते अपदान्ते च ॥ प्राणिति अन्तरणिति । हे प्राण् हे परान् । अदुर इति किं? **दुरनिति** ॥

१५८२ द्वयोः | ४|२|२४४ |

अदुर उपसर्गादन्तरश्च परस्यानितेर्द्वि**र्भावे** द्वयोर्णो भवति ॥ प्राणिणिषति प्राणिणत् । अन्तरणिणिषति अन्तराणिणत् ॥

१५८३ घ्नः |४| २|२४५ |

अदुर उपसर्गादन्तरश्च परस्य हनो नस्य णो भवति ॥ प्रहण्यते अन्तर्हण्यते ॥

१५८४ म्वि वा | ४|२|२४६ |

अदुर उपसर्गादन्तरश्च परस्य हनो नस्य मवयोर्णो वा भवति || प्रहण्मि प्रहन्मि । महण्वः प्रहन्वः । अन्तर्हण्मि अन्तर्हन्मि । अन्तर्हण्वः अन्तर्हन्व ||

१५८५ निंसनिक्षनिन्दः कृति वा | ४|२|२४८|

अदुर उपसर्गादन्तरश्च परस्य निंसादीनां नस्य णो वा भवति कृति परे ॥ णिसुङ् चुम्बने । णिक्ष चुम्बने । णिदु कुत्सायां । प्रणिंसनं प्रनिंसनम् । प्रणिक्षणं प्रनिक्षणम् । प्रणिन्दनं प्रनिन्दनम् । अन्तर्णिंसनमित्यादि ॥

१५८६ अषोऽचोऽभाभूपूक्कंगंप्यायिवेपः |४|२|२४९|

अषकारान्तादुर, उपसर्गादन्तरश्च पराद्धातोः परस्य कृतः अचः परस्य नस्य णो भवति न भादेः ॥ प्रयाणं महाणम् अन्तर्याणं । अष इति किं । निष्पानम् | अच इति किम्? प्रभग्नः । अभादेरिति किं । प्रभानं प्रभवनं प्रपवनं प्रकमनं प्रगमनं प्रप्यायनं । टुवेपृङ् चलने । प्रवेपनं ॥

१५८७ नमीजादेरेव | ४|२| २५० |

अषकारान्तादुर उपसर्गादन्तरश्च परस्य इजादेरेव धातोर्नमि सति अचः परस्य कृतो नस्य णो भवति ॥ इखु गतौ । प्रेङ्खणं परेङ्गणम् । इजादेरिति किं । मकुङ् मण्डने । प्रमङ्कनं ॥

१५८८ णिहलिजुपान्त्याद्वा | ४|२| २५१ |

अषकारान्तादुर उपसर्गादन्तरश्च परात् ण्यन्तात् हलः परो य इच् तदुपान्त्याश्च धातोरचः परस्य कृतो नस्य णो भवति वा न भादेः ॥ प्रयापणं प्रयापनं । कुप क्रोधे । प्रकोपणं प्रकोपनं । न भादेः। प्रभावना प्रभावना प्रपावना प्रकामना प्रगमना प्रप्यायना प्रवेपना ॥

१५८९ रो लोऽयौ |४| २|२५३ |

उपसर्गस्य रेफस्य अयिधातौ परे लो भवति। पलायते॥

१५९० निष्प्रतेर्वा |४| २|२५४|

निष्प्रत्यो **रेफस्य** अयिधातौ परे **लो** वा भवति॥ निलयते निरयते। **प्लत्ययते** प्रत्ययते **इत्यादि**। शेषं शास्त्रे ज्ञातव्यम्॥

॥अथ तङ्विधिरभिधीयते॥

१५९१ ऊह्यसोर्वोपसर्गात् | १।४ | ३ |

उपसर्गात् पराभ्यामूहि असु इत्येताभ्यां परस्य लस्तङ् वा भवति॥ समूहति समूहते। असू क्षेपणे। निरस्यति निरस्यते॥

१५९२ युजोऽजुदः | १|४|४ |

अजन्तादुदश्चोपसर्गात् परात् युजृञो लस्तङ् भवति || प्रयुङ्क्ते उद्युङ्क्ते॥

१५९३ परिव्यवात् क्रियः | १|४ | ६ |

परिव्यवेभ्यः क्रीञो लस्तङ् भवति || परिक्रीणीते विक्रीणीते अवक्रीणीते ||

१५९४ परावेर्जेः | १|४|७|

पराविभ्यां जेर्लस्तङ् भवति॥ पराजयते विजयते॥

१५९५ समस्तृतीयया | १|४|९|

तृतीयया युक्तात् समश्चरेर्लस्तङ् भवति॥ अश्वेन संचरते ||

१५९६ क्रीडोऽकूजे | १|४|१०|

समः क्रीडो लस्तङ् भवति न कूजने॥ क्रीडृ विहारे संक्रीडते। कूजने संक्रीडति रथः॥

१५९७ पर्यन्वाङः | १|४|११।

पर्यन्वाङ्भ्यः क्रीडो लस्तङ् भवति॥ परिक्रीडते अनुक्रीडते आक्रीडते॥ शपनाथ इति तङ्॥ शपि आक्रोशे। देवदत्ताय शपते। अन्यत्राक्रोशे शपति चैत्रम्। नाथृङ् णाथृङ् याच्ञाशीरुपतापैश्वर्येषु। सर्पिषो नाथते। याच्ञादौ नाथति। कलासु शिक्षते। अन्यत्र शिक्षति। ओदनं भुङ्क्ते। त्राणे भुवं भुनक्ति॥

१५९८ हृञो गतिताच्छील्ये | १|४|१३ |

गतिताच्छील्ये हृञो लस्तङ् भवति || पैतृकमनुहरते अश्वः। पितुरागतं गमनं स्वभावतो गच्छतीत्यर्थः॥

१५९९ न्यः सम्माननाचार्यकभृत्युत्सञ्जनज्ञानव्ययवि गणने |१|४|१४|

सम्माननादिष्वर्थेषु णीञो लस्तङ् भवति || सम्मानने नयते वैद्ये। आचार्य के माणवकमुपनयते । भृतौ कर्मकरानुपनयते । उत्सञ्जनमुत्क्षेणम् । तत्र दारकमुदानयते । ज्ञाने नयते विद्वान् स्याद्वादे । व्यये शतं विनयते । विगणने वृषलः करं विनयते ||

१६०० लोः कृपः | १|४|१८ |

कृपेर्लुटस्तङ् वा भवति ॥ कल्प्तासि कल्पितासे ||

१६०१ द्युद्भ्यो लुङः | १|४ | १९|

द्युतादिभ्यो लुङस्तङ् वा भवति ॥ अद्युतत् अद्योतिष्ट । अक्लृपत् अकल्पिष्ट अक्लृप्त ||

१६०२ वृद्भ्यः सस्यात् | १|४|२०|

वृतादिभ्यः सन्स्याभ्यां तङ् वा भवति। विवृत्सति विवर्तिषते । वर्त्स्यति वर्तिष्यते । अवर्त्स्यत् अवर्तिष्यत । चिक्लृप्सति चिकल्पिषते चिक्लृप्सते । कल्प्स्यति कल्पिष्यते कल्प्स्यते अकल्प्स्यत् अकल्पिष्यत अकल्प्स्यत ||

१६०३ क्रमोऽनुपसर्गात् | १|४|२१|

अनुपसर्गात् क्रमो लस्तङ् वा भवति ॥ क्रमते क्रामति । उपसर्गात् । संक्रामति ॥

१६०४ वृत्तिसर्गतायने | १|४| २२ |

वृत्यादिषु क्रमो लस्तङ् नित्यं भवति ॥ वृत्तौ शास्त्रे बुद्धिः क्रमते । सर्गे तात्पर्ये सूत्राय क्रमते । तायने क्रमन्ते गुणाः । क्रमते राजा भुवनं ॥

१६०५ पेरोपात् | १ |४| २३ |

परोपाभ्यां क्रमो लस्तङ् भवति || पराक्रमते उपक्रमते ||

१६०६ वेः पादविक्षेपे | १|४/२४ |

वेः क्रमो लस्तङ् भवति पादविक्षेपे || सुष्ठु विक्रमते अश्वः अन्यत्र विक्रामति राजा ||

१६०७ प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम् | १|४|२५|

प्रोपाभ्यां समर्थाभ्यां क्रमो लस्तङ् भवति । भोक्तुं प्रक्रमते उपक्रमते । प्रारभत इत्यर्थः ||

१६०८ ज्योतिरुद्गतावाङः | १/४/२६ |

आङः क्रमो लस्तङ् भवति ज्योतिषामुदये ॥ आक्रमते चन्द्रः । अन्यत्र आक्रामति शैलम् ॥

१६०९ नुदाञ्प्रच्छः | १|४|२७|

आङ नुदाञ्प्रच्छिभ्यो लस्तङ् भवति ॥ आनुते सृगालः । धनमादत्ते । आपृच्छते गुरुम् ॥

१६१० गमेः प्रतीक्षायाम् | १|४|२८|

आङो ण्यन्तात् गमेः लस्तङ् भवति प्रतीक्षायाम् || आगमयते गुरुम् । अन्यत्र आगमयति विद्याम् ॥

१६११ ह्वः स्पर्धे |१|४|२९|

आङो ह्वेञो लस्तङ् भवति स्पर्धे || मल्लो मल्लमाह्वयते । अन्यत्र आह्वयति मित्रम् ॥

१६१२ संनिवेः | १| ४ | ३० |

सन्निविभ्यो ह्वेञो लस्तङ् भवति || संह्वयते निह्वयते विह्वयते ॥

१६१३ उपात् | १|४| ३१ ।

उपात् ह्वेञो लस्तङ् भवति ॥ उपह्वयते ॥

१६९४ यमो विवाहे | १|४|३२|

उपायमो लस्तङ् भवति विवाहे ॥ उपयच्छते कन्याम् । अन्यत्र उपयच्छति शकटम् । गृह्णातीत्यर्थः ॥

१६१५ स्थः पथिमैत्रीदेवार्चासङ्गममन्त्रकरणे | १|४|३३|

उपात्तिष्ठतेर्लस्तङ् भवति पथ्यादिष्वर्थेषु ॥ अयं पन्थाः सुन्नमुपतिष्ठते । मैत्र्यां चैत्रमुपतिष्ठते । देवार्चायां जिनेन्द्रमुपतिष्ठते । सङ्गमे गङ्गा यमुनामुपतिष्ठते । मन्त्रकरणे मृत्युञ्जयेनोपतिष्ठते ॥

१६१६ लिप्सौ वा |१| ४ | ३ ४ |

उपात्तिष्ठतेर्लस्तङ् वा भवति लिप्सौ कर्तरि || भिक्षुर्गृहं गृहमुपतिष्ठते ॥

१६१७ उदोऽनूर्ध्वेहे |१| ४ | ३५ |

उदस्तिष्ठतेर्लस्तङ् भवति अनूर्ध्वे ईहे चेष्टायाम् || शास्त्रे उत्तिष्ठते । उद्युङ्क्ते इत्यर्थः । अन्यत्र आसनादुत्तिष्ठति । ग्रामे शतमुपतिष्ठति ॥

१६१८ संविप्रावात् | १| ४ | ३६ |

संविप्रावेभ्यः तिष्ठतेः लस्तङ् भवति ॥ सन्तिष्ठते वितिष्ठते प्रतिष्ठते अवतिष्ठते ॥

१६१९ स्थेयप्रकाशने | १|४|३७|

स्थेये प्रमाणभूते विषये प्रकाशने च तिष्ठतेर्लस्तङ् भवति ॥ तिष्ठते प्रमेयमकलङ्के । तिष्ठते कन्या च्छात्रेभ्यः ॥

१६२० प्रतिज्ञाने |१| ४ | ३८ |

प्रतिज्ञाने अभ्युपगमे तिष्ठतेर्लस्तङ् भवति ॥ सर्वमनेकान्तात्मकमातिष्टते जैनः।

१६२१ समो गिरात् | १ | ४ | ३९ |

प्रतिज्ञाने समो गिरतेर्लस्त भवति || उपयोगलक्षणमात्मानं सहिरते **जैनः**।

१६२२ अवात् | १|४|४०|

अवाद् गिरतेर्लस्तङ् भवति ॥ अवगिरतेऽन्नम् ॥

१६२३ संप्रतेर्ज्ञस्मृतौ | १|४|११|

संप्रतिभ्यां जानातेर्लस्तङ् भवति न स्मृतौ ॥ सञ्जानीते प्रतिजानीते। स्मृतौ मातरं सञ्जानाति ॥

१६२४ निह्नवे | १ |४ |४२ |

निह्नवे अपलापे जानातेर्लस्तङ् भवति || शतमुपजानीते। अन्यत्र चैत्रमुपजानाति ॥

१६२५ सनोऽननोः | १|४|४३|

सनन्ताज्जानातेर्लस्तङ् भवति नानोः ॥ धर्मं जिज्ञासते। अनोः शिष्यमनुजिज्ञासति ॥

१६२३ श्रुवोऽप्रत्याङः | १ |४| ४४ |

सनन्तात् श्रृणोतेर्लस्तङ् भवति न प्रत्याङ्भ्याम् || धर्मं शुश्रूषते। प्रत्याङ्भ्यां तत्त्वं प्रतिशुश्रूषति। आशुश्रूषति ॥

१६२७ स्मृदृशः | १|४| ४५ |

सनन्ताभ्यां स्मृदृशिभ्यां लस्तङ् भवति || सुमूर्षते दिदृक्षते ॥

१६२८ गन्धानावक्षेपसेवासाहसप्रतियत्नप्रकथाव्यये | १ | ४ | ४९ |

गन्धनादिषु कृञो लस्तङ् भवति ॥ गन्धने सूचने कार्यमुत्- कुरुते। अवक्षेपे दुर्वृत्तानपकुरुते। सेवायां गणकान् प्रकुरुते। साहसे परदारान् प्रकुरुते। प्रतियत्ने एधो दकस्योपस्कुरुते। प्रकथायां व्याख्यानं प्रकुरुते। व्यये शतं प्रकुरुते ॥

१६२९ प्रसहनेऽधेः | १|४|५०|

प्रसहने अभिभवे अधेः कृञो लस्तङ् भवति || चैत्रमधिकुरुते। अन्यत्र ग्रामे अधिकरोति। स्वामिनं करोतीत्यर्थः ॥

१६३० दीप्तिज्ञानेहाविमत्युपसम्भाषोपमन्त्रणे वदः | १|४|५१ |

दीप्त्यादिषु वदेः लस्तङ् भवति || दीप्तौ स्याद्वादे वदते विद्वान्। ज्ञाने वैद्ये वदते। ईहायां धर्मे वदते। विमतौ तत्त्वे विवदते। उपसम्भाषायां कर्मकरानुपवदते। उपमन्त्रणे रहसि वधूमुपवदते ॥

१६३१ व्यक्तवाचां सहोक्तौ |१|४|५२ |

व्यक्तवाचां सहोक्तौ वदेर्लस्तङ् भवति || संवदन्ते जैनाः । व्यक्तवाचामिति किम् ? सम्प्रवदन्ति कुकुटाः ॥

१६३२ विप्रलापे वा |१| ४ | ५३ |

विप्रलापे वदेर्लस्तङ् वा भवति ॥ विप्रवदन्ते विप्रवदन्ति कुतीर्थ्याः ॥

१६३३ कर्मण्यसत्यनोः | १|४|५४ |

अनोर्वदेर्लस्तङ् भवति कर्मण्यसति || गुरोरनुवदते शिष्यः । कर्मणि वाद्युक्तमनुवदति ॥

१६३४ शोपस्थः | १|४|५५ |

कर्मण्यसति जानातेरुपात्तिष्ठतेश्च लस्तङ् भवति ॥ सर्पिषो जानीते। योगी योगे उपतिष्ठते । कर्मणि स्वरेण पुत्रं जानाति । राजानमुपतिष्ठति ॥

१६३५ समोऽर्तिस्वरतिश्रुदृश्विद्गंप्रच्छ्रच्छः | १|४|५६ |

कर्मण्यसति समोऽर्त्यादिभ्यो लस्तङ् भवति ॥ समियृते संस्वरते संश्रृणुते सम्पश्यते संवित्ते संगच्छते सम्पृच्छते समृच्छते । कर्मणि रूपं सम्पश्यतीत्यादि ||

१६३६ यङ्घ्नः स्वेऽङ्गे चाङः | १|४|५८ |

कर्मण्यसति स्वाङ्गे कर्मणि च आङो यमिहनिभ्यां लस्तङ् भवति || आयच्छते आहते । आयच्छते पाणिम् । आहते शिरः । अस्वाङ्गे आयच्छति रज्जुम् । आहन्ति चोरम् ॥

१६३७ व्युदस्तपः | १|४|५९ |

कर्मण्यसति स्वाङ्गे कर्मणि च व्युद्भ्यां तपेर्लस्तङ् भवति ॥ वितपते उत्तपते राजा । वितपते उत्तपते पाणिम् । अस्वाङ्गे वितपति भुवं सविता ||

१६३८ न प्राणिन्यणिञो णिञस्तस्य | १|४|६० |

अकर्मकादणिञन्ताण्णिञो लस्तङ् न भवति प्राणिनि कर्तरि || आस्ते देवदत्तः आसयति देवदत्तम् । एवं शाययति बालम् । अप्राणीति किम्? शोषयते व्रीहीन् ॥

१६३९ भीष्मिल्यां षाकारे | १|४|६२ |

णिजन्तानां भीष्मिलीनां षाकारयोर्लस्तङ् भवति ॥ मुण्डो भीषयते । जटिलो विस्मापयते । श्येनो वर्तिकामपलापयते ||

१६४० गृधिवञ्च्योर्विप्रलम्भे |१।४/६३ ।

विप्रलम्भे गृधिवञ्चिभ्यां णिञो लस्तङ् भवति || माणवकं गर्धयते । माणवकं वञ्चयते । प्रतारयतीत्यर्थः ॥

धेट्पादिति वा तङ् फलेशत्वे। धापयते शिशुं। पाययते आदयते दमयते आयामयते आयासयते परिमोहयते रोचयते नर्तयते वादयते वासयते। चल्यद्यर्थादिवर्जितेभ्यः। एषयते वेधयते। अफलेशत्वे। धापयतीत्यादि। पदान्तरात् ज्ञाते फलेशत्वे वा तङ्। स्वं पुत्रं धापयते धापयतीत्यादि। चल्यद्यर्थादिप्रतिषेधः किम्? चालयति शाखां। कम्पयति गमयति। आशयति निगारयति भोजयति। अध्यापयति भावयति द्रावयति स्रावयति बोधयति योधयति नाशयति जनयति ||

१६४१ यमः समुदाङोऽग्रन्थे |१|४|६७|

समुदाङ्भ्यो यमो लस्तङ् भवति फलेशे कर्तरि पदान्तरात् फलेशत्वे ज्ञाते तु वा न ग्रन्थे || संयच्छते वीहीन्। उद्यच्छते भारम्। आयच्छते रज्जुम्। अन्यत्र संयच्छतीत्यादि। अग्रन्थ इति किम्?। उद्गच्छति व्याकरणं। व्याकरणविषये उद्योगं करोतीत्यर्थः।

१६४२ न पर्याङ्के रमः | १ | ४ | ६८ |

पर्याङ्विभ्यो रमतेर्लस्तङ् न भवति || परिरमति आरमति विरमति ||

१६४३ उपात् | १|४|६९ |

उपाद्रमेर्लस्तङ् न भवति || उपरमति चैत्रम्।

१६४४ वाऽकर्मकात् | १|४|७० |

अकर्मकादुपाद्रमतेर्लस्तङ् वा न भवति || उपरमति उपरमते दोषात्॥

१६४५ व्यादाञोऽपराङ्गे |१| ४|७१।

व्यादाञो लस्तङ् न भवति अपराङ्गे कर्मणि॥ व्याददाति मुखं व्याघ्रः। पराङ्गे व्याददते पिपीलिकाः पतङ्गमुखं॥

१६४६ परानोः कुः | १|४ | ७२ |

परानुभ्यां कृञो **लस्तङ् न** भवति॥ पराकरोति अनुकरोति॥

१६४७ प्रत्यत्यभेः क्षिपः | १ | ४ | ७३ |

प्रत्यत्यभिभ्यः क्षिपेर्लस्तङ् न भवति || प्रतिक्षिपति अतिक्षिपति अभिक्षिपति॥

१६४८ प्राद्वहः | १|४|७४ |

प्राद्वहेर्लस्तङ् न भवति॥ प्रवहति॥

१६४९ परेर्मृषेश्च | १|४/७५ |

परेर्मृषेर्वहेश्च लस्तङ् न भवति॥ परिमृष्यति। परिवहति॥

१६५० **व्यतिहृतेऽगतिहिंसाशब्देऽहृवहश्चापरस्परान्योन्येतरेतरे | १|४|७६ ।**

व्यतिहारे गतिहिंसाशब्दार्थवर्जिताद्धातोर्हरतिवहतिभ्यां च लस्तङ् भवति न परस्परादिप्रयोगे || व्यतिभवन्ते ग्रामाः । व्यतिलुनते वृषलाः सम्प्रहरन्ते राजानः । व्यतिवहन्ते नद्यः । गत्यर्थस्य व्यतिगच्छन्ति । हिंसार्थस्य व्यतिघ्नन्ति | शब्दार्थस्य जल्प रप लप व्यक्तायां वाचि । व्यतिजल्पन्ति । परस्परादिप्रयोगे व्यतिलुनन्ति परस्परस्य अन्योन्यस्य इतरे- तरस्य वा । इति सर्वे योज्यम् ||

॥अथ लकारार्था निर्दिश्यते ॥

सतीति वर्तमानार्थे लट् । पचति ॥

१६५१स्मे च लट् | ४ | ३ | २१५ |

पुरास्मशब्दयोरुपपदयोर्भूतानद्यतनेऽर्थे लड् भवति || पचति स्म । पचति पुरा । पुरास्म पचति ॥

१६५२ ननौ पृष्टोक्तौ | ४ | ३ |२१६ |

पृष्टोक्तौ प्रतिवचने भूतार्थे धातोर्लड् भवति ननुशब्दे उपपदे || किमकार्षीः देवदत्त । ननु करोमि ||

१६५२ किंवृत्तेऽर्थित्वे | ४ | ३ |२८६ |

प्रष्टुरर्थित्वे सति किंवृत्ते उपपदे भविष्यति लड्वा भवति ॥ को भवतां भिक्षां ददाति दास्यते । कतमो भवतो भोजयति भोजयिष्यति ॥

१६५४ अर्थ्यसिद्धौ |४।३|२८७ |

अर्थ्यस्य दातुः फलसिद्धौ विवक्षितायां भविष्यति लड् वा भवति || यो भक्तं ददाति स स्वर्गं गच्छति । यो भक्तं दास्यति स स्वर्गं गमिष्यति ॥

१६५५ लेटि हेतौ | ४|३।२८८ |

लेडन्ते उपपदे लेटो लेडन्तार्थस्य हेतौ निमित्ते वर्त्स्यर्त्यर्थे धातोर्लट् प्रत्ययो वा भवति ॥ उपाध्यायश्चेदागच्छति अगमिष्यति अथ सूत्रमधीष्व ॥

१६५६ लेङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके ।४।३।२८९ |

लेडन्ते उपपदे तद्धेतौ ऊर्ध्वमौहूर्तिके भविष्यति लेङ् लट् च वा भवतः ॥ ऊर्ध्वं मुहूर्तादुपाध्यायश्चेदागच्छेत् आगच्छति आगमिष्यति अथ त्वं सूत्रमधीष्व ॥

१६५७ गर्हेऽपिजातोर्लट् | ४|४|११० ।

अपिजात्वोरुपपदयोर्गर्हे गम्यमाने धातोर्लड् भवति ॥ अपि संयतो भवानादाय कृतं सेवते । जातु तत्रभवान् हिनस्ति ||

१६५८ कथमि लेङ् च वा | ४|४|१११|

कथंशब्दे उपपदे गर्हे लट् लेङ् च वा भवतः ॥ कथं तत्रभवान् भूतानि हिनस्ति हिंस्यात् हिंसि- ष्यतीत्यादि || अनद्यतने लङ् ॥ अपचत् ॥

१६५९ लङ् च स्मेन | ४|४|१३८ ।

स्मेन सह माङि उपपदे धातोर्लङ्लुङौ भवतः ॥ मास्म करोत् मास्म कार्षीत् ॥ आशिषि लेट् ॥ पचतु ॥

१६६० इच्छार्थे लेङ् लेट् |४|४|१२५ |

इच्छार्थे धातावुपपदे धातोर्लेङ्लेटौ भवतः ॥ इच्छामि भुञ्जीत भुङ्कां भवान् ॥ विधिनिमन्त्रणेति विध्यादिषु लेङ्लेटौ भवतः । विधौ नियोगे पचेत् पचतु भवान् ॥ निमन्त्रणे नियमतः कर्तव्ये । सन्ध्यासु भवान् वन्दनां कुर्यात् करोतु ॥ आमन्त्रणे कामचारतः कर्तव्ये । देवदत्त इह भवानासीत आस्ताम् ॥ अधीष्टे सत्कारपूर्वक व्यापारे । भगवान्नः प्रसीदेत् प्रसीदतु ॥ सम्प्रश्ने सम्प्रधारणे । किं नु खलु व्याकरणमधीयीय अध्ययै उत धर्मशास्त्रं ॥ प्रार्थने याच्ञायाम् । अङ्ग पुत्र अधीयीथाः अधीष्व ॥

१६६१ प्रैषानुज्ञावसरे लेट्घ्यप् |४|४|१२७|

प्रैषादिषु धातोर्लेङ्घ्यपौ भवतः ॥ प्रैषे चैत्रौदनं पच । अनुज्ञायां साधो वन्दनां करु । अवसरे सम्प्रति सङ्गच्छ ॥

१६६२ अधीष्टे | ४|४|१३० |

स्मशब्दे उपपदे अधीष्टे लेट् भवति ॥ अङ्ग राजन्नणुव्रतानि रक्षस्म ||

१६६३ भृशाभीक्ष्णे लेट् तस्मिन् तथार्थे |४|४|१३९ ॥

भृशाभीक्ष्णयोर्लेङ् भवति तस्मिन्नेव धातौ तथार्थे साधनोपग्रहविशिष्टे उपपदे सति ॥

१६६४ भृशादौ हिः | १|४|११८ |

भृशादौ लेटो हिर्भवति ॥ लुनीहि लुनीहि इत्येवं **लुनाति** लुनीतः लुनन्तीत्यादि सर्वलकारवचनसाधनस्थानीयम् **१६६५ प्रचये वा सामान्यार्थे |४|४|१४०।**

सामान्यार्थे धातौ उपपदे प्रचये नानाधात्वर्थसमुच्चये गम्यमाने धातोर्लेङ् वा भवति ॥ व्रीहीन् वप लुनीहि पुनीहि इत्येवं यतते चेष्टते इत्यादि । पक्षे यथासम्भवं लकारो वेदितव्यः ॥

१६६६ क्षिप्राशंसार्थे लृङ्लेङ् | ४|४|१०४ |

क्षिप्राशंसार्थयोरुपपदयोर्धातोर्यथासङ्ख्यं लृङ्लेङौ भवतः ॥ उपाध्यायश्चेदागच्छति क्षिप्रमध्येष्ये । सम्भावये अधीयीय ||

१६६७ किंवृत्ते लेङ्लृटो | ४|४|११२ ॥

किंवृत्ते उपपदे गर्हे लेङ्लृटौ भवतः ॥ किं तत्रभवान् अनृतं ब्रूयात् वक्ष्यति ||

१६६८ अमर्षाश्रद्धेऽन्यत्रापि |४|४|११३ ॥

किंवृत्ते अकिंवृत्तेऽप्युपपदे अमर्षे अश्रद्धायां लेङ्लृटौ भवतः ॥ न क्षमे न श्रद्दधे किं तत्रभवान् अदत्तं गृह्णीयात् ग्रहीष्यति । न क्षमे न श्रद्दधे तत्रभवान्नाम अदत्तं गृह्णीयात् ग्रहीष्यति ||

१६६९ येद्यदियदाजातौ ले | ४|४|११५ |

यदादिषु उपपदेषु अमर्षाश्रद्धयोर्लेङ् भवति ॥ न क्षमे न श्रद्दधे यत्तत्रभवान् अकल्प्यं सेवेत । यदि गुरुरसत्यं ब्रूयात् । यदा संयतो हिंस्यात् । जातु धर्मः सुखं व्यभिचरेत् ॥

१६७० गर्हे च यच्चयत्रे | ४|४|११६ |

यच्चयत्रयोरुपपदयोः गर्हे अमर्षाश्रद्धयोश्च लेङ् मवति ॥ धिग्गर्हं न क्षमे न श्रद्दधे यच्च तत्रभवानाक्रोशेत । यत्र गुरुरसत्यं ब्रूयात् ॥

१६७१ चित्रे | ४|४|११७।

यच्च यत्रयोरुपपदयोश्चित्रे विस्मये लेङ् भवति ॥ चित्रमिदं यच्च तत्रभवान् अकल्प्यं सेवेत । यत्र गुरुं प्रतारयेत् ॥

१६७२ बाढेऽच्युते लेङ् | ४|४|११९ ।

बाढार्थयोरप्युतयोरुपपदयोर्लेङ् भवति ।॥ अपि कुर्यात् उत कुर्यात्

१६७३ सम्भाव्येऽलभ्यर्थात् | ४|४|१२० |

सम्भाव्येऽर्थे धातोर्लेङ् भवति अलम्यर्थाच्छक्तौ गम्यमानायाम् ॥ अपि पर्वतं शिरसां भिन्द्यात् ॥

१६७४ सतीच्छार्थात् | १|४|१२२ ।

इच्छार्थाद्धातोस्सति वर्तमाने लेङ् वा भवति || पक्षे लट् । इच्छेत् इच्छति । उश्याद्वष्टि ॥

१६७५ वत्र्स्यति फलकारणे | ४|४|१२३ ।

भविष्यति फले कारणे चार्थे वर्तमानाद्धातोर्लेङ् वा भवति ॥ पक्षे लृट् । यदि गुरून् उपासीत उपासिष्यते शास्त्रान्तं गच्छेत् गमिष्यति ॥

१६७६ कामाविष्कारेऽकच्चिचिति | ४|४|१२४ |

कामाविष्कारे इच्छाप्रकाशने धातोर्लेङ् भवति न कच्चित्युपपदे || इच्छामो भुञ्जीत भवान् । कश्चिति । कञ्चिज्जीवति ते पिता ॥ विध्यादौ लेङ प्रागेव दर्शितः ॥

१६७७ लेङ्यदि |४|४|१३२ |

यदि सति कालवेलासमयेषूपपदेषु अवसरे धातोर्लेङ् भवति || कालो बेला समयो यद् भुञ्जीत भवान् ॥

१६७८ तृघ्यप् चार्हे | ४|४|१३३ |

अर्हे धातोर्लेङ् तृध्यपौ च भवन्ति ॥ भवान् खलु कन्यां विवहेत् ॥

१६७९ शक्तौ लेङ्घ्यप् |४|४|१३५ ।

शक्तो गम्यमानायां धातो- र्लेङ्घ्यपौ भवतः ॥ भवान् खलु भारं वहेत् || आशिषि लिङ् पच्यात् ॥ परोक्ष इति लिट् ॥ पपाच किल ॥

१६८० अत्यन्तापह्नवे लिट् |४|३|२११|

अत्यन्तापह्नवे सर्वथापलापे भूतानद्यतने लिड् भवति ॥ किं त्वं कलिङ्गेषु स्थितोऽसि नाहं कलिङ्गान् जगाम ॥ भूते लुङ् अपाक्षीत् ॥

१६८१ माङि लुङ् | ४|४|१३७ |

माङ्युपपदे धातोर्लुङ् भवति ॥ अमाङेति नाट् । मा भवान् पाक्षीत् || परिदेवने लुट् पक्ता ॥ लेङ्निमित्ते इति लृङ् यद्यपक्ष्यत् तदा अभोक्ष्यत ||

१६८२ वा शेषात् |४|४|१०९ ।

लृट्च्छेषेऽयदाविति सूत्रं यावत् येर्था वक्ष्यन्ते तेषु लृङ् वा भवति ॥ कथं नाम तत्रभवान् भूतान् अर्हिंसिप्यत् । किं तत्रभवान् अनृतमवक्ष्यत् । न क्षमे न श्रद्दधे तत्रभवान् नामादत्तमग्रहीष्यत् । यतत्रभवानकल्प्यमसेविष्यत । यत्तत्रभवानाक्रोक्ष्यत् ॥ भविष्यति लृट् पक्ष्यति ||

१६८३ स्मृत्यर्थेऽयदि लृट् |४|४|२०९ |

स्मृत्यर्थे उपपदे भूतानद्यतने **लृड्** भवति न यदि || अभिजानासि देवदत्त काश्मीरेषु वत्स्यामः । **यदि** । अभिजानासि देवदत्त **यत्कलिङ्गेष्ववसाम** ||

१६८४ साकांक्षे वा | ४ | ३ |२१० |

साकाङ्क्षे वाक्यान्तरे सति स्मृत्यर्थे उपपदे भूतानद्यतने लृट् वा भवति । स्मरसि देवदत्त काश्मीरेषु वत्स्यामस्तत्र भोजनं च भोक्ष्यामहे । स्मरसि देवदत्त काश्मीरष्ववसाम तत्रौदनं च अभुञ्ज्महि ॥

१६८५ **किंकिलास्त्यर्थयोर्लृट्** | ४|४|११४|

किंकिलशब्दसमवाये अस्त्यर्थे चोपपदे अमर्षाश्रद्धयोर्धातोर्लृट् भवति । न क्षमे न श्रद्दधे किंकिल नाम तत्रभवानकल्प्यं सेविष्यते । अस्ति नाम तत्र भवानकल्प्यं सेविष्यते ॥

१६८३ लृट् छेषेऽयदौ | ४|४|११८ |

शेषे यच्चयत्राभ्यामन्यस्मिन् उपपदे चित्रे धातोर्लृट् भवति न यदौ । आश्चर्यं नाम पङ्गुः पर्वतमारोक्ष्यति । यदौ आश्चर्यं यदि पङ्गुः पर्वतमारोहेत् ॥

|| **इति तिङन्तसङ्ग्रहः** ॥

जयति जगदीशमस्तकमणिकिरणकलापकल्पितार्घ्यविधि ।

जिनचरणकमलयुगलं गणधरगणनीयनखरकेशरकम् ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ अथ कृत्संग्रहः ॥

प्रणम्रजनतापुण्यकृतं प्रहतदुष्कृतम् ।

श्रीवर्धमानमाराध्य कृत्संग्रहमहं ब्रुवे ||

अथ धातुभ्यः कृत्प्रत्ययाः प्रदर्श्यन्ते ||

१६८७ घ्याद्यतिङ् कृत् | १|१|४३|

घ्याणादिप्रत्ययरूपं कृत्संज्ञं भवति न तिङ् ॥

१६८८ कृद् बहुलम् | ४ | ३ |५८ |

कृत्प्रत्यया निर्दिष्टे अनिर्दिष्टे चार्थे बहुलं प्रयोगानुसारेण भवन्ति ॥

१६८९ घ्यण् | ४|३|६०।

धातोर्घ्यण् प्रत्ययो भवति ॥ साप्यानाप्यादिति सकर्मकात् कर्मण्यकर्मकाद् भावे । घणावितौ । अर्हे शक्तौ वा । एध्यं देवदत्तेन । अनुपान्त्यत्वान्नात आत् । वन्द्यः । स्वाद्यः । लोचृञ् दर्शने । लोच्यं त्राप्यं पान्यः पाण्यः सेव्यः । शिक्षि विद्योपादाने । शिक्ष्यः आशंस्यः ॥

१६९० जनाल्वापतो घ्यण् |४|३|५१ |

जनादिभ्यो घ्यण्प्रत्ययो भवति कर्तरि वा || आप्लाव्योऽयम् आप्लाव्यमनेन आपात्योऽयम् आपात्यमनेन । धार्यं द्योत्यं सार्यं तार्यं निगाद्यं नाट्यं । जल्प रप लप व्यक्तायां वाचि । राप्यं लाप्यम् आचाम्यं वाप्यं ॥

१६९१ क्तेऽनिट्चजः कुर्घिति | ४|१|१७१ ।

क्तेऽनिटश्चजान्तस्य धातोर्घिति प्रत्यये कुर्भवति ॥ आसन्नः पाक्यं ॥

१६९२ घ्यण्यावश्यके |४| १ | १७६ |

आवश्यके घ्यणि चजोः कुर्न भवति ॥

१६९३ लुग्घ्यप्यवश्यमः | २।२।६८|

अवश्यमो घ्यपि लुक् भवति || अवश्यपाच्यं । त्यज हानौ । घ्यणि ||

१६९४ त्यज्यजः |४| १|१७९ |

त्यज्यजोर्घ्यणि कुर्न भवति ॥ त्याज्यः । अत एव यजो वो घ्यग् । याज्यः । भाग्यः रङ्ग्यः याच्यः हार्यम् ॥ अथादादिः । आद्यं वेद्यं घात्यः ॥

१६९५ वाक्यार्घनिदाघावदाघं नाम्नि | ४|१|१७२।

वाक्यादयो यण्घञन्ता निपात्यन्ते नाम्नि विषये || वाक्यं पदसमुदायः । अन्यत्राकुत्वं । वाच्यं । जागर्यं याव्यम् आशास्यं || दीव्यं बोध्यं । जन्योऽयं । मजन्वध इति नात् जन्यमनेन । कार्यं शार्यं सेक्यं मोक्यं मार्यम् ॥

१६९६ पाणिसमवात् सृजः | ४ | ३ |६१|

पाणेः समवाच्च सृजेर्घ्यण भवति ॥ क्यपोऽपवादः । पाणिना सृज्यत इति पाणिसर्ग्या रज्जुः । स्वकृतास्युक्तमिति समासः समवसर्ग्यं संसृज्यः । अञ्णीति अङित्त्वादेङ् । कोट्यं । तान्यः मान्यं रोध्यं रेक्यं वेक्यं योग्यं ॥

१६९७ निप्राद्युजः शकि | ४|१|१७७ |

निप्राभ्यां युजो घ्यणि कुर्न भवति शक्यर्थे ॥ नियोक्तुं शक्यो नियोज्यः प्रयोज्यः । अन्यत्र । योग्यः प्रयोग्यः ॥

१६९८ भुजोऽदौ | ४|१| १७८ |

भुजो घ्यण्यद्यर्थे कुर्न भवति ॥ भोज्यमन्नम् । अन्यत्र | भोग्यो देशः । पाल्यः व्यङ्ग्यः ॥

१६९९ वाधारेऽमावस्या | ४ | ३ |६३ |

आधारे अमावस्येति वा निपात्यते ॥ पक्षे घ्यण् । अमा वसतोऽस्यां तिथौ सूर्याचन्द्रमसौ इति अमावस्या अमावास्या ||

१७०० प्राक्स्त्रि प्राप्तोऽसमः |४/३/५९ |

स्त्रियां क्तिन्नित्यतः प्राक् यः प्रत्ययो वक्ष्यते स एकस्मिन्नर्थे असरूपो विसदृशः प्राप्तो भवति नापवादी ||

१७०१ तव्यानीयौ | ४ | ३ |६७॥

धातोस्तव्यानीयौ प्रत्ययौ पर्यायेण भवतः || एधितव्यम् एधनीयं देवदत्तेन । बीभत्सितव्यं बीभत्सनीयं । वन्दितव्यो वन्दनीयः । हतव्यं हदनीयं । तितिक्षितव्यं तितिक्षणीयं । तेजितव्यं तेजनीयं । जुगुसितव्यं जुगुप्सनीयं गोपितव्यं गोपनीयं । त्रप्तव्यं त्रपितव्यं त्रपणीयं । मीमांसितव्यं मीमांसनीयं । पनायितव्यं पनितव्यं पनायनीयं । पणायितव्यं पणितव्यं पणायनीयं पणनीयं । क्षन्तव्यं क्षमितव्यं क्षमणीयं । कामयितव्यं कामनीयं । कमितव्यं कमनीयं । सेवितव्यं सेवनीयं । गाढव्यं गाहितव्यं गाहनीयं । स्मेतव्यं स्मयनीयं । कोतव्यं कवनीयं धर्तव्यं धरणीयं । मातव्यं मानीयं । पवितव्यं पवनीयं । ढयितव्यं डयनीयं । वर्तितव्यं वर्तनीयं । स्यन्तव्यं स्यन्दितव्यं स्यन्दनीयं कल्प्तव्यं कल्पितव्यं कल्पनीयं । स्मर्तव्यं स्मरणीयं । सोढव्यं सहितव्यं सहनीयं । रन्तव्यं रमणीयं । बोद्धव्यं बोधनीयं । सतव्यं सदनीयं । क्रोष्टव्यं कोशनीयं । रोढव्यं रोहणीयं । भवितव्यं भवनीयं । स्रोतव्यं स्रवणीयम् ||

१७०२ प्रब्रूपस्थोऽनीयः | ४ | ३ | ५० |

प्रब्रूपस्थाभ्यामनीयः कर्तरि वा भवति ॥ पक्षे कर्मणि । उपस्थातव्यो गुरुः शिष्येण । उपस्थानीयो गुरोश्शिष्यः । उपस्थानीयो गुरुश्शिष्येण । ध्यातव्यं ध्यानीयं । तरितव्यं तरीतव्यम् तरणीयम् । ऋतीयितव्यम् ऋतीयनीयम् । अर्तितव्यम् अर्तनीयम् । चिकित्सितव्यं चिकित्सनीयम् । नन्दितव्यं नन्दनीयम् । सङ्क्तव्यं सञ्जनीयम् । गोपायितव्यं गोपायनीयम् । गोप्तव्यं गोपितव्यं गोपनीयम् । धूपायितव्यं धूपायनीयम् । धूपितव्यम् धूपनीयम् । गन्तव्यं गमनीयम् । स्रप्तव्यं सर्प्तव्यं सर्पणीयम् । नन्तव्यं नमनीयम् । यन्तव्यं यमनीयम् । क्रमितव्यं क्रमणीयम् दर्शनीयम् । श्वयितव्यं वयनीयम् । वस्तव्यं वसनीयं । यष्टव्यं यजनीयं । वोढव्यं वहनीयं । पक्तव्यं पचनीयं । रङ्कव्यं रञ्जनीयं । दीदांसितव्यं दीदांसनीयं । शीशांसितव्यं शिशांसनीयं । शप्तव्यं शपनीयं । गोढव्यं गूहितव्यं गूहनीयं । श्रयितव्यं श्रयणीयं । हर्तव्यं हरणीयं । कर्तव्यं करणीयं । नेतव्यं नयनीयम् ॥

अथ अदादिः । अत्तव्यम् अदनीयं । वेदितव्यं वेदनीयं । हन्तव्यं हननीयं । मार्ष्टव्यं मार्जितव्यं मार्जनीयं । वक्तव्यं वचनीयं । रोदितव्यं रोदनीयं । स्वप्तव्यं स्वपनीयं । जागरितव्यं जागरणीयं । दरिद्रितव्यं दरिद्रणीयं । रवितव्यं रवणीयम् । एतव्यम् अयनीयम् । ईशितव्यम् ईशनीयं । सोतव्यं सवितव्यं सवनीयं । शयितव्यं शयनीयं । दोग्धव्यं दोहनीयम् ॥

अथ ह्वादिः || होतव्यं हवनीयम् || अथ दिवादिः || देवितव्यं देवनीयं । नर्तितव्यं नर्तनीयं । शोष्टव्यं शोषणीयं । शक्तव्यं शकनीयं । शमितव्यं शमनीयं । रोष्टव्यं रोषितव्यं शेषणीयं । लोब्धव्यं लोभितव्यं लोभनीयं । रद्धव्यं रचितव्यं रन्धनीयं । नंष्टव्यं नशितव्यं नशनीयं । त्रप्तव्यं तर्तव्यं तर्पितव्यं तर्पणीयं । द्रोग्धव्य द्रोढव्यं द्रोहितव्यं द्रोहणीयं । बहुलवचनात् कर्तृकरणयोरप्यनीयः || मोहयत्यात्मानं मुह्यत्यनेनात्मेति वा मोहनीयं कर्म । एवं ज्ञानावरणीयादयः । मन्तव्यं मननीयं । स्रष्टव्यं सर्जनीयम् || अथ स्वादिः || सोतव्यं सवनीयम् । अष्टव्यम् अशितव्यम् अशनीयम् ॥ अथ क्र्यादिः || केतव्यं क्रयणीयं । ग्रहीतव्यं ग्रहणीयं । ज्ञातव्यं ज्ञानीयं । वरितव्यं वरीतव्यं वरणीयम् || अथ तुदादिः || तोत्तव्यं तोदनीयं । भ्रष्टव्यं भर्ष्टव्यं भ्रज्जनीयं भर्जनीयं । क्रष्टव्यं कर्ष्टव्यं कर्ष- णीयं । कर्तितव्यं कर्तनीयं । करितव्यं करीतव्यं करणीयं । मङ्क्तव्यं मज्जनीयम् । एष्टव्यम् एषितव्यम् एषणीयं । कुटितव्यं कुटनीयं । कुवितव्यं कुवनीयम् । उद्वेजितव्यम् उद्वेजनीयम् । आरब्धव्यं रम्भणीयं

। लब्धव्यम् लम्भनीयम् || अथ तनादिः ॥ तनितव्यं तननीयं । मनितव्यं मननीयम् ॥ अथ रुधादिः ॥ रोद्धव्यं रोधनीयं । भङ्क्तव्यं भञ्जनीयम् । अङ्क्तव्यं अञ्जितव्यम् अञ्जनीयम् ॥ अथ चुरादिः || चोरयितव्यं चोरणीयम् ॥

१७०३ प्वच्चत्तकिशक्शसियत्सहियजोऽय्वासुंवपंरप- लपापत्रपडिपदभचमुर्यः | ४ | ३ | ६८ |

पवर्गान्तादजन्ताच्चतादेश्च धातोर्यो भवति न य्वादेः ऋवर्णान्ताश्च ॥ घ्यणोऽपवादः । बीभत्स्यं । यतैङ् प्रयत्ने । यत्यं । गोप्यं । लबुङ् अवस्रंसने । लग्ब्यं । वल्भि भोजने वल्भ्यं । क्षम्यं काम्यं कम्यं स्मेयम् । एङवौ। कव्यम् ॥

१७०४ ये ४/२/८८|

आदन्तस्य यप्रत्यये ईद्भवति ॥ एङ् **।** भेयं देयं । **पव्यं** क्षोभ्यं सह्यं वम्यं ॥

१७०५ भूगो यो वा | ४ | ३ | ४९ |

भूगाम्यां यः कर्तरि वा भवति ॥ भव्यो देवदत्तः । भव्यं देवदत्तेन । स्रव्यं जेयं धेयं पेयं घ्रेयं ध्मेयं स्थेयं म्रेयं देयं । गेयं। गेयो गाधानां चैत्रः । गेया गाधा चैत्रेण । देयं गोप्यं धूप्यं तप्यं गम्यं नम्यं क्रम्यं भ्रम्यं शस्यं श्वेयं यज्यं वेयं ह्वेयं । चतेङ् याचने ॥ चत्यं शप्यं श्रेयं नेयं ॥ अथ अदादिः ॥ स्वप्यं दरिद्र्यं रव्यम् आख्येयं सव्यं शेयम् अध्येयम् ऊर्णव्यम् || अथ ह्वादिः || हव्यं हेयं हेयं मेयं धेयम् देयं ॥ अथ दिवादिः ॥ क्षेप्यं शक्यम् शम्यं दम्यं तम्यं श्रम्यं क्षम्यं सेयं सव्यम् || अथ स्वादिः ॥ श्रव्यं ॥ क्र्यादिः ॥ क्रेयं प्रेयं लव्यं ज्ञेयम् । णू स्तवने । कुटादित्वान्नैङ् । प्रणूयः आरभ्यं लभ्यम् ॥

१७०६ य्याङः ।४।२।२०४ |

आङो लभो यादौ प्रत्यये नम् भवति ॥ आलम्भ्यः क्रोधः **॥**

१७०७ स्तुतावुपात ।४/२/२०५ |

उपाल्लभः यादौ प्रत्यये स्तुतौ नम् भवति || उपलम्भ्यो देवः । अन्यत्र उपलभ्यं धनं । चोर्यं मृग्यम् इत्यादि ॥

१७०८ गन्मद्यमोऽनुपसर्गात् | ४ | ३ |६९ |

अनुपसर्गेभ्यो गदादिभ्यो यो भवति ॥ गद्यं मद्यं यम्यम् । अनुपसर्गादिति किं? निगाद्यं प्रमाद्यं नियाम्यम् ॥

१७०९ चरः | ४ | ३ |७० |

अनुपसर्गाच्चरो यो भवति ॥ चर्यं व्रत्तम् | उपसर्गात्सञ्चार्योऽक्षः ||

१७१० आङोऽगुरौ | ४ | ३ |७१ |

आङ्श्चेरेर्यो भवति न गुरौ ॥ आचर्यो धर्मः । गुरौ आचार्यः समन्तभद्रः ॥

१७११ पणोपसृव्रवदाद्विक्रयेर्तुमत्युपेयागर्ह्ये | ४ | ३।७२

पणादिभ्यो यथासङ्ख्यं विक्रेयादिष्वर्थेषु यो भवति ॥ पण्यं विक्रेयम् । उपसर्या ऋतुमती । वर्या उपेया वेश्या । अवद्यं गर्ह्यं पापम् । अन्यत्र | पाण्यो गुरुः । उपसार्यस्साधुः । वृत्या गौः । अवाद्यो जनवादः ॥

१७१२ स्वामिवैश्येऽर्ते |४| ३ |७३ |

अनुपर्गादर्तेर्यो भवति स्वामिवैश्ययोः || अर्यः स्वामी । अर्यो वैश्यः । अन्यत्र आर्यः ||

१७१३ क्षय्यजय्यो शक्तौ |१|२| १०७|

एतौ यान्तौ शक्तौ निपात्येते || क्षेतुं शक्यः क्षय्यः । जेतुं शक्यः जय्यः ॥

१७१४ क्रय्यः क्रयार्थे |४| २|१०८ |

क्रयविषये क्रय्य इति निपात्यते ॥

१७१५ सङ्गतेजर्यम् |४|३|४७ |

सङ्गते विशेष्ये अजर्यमिति कर्तारि निपात्यते || अजर्यं सङ्गतम् ॥

१७१६ ओरावश्यके | ४ | ३ |६२ ।

उवर्णान्तादावश्यके द्योत्ये घ्यण् भवति ॥ भाव्यम् अवश्यभाव्यं काव्यम् अवश्यकाव्यं । पाव्यम् अवश्यपाव्यं । लाव्यम् अवश्यलाव्यं । साव्यम् अवश्यसाव्यं । धाव्यम् अवश्यधाव्यम् ॥

१७१७ वदः सुपः क्यप् च | ४|३|७४ |

सुबन्तादनुपसर्गाद् वदः क्यप् यश्च भवतः ॥ कपावितौ क्यपीक् । ब्रह्मोद्यं ब्रह्मवद्यं ॥

१७१८ हत्याभूयं भावे | ४ | ३ |७५ |

सुपोऽनुपसर्गात् हत्या मूयमिति भावे निपात्यते || ब्रह्मणो हननं ब्रह्महत्या स्त्रियामेव । बन्धोर्भावः बन्धुभूयं नपुंसक एव ||

१७१९ अग्निचित्या | ४ | ३ |७६ |

स्त्रियां भावे इदं निपात्यते ॥ अग्नेश्चयनमग्निचित्या |

१७२० खेयमृषोद्यम् | ४ | ३ | ७७ |

खनः क्यपि खेयमिति निपात्यते मृषाद्वदो मृषोद्यमिति । न भावे ||

१७२१ कुप्याज्यभिद्योद्ध्यसिध्ययुग्यं नाम्नि | ४ | ३ |७८ |

एते नाम्नि क्यबन्ता निपात्यन्ते ॥ कुप्यं धनम् । आज्यं घृतं । भिद्योद्ध्यौ नदौ । सिध्यः पुष्यनक्षत्रं । युग्यं यानम् ॥

१७२२ शास्वृञ्दृजुषस्त्वेत्यृदुपान्त्यादनृच्कृप्चृतः | ४|३ ७९ |

शासादिभ्यः ऋदुपान्त्येभ्यश्च क्यप् भवति न ऋच्कृप्वृद्भ्यः ॥ शिष्यं ॥

१७२३ ह्रस्वस्य तक् पिति कृति | ४|१|४२।

ह्रस्वान्तस्थ धातोः पिति कृति तग् भवति || अकावितौ । आवृत्यं जुष्यं स्तुत्यम् इत्यम् अधीत्यं वृत्यं वृध्यं नृत्यं कृत्यं कृष्यमित्यादि । ऋचादेः । अर्च्यं कल्प्यं चर्त्यम् ॥

१७२४ ग्रहः पदास्वैरिबाह्यापक्ष्ये |४| ३|८१|

पदादिष्वर्थेषु ग्रहः क्यप् भवति ॥ प्रगृह्यं पदं । कर्मगृह्यः आत्मा कर्मपरतन्त्रः । कुलगृह्या स्त्री कुलबाला । बाह्येति स्त्रीनिर्देशात् न पुंनपुंसकयोः । धर्मगृह्यः साधुः । धर्मपक्ष्यः ॥

१७२५ भृञोऽनाम्मि | ४|३|८२ |

भृञः क्यप् भवति न नाम्नि || भृत्योऽनुजीवी । भृत्यं कुलं । नाम्नि भार्या वधूः ।

१७२६ समो वा | ४ | ३ | ८३ ।

समो भृञः क्यप् भवति वा ॥ सम्भृत्यः सम्भार्यः ||

१७२७ कृमृज्षशन्सगुहदुहजपः | ४ | ३ |८४ |

कृादिभ्यो वा क्यप् भवति | कृत्यं कार्यं मृज्यं मार्ग्यम् । वृषू सेवने । वृष्यं वर्ष्यं शस्यं शंस्यं गुह्यं गोह्यं दुह्यं दोह्यं जप्यं जाप्यम्

१७२८ रुच्याव्यथ्यौ |१| ३|४८ |

एतौ क्यबन्तौ कर्तरि निपात्येते ॥ रोचत इति रुच्य: मोदकः । न व्यथते इति अव्यथ्यश्चैत्रः ||

१७२९ ण्वुत्रज्लिहादिभ्यश्च |४| ३।८५|

धातोर्लिहादिभ्यश्च ण्वु तु अच् प्रत्यया भवन्ति ॥ णचावितौ । वोरकः । एधत इति एधकः एधिता एधः । बीभत्सकः बीमत्सिता बीभत्सः । बन्दकः वन्दिता वन्दः | हादकः हत्ता हदः । तितिक्षकः तितिक्षिता तितिक्षः । तेजकः तेजिता तेजः । जुगुप्सकः जुगुप्सिता जुगुप्सः । गोपकः गोपिता गोपः । त्रापकः त्रपिता त्रप्ता त्रपः । मीमांसकः मीमांसिता मीमांसः । पनायकः पनायिता पनायः । पानक: पनिता पनः । मजन्वध इति नात् । क्षमकः क्षन्ता क्षमिता क्षमः । कामकः कामयिता कमिता कामः क्रमः । सेवकः सेविता सेवः । गाहकः गाढा गाहिता गाहः । स्मायकः स्मेता स्मयः । कावकः कोता कवः । धारकः धर्ता धरः । मायकः माता मायः । पावकः पविता पवः । वर्तकः वर्तिता वर्तः । स्यन्दकः स्यन्दिता स्यन्ता स्यन्दः । कल्पकः कल्प्ता कल्पिता कल्पः । स्मारकः स्मर्ता स्मरः । साहकः सोदा सहिता सहः । रामकः रन्ता रमः । बोधकः बोद्धा बोधः । क्रोशकः क्रोष्टा कोशः । रोहकः रोढा रोहः । भावकः भविता भवः | स्रावकः स्रोता स्रवः । तारकः तरिता तरीता तरः । चिकित्सकः चिकित्सिता चिकित्सः । नन्दकः नन्दिता नन्दः । सञ्जकः सङ्क्ता सञ्जः । गोपायकः गोपायिता गोपायः । गोपकः गोप्ता गोपिता गोपः । गामकः गन्ता गमः । सर्पकः स्रप्ता सर्प्ता सर्पः । नामकः नन्ता नमः । क्रमकः क्रमिता क्रमः । भ्रमकः अमिता भ्रमः । अक्षकः अष्टा अक्षिता अक्षः । दर्शकः द्रष्टा दर्शः । श्वायकः श्वयिता श्वयः । वासकः वस्ता

यसः। याजकः यष्टा यजः। वाहकः वोढा वहः। पाचक: पक्ता पचः। रञ्जकः रङ्क्ता रञ्जः। शापकः शप्ता शपः। गूहकः गोढा गूहिता गूहः। श्रायकः श्रयिता श्रयः। हारकः हर्ता हरः। कारकः कर्ता करः। नायक: नेता नयः ||

अथ अदादिः || आदकः अता घसः। वेदक: वेदिता देव। घातकः हन्ता हनः। मार्जकः मार्ष्टा मार्जिता मार्जः। वाचकः वक्ता वचः। स्वापकः स्वप्ता स्वपः। जागरकः जागरिता जागरः। दरिद्रायकः दरिद्रता दरिद्रः। रावकः रविता रवः। आमकः एता अयः। ईशकः ईशिता ईशः। सावकः सोता सविता सवः। शायकः शमिता शयः। दोहकः दोग्धा दोहः। लेहकः लेढा लेहः ॥

अथ ह्वादिः॥ हावकः होता हवः ॥ अथ दिवादिः || देवकः देवित देव:। नर्तकः नर्तिता नर्तः। शोषकः शोष्टा शोषः। श्लेषकः श्लेष्टा श्लेषः। शाककः शक्ता शकः। शमकः शमिता शमः। रोषकः रोष्टा रोषिता रोषः। कोपकः कोपिता कोषः। लोभकः लोकधा लोभिता लोभः। रन्धकः रक्षिता रद्धा रन्धः। नाशकः नेष्टा नशिता नशः। तर्पकः तर्पिता त्रप्ता तर्प्ता तर्पः। द्रोहक : द्रोग्धा द्रोढा द्रोहिता द्रोहः। मानकः मन्ता मनः। योधक: योद्धा योधः। सर्जकः स्रष्टा सर्जः। अथ स्वादिः || सावकः सोता सवः। आशकः अष्टा अशिता अशः ॥ अथ क्यादिः ॥ क्रायकः क्रेता क्रयः। ग्राहकः ग्रहीता ग्रहः। ज्ञायकः ज्ञाता ज्ञः। वारकः वरिता वरीता वरः || अथ तुदादिः ॥ तोदकः तोत्ता तोदः। भ्रज्जकः भर्जकः भ्रष्टा भर्ष्टा भ्रज्जः भर्जः। कर्षकः क्रष्टा कर्ष्टा कर्षः। कारकः करिता करीता करः। मज्जकः मङ्क्ता मज्जः। एषकः एष्टा एषिता एषः। कोटकः कुटिता कुटः। कावकः कुविता कुवः। उद्वेजकः उदेजिता उद्वेजः। आरम्भकः आरब्धा आरम्भः। लम्भकः लब्धा लम्भः ॥ अथ तनादिः ॥ तानकः तनिता तनः। मानकः मनिता मनः ॥ अथ रुधादिः || रोधकः रोद्धा रोधः। भञ्जकः भङ्क्ता भञ्जः। अञ्जकः अङ्क्ता अञ्जिता अञ्जः ॥ अथ चुरादिः || चोरकः चोरयिता चोरः इत्यादि ॥

१७३० मन्यादिभ्योऽनः | ४ | ३ |८६ |

नन्द्यादिभ्यः अनप्रत्ययो भवति कर्तरि ॥ नन्दयतीति नन्दनः वासनः वामनः दूषणः भूषण: साधनः वादन: शोभनः रोचनः सहनः तपनः मदनः जनार्दनः मधुसूदनः वित्तनाशनः कुलदमन इत्यादयः शिष्टप्रयोगानुसारेण नेयाः ॥

१७३१ **ग्रहादिभ्यो णिन्** | ४ | ३ |८७ |

ग्रहादिभ्यो णिन् भवति कर्तरि ॥ गृह्णातीति ग्राही उत्साही उद्वाही उद्भासी स्थायी मन्त्री सम्मर्दी विसारीत्यादयः प्रयोगगम्याः ||

१७३२ नेर्वपश्रुशाविशरक्षः | ४ | ३ |८८ |

नेर्वपादिभ्यो णिन् भवति कर्तरि || निवापी निश्रावी निशायी निवेशी निरक्षी ||

१७३३ नञो याचृव्याहृसंव्याहृव्रजवदवसः |४|३|८९ |

नञो यात्रादिभ्यो णिन् भवति || अयाची अव्याहारी असंव्याहारी अव्राजी अवादी अवासी ||

१७३४ अचोऽचिन्ते |४ | ३ |९० |

नञोऽजन्तेभ्यो णिन् भवत्यचित्ते कर्तरि ॥ अकारी परशुः । **अहारी** गन्धः । सचिते । अकर्ता चैत्रः ॥

१७३५ **रुधराधोऽपात्** |४|३|११|

अपाद्रुधराधिभ्यां णिन् भवति || अपरोधी अपराधी ॥

१७३६ इन्च परिभ्वः | ४ | ३ | १२ |

परेर्भुवः इणिनौ भवतः ॥ परिभवी परिभावी ||

१७३७ ज्ञाकॄगॄप्रीगुपान्त्यात् कः | ४ | ३ | ४ |

ज्ञादिभ्यः इगुपान्त्येभ्यश्च कर्तरि को भवति || अचोऽपवादः । क इत् । इटि चातो लुगित्यातो लुक् । प्रज्ञः किरः अवकिरः गिरः निगिरः गिलः निगिलः प्रियः विलिखः बुधः युधः विकृषः ||

१७१८ उपसर्गादातोऽनिक् | ४ | ३ |९५|

उपसर्गादादन्तात् को भवति के च यञो नेक् ॥ प्रस्थः ॥

१७३९ प्रष्ठोऽग्रगामी | २|२| १४६ |

अग्रगामिन्यर्थे प्रष्ठ इति निपात्याते || सुग्लः सुम्लः सुत्रः सुरः व्यालः | अनिगिति किम् । आह्वः प्रह्वः प्रज्यः ॥

१७४० पाघ्राध्माधेड्दृशश्शः | ४ | ३ |९६ |

उपसर्गात् पादिभ्यः शो भवति ॥ कापवादः । श इत् । शित्त्वात् पिबादि । उत्पिबः उज्जिघ्रः विधमः विधयः उत्पश्यः ॥

१७४१ धारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिलिम्पवि न्दोऽनुपसर्गात् |४| ३|९७|

अनुपसर्गेभ्यो धार्यादिभ्यो ण्यन्तेभ्यो लिम्पविन्दाभ्यां च शो भवति || धारयः पारयः वेदयः उदेजयः चेतयः सातयः साहयः लिम्पः विन्दः । उपसर्गात् । सन्धारयिता प्रलिपः प्रविदः ||

१७४२ धुन्यो णः | ४ | ३ | १८|

अनुपसर्गाभ्यां धुनीभ्यां णो भवति ॥ धावः नायः । उपसर्गात् । प्रधवः प्रणयः ॥

१७४३ सहादिग्रहाद्वा | ४ | ३ | ९९ |

अनुपसर्गेभ्यस्सहादिभ्यो ग्रहेश्च णो वा भवति ॥ साहः सहः रामः रमः बोधः बुधः ज्वालः ज्वलः चाल: चल: हाल: हल: पातः यतः पादः पदः मादः मदः वामः वमः क्षारः क्षरः सादः सदः शादः शदः भावः भवः ग्राहः ग्रहः । उपसर्गात् । विबुधः उज्ज्वलः प्रभवः इत्यादि ||

१७४४ श्यात्तन्व्यधास्रुसंस्ववसावह्रतीण्श्वसः | ४ | ३ | १०० ।

श्यैङः आदन्तात्तनादिभ्यश्च णो भवति ॥ प्रतिश्यायः धायः दायः ग्लायः म्नायः तानः उचानः व्याधः आस्रावः संस्रावः अवसाय: अवहारः अत्यायः श्वासः उच्छवासः ॥

१७४५ नृत्खवजो वुट् च्छिल्पनि | ४ | ३ | १०१। नृतादिभ्यो वुड् भवति शिल्पिनि कर्तरि || टित्त्वात् स्त्रियां ङी । नर्तकः नर्तकी खनकः खनकी । अत एव निपातनात् न्लुक् । रजकः रजकी ॥

१७४६ **पाणिघट् ताडघट् | ४ | ३ | १०२ ।**

एतौ शिल्पिनि कर्तरि निपात्येते ॥ पाणिना इन्तीति पाणिघः पाणिघी मार्दङ्गिकादि । तालं हन्तीति तालघः तालघी ॥

१७४७ गस्थकः | ४ | ३|१०३ |

गायतेः शिल्पिनि कर्तरि थको भवति । गाथकः ॥

१७४८ टनण् | ४ | ३ | १०४ |

गायतेः शिल्पिनि कर्तरि टनण् भवति । **टणावितौ** । **यम्** । गायनः गायनी ॥

१७४९ हो व्रीहिकाले | ४ | ३ | १०५ |

जहातेष्टनण् भवति व्रीहौ काले चार्थे | हायना त्रीहयः । हायनः कालः ॥

१७५० प्रसृल्वः साधौ वुच् | ४ | ३ |१०६ |

प्रवादिभ्यः साधुत्वविशिष्टेऽर्थे वुच् भवति || च इत् । साधु प्रवते प्रवकः एवं सरकः लवकः । अन्यत्र ण्वुः । प्रावकः सारकः लावकः ॥

१७५१ आशिषि वुन् | ४|३|१०७ |

आशिषि धातोर्वुन् भवति ॥ न इत् । जीवतादित्याशास्यमानो जीवकः जीवका । नित्त्वान्नेत् । एवं भवकः शयकः ॥

१७५२ नाम्नि क्तिः | ४ | ३ |१०८ ।

आशिषि धातोः क्तिर्भवति नाम्नि ॥ शमयतात् पापानीत्याशास्यमानः शान्तिः । क्विजलीति दीर्घः । ग्रहादिनियमान्नेट् । भूतिरित्यादि ॥

१७५३ कर्मणोऽण् | ४ | ३ | १०९ ।

कर्मणः पराद्धातोरण् भवति ॥ अजाद्यपवादः || कुम्भं करोतीति कुम्भकारः काण्डलावः वेदाध्यायः चर्चापाठः छत्रधारः द्वारपाल : भारवाहः गोदोहः । स्त्रियां कुम्भकारी इत्यादि ॥

१७५४ सत्यागदास्तोः कारे | २/२/७३ |

सत्यादीनां कारशब्दे मम् भवति ॥ सत्यं करोतीति सत्यंकारः । अगदं करोतीत्यगदंकारः । अस्तुंकारः ॥

१७६५ भ्राष्ट्यग्न्योरिन्धे | २|२|७४ |

भ्रष्ट्राग्न्योरणन्ते इन्धशब्दे परे मम् भवति || भ्रष्ट्रमिन्धः अग्निमिन्धः ||

१७५६ शीलिकामिभक्ष्याचरीक्षिक्षमो णः | ४ | ३ | ११० |

कर्मणः शील्यादिभ्यो णो भवति || धर्मशीलः धर्मशीला धर्मकामः पायुभक्षः कुशलाचारः परापेक्षः । क्लेशक्षमः ॥

१७५७ गोऽनुपसर्गात् टक् | ४ | ३ | १११ |

कर्मणोऽनुपसर्गात् गायतेष्टक् भवति || टकावितौ । इटि चातो लुक् । वक्त्रगः वक्त्रगी ॥

१७५८ सुराशीधोः पिबात् | ४ | ३ |११२।

सुराशीधुभ्यामनुपसर्गात् पिबतेष्टक् भवति ॥ सुरापः सुरापी शीधुपः शीधुपी ||

१७५९ आतोऽह्वावामोऽड् | ४ | ३ | ११३ |

कर्मणोऽनुपसर्गादादन्ताद्धातोरड् भवति न ह्वावामाभ्यः ॥ ड इत् । अन्त्याजादिलक् । धनदः तनुत्रमित्यादि । ह्वावामाभ्योऽण | जिनह्वायः तन्तुवायः धान्यमायः ||

१७६० दाज्ञः प्रे | ४ | ३ | ११४ |

कर्मणः प्रपराभ्यां दाज्ञाभ्यामड् **भवति** ॥ सुखप्रदः वचनप्रज्ञः ॥

१७६१ क्लेशतमसोऽपे | ४ | ३ | ११७ |

क्लेशतमोभ्यामपाद्धन्तेरड् भवति || क्लेशापहः तमोऽपहः **॥**

१७६२ अमनुष्ये टक् | ४ | ३ |११९ |

कर्मणो हन्तेष्टक् भवति अमनुष्ये कर्तरि ॥ वातघ्नमाविकं क्षीरं पित्तघ्नं माहिषं पयः । पतिघ्नी पाणिरेखा । मनुष्ये कर्तरि । आखुघातः वृषलः । पापघातः मुनिः ॥

१७३३ जायापतेर्लक्षणे | ४ | ३ | १२० |

जायापतिभ्यां हन्तेष्टक् भवति मनुष्ये कर्तरि लक्षणे गम्यमाने ॥ जायाघ्नो वरः । पतिघ्नी कन्या ॥

१७६४ राजधः | ४ | ३ | १२२ ।

राजानं हन्तीति राजघ इति **निपात्यते** ॥

१७६५ अर्होऽः |४|३|१२३|

कर्मणोऽर्हः अप्रत्ययो भवति ॥ अणोऽपवादः । पूजार्हो जिनः । पूजार्हा प्रतिमा ||

१७६६ शक्तिलाङ्गलाङ्कुशयष्टितोमरधनुर्घटाद् ग्रहः | ४ | ३ |१२४ |

शक्त्यादिभ्यो ग्रहेरड् **भवति** ॥ शक्तिग्रहः लाङ्गलग्रहः अङ्कुशग्रहः यष्टिग्रहः तोमरग्रहः धनुर्ग्रहः **घटग्रहः** । अन्यस्मात् । पाशग्राहः ||

१७६७ सूत्रद्धारणे | ४ | ३ | १२५ |

सूत्राद् ग्रहेरड् भवति धारणेऽर्थे ॥ सूत्रग्रहः ॥

१७६८ हृञो वयोऽनुद्यमे | ४ | ३ | १२६ |

कर्मणो हृञोऽद् भवति वयस्यनुद्यमे च कर्तरि ॥ कवचहरः कुमारः । विषहरो मणिः । उद्यमे भारहारः **॥**

१७६९ आङि शीले | ४ | ३ | १२७ |

कर्मणः आङो हृञोऽद् भवति शीले स्वभावे द्योत्ये || पुष्पाण्याहर्तुं शीलमस्य पुष्पाहरः सुखाहरः ॥

१७७० दृतिनाथात् पशाविः | ४ | ३ | १२८ |

दृतिनाथाभ्यां हृञ इद् भवति पशावर्थे ॥ दृतिहारिः नाथहरिः पशुरित्यर्थः

१७०१ फलेग्राह्यात्मम्भरिकुक्षिम्भरि | ४ | ३ | १२९ ।

फलेग्रह्यादयः इदन्ता निपात्यन्ते ॥ फलेग्रहिः वृक्षः । आत्मम्भरिः कुक्षिम्भरिः । एतौ स्वोदरपूरके ॥

१७७२ शकृत्स्तम्बाद्वत्सव्रीहौ कृञः | ४ | ३ | ११०।

शकृत्स्तम्बाभ्यां कृञ इद् भवति यथासङ्ख्यं वत्से व्रीहौ चार्थे ॥ शकृत्करिर्वत्सः । स्तम्बकरिर्व्रीहिः । अन्यत्र कर्तरि । शकृत्कारः स्तम्बकारः ॥

१७७३ किंयत्तद्सबहोरः | ४ | ३ | १३१ |

किमादिभ्यः कृञोऽद्भवति ॥ किंकरः यत्करः तत्करः बहुकरः । स्त्रियां किंकरेत्यादि ।

१७७४ दिवाविभानिशाप्रभाभास्कारारुष्कर्त्रन्तान- न्तादिनान्दीलिपिपिलिषिषलिचित्रक्षेत्रजङ्घाबाह्वहर्धनुर्भ

क्तसङ्ख्याट्टः |४|३|१३२|

दिवादिभ्यः कृञष्टो भवति। दिवाकरः विभाकरः निशाकरः प्रभाकरः भास्करः कारकरः अरुष्करः कर्तृकरः अन्त- करः अनन्तकरः आदिकरः नान्दीकरः लिपिकरः लिबिकरः बलिकर: चित्र- करः क्षेत्रकरः जङ्घाकरः बाहुकरः अहस्करः धनुष्करः भक्तकरः एककरः द्विकरः इत्यादि। स्त्रियां चित्रकरीत्यादि॥

१७७५ हेतुतच्छीलानुकूलेऽशब्दश्लोककलहगाधावैर- चाटुसूत्रमन्त्रपदात् ||४ | ३ | १३३ |

कर्मणः कृञः हेतौ तच्छीलेऽनुकूले च कर्तरि टो भवति न शब्दादेः || यशस्करी विद्या। पूजाकरः प्रैषकरः। शब्दादेः। शब्दकारः श्लोककारः कलहकारः गाधाकारः वैरकारः चाटुकारः सूत्रकारः मन्त्रकारः पदकारः॥

१७७६ भृतौ कर्मणः |१| ३ | १३४ |

कर्मणः कृञष्टो भवति भृतौ द्योत्यायाम् || कर्मकरः। अन्यत्र | कर्मकारः ||

१७७७ क्षेमप्रियमद्रात् खाण | ४ | ३ | १३५।

क्षेमादिभ्यः कृञः खाणौ भवतः॥

१७७८ खित्यरुर्द्विषतश्चानव्ययस्य |२| २|७८ |

अजन्तस्यारुद्विषतोश्च खिदन्ते उत्तरपदे मम् भवति नाव्ययस्य॥ अमावितौ क्षेमंकरः क्षेमकारः प्रियकरः प्रियकारः मद्रंकरः मद्रकारः ||

१७७९ मेघर्ते खच् |४| ३ | १३६।

मेघर्तिभ्यां कृञः खच् भवति॥ खचावितौ। मेघंकरः ऋतिंकरः॥

१७८० भयात् | ४|३|१३७ |

भयात् कृञः खच् भवति || भयंकरः अभयंकरः ||

१७८१ प्रियवशाद्वदः | ४ | ३ | १३८।

प्रियवशाभ्यां वदः खच् भवति || प्रियंवदः वशंवदः॥

१७८२ द्विषत्परातस्तापैः | ४ | ३ | १३९ |

द्विषत्पराभ्यां तापेः खच् भवति ||

१७८३ खचि |४|११२०८ |

ण्यन्तस्य खचि ह्रस्वो भवति॥ मम् **द्विषन्तपः** परन्तपः ||

१७८४ मितनखपरिमाणात् पचः | ४ | ३ | १४०।

मितनखाभ्यां परिमाणवाचिनश्च पचः खच् भवति || मितम्पचा ब्राह्मणी । नखम्पचा यवागूः । प्रस्थम्पचं कुलं ॥

१७८५ ह्रस्वः | २/२/७९ |

अनव्ययस्याजन्तस्य खिदन्ते उत्तरपदे ह्रस्वो भवति ॥ खारिंपचं कुलम् ॥

१८८६ करीषाभ्रकूलात् कषः | ४ | ३ | १४१ |

करीषादेः कषः खच् भवति || करीषंकषः अभ्रंकषः कूलंकषः ||

१७८७ सर्वात् सहश्च | ४ | ३ | १४२ |

सर्वात् कषः सहश्च खच् भवति ॥ **सर्वंकषः सर्वंसहः** ||

१७८८ भृतॄवृधारिजिदमितपश्च नाम्नि | ४ | ३ | १४३ |

कर्मणो भ्रादिभ्यः सहश्च खच् भवति नाम्नि | विश्वम्भरा भूः । रथन्तरं साम । पतिंवरा कन्या । वसुन्धरा भूः । शत्रुञ्जयो गिरिः । अरिन्दमः शत्रुतपः शत्रुंसहः इत्येते क्षत्रियाः ||

१७८९ वाचंयमो व्रती | ४ | ३ | १४४ |

वाचंयम इति निपात्यते व्रतिन्यर्थे ॥

१७९० मन्याण्णिन् | ४ | ३ | १४५ |

कर्मणो मन्यतेर्णिन् भवति ॥ पण्डितं मन्यते इति पण्डितमानी ||

१७९१ कर्तुः श्खः | ४ | ३ | १४६ ।

कर्मणो मन्यतेः श्खो मवति कर्तरि कर्मणि ॥ शित्त्वात् श्यः । पण्डितमात्मानं मन्यते पण्डितंमन्यः विद्वन्मन्यः । अनव्ययस्येति न मम्ह्रस्वौ । दोषामन्यो दिवसः ||

१७९२ एजेः |४| ३ | १४७|

कर्मण एजेर्ण्यन्तात् श्खो भवति ॥ अङ्गमेजयः ||

१७९३ शुनीस्तनाड्वेटः | ४ | ३ | १४८ |

शुनीस्तनाभ्यां धेटः श्खो भवति || शुनिन्धयः स्तनन्धयः ॥

१७९४ कूलादुदि रुज्वहः | ४ | ३ | १५१ |

कूलादुदो रुजिवहिभ्यां श्खो भवति || शित्त्वान्नेङ् । कूलमुद्रुजः कूलमुद्वहः ॥

१७९५ वहाभ्राल्लिहः | ४ | ३ | १५२ |

वहाभ्राभ्यां लिहः श्खो भवति || बहलिहः अभ्रंलिहः ||

१७९६ विध्वरुस्तिलात्तुदः | ४ | ३ | १५३ |

विध्वरुस्तिलेभ्यस्तुदः श्खो भवति ॥ विधुन्तुदः । सस्य जश्त्वचर्त्वे । अरुन्तुदः तिलन्तुदः ॥

१७९७ शर्धललाटवातात् हाक्तपाजः | ४|३|१५४ |

शर्षात् हाकः श्खो भवति ललाटात्तपः वातादजः || शर्धंजहः ललाटंतपः वातमजः ॥

१७९८ पुरन्दर भगन्देरम्मदोग्रंपश्यासूर्यपश्याः ||३| | १५५ ॥

एते श्खान्ता निपात्यन्ते || पुरन्दरः शक्रः । भगन्दरो व्रणम् । इरस्मदो मेघाग्निः । उयंपश्यः शत्रुः । असूर्यम्पश्याः राजदाराः ||

१७९९ सुभगाठ्पस्थूलपालितनग्नान्धप्रियात् सुपोऽच्वे- शच्वौ खस्नुखुकञ्भुवः | ४ | ३ | १५६ |

अच्व्यन्तेभ्यः सुभगादिभ्यः सुबन्तेभ्यो भुवश्च्व्यर्थे खस्नुखुकञौ भवतः ॥ स्वञावितौ स्नाविट् ञित्यात् । असुभगः सुभगो भवतीति सुभगंभविष्णुः सुभगम्भावुकः । आढ्यंभविष्णुः आत्मम्भावुकः । स्थूलम्भविष्णुः स्थूलम्भावुकः पलितम्भविष्णुः पलितम्भावुकः । नमम्भविष्णुः नमम्भावुकः । अन्धम्भविष्णुः अन्धम्भावुकः । प्रियम्भविष्णुः प्रियम्भावुकः ||

१८०० कञः करणे खनट् |४| ३ | १५७॥

अच्व्यन्तेभ्यः सुभगादिभ्यः कृञः च्व्यर्थे खनट् भवति करणे वाच्ये ॥ असुभगं सुभगं करोति अनेनेति सुभगंकरणं धनं । सुभगंकरणी विद्या । आढ्यं स्थूलकरणं स्थूलंकरणं पलितंकरणं नग्नंकरणम् अन्धंकरणं प्रियंकरणम् ||

१८०१ भावे चाशितंभवः | ४ | ३ | १५८ ।

भावे करणे चाशितंभव इति निपात्यते || आशितस्य भवनं आशितो भवत्यनेनेति वा आशितंभवः ओदनः ॥

१८०२ गमः खखड्डाः |४| ३|१५९ |

सुबन्ताद्गमः खखड्डा भवन्ति || डित्यन्त्याजादिलुक् । भुजङ्गमः तुरङ्गमः भुजङ्गः तुरङ्गः दूरगः सर्वगः इत्यादि बहुलं योज्यम् ||

१८०३ विहायसो विहश्च | ४ | ३ | १६० |

विहायसो गमः खखड्डा भवन्ति विहायसो विहश्चादेशः । विहङ्गमः विहङ्गः विहगः ॥

१८०४ उरगः । ४।३।१६१ ।

उरसा गच्छतीत्युरग इति शिष्टम् ॥

१८०५ सुगदुर्गमाधारे | ४ | ३ | १६२ |

आधारे एतौ निपात्येते ॥ सुखेन गम्यते अस्मिन्निति सुगः देशः । दुःखेन गस्यते अस्मिन्निति दुर्गः ॥

१८०६ नाम्न्यः शमः | ४ | ३ | १६४ |

शमोऽव्ययाद्धातोरद् भवति नाम्नि || शम्भवः शङ्करः शंवदः इत्यादि ||

१८०७ आधारात् |४| ३ | १६५|

आधारात् सुपः शीङोऽद् भवति ॥

१८०८ तत्पुरुषे कृति बहुलम् | २|२| १४ |

हलन्ताददन्ताच्च सप्तम्याः कृदन्ते उत्तरपदे श्लुग् बहुलं भवति तत्पुरुषसमासे ॥ बिले शेते बिलशय: बिलेशयः । खे शेते खशयः खेशयः इत्यादयः ॥

१८०९ भिक्षासेनादायाच्च चरष्टः | ४ | ३ | १६८ |

भिक्षादेराधाराच्च चरष्टो भवति ॥ भिक्षां चरतीति भिक्षाचरः सेनाचर: आदायचरः । आदायेति प्यान्तः । कुरुषु चरतीति कुरुचरः ||

१८१० कृदन्ते वा मम् रात्रेः २/२/७२ |

रात्रेः कृदन्ते उत्तरपदे मम् वा भवति ॥ रात्रिं चरतीति रात्रिचरः रात्रिचरः । स्त्रियां भिक्षाचरीत्यादि ।

१८११ पुरोऽग्रतोऽग्रेः सर्त्तेः | ४ | ३ | १५९ |

पुरसादिभ्यः सर्त्तेष्टो भवति || पुरस्सरः अग्रतस्सरः अग्रेसरः । पुरस्सरीत्यादि ॥

१८१२ स्थः कः | ४|३|१७१ |

सुपस्तिष्ठतेः को भवति ॥ कित्त्वादातो लुक् । समे तिष्ठतीति समस्थः । एवं विषमस्थः स्वस्थः ॥

१८१३ गोऽम्बाम्बसव्यापद्वित्रिभूम्यग्निमञ्जिपुञ्जिशेकु- शङ्कुक्वङ्गुबर्हिर्दिविपरमेः ष्ठः | २|२|१४५|

गवादिभ्यः स्थस्य षत्वष्टुत्वे निपात्येते || गोष्ठम् अम्बाष्ठः अम्बष्ठः सव्यष्ठः अपष्ठः द्विष्ठः त्रिष्ठः भूमिष्ठः अमिष्ठः मञ्जिष्ठः पुञ्जिष्ठः शेकुष्ठः शङ्कुष्ठः कुष्ठः अङ्गुष्ठः बर्हिष्ठः दिविष्ठः परमेष्ठः

१८१४ दुहो घश्च | ४ | ३ | १७२ |

सुपो दुहः को भवति । हो घश्च ॥ कामदुधा ॥

१८१५शोकापनुदतुन्दपरिमृजस्तम्बेरमकर्णेजपास्सुखा- हरालस्य हस्तिसूचकाः | ४ | ३ | १७३ |

शोकापनुदादयः कान्ता यथासङ्खयं सुखाहराद्यर्थेषु निपात्यन्ते || शोकापनुदः सुखहरः । तुन्दपरिमृजोऽलसः । स्तम्बेरमो हस्ती | कर्णेजपः सूचकः ॥

१८१६ मूलविभुजादयः | ४ | ३ | १७४ |

मूलविभुजादयः कान्ताः शिष्टप्रयोगानुसारेण साधवो वेदितव्याः ‖ मूलानि विभुजतीति मूलविभुजो रथः । नखान् मुञ्चन्तीति नखमुचानि धनूंषि । कौ मोदते कुमुदं । द्वाभ्यां पिवतीति द्विपः । एवमनेकपः कच्छपः पादपः मधुपः इत्यादयः ॥

१८१७ विण् भजः |४|३|१७५ |

सुपो भजो विण् भवति ॥ स सर्वोऽप्रयोगी | गुणभाक् देहभाक् कर्मभाक् शोभाविभाजि ॥

१८१८ स्पृशोऽनुदकात् क्विप् | ४ | ३ | १७६ |

सपः स्पृशः क्विप् भवति नोदकात् ॥ स सर्वोऽप्रयोगी | घृतस्पृक् । उदकात् उदकस्पर्शः ॥

१८१९ अदोऽनन्नात् | ४ | ३ | १७७ |

सुपोऽदः क्विप् भवतिनान्नात् ॥ प्रासुकमत्तीति प्रासुकात् भक्तात् । अनन्नादिति किम् | अन्नादः ॥

१८२० क्रव्यात्क्रव्यादावामपक्वादौ | ४ | ३ | १७८|

क्रव्याददः आममांसभक्षे क्रव्यादिति क्विबन्तो निपात्यते । पक्वमांसभक्षे क्रव्याद इति अण् निपात्यते ||

१८२१ मंन्वन्क्वनिब्विच्च दृश्यते | ४ | ३ | १७९ |

सुबन्ताद्धातोः मन् वन् क्वनिप् विच् क्विप् च प्रत्ययो दृश्यते || मनि । शर्म वर्म कर्म हेम धाम दामेत्यादि । वनि ॥

१८२२ वन्यनुनासिकस्याः |४|१/२६६ |

धातोरनुनासिकस्य आद् भवति वनि प्रत्यये परे || विजावा अग्रेगावा सुखावा अतिक्रावा । क्वनिपि ह्रस्वस्येति तक् । कृत्वा परिकृत्वा । ईहल्यप्ये इतीत् । धीवा पीवा स्त्रियां ङी ॥

१८२३ ङ्यां वनो रः | १|३|७७|

बनो रो भवति ङ्यां परतः ॥ कृत्वरी धविरी पीवररीत्यादि । विचि । विश प्रवेशने । वेट् । जागः शुभंयाः । सोमं पिबतीति सोमपाः । क्विपि । अन्तरिक्षसत् दिविषत् द्युसत् सुकृत् शतसूः मित्रद्विट् द्विद् मित्रध्रुक् मित्रध्रुट् ॥

१८२४ नहिवृतिवृषिव्यधिसहितनिरुचि क्वौ तिकारकस्य | २|२| १० |

अजन्तस्य तेः कारकस्य च क्विबन्ते नाह्यादावुत्तरपदे दीर्घो भवति || उपानत् नीवृत् प्रावृट् मर्मावित् जलासट् ॥

१८२५ गमादीनां क्वौ |४|१| २६४ |

हनादीनां गमादीनां च क्विपि लुग् भवति ॥ परीतत् नीरुक् । गोधुक् कामधुक् अश्वयुक् । युङ् तत्त्ववित् काष्ठभित् भित् छित् भवच्छित् शत्रुजित् प्रजित् अनन्तजित् अग्रणीः । ग्रामं नयतीति ग्रामणीः । नीः पक् । विराट् सम्राट् स्वाराट् मित्रभूः प्रतिभूः स्वयम्भूः । उखायाः स्रंसते उखाखत् पर्णध्वत् विभ्राट् प्राङ् प्रत्यङ् सम्यङ् सध्यङ् ऋत्विक् इत्यादयः दृश्यत इति वचनात् यथासम्भवं केवलादपि धातोः शिष्टप्रयोगेषु लक्षणीयाः ॥ बहुलाधिकारात् कर्तृकर्मकरणा- दिकारकविशिष्टार्थाः प्रयोज्याः ||

१८२६ त्यदाद्यन्यसमानाद् गौणाद् दृशेराप्ये क्विकट्क्साः | ४ | ३ | १८० |

उपमानवाचिनस्त्यदादेरन्यसमानाभ्यां च दृशेः कर्मणि क्विकट्क्सा भवन्ति ॥ क्विः सर्वोऽप्रयोगी । कटावितौ । स इव दृश्यत इति विगृह्य आत्वादि । तादृक् तादृशः तादृशी तादृक्षः तादृक्षा यादृक् यादृशः यादृक्ष: अमूहक् अमूदृशः अमूदृक्षः ईदृक् एतादृक् युष्मादृक् त्वादृक् भवादृक् मादृक् कीदृक् अन्यादृक् सदृक् ॥

१८२७ शीलेऽजातेः | ४ | ३ | १८२ |

सुबन्ताद्धातोः शीले णिन् भवति न जातेः ॥ उष्णं भोक्तुं शीलमस्य उष्णभोजी । प्रस्थायी प्रबोधी प्रयायी । जातेः । ब्राह्मणानामन्त्रयिता ॥

१८२८ व्रताभीक्ष्ण्ये | ४ | ३ | १८३।

सुपो धातोर्व्रताभीक्ष्ण्ययोर्णिन् भवति ॥ स्थण्डिलशायी अम्बुपायी ||

१८२९ साधौ | ४ | ३|१८४ |

सुपो धातोस्साधौ णिन् भवति ॥ साधुकारी साधुदायी ॥

१८३० ब्रह्मवादी |४|३|१८५ ।

साधु ब्रह्माणं वदतीति ब्रह्मवादी ॥

१८३१ व्यभेर्भुवो भूते | ४ | ३ | १८६ |

व्यभिभ्यां भुवो भूतेऽर्थे णिन् भवति ॥ विभूतवानिति विभावी । अभिभूतवान् अभिभावी ॥

१८३२ करणाद्यजः | ४ | ३ | १८७

करणाद्यजो भूते णिन् भवति ॥ महामहेनायाक्षीत् महामहयाजी |

१८३३ घ्नो णिन् | ४ | ३ | १८९ ।

कर्मणो हन्तेर्भूते णिन् भवति कुत्सायाम् || मातृघाती ॥

१८३४ ब्रह्मभ्रूणवृत्रात् क्विप् | ४ | ३ | १९० |

ब्रह्मादिभ्यो हन्तेर्भूते क्विप् भवति || ब्रह्माणं हन्तिस्म ब्रह्महा । एवं भ्रणहा वृत्रहा ||

१८३५ सुकर्मपापमन्त्रपुण्यात् कृञः | ४ | ३ | १९१ |

स्वादिभ्यः कृञो भूते क्विप् भवति | सुष्ठु अकार्षीत् सुकृत् । कर्मकृत् पापकृत् मन्त्रकृत् पुण्यकृत् ॥

१८३६ दृशः कनिप् | ४ | ३ | १९५ |

भूते कर्मणो दृशः क्वनिप् भवति ॥ कपेत इतः । विश्वं दृष्टवान् विश्वदृश्वा ॥

१८३७ राजसहात् कृञ्युधिभ्याम् | ४ | ३ | १९६|

राजसहाभ्यां कृञो युधेश्च भूते क्वनिप् भवति ॥ राजानं कृतवान् राजकृत्वा । एवं राजयुध्वा सहकृत्वा सहयुध्वा ॥

१८३८ जनोऽनौ डः | ४ | ३ | १९७ |

कर्मणोऽनौ जनो भूते डो भवति ॥ ड इत् । पुमांसमनुजाता पुमनुजा । एवं स्त्र्यनुजः

१८३९ सप्तम्याः || ४|३|१९८ |

सप्तम्यन्ताज्जनो भूते डो भवति ॥ तनौ जातः तनुजः ॥

१८४० ययोनिमतिचरजेऽपः | २|२| १५ |

अपशब्दात् सप्तम्याः यप्रत्यये योनिमतिचरजे च श्लुग् न भवति तत्पुरुषे ॥ अप्सुजं सरसिजं । बहुलाधिकारादब्जं सरोजम् इत्यादि ||

१८४१ अजातेः पञ्चम्याः | ४ | ३ |१९९ |

पञ्चम्यन्तात् जनो भूते डो भवति न जातिवाचिनः ॥ ज्ञानाज्जातं ज्ञानजं सुखम् । इन्द्रियजम् इत्यादि । जातेः । अश्वाज्जात इत्येव ||

१८४२ क्वचित् | ४ | ३ |२०० |

अन्यस्मादपि सुपो जनो भूते अन्यस्मिन्नपि विषये डो भवति ॥ किं जातेन किंजः । द्विजतो द्विज : न जातः अजः । परिजाः केशाः । प्रजायते प्रजा । अनुजः स्त्रीजमनृतं । पुंसानुजाता पुंसानुजा । ब्राह्मणाच्छंसीत्यश्लुक् ॥

१८४३ जॄषोऽतु | ४ | ३ |२०१९ |

जॄषो भूते अतृ भवति ॥ ऋदित् । जरन् ॥

१८४४ सुयजो ङ्वनिप् | ४ | ३|१०२ ।

षुञ्यज्भ्यां भूते ङ्वनिप् भवति || ङपावितौ । सुत्वा यज्वा ||

१८४५ भस्मादयः | ४ | ३ | २०३ |

भस्मन्नित्यादयो भूते मन्नन्ताः साधवः || भसितं भस्म । एवं चर्म वर्त्म कर्म इत्यादयः प्रयोगगम्याः ||

१८४६ क्तक्तवतू | ४|३|२०४ |

धातोर्भूते क्तक्तवतू भवतः ॥ कोताविती । साप्यानाप्यादिति सकर्मकात् कर्मण्यकर्मका भावे क्तः । तवतुः पुनः कर्तर्येव । एध्यते स्म एधितमनेन । एधते स्म एधितवान् । एवं स्पर्धितं स्पर्धितवान् वन्दितः वन्दितवान् ||

१८४१ उति शपः क्तयोर्भावारम्भे |४|१|१५३ |

शप्भाजो धातोरुकारे उपान्त्ये सति भावारम्भविहितयोरिडाद्योः क्तक्तवत्वोः परतः कित्कार्यं वा भवति ॥ मुदितमनेन मोदितमनेन । प्रमुदितः प्रमुदितवान् प्रमोदितः प्रमोदितवान् ॥

१८४८ क्तयोर्द्रश्यौदित्सूयत्यादेर्दस्य चामन्मूर्छः |४|१ | २४६ |

दान्तात् रान्तात् श्यैङः ओदितः सूयत्यादेश्च तकाराद्योः क्तक्तवत्वोरादेस्तस्य नो भवति पूर्वस्य दस्य च नः न मन्मूछोः || हन्नमनेन हन्नवान् । ह्लादैङ् सुखे ||

१८४९ न डीयश्व्यैदिद्वेटोऽपतः |४। २ | १४३ |

डीयश्विभ्यामैदितो विकल्पितेटश्च क्तयोरिड् न भवति न पतः ॥ नत्वं ॥

१८५० ह्लादोऽःक्ति | ४|१|२४४ |

ह्लाद आतस्तादी कित्यद् भवति || ह्लन्नमनेन ह्लन्नवान् । यतैङ् प्रयत्ने । प्रयत्तः प्रयत्तवान् । स्फुटितं स्फोटितममेन स्फुटितवान् स्फोटितवान् । त्रप्तः त्रप्तवान् ॥ क्षीबृङ् मदे ॥

१८५१ अनुपसर्गाः क्षीबोल्लाघकुशपरिकृशफुल्लोत्फु- ल्लसंफुल्लाः |४|१|२५८|

अनुपसर्गाः क्षीबादयः क्तान्ता निपात्यन्ते || क्षीबः । मीमांसितः मीमांसितवान् । पनायितः पनायितवान् । क्विजलीति दीर्घः । क्षान्तः क्षान्तवान् कामितः कामितवान् । त्व्युदित इति वेटत्वान्नेट् । कान्तं कान्तवान् । ऊयैङ् तन्तुसन्ताने || ऐदित्त्वान्नेट् । यलुक् । ऊतः उतवान् । स्फायैङ् ओप्यायैङ् वृद्धौ ॥

१८५२ स्फायः |४| १ | १२९ |

स्फायः क्तयोः साचो यञ इग् भवति ॥

१८५३ दीर्घोऽचोऽवः | ४|१|१३५ |

अजन्तस्य साचो यञ इग् दीर्घो भवति प्रत्यये परतः न वेञः । स्फीतः स्फीतवान् ॥

१८५४ तयोरनुपसर्गस्य |४|१|१२७|

अनुपसर्गस्य प्यायः क्तयो: साचो यञ इग् भवति || पीनः पीनवान् ॥

१८५५ आङोऽन्धूधसोः |४।१।१२८|

आङः प्यायः क्तयोस्साचो यञ इग् भवति अन्धूधसोरर्थयोः || आपीनोऽन्धुः आपीनवान् आधीनमापीनवदूधः । अन्यत्रोपसर्गाच्च क्तयोर्यलुक् । प्रप्यानः प्रप्यानवान् । शिक्षितः शिक्षितवान् । स्रस्तः स्रस्तवान् । गाढः गाढवान् । स्मितं स्मितवान् ॥

१८५६ द्रवमूर्तौ श्यः | ४|१|१३१ |

श्यैङः क्तयोस्साचो यञ इग् भवति द्रवमूर्तौ काठिन्येऽर्थे ॥ शीनं शीनवद् घृतम् । अन्यत्र | संश्यानो वृश्चिकः । शीतमिति निपातनात् सिद्धं । धृतः धृतवान् ॥

१८५७ दोसोमास्थांङ्क्ति |४ | २ | १०९ |

द्यत्यादीनां क्तादौ इद्भवति || विनिमितः विनिमितवान् ॥

१८५८ दद् घोर्दः |४ |२| ११२ ॥

घुसंज्ञस्य दः क्तादौ दद् भवति ॥ दत्तः दत्तवान् ॥ प्यैङ् वृद्धौ ॥ आवे ||

१८५९ हलो यञ आतोऽध्याख्यः |४|१|२४७|

हलः पराद्यञः आतस्ताद्योः क्तयोस्तस्य नो भवति न ध्याख्याभ्याम् || प्यानः प्यानवान् ॥ त्रैङ् पालने ॥

१८६० हीत्राद्राघ्रोन्दनुद्विन्तेः |४। १ | २५४ |

ह्रियादिभ्यः क्तयोस्वस्य नो वा भवति पूर्वस्य दस्य च नः ॥ त्राणः त्राणवान् त्रातः त्रातवान् || क्लिशौ विबाधने ॥

१८६१ पूङ्क्लिशो वा | ४|२| १६० |

पूङ्क्लिशिभ्यां क्तयोः क्त्वायाश्च इड्वा भवति ॥ पूतः पूतवान् ॥

१८६२ **शीङ्डीङ्पूङ्स्विद्मिदिक्ष्विद्धृषो** न |४।१ | १५४ |

शीङादीनां इडाद्योः क्तयोः किद्वन्न भवति || पवितः पवितवान् । डयितः डयितवान् । द्युतितमनेन द्योतितमनेन प्रद्युतितवान प्रद्योतितवान् । शुभितमनेन शोभितमनेन शुभितवान् शोभितवान् ॥ ञिमिदाङ् स्नेहने ||

१८६३ आदितः || ४|१|१५१ |

आदितोः धातोः क्तयोरिड् न भवति || मिन्नः मिन्नवान् । ञिष्विदाङ् मोचने च ॥ स्विन्नः स्विन्नवान् ॥

१८६४ भावारम्भे वा |४ |२| १५२ |

आदितः क्तयोरिड् वा भवति भावारम्भयोः ॥ स्विन्नमनेन स्वेदितमनेन प्रस्विन्नवान् प्रस्वेदितवान् । क्षुभि सञ्चलने ||

१८६५ क्षुब्धस्वान्तध्वान्तपरिबृढलग्नाम्लिष्टविरिब्धफा- ण्टबाढं मन्थमनस्तमःप्रभुसक्तास्पष्टस्वरानायासभृशे || ४।२/१५० |

क्षुब्धादयः क्तान्ता अनिट्का निपात्यन्ते यथासङ्ख्यं मन्थादिष्वर्थेषु || क्षुब्धः समुद्रः मथित इत्यर्थः । अन्यत्र क्षुभितः क्षुभितवान् समुद्रः सञ्चलित इत्यर्थः । विस्रब्धः विस्रब्धवान् । भ्रष्टः भ्रष्टवान् । ध्वस्तः ध्वस्तवान् । वृत्तः वृत्तवान् । क्लृप्तः क्लृप्तवान् ॥

१८६६ वमरुष्यमत्वरसङ्घुषास्वनः |४। २|१५६ |

वमादिभ्यः क्तयोरिड् वा भवति || त्वरितः त्वरितवान् । अनिट्यूच् । तूर्णः तूर्णवान् । स्मृतः स्मृतवान् **॥**

१८६७ ऋल्वादेः क्तक्तिनाम्नोऽप्रः |४| १ | २४५ ॥

ॠदन्तात् स्वादिभ्यश्च तयोः क्तिनश्च तस्य नो भवति न पॄ इत्यतः ॥ दीर्णः दीर्णवान् । श्राणः श्राणवान् । अमन्मुर्छ इति न नः मत्तः मत्तवान् । क्षुब्धादित्वात् ध्वान्तं तमः । अन्यत्र ध्वनितवान् । स्वान्तं मनः । अन्यत्र स्वनितं स्वनितवान् । आङ्पूर्वत्वे । वमरुषीति वेट् । आस्वान्तं आस्वनितं । फाण्टमनायासकषायः । अन्यत्र फणितं फणितवान् । सोढः सोढवान् । हन्मन्येति **मलुक्** रतः रतवान् । बुद्धः **बुद्धवान् ।** चलितः चलि**तवान्** । अपत इति वचनात् इट् पतितः पतितवान् । वान्तः वान्तवात् । वमितः वमितवान् । आसन्नः आसन्नवान् । क्रुष्टः कुष्टवान् ॥

१८६८ श्लिषशीङ्स्थाजॄषास्वसजन्रुहारम्भात् क्तः ।४। ३।५२ |

श्लिषादिभ्यः आदिकर्मार्थेभ्यश्च यः क्तः स कर्तरि वा भवति ॥ आरूढो वृक्षं चैत्रः । आरुढो वृक्षचैत्रेण । आरूढवान् वृक्षं चैत्रः ॥

१८६९ गत्यकर्मण्याधारे च | ४ | ३ |५३ |

गत्यर्थादकर्मकाच्च धातोः क्तः कर्तर्याधारे च वा भवति ॥ भूतः भूतवान् चैत्रः । भूतं चैत्रेण । जितः जितवान् । पीतः पीतवान् । प्रातः घ्रातवान् । घ्राणः घ्राणवान् । ध्मातः ध्मातवान् । स्थितः स्थितवान् । इदमस्य स्थितं । स्थितमनेन । दत्तः दत्तवान् | अवदातः अवदातवान् । ग्लानः ग्लावान् । म्लानः म्लानवान् । निद्राणः निद्राणवान् । द्रातः द्रातवान् द्राणः द्राणवान् । गीतः गीतवान् । स्त्यानः स्त्यानवान् ॥

१८०० स्त्यः प्रपूर्वस्य |४ | ३ | १३० ।

प्रपूर्वस्य स्त्यायतेः क्तयोः साचो यञ् इग् भवति ॥

१८७१ प्रस्त्यो मः |४|१|२५५ |

प्रात् स्त्यः क्तयोस्तो मो वा भवति ॥ प्रस्तीमः प्रस्तीमवान् । प्रस्तीतः प्रस्तीतवान् ॥

१८७२ क्षः |४|१|२५६ ।

क्षायतेः क्तयोः स्तो मो भवति ॥ क्षामः क्षामवान् । ओवै शोषणे । वानः वानवान् । आध्यरूय इति वचनात् न नः । ध्यातः ध्यातवान् स्मृतः स्मृतवान् । ऋतः ऋतवान् । तीर्णः तीर्णवान् । चिकित्सितः चिकित्सितवान् । चित्तः चित्तवान् | सिद्धः सिद्धवान्।

१८७३ अविदूरेऽभेः |४। २ | १४५ |

अभेरर्दः क्तयोरिड् न भवते अविदूरे समीपे || अभ्यर्णम् । अन्यत्र अभ्यर्दितः अभ्यर्दितवान् । वन्दितः चन्दितवान् । स्कन्नः स्कन्नवान् ॥ शुच शोके । शुचितः शुचितवान् ॥

१८७४ लुभ्यञ्चेर्विमोहार्चे | ४|२| १५९ |

लुभ्यश्चिभ्यां तयोः क्त्वायाश्च इड् भवति क्रमेण विमोहे अर्चायां च ॥ अञ्चितः अञ्चितवान् । अन्यत्र उदक्तं जलम् । उदक्तवान् कूपात् । म्लेच्छ अव्यक्तायां वाचि । क्षुब्धेति निपातनात् म्लिष्टमविस्पष्टम् । अन्यत्र म्लेच्छितं । मूर्तः मूर्तवान् । मूर्तमनेन मूच्छितमनेन प्रमूर्तः प्रमूर्तवान् प्रमूर्च्छितः प्रमूर्च्छितवान् । सक्तः सक्तवान् । गोपायितः गोपायितवान् | गुप्तः गुप्तवान् ||

१८७५ जप्तश्चस्तापचितम् | ४|२| १५५ |

जप्तादयः क्तयोरनिट्का वा निपात्यन्ते || जप्तः जप्तवान् जपितः जपितवान् । गतः गतवान् । सृप्तः सृप्तवान् । इदमहेः सृतं । सृप्तमनेन । कनै दीप्तिकान्तिगतिषु ॥ कान्तः कान्तवान् । यतः यतवान् । आचान्तः आचान्तवान् । क्रान्तः क्रान्तवान् । भ्रान्तः प्रान्तवान् । त्रिफला विशरणे || तिचातोदित्युत् । प्रपुल्तः प्रफुल्तवान् । फुल्ल विकसने । अनुपसर्गा इति निपातनात् फुल्लः उत्फुल्लः सम्फुल्लः। चरितः चरितवान् । ऊच् ष्ठ्यतः ष्ठ्यूतवान् । धुर्वै हिंसायाम् । वो लुक् । धूर्तप्रशंसारूढैरिति निपातनान्न नः । धूर्तः धूर्तवान् । कष हिंसायाम् ||

१८७६ कषः कृच्छ्रगहने | ४|२| १४७|

कषः क्तयोरिड् न भवति कृच्छ्रे गहने चार्थे ॥ कष्टं याचितं । कष्टं विपिनम् अन्यत्र निकषितं स्वर्णम् ॥

१८७७ शसिधृषः प्रगल्भे ||४ |२| १४६ |

शसिधृषिभ्यां तयोरिड् न भवति प्रगल्भेऽर्थे ॥ शस्तः प्रगल्भः । अन्यत्र शसितः शसितवान् । धृष्टः धृष्टवान् । मृषू सहने च ॥

१८७८ मुषः क्षन्तौ |४|१|१५५ |

मृषः इडाद्योः क्तयोः किद्वन्न भवति क्षान्तौ ॥ मर्षितः मर्षितवान् । अन्यत्र अपमृषितं वक्ति । अनिटि मृष्टं मृष्टवान् । कृष्टं कृष्टवान् । हृषू अलकि ||

१८७९ हृषेर्लोमविस्मयप्रतिघाते |४ |२| १५४।

हृषेः क्तयोरिड्वा भवति लोमविस्मयप्रतिघातेषु ॥ हृष्टानि हृषितानि लोमानि। हृष्टो हृषितः विस्मितः। हृष्टाः हृषिताः दन्ताः प्रतिहता इत्यर्थ। अन्यत्र हृष्टोऽलीके || घुषृ शब्दे ||

१८८० घुषोऽविशब्दे |४ |२| १४८|

घुषः क्तयोरिड् न भवति न विशब्दे ॥ घुष्टौ पादौ सम्बद्धावित्यर्थः। विशब्दे विघुषितानि वाक्यानि। दृष्टः दृष्टवान्। शस्तः शस्तवान्। दग्धः दग्धवान्| मीढः मीढवान्। रहितः रहितवान्। दृह दृहु पूष बृह वृद्धौ ॥

१८८१ दृढः स्थूलबलिनो : |४ |२| १४९ |

स्थूले बलिनि चार्थे दृढो निपात्यते ॥ अन्यत्र। दृहितः दृहितवान् दृंहितः। क्षुब्धेति निपातनात् परिवृढः प्रभुः। अन्यत्र परिबृहितः। बृहु शब्दे च। परिबृंहितः। इग्दीर्घौ शूनः शूनवान् ॥

१८८२ क्तक्त्वां क्षुध्वसः | ४|२| १५८ |

क्षुधिवसिभ्यां क्तयोः क्त्वायाश्चेड् भवति || उषितः उषितवान्। उदितः उदितवान्। इष्टः इष्टवान्। उप्तः उप्तवान्। ऊढः ऊढवान्। अव इति न दीर्घः। उतः उतवान्। वीतः वीतवान्। आहूतः आहूतवान्। ऊच्चैच् धौतः धौतवान् ॥

१८८३ शुष्पचः क्वम्| ४|१|२५७ |

शुषः तयोस्तः को भवति पचो वः ॥ पक्वः पक्ववान्। भक्तः भक्तवान्। रक्तः रक्तवान्। जप्तेति निपातनात्। चायृञ् पूजायां च। अपचितः अपचितवान अपचायितः अपचायितवान् ॥

१८८४ जन्सन्खनाम् ।४/१/२६७ |

जनादीनां क्ङिति जलादौ नस्य आद् भवति || खातः **खातवान्। दीदांसितः दीदांसितवान्। गूढः** गूढवान्। श्रितः श्रितवान्। हृतः हृतवान्। कुतः कृतवान्। नीतः **नीतवान्** ॥

॥अथादादिः ||

१८८५ जग्धदः प्ये च |४| २|११८|

अदः तादौ किति प्ये च जग् भवति || जग्धः जग्धवान्। **अदोऽनन्नादिति** निपातनादन्नामित्यपि ॥

१८८६ वित्तं धनप्रतीतम् | ४|१| २६० |

धनप्रतीतयोर्वित्तमिति **निपात्यते** ॥ वित्तः **प्रख्यातः**। वित्तं धनम्**। अन्यत्र** विदितः विदितवान्। हतः हतवान्। **सृष्टः** सृष्टवान्। उक्तः उक्तवान्। सुप्तः सुप्तवान्। **प्राणितः प्राणितवान्**। विश्वस्तः विश्वस्तवान्। विश्वसितः विश्वसितवान्। जागरितः जागरितवान्। दरिद्राणः दरिद्राणवान्। शिष्टः शिष्टवान्। उशितः उशितवा। कित्युगिति नेट् रुतः रुतवान्। इतः इतवान् यातः यातवान् ॥

१८८७ निर्वाणोऽवाते |४|१|२५० |

अवाते कर्तरि निर्वाण इति निपात्यते || निर्वाणो मुनिः । बाते निर्वातोऽवातः । दातं बर्हिः । ख्यातः ख्यातवान् । मितः मितवान् । ईशितः ईशितवान् | आसितः आसितवान् । अध्यासितो ग्रामम् । इदमध्यासितं । वसितः वसितवान् । पृचै सम्पर्चने । संपृक्तः सम्पृक्तवान् । सूतः सूतवान । शक्तिः शयितवान् । अतिशयितो गुरुम् | अधीतः अतिवान् । द्विष्टः द्विष्टवान् । लीढः लीढवान् । उक्तः उक्तवान् || अथ ह्रादिः ॥ हुतः हुतवान् । हृतिः ह्रीतवान् । ह्रीण: ह्रीणवान् । हीनः हीनवान् | हानः हानवान् । मितः मितवान् । भृतः भृतवान् दत्तः दत्तवान् ||

१८८८ श्तोऽच् उपसर्गात् | ४|२| ११३ |

अजन्तादुपसर्गात् घुसंज्ञकस्य दस्तादौ किति इतो भवति || अशावितौ शित्त्वात्सर्वस्य । आत्तः आत्तवान् ॥

१८८९ धाञो हिः |४| २|११६ |

धाञस्तादौ किति हिर्भवति ॥ हितः हितवान् । निक्तः निक्तवान् ॥ अथ दिवादिः ॥ ऊच् । द्यूतः द्यूतवान् । स्यूतः स्यूतवान् नृतं नृतवान् | त्रस्तः लस्तवान् । क्षिप्तः क्षिप्तवान् । विद्धः विद्धवान् । पुष्टः पुष्टवान् । शुष्कः शुष्कवान् । तुष्टः तुष्टवान् । दुष्टः दुष्टवान् । आश्लिष्टः कन्यां देवदत्तः । आलिष्टा कन्या देवदत्तेन । आश्लिष्टवान् ॥

१८९० शकेः कर्मणि | ४|२| १५३ |

शकेः कर्मणि तस्येड्वा भवति ॥ शक्तः । शक्तिः कटः कर्तुं चैत्रेण । अन्यत्र शक्तः शक्तवान् । क्रुद्धः क्रुद्धवान् । क्षुधितः क्षुधितवान् । शुद्धः शुद्धवान् । सिद्धः सिद्धवान् । शान्तः शान्तवान् । अस्तः अस्तवान् । उचितः उचितवान् । भ्रष्टः भ्रष्टवा-न् । अनुपसर्गादिति निपातनात् परिकुशः परिकृशवान् । तृषितः तृषितवान् । रुष्टः रुष्टवान् । कुपितः कुपितवान् । लुभिताः केशाः । अन्यत्र लुब्धो देवदत्तेन । क्लिन्नः क्लिन्नवान् । रद्धः रद्धवान् । मुग्धः मुग्धवान् । मूढः मूढवान् । अनुजीर्णो वृषलीं वृषलः ||

१८९१ शो व्रते | ४|२| ११० |

शस्तादौ कितीड् भवति व्रतशब्दे उत्तरपदे || संशितव्रतः ॥

१८९२ छश्च वा | ४|२| १११।

शश्छश्च तादौ कितीड्वा भवति ॥ शितः शितवान् । शातः शातवान् । छितः छितवान् । छात: छातवान् । सितः सितवान् । दितः दितवान् । जातः जातवान् । दीप्तः दीप्तवान् । पूर्णः पूर्णवान् । जूर्णः जूर्णवान् । क्लिरी उपतापे । क्लिष्टः क्लिष्टवान् । क्लि शितः क्लिशितवान । पक्षः पन्नवान | विन्नः विन्नवान | खिन्नः खिन्नवान |

मतः मतवान् । युक्तः युक्तवान् । सृष्टः सृष्टवान् । सूनः सूनवान् । दूनः दूनवान् । दीनः दीनवान् । मीनः मीनवान् । रीणः रीणवान् । लीनः लोनवान् | नद्धः नद्धवान् ॥ अथ स्वादिः || सुतः सुतवान् । स्तृतः स्तृतवान् । वृतः वृतवान् । धूतः धूतवान् । टुदु उपतापे ॥

१८९३ दुग्वोर्दीर्घश्च |४। १ | २५१ ।

दुगुभ्यां क्तयोस्तो नो भवति दीर्घश्च धातोरचः ॥ दूनः दूनवान् । श्रुतः श्रुतवान् । हितः हितवान् । रामः राषान् । प्रगरभे । पृष्टः पृष्टवान् । अन्यत्र घर्षितः धर्षितवान् । अष्टः अष्टवान् ॥ अथ श्यादिः ॥ क्रीतः क्रीतवान् । गृहीतः गृहीतवान् । लूनः लूनवान् । धूनः धूनवान् । स्तर्णिः स्तीर्णवान् । शीर्णः शीर्णवान् । कीर्णः कीर्णवान् । अप्र इति वचनात् न नः । पूर्तः पूर्तवान् । चीर्णः चीर्णवान् । उदीर्णः उदीर्णवान् । गीर्णः गीर्णवान् । जीनः जीनवान् । ज्ञातः ज्ञातवान् । बद्धः बद्धवान् । मृदितः मृदितवान् ॥

१८९४ क्तयोः ।४।२।१४२ ।

निष्कुषः क्तयोरिड् भवति ॥ निष्कुषितः निष्कुषितवान् । अशितः अशितवान् । मुषितः मुषितवान् ॥ अथ तुदादिः ॥ तुन्नः तुन्नवात् । भृष्टः भृष्टवान् । क्षि निवासगत्योः ॥

१८९५ क्षेरघ्ये | ४|१/२५२।

क्षेः क्तयोः तो नो भवति धातोश्च दीर्घः न घ्यणाद्यर्थे भावे कर्मणि च ॥ क्षीणः क्षीणवान् । मृतः मृतवान् । आदृतः आहतवान् । पृष्टः पृष्टवान् । मग्नः ममवान् । रुग्णः रुग्णवान् । भुमः भुग्नवान् । स्पृष्टः स्पृष्टवान् । नुनः नुन्नवान् नुतः नुत्तवान् । वृक्णः वृक्णवान् | उज्झितः उज्झितवान् । लुभितः लुभितवान् । दृब्धः दृब्धबान् । इष्टः इष्टवान् । लिखितः लिखितवान् । स्फुरितः स्फुरितवान् । नूतः नूतवान् । गु पुरीषोत्सर्गे । गूनः गूनवान् । कूतः कृतवान् । गुरैङ् उद्य- मने । आगूर्णः आगूर्णवान् । जुष्टः जुष्टवान् । विद्मः विद्मवान् । लग्नः लग्नवान् । स्वक्तः स्वक्तवान् । रब्धः लब्धवान् । लब्धः लब्धवान् ॥ अथ तनादिः ॥ ततः ततवान् । सातः सातवान् । क्षतः क्षतवान् । धृतः घृतवान् । मतः मतवान् ॥ अथ रुधादिः ॥ रुद्धः रुद्धवान् । भिन्नः भिन्नवान् ॥

१८९६ भित्तं शकलम् |४|१|२५९ |

शकले खण्डे भित्तमित्ति निपात्यते ॥ छिन्नः छिन्नवान् । रिक्तः रिक्तवान् । क्षुण्णः क्षुण्णवान् । युक्तः युक्तवान् । इद्धः इद्धवान् । वित्तः वित्तवान् । विन्नः विन्नवान् । शिष्टः शिष्टवान् । भग्नः भगवान् । भुक्तः भुक्तवान् ॥ उन्दै क्लेदने । उत्तः उत्तवान् । उन्नः उन्नवान् | अक्तः अक्तवान् ॥ अथ चुरादिः ॥ णेरिकेति णिलुक् । चोरितः चोरितवान् । कथितः कथितवान् इत्यादि ॥ णिञन्तेभ्योऽप्येवम् ॥

१८९७ दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञसा वा |४।२| १०२ ।

एते ण्यन्ताः क्ते वा निपात्यन्ते ॥ दान्तः दमितः । शान्तः शमितः । पूर्णः पूरितः । दस्तः दासितः । स्पष्टः स्पासितः । छन्नः छादितः । ज्ञप्तः ज्ञापितः ज्ञापितः । शेषं सर्वे चुरादिवत् । भावितः भावितवान् | कारितः कारितवान् | आदितः आदितवानित्यादि ||

१८९८ वयःशक्तिशीले | ४ | ३ | २१९ |

धातोः सति वर्तमानेऽर्थे शानो भवति वयःशक्तिशीलेषु गम्येषु || शित्त्वाच्छबादि । वयसि शिखण्डं वहमानः । शतौ द्विपमभिभवमानः । शीले वितरमाणः इत्यादि नेयम् ॥

१८९९ धारीङः शत्रकृच्छ्रे | ४/३/२२० |

धारीङ्भ्यां सति कर्तरि शतृ भवति अकृच्छ्रे अक्लेशे गम्ये ॥ व्याकरणं धारयन् । प्रवचनमधीयन् ॥

१९०० तु साधुधर्मशीलेषु |४|३|२२२|

धातोः सति तृप्रत्ययो भवति साधुधर्मशीलेषु || साधौ दानं कर्ता । धर्मे जिनमर्चिता । शीले हसिता इत्यादि नेयम् ॥

१९०१ भूवृतूवृधूभ्राजसहचररुचापत्रपालङ्कृञ्निरा- कृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोत्पदोन्मदादिष्णुः |४।३|२२३।

भूवादिभ्यः सति इष्णुर्भवति साधुधर्मशीलेषु || भविष्णुः वर्तिष्णुः वर्धिष्णुः भ्राजिष्णुः सहिष्णुः चरिष्णुः रोचिष्णुः अपत्रपिष्णुः अलङ्करिष्णुः निराकरिष्णुः प्रजनिष्णुः उत्पचिष्णुः उत्पतिष्णुः उत्पदिष्णुः उन्मदिष्णुः ||

१९०२ भूजेः स्नुक् | ४ | ३ | २२४ |

भूजिभ्यां सति स्नुक् भवति साधुधर्मशीलेषु || कित्त्वान्नैङ् | भूष्णुः जिष्णुः ||

१९०३ ग्लास्थः स्नुः | ४ | ३ |२२५ |

ग्लास्याभ्यां सति स्नुर्भवति साध्वादिषु || ग्लास्नुः स्थास्नुः ||

१९०४ गृधिधृषिक्षिप्त्रसः क्नुः |४।३|२२६ ।

गृधादिभ्यः सति क्नुर्भवति साध्वादिषु ॥ क इत् । गृध्नुः धृष्णुः क्षिः त्रस्नुः ॥

१९०५ सन्भिक्षाशनस्विन्दिच्छादुः |४।३|२२७|

सनन्तात् भिक्षादिभ्यश्च सत्युर्भवति साध्वादिषु ॥ बुभूषुः चिकीर्षुः भिक्षुः आशंसुः वेत्तीति विन्दुः निपातनान्नम् । इच्छुः ||

१९०६ शॄवन्दादारुः |४।३|२२८|

शॄवन्दिभ्यां सत्यारुर्भवति साध्वादिषु || शरारुः वन्दारुः ||

१९०७ निद्रातन्द्राश्रद्धास्पृहिगृहिपतिशीङ्दयादालुः ४ | ३ | २३०|

निद्रादिभ्यः सत्यालुर्भवति साध्वादिषु ॥ निद्रालुः तन्द्रालुः श्रद्धालुः स्पृहयालुः गृहयालुः पतयालुः शयालुः दयालुः ॥

१९०८ भूवृषस्थाशृहन्कम्गमादुकण् | ४|३|२३३|

भूवादिभ्यः सत्युकण् भवति साध्वादिषु ॥ ण इत् । भावुकः वर्षुकः स्थायुकः शारुकः धातुकः कामुकः गामुकः ॥

१९०९ लषपत्पदः |४/३/२३४ |

लषादिभ्यः सत्युकण् भवति साध्वादिषु || लापुकः पातुकः पादुकः ॥

१९१० क्रुद्भूषार्थसृगृधज्वलजुशुभश्चानः | ४ | ३ |२३५|

क्रोधार्थात भूषार्थात् स्रादिभ्यो लषादिभ्यश्च सत्यनो भवति साध्वादिषु ॥ क्रोधनः कोपनः भूषणः मण्डनः सरणः गर्धनः ज्वलनः जवनः शोभनः लषण: पतनः पदनः ॥

१९११ हलायन्ताद् ङिदितः |४|३|२३७|

हलादिहलन्तादकर्मकात् ङितः इदितश्च सत्यनो भवति साध्वादिषु || वर्तनः स्पर्धनः मीमांसनः चेतनः । अविवक्षितकर्मकस्याकर्मकत्वम् ||

१९१२ यज्वद्दशजपादूकः | ४|३|२४०|

यङन्तेभ्यो यजादिभ्यरसत्यूको भवति साध्वादिषु || यायजूकः वावदूक दन्दशूकः जजपूकः ॥

१९१३ जागुः |४|३|२४१ |

जागुः सत्यूको भवति साध्वादिषु ॥ जागरूकः ॥

१९१४ शमष्टकदुषद्विषहद्रुहयुजत्यजरजभजाभ्याह- नानुरुधो घिनञ् |४|३| २४२ ।

शमष्टकादुषादिभ्यश्च सति घिनञ् भवति साध्वादिषु ॥ अद्धत्र इतः ॥ शमी दमी तमीश्रमी भ्रमी क्षमी मी मादी दोषी द्वेषी द्रोही दोही योगी त्यागी रागी भागी अभ्याघाती अनुरोधी ||

१९१५ समः पृच्सृजज्वरोऽकर्मकात् | ४ | ३ |२४४।

अकर्मकेभ्यः समः पृचादिभ्यस्सति घिनञ् भवति साध्वादिषु || सम्पर्की संसर्गी संज्वारी ||

१९१६ वौ विचकषकत्थस्रन्भलसः |४|३|२४५॥

वेर्विचादिभ्यः सति विनञ् भवति साध्वादिषु ॥ विवेकी विकाषी विकत्थी विस्रम्भी विलासी ॥

१९१७ लपोऽपे च |४| ३ |२४||

अपविभ्यां लपः सति घिनञ् भवति साध्वादिषु || अपलापी विलापी ॥

१९१८ चरोऽतौ च |४|३। २४७ |

अत्यपाभ्यां चरस्सति घिनञ् भवति साध्वादिषु ॥ अतिचारी अपचारी ||

१९१९ लप्सृद्रुमथवदवसः प्रे| ४ | ३ |२४८|

प्राल्लपादिभ्यः सति घिनञ् भवति साध्वादिषु || प्रलापी प्रसारी प्रद्राबी प्रमाथी प्रवादी प्रवासी ||

१९२० परेः सृवद्दहमुहः | ४ | ३ |२४९ |

परेः स्रादिभ्यस्सति घिनञ् भवति साध्वादिषु || परिसारी परिवादी परिदाही परिमोही ॥

१९२९ क्षिपरटः |४|३|२५१।

परेः क्षिपरटाभ्यां सति धिनन् भवति साध्वादिषु || परिक्षेपी परिराटी ||

१९२२ वादेश्च वुञ् |४/३/२५२ |

परेर्वादेः क्षिपरटाभ्यां च सति वुञ् भवति साध्वादिषु || परिवादकः परिक्षेपकः परिराटकः ॥

१९२३ निन्दहिंसक्लिशखादविनाशिव्याभाषासूयात् | ४ | ३ |२५३ |

निन्दादिभ्यस्सति वुञ भवति साध्वादिषु || निन्दकः हिंसकः क्लेशकः खादकः विनाशकः व्याभाषकः असूयकः **॥**

१९२४ कुट्टिलुण्टिबृङ्जल्पिभिक्षादाकट् |४/३/२५५ |

कुट्टादिभ्यः सत्याकट्प्रत्ययो भवति साध्वादिषु ॥ ट इत् । कुट्टाक: लुण्टाकः वराक: जल्पाकः भिक्षाकः । स्त्रियां कुट्टाकीत्यादि ॥

१९२५ वृक्षीण्वमज्यव्यथाभ्यम्परिभूविश्रेरिन् | ४|३|२५६॥

द्रादिभ्यस्सतीन् भवति साध्वादिषु || आदरी क्षयी उदयी वमी जयी अव्यथी अभ्यमी परिभवी विश्रयी ॥

१९२६ प्रात् सूजोः | ४ | ३ | २५७|

प्रात् सूजुभ्यां सतीन् भवति साध्वादिषु । प्रसवी प्रजवी ॥

१९२७ मरक् स्रद्धसः | ४ | ३ | २५८ |

स्रादिभ्यः सति मरक् भवति साध्वादिषु ॥ क इत् । सृमरः अक्षरः घस्मरः ||

१९२८ भञ्जभासमिदो घुरः | ४ | ३ | २५९ |

भञ्जादिभ्यस्तति घुरो भवति साध्वादिषु ॥

१९२९ घुरकेलिमकृष्टपच्यं कर्मणि | ४ | ३ | ४६ |

घुरकेलिमौ प्रत्ययौ कृष्टपच्यश्च कर्मणि कर्तरि भवति ॥ भज्यते स्वयमेव भङ्गुरं वपुः । अत एव वचनाद्धातोः केलिमः पचेलिमः उद्भिदेकिम इत्यादि । भासादेः कर्तरि भासुरः मेदुरः ||

१९३० वेत्तिच्छिद्भिदः कित् | ४ | ३ |२६० |

विदादिभ्यः सति घुरो भवति साध्वादिषु स च कित् ॥ बहुलाधिकार त् कर्तर्यपि । विदुरः कर्मच्छिदुर: भिदुरः ||

१९३१ सर्तीण्नश्जेष्ट्वरप् | ४ | ३ | २६ १ |

सर्त्यादिभ्यः सति ट्वरप् मवति साध्वादिषु स च कित् ॥ टपावितौ । तक् । सृत्वरः इत्वरः नश्वरः जित्वरः । स्त्रियां सृत्वरी ॥

१३९२ गत्वरः |४/३/२६२ ।

सति साध्वादिषु गत्वर इति निपात्यते ॥

१९३३ नंकम्यजस्कम्पस्मिहिंसदीपो रः |४।३|२६३।

नमादिभ्यस्सति रो भवति साध्वादिषु || नम्रः कम्रः अजस्रं कम्प्रः स्मेरः हिंस्रः दीपः ॥

१९३४ स्वप़ृषिधृषो ङ्नज् | ४ | ३ |२६४ |

स्वपादिभ्यः सति नज् भवति साध्वादिषु ॥ ङ इत् । स्वप्नक् तृष्णक् धृष्णक् ॥

१९३५ भ्यःक्रुक्रुक्लुकाः |४।३|२६५ |

बिभेतेस्सति क्रुक्रुकक्लुका भवन्ति साध्वादिषु ॥ क इत् । भीरुः भीरुकः भीलुकः ॥

१९३६ स्थेशभासपिसकसो वरः |४।३|२६६ |

स्थादिभ्यः सति वरो भवति साध्वादिषु || **स्थावरः** ईश्वरः भास्वरः पेस्वरः विकस्वरः ॥

१९३७ घायावरश्च |४/३/२६७।

सति साध्वादिषु यायावर इति निपात्यते ॥

१९३८ संविप्राद् भुवोऽनाम्न्युड् | ४|३|२६८ |

चानुकृष्टत्वात् साधुधर्मशीलेष्विति निवृत्तम् । संविप्रेभ्यो भुवः उड् भवति न नाम्नि ॥ सम्भुः विभुः प्रभुः । नाम्नि | विभूरित्यादि ।

१९३९ मितद्र्वादयः || ४ | ३ | २६९ |

सति मितद्रु इत्यादयो निपात्यन्ते || मितद्रुः शम्भुः इत्यादयः शिष्टप्रयोगेषु लक्ष्याः ||

१९४० इत्र× प्वो दैवते | ४ | ३ | १७० |

प्व इत्रो भवति दैवते कर्तरि ॥ पूयात् पवित्रो भगवान् मनो मे ||

१९४१ संज्ञर्षो करणे | ४ | ३ |२७१ ।

पुवः करणे इत्रो भवति संज्ञायाम् ऋषौ चाभिधेये || पवित्रा नदी । पवित्रो जिनमुनिः ॥

१९४२ लूधूसूखनसहचरर्ते |४| ३|२७२ |

स्वादिभ्यः करणे इत्रो भवति || लूयते अनेनेति लवित्रम् । एवं धवित्रं सवित्रं स्वनित्रं सहित्रं चरित्रम् अरित्रम् ॥

१९४३ प्वो हलक्रोडमुखे त्रट् | ४ | ३ |२७६ |

प्वस्त्रद् भवति हलमुखे क्रोडमुखे च करणे || ट इत् । अत्रवपुणादेरिति नेट् । पोत्रम् ॥

१९४४ दाब्नीनीशस्युज्युसिच्सिस्तुतुद्मिहनहदंशपतः ॥४ | ३|२७७ |

दाबादिभ्यः करणे त्रट् भवति || दात्रं नेत्रं शस्त्रं योक्तं योत्रं सेक्तं सेवं स्तोत्र तोत्रं मेढ्ः नी । दंष्ट्रा अजादित्वादाड् | पत्नम् ॥

१९४५ धात्री | ४|३|२७८ |

धेटो धाञश्च कर्मणि त्रुटि धात्रीति निपात्यते ||

१९४६ मतिपूजार्थञीच्छील्यादिभ्यः क्तः |४|३|२७९ |

इच्छार्थभ्यः ज्ञानार्थेभ्यः पूजार्थेभ्यः ञीद्भ्यः शील्यादिभ्यश्च सत्यर्थे क्तो भवति ॥ सतां मतः **। सतामिष्टः** । सतां **ज्ञातः** । सतां विदितः । सतां पूजितः । सतामंर्चितः । मिन्नः स्विन्नः इद्धः ||

शीलितो रक्षितः क्षान्तः आकृष्टो जुष्ट उद्यतः ।
संयतश्शयितस्तुष्टो रुष्टो रुषित आशितः ॥
क्रान्तोऽभिव्याहतो हृष्टो दृप्तस्तृप्तो मृतस्तथा ।
लिप्तस्स्निग्धश्च दयित इत्याद्याः सति लक्षिताः ||

१९४७ उणादयः |४| ३ | २८० |

धातोः सत्यर्थे उणादयो बहुलं भवन्ति ॥ कारुः चायुः करण्डः वरण्ड इत्यादयः उणादिवृत्तौ ज्ञातव्याः **॥**

१९४८ गम्यादिर्वत्स्र्यति | ४ | ३। २८१|

वत्स्र्यति भविष्यति गम्यादयो निपात्यन्ते ॥ गमिष्यतीति गमी आगमी भावी प्रस्थायी प्रतिबोधी प्रयायी **॥**

॥इति घ्यणादिपरिच्छेदः ॥

१९४९ पद्रुजो घञ्| ४|४|१|

पदिरुजिभ्यां कर्तरि घञ् भवति ॥ घञावितौ । पद्यत इति पादः । रुजतीति रोगः ॥

१९५० सुः स्थिरव्याधिमत्स्यबले |४|४।२ |

स्थिरव्याधिमत्स्यबलेषु कर्तरि सर्तेर्धन् भवति || स्थिरे । चन्दनसारः वज्रसारः ॥

१९५१ घञ्युपसर्गस्य च |२| २|८८ |

उपसर्गस्याचो घञन्ते परे बहुलं दीर्घो भवति || अतिसारः अतीसारः । मत्स्ये विसारः वीसारः । बले सारः ॥

१९५२ अकर्तरि ||४|४|३ |

अकर्तरि कारके भावे च धातोर्घञ् भवति ॥ भवनं भावः । पचनं पाकः । श्रायः । एवं त्यागः । प्रास्यत इति मासः । दायः लाभः आहारः ॥

१९५३ घञि भावकरणे | ४|१|२२७।

रजो नस्य भावकरणयोर्घञि लुग् भवति || रञ्जनं रज्यते अनेनेति वा रागः । अन्यत्र रज्यत इति रङ्गः ॥

१९५४ स्यदो जवे | ४|१|२२८|

स्यन्दतेर्घञि जवे स्यद इति निपात्यते || अन्यत्र | स्यन्दः ॥

१९५५ प्रश्रथहिमश्रथैधावोदौद्मदशनम् | ४|१/२२९ ।

एते घञद्यन्ता निपात्यन्ते ॥ श्रन्थेर्घञि प्रश्रथः । हिमश्रथः । इन्धेरेधः । अवादुन्देरवोदः । उन्देर्मनि ओद्म । दंशेरनटि दशनम् ||

१९५६ विश्रमो घञि| ४|१| २३४ |

विश्रमो घञ्याद्वा भवति ॥ विश्रमः विश्रामः ||

१९५० नोद्यमोपरमः |४|१|२३५ |

उदो यम उपाद्रमश्च घञ्याद् न भवति || उद्यमः उपरमः । अन्यत्र नियामः विरामः । मजन्निति नात् । शमः जनः वधः । यमादेरात् । नाम: वामः कामः चामः प्रसादः प्रासादः अतिचारः अतीचारः ॥

१९५८ घञखे चोपसर्गात् |४/२/२०७।

उपसर्गाल्लभो घञि खे ञ्यमि च नम् भवति || प्रलम्भः उपलम्भः । वाक्येति नान्नि कुत्वम् अर्घः निदाघः अवदाघः । अनाम्नि अर्हः निदाहः अवदाहः । अदो घस् घासः ||

१९५९ स्फुरस्फुलोर्घञि | ४|१|२८२ ।

स्फुरत्फुलोर्धात्वोरचो घञ्याद् भवति || विस्फारः विस्फालः ||

१९६० इङः | ४|४|१|

इङोऽकर्तरि घञ् भवति ॥ अध्यायः उपाध्यायः ||

१९६१ पूलूनीरोर्निरभ्यवोपसर्गे |४ |४| ६ |

निसः प्वः अभेवर्ल्वे अवान्नियः उपसर्गसामान्याद्रोश्चाकर्तरि घञ् भवति || निष्पावः अभिलाव: अवनायः विरावः संरावः ||

१९६२ भूश्र्यदोऽच् ||४|४ | ७ |

उपसर्गात् भूश्र्यदिभ्योऽकर्तरि अच् भवति ॥ च इत् । प्रभवः परिभवः विभवः प्रश्रयः परिश्रयः प्रघसः विघसः ॥

१९६३ नौ णश्चादः | ४|४|८|

नेरदो णोऽच्च भवति || न्यादः निघसः ॥

१९६४ स्वन्नद्गत्क्वण्पठो वा | ४|४|९|

नेः स्वनादिभ्योऽकर्तरि अज् वा भवति ॥ पक्षे घञ् । निस्वनः निस्वानः । निगदः निगादः । निनदः निनादः । निकणः निकाणः । निपटः निपाठः ||

१९६५ यमः सन्निव्युपे | ४|४|१०|

सन्निव्युपेभ्यो यमोऽकर्तर्यज्वा भवति || संयमः संयामः । नियमः नियामः । वियमः वियामः ।उपयमः उपयामः ||

१९६६ क्वणो वैणे | ४|४|११|

उपसर्गात् क्वणो वैणेऽर्थे अज्वा भवति || प्रकणः प्रकाणः ||

१९६७ घोः किः | ४|४|१२|

घुसंज्ञादकर्तरि किर्भवति ॥ कित्त्वादातो लुक् | आदिः प्रधिः विधिः सन्धिः | असमत्वात् घञपि । आदायः ॥

१९६८ आप्यादाधारे ||४|४|१३ |

आप्याद् घोराधारे किर्भवति ॥ जलानि धीयन्तेऽस्मिन्निति जलधिः इषुधिः ॥

१९६९ य्वॄगंवश्वॄरणदृग्रहोऽच् |४|४|१४ |

इवर्णान्तादुवर्णान्ताहृदन्तात् गमादिभ्यश्च अकर्तर्यच् मवति || अयः प्रत्ययः नयः प्रणयः जयः प्रजवः आस्रवः लवः पवः दरः तरः गमः अधिगमः वशः वरः संवरः रणः आदरः ग्रहः प्रतिग्रहः ||

१९७० समुद्यजः पशौ | ४|४|१५|

समुद्भ्यामजोऽकर्तर्यच् भवति पशुसम्बन्धे || समजः उदजः पशूनाम् । अन्येषां । समाजः उदाजः ॥

१९७१ प्रमदसम्मदौ हर्षे | ४|४|१७ |

एतौ हर्षे अजन्तौ निपात्येते ॥ प्रमदः सम्मदः हर्ष इत्यर्थः । अन्यत प्रमादः सम्मादः ॥

१९७२ प्रघणप्रघाणौ कोष्टकांशे |४|४|१९|

एतौ कोष्ठकांशे निपात्येते । प्रघणः प्रमाणः । अन्यत्र प्रघातः ॥

१९७३ घनोद्घनापघनोपघ्ननिघोद्घसङ्घामूर्त्यत्याधा- नाङ्गासन्ननिमितप्रशस्तगणाः | ४|४|२०|

घनादयो यथासङ्ख्यं मूर्त्यादिषु निपात्यन्ते || घनो मूर्तिः उदधनोऽत्याधानं तक्षणे आधारकाष्ठम् । अपघनोऽङ्गम् । उपन्नः आसनः । निधः निमितः परिणाहः । उषः प्रशस्तः । सङ्घो गणः । अन्यत्र उद्घातः अपघातः इत्यादि ॥

१९७४ ह्वो वश्चोभ्विन्यभ्युपे | ४|४|२१|

विन्यभ्युपेभ्यो ह्वयते रच् भवति वा इत्यस्य च उश् || विहवः निहवः अभिहवः उपहवः | अन्यस्मात् संह्वायः ॥

१९७५ आङि युद्धे | ४|४|२२|

आङो ह्वयतेरज् भवति बश्च उश् युद्धेर्थे || आहवः । अन्यत्र आह्वायः ||

१९७६ निपानमाहावः |४| ४ | २३ |

निपाने आहाव इति निपात्यते || पश्वादीनां पानार्थो जलाधार आहावः ॥

१९७७ भावेऽनुपसर्गात् ।४।४। २४ |

अनुपसर्गात् ह्वेञो भावे अच् भवति वश्चोश् ॥ ह्वानं हवः ॥

१९७८ मद्व्यधजपः |४।४ | २५ |

अनुपसर्गेभ्यो मदादिभ्योऽकर्तर्यच् भवति || मदः व्यथः जपः । उपसर्गाद्धन् । उन्मादः अनुव्याधः । उपजापः ||

१९७९ क्वणयंहस्स्वन्न्यो वा | ४|४| २६ |

अनुपसर्गेभ्योऽकर्तर्यज्वा भवति || क्वणः क्वाणः । यमः यामः हसः हासः । स्वनः स्वानः । नयः नायः । उपसर्गात् । प्रकाणः प्रयामः प्रहासः विष्वाणः प्रणयः ॥

१९८० आङि रुप्लोः | ४|४|२७|

आङो रुप्लुभ्याम् अकर्तर्यज्या भवति ॥ आरवः आरावः आप्लवः आप्लावः । अन्यस्मात् । विरावः विप्लवः ॥

१९८१ ग्रहोऽवे वर्षे | ४|४|२८|

अवाद् ग्रहोऽज्वा भवति वर्षसम्बन्धे || अवग्रहः अवग्राहः । वर्षस्य विघात इत्यर्थः । अन्यत्र अवग्रहः ॥

१९८२ प्रे युग्यतुलासूत्रे | ४|४|२९|

प्राद् ग्रहोऽकर्तर्यज्वा भवति युग्यसूत्रतुलासूत्रयोः ॥ प्रग्रहः प्रग्राहः । अन्यत्र | प्रग्रहः ॥

१९८३ वुर्वस्त्रे | ४|४|३०|

प्रादृञोऽकर्तर्यज्वा भवति वस्त्रेऽर्थे ॥ प्रवरः प्रावारः वस्त्रविशेषः । अन्यत्र । प्रवरो मुनिः ॥

१९८४ उदि नीश्रिञः | ४|४|११ |

उदो नीश्रिभ्यां अकर्तर्यज्वा भवति ॥ उन्नयः उन्नायः । उच्छ्रयः उच्छ्रायः ॥

१९८५ पूद्रुयौतेर्घञ् ||४ |३२|

उदः पूद्रुयौतिभ्योऽकर्तरि घञ् भवति || उत्पावः उद्दावः उद्यावः ॥

१९८६ **ग्रहः** || ४|४|३३|

उदो ग्रहोऽकर्तरि घन् भवति ॥ उद्ग्राहः ॥

१९८७ समि मुष्टौ |४| ४ | ३४ ।

समो ग्रहोऽकर्तरि घञ् भवति **मुष्टिविषयेऽर्थे** || अहो मल्लस्य सङ्ग्राहः । मुष्टेर्दार्ढ्यमित्यर्थः । अन्यत्र सङ्ग्रहः ॥ **१९८८ युद्रुदोः** |४| ४ | ३५ ।

समो युद्रुदुभ्योऽकर्तरि घञ् भवति संयावः संद्रावः सन्दावः ॥

१९८९ **स्तोर्यज्ञे** |४| ४ | ३६ |

समस्स्तोर कर्तरि घञ् भवति यज्ञविषये ॥ संस्तावो यागभूमिः । अन्यत्र संस्तवः ॥

१९९० दुस्तुस्नोः | ४|४|१०|

प्राद्दुस्तुस्नुभ्योऽकर्तरि घञ् भवति ॥ मद्भावः प्रस्तावः । प्रस्नावः ||

१९९१ स्त्रोऽयज्ञे | ४|४|११|

प्रात् स्तॄञोऽकर्तरि घञ् मवति न यज्ञविषये || नयप्रस्तारः विगानप्रस्तारः । यज्ञे शान्तिप्रस्तरः ||

१९९२ वौ प्रथनेऽशब्दे |४।४।४२।

वेः स्तॄञोऽकर्तरि प्रथन विशालत्वे घञ् भवति न शब्दविषये ॥ विस्तारः षटस्य | विस्तरः प्रवचनस्य ||

१९९३ क्षुभोः || ४|४|४३|

वेः क्षुश्रभ्यां अकर्तरि घञ् भवति ॥ विक्षावः विश्रावः ॥

||

१९९४ व्युपे शीङः क्रमे |४|४ |४४ |

व्युपाभ्यां शीङोऽकर्तरि घञ् भवति || क्रमविषये ॥ विशायः उपशायः क्रमप्राप्तं शयनम् । अन्यत्र विशयः उपशयः ||

१९९५ हस्तादेयेऽस्तेयेऽनुदश्चेः |४।४।४५ |

अनुदश्चिञोऽकर्तरि घञ् भवति हस्तादेयविषये न स्तेये ॥ पुष्पप्रचायः क्रियते वधूभिः । स्तेये पुष्पप्रचयः क्रियते चोरेण । उदः पुष्पोच्चयः ॥

१९.६ चित्युपसमाधानावासदेहे कश्चादेः |४|४|१६|

चित्यादिविषयेऽर्थे चिञोऽकर्तरि घञ् भवति आदेश्वस्य कश्च ॥ चितौ आकायः । उपसमाधाने गोमयनिकाय: । आवासे सुनिनिकायः । देहे कायः ॥ अन्यत्र चयः ॥

१९९७ सङ्घेऽनुपरौ | ४|४|१७|

सङ्घेऽर्थे चिञोऽकर्तरि घञ् भवति आदेश्च कःनापरिभावे || देवाश्चतुर्निकायाः । उपरिभावे सूकरनिचयः ॥

१९९८ **माने** | ४|४|१८|

माने सङ्ख्यापरिमाणयोरकर्तरि घञ् भवति ॥ एको निघासः । द्वौ निघासौ । तण्डुलसंग्राह इत्यादि ||

१९९९ न्युदि ग्रः |४| ४ | ४९ |

न्युद्च्यां गिरतेरकर्तरि घञ् भवति || निगार : उद्गारः । न्युदीति किं । गरः सङ्गरः ||

२००० क्रो धान्ये |४| ४|५० |

न्युद्भ्यां किरतेरकर्तरि घञ् भवति धान्यविषये || निकारस्तण्डुलानामुत्कारः राशिरित्यर्थः । अन्यत्र फलानां निकरः । गुणोत्करैः । करैः ॥

२००१ नौ वुः | ४|४|११|

नेर्वृञोऽकर्तरि घञ् भवति धान्ये ॥ नीवारः । अन्यत्र निवरः ||

२००२ ईणोऽभ्रेषे ||४/५ ।२ |

नेरिणोऽकर्तरि घञ् भवति न भ्रैषे || न्यायः । भ्रेषे न्ययो नाशः ॥

२००३ परौ क्रमे |४| ४|५३ |

परोरिणोऽकर्तरि घञ् भवति क्रमेऽर्थे । पर्यायः ऋतूनाम् | अन्यत्र पर्ययः ॥

२००४ भ्वोऽवज्ञाने वा । ४/४/५५ |

परेर्भुवोऽकर्तरि घञ् वा भवत्यवज्ञाने || परीभावः परिभावः । अवज्ञाने असति । परितो भवः परिभवः ||

२००५ स्थादिभ्यः कः |४| ४|५६ |

स्थादिभ्योऽकर्तरि को भवति || सन्तिष्ठतेऽस्यामिति संस्था । एवं व्यवस्था प्रपिबन्त्यस्यामिति प्रपा । विहन्यते अनेन अस्मिन्निति वा विघ्नः । आयुध्यते अनेन इत्यायुधम् इत्यादयः प्रयोगगम्याः । बहुलाधिकारात् विघात इत्याद्यपि ||

२००६ टुड्वितोऽथुक्त्री ।४|४|५७ |

ट्वितोऽधातोरकर्तरि अथुर्भवति ड्वितः क्त्रिः॥ क इत् । वेपथुः श्वयथुः स्फूर्जथुः नन्दथुः भरथुः वमथुः ॥

२००७ क्त्रिरिमे |३।२|२०

क्त्रिरिमपर एव प्रयोज्यः ॥ पाकेन निर्वृत्तं पक्त्रिमम् | उप्त्रिमिं कृत्रिमं विहित्रिमं याचित्रिमं भृत्रिमं दत्रिमं मक्त्रिमं ॥

२००८ यज्यत्प्रच्छस्वब्रक्षो मः | ४|४|१८ |

यजादिभ्यो ऽकर्तरि नो भवति || यज्ञः यत्नः । छस्य शः । प्रश्नः स्वप्नः रक्षणः ॥

२००९ विच्छेर्नङ् | ४|४|५९ |

विच्छेरकर्तरि नङ् भवति ॥ विश्नः ॥

२०१० **व्याप्तौभावेऽन ञिन्** ।४।४।६०।

धातोर्भावे अनो ञिन् च भवतः व्याप्तौ गम्यमानायाम् ॥

२०११ अञिनोऽण् | ३ | ४ | १३९ |

ञान्तात् ञिनन्ताच्च स्वार्थे अण् भवति ॥ सङ्कुटनं साङ्कोटिनमेषां । संरवणं सांराविणं सेनायाः ॥

२०१२ स्त्रियां क्तिन् । ४/४/६१|

धातोरकर्तरि स्त्रीलिङ्गे क्तिन् **भवति** ॥ **कनावितौ ॥**

२०१३ तेर्ग्रहादिभ्यः | ४|२| १३५ |

ग्रहादिभ्य एव क्तेरिड् भवति || इति नियमादन्येभ्यो न भवति । हत्तिः यत्तिः । पचुङ् व्यक्तीकरणे । पङ्क्तिः भ्राष्टिः गुप्तिः ||

२०१४ लभादिभ्यः | ४ | ४ | ६२ |

लभादिभ्योऽकर्तरि क्तिन् भवति ॥ लब्धिः क्षान्तिः कान्तिः । यलुक् । ऊतिः पूतिः तातिः स्रस्तिः ऊढिः गादिः स्मितिः कृतिः च्युतिः धृतिः मितिः दत्तिः प्यातिः मित्तिः स्वित्तिः क्षुब्धिः अष्टिः ध्वस्तिः वृद्धिः स्यत्तिः क्लप्तिः तूर्तिः जूर्तिः स्मृतिः

। ऋत्वादेरिति तस्य नः । दीर्णिः मात्तः राष्टिः रतिः बुद्धिः । ग्रहादित्वादिट् । निपतितिः वान्तिः सत्तिः कृष्टिः । ग्रहादित्वादिट् । निकुचितिः रूढिः भूति: सुतिः द्रुतिः जितिः श्रीतिः पीतिः प्रातिः स्थितिः । लभादित्वात् व्यवस्थितिः दातिः ||

२०१५ ग्लाज्याहो निः | ४|४|७४ |

ग्लादिभ्योऽकर्तरि स्त्रियां निर्भवति || ग्लानिः ज्यानिः गीतिः घ्यातिः सृतिः ऋतिः तीणिः चित्तिः । ग्रहादित्वादिट् । अर्चितिः । छलुक् । हूर्तिः मूर्तिः स्फूर्तिः सक्तिः । ग्रहादि - त्वादिट् । निपठितिः तप्तिः जप्तिः यब्धिः गतिः सृप्तिः भणितिः कान्तिः नतिः यतिः आचान्तिः भ्रान्ति फुल्तिः क्ष्यूतिः ष्ठ्यूतिः ऊतिः वृष्टिः पुष्टिः हृष्टिः प्रष्टिः पृष्टिः दृष्टिः दृष्टिः शस्तिः दग्धिः शूतिः उषितिः उदितिः ईष्टिः उप्तिः ऊढिः उतिः वीतिः हूतिः धौतिः पक्तिः भक्तिः ॥

२०१६ क्तिन्यपचायः | ४|१|२४३ |

अपाच्चाय उपान्त्यस्य क्तिनीद् भवति || यलुक् । अपचितिः । न आत् । खातिः माढिः गूढिः श्रितिः हृतिः भृतिः कृतिः नीतिः ॥ अदादिः ॥ जग्धिः वितिः सृष्टिः उक्तिः सुप्तिः उष्टिक रुतिः इतिः ख्यातिः मितिः ईर्तिः आशास्तिः (शिष्टिः) पृक्तिः सूतिः शीतिः अधीतिः न्हुतिः द्विष्टिः ॥

ह्वादिः || हुतिः भीतिः हानिः मितिः दत्तिः हितिः निक्तिः ॥ दिवादिः। द्यूतिः स्यूतिः नृत्तिः क्षिप्तिः विद्धिः शुष्टिः दुष्टिः श्लिष्टिः शक्तिः शुद्धिः सिद्धिः शान्तिः दान्तिः श्रान्तिः क्लान्तिः भ्रष्टिः कृष्टिः रुष्टिः लुब्धिः ऋद्धिः गृद्धिः रद्धिः नष्टिः तृप्तिः दृप्तिः मुग्धिः सूढिः जीर्णिः शितिः शांतिः छितिः छातिः सितिः दितिः जातिः दीप्तिः पूर्तिः किष्टिः पतिः वित्तिः युक्तिः सृष्टिः प्रीतिः नद्धिः शतिः ॥

स्वादिः ॥ सुतिः विस्तृतिः वृत्तिः घूतिः दुतिः श्रुतिः प्रहितिः आप्तिः राद्धिः साद्धिः धृष्टिः || क्यादिः ॥ क्रीतिः गृहीतिः । तो नः लुनिः धूनिः स्तीर्णिः कीर्णिः वर्णिः शीर्णिः मूर्णिः पूर्तिः चीणिः ईर्णिः गोर्णिः ज्यानिः लीनिः ज्ञातिः अष्टिः वृत्तिः ॥ तुदादिः ॥ तुतिः दिष्टि: लितिः सिक्तिः मुक्तिः लुतिः कृत्तिः क्षितिः मृतिः धृतिः पृष्टिः मक्तिः स्पृष्टिः सृष्टिः दृब्धिः इष्टिः मूर्तिः पृतिः जुष्टिः स्वक्तिः रब्धिः लब्धिः || तनादिः || ततिः सातिः क्षतिः मतिः ॥ रुधादिः ॥ रुद्धिः छित्तिः इद्धिः शिष्टिः पिष्टिः भक्तिः भुक्तिः अक्तिः || ण्यन्तात् || पाक्तिः याष्टिः इत्यादि शिष्टप्रयोगानुसारेण ज्ञातव्यम् ||

२०१७ स्त्रिष्यजस्तोः करणे | ४|४|६३ |

स्त्रादिभ्यः करणे स्त्रियां क्तिन् भवति || अनटोऽपवादः । स्रवन्त्यनयेति स्रुतिः । इच्छन्ति यजन्ति वा अनयेति इष्टिः । स्तुवन्त्यनयेति स्तुतिः ॥

२०१८ गापापचो भावे | ४|४|६४ |

गादिभ्यो भावे स्त्रियां क्तिन् भवति || अङोऽपवादः । सङ्गीतिः प्रपीतिः पक्तिः ||

२०१९ स्थो वा ||४/६५ |

स्थो भावे स्त्रियां क्तिन् भवति वा ॥ व्यवस्थितिः । पक्षे अङ् । व्यवस्था ||

२०२० व्यतिहारे ञः| ४|४|६६ |

व्यतिहारे भावे धातोः स्त्रियां ञो वा भवति ॥ व्याकोशी व्याकुष्टिर्वर्तते । व्यावलेपी व्यावलिप्तिः ॥

२०२१ **ण्युक्षः |४|४|६७|**

ण्यन्तादुक्षश्च व्यतिहारे भावे स्त्रियां ञो वा भवति || व्यातिचोरी व्यातिचर्ची व्यात्युक्षी ॥

२०२२ व्रज्यजः क्यप् | ४|४|१८|

व्रज्यजिभ्यां भावे स्त्रियां क्यप् भवति || व्र**ज्या** इज्या ||

२०२३ कृञः शक्तिन् च | ४|४|१|

कृञोऽकर्तरि स्त्रियां शः क्तिन् क्यप् च भवति ॥ क्रिया कृतिः कृत्या ॥

२०२४ सम्पदादिभ्यः क्तिन्क्विप् | ४ | ४ | ७२ |

सम्पदादिभ्योऽकर्तरि स्त्रियां क्तिन्क्विपौ भवतः ॥ संपत्तिः विपत्तिः आपत्तिः प्रपत्तिः संवित्तिः । किप् । सम्पत् विपत् आपत् प्रतिपत् आशीः । आङश्शासूङ् इच्छायाम् । शासᳵ क्ङिति इतीत् | संवित् परिषत् ।

२०२५ यूतिजतिसातिहेतिकिर्त्यटाट्यामृगयेच्छायाच्ञा- कृपाः |४| ४|७३ |

यूत्यादयः स्त्रियामकर्तरि निपात्यन्ते ॥ यूतिः जूतिः सातिः हेतिः कीर्तिः आटाट्या मृगया इच्छा याच्ञा कृपा ||

२०२६ णिवेत्त्यासश्रन्थघट्टवन्दो नः |४|४/७५ |

ण्यन्तेभ्योऽवेत्त्यादिभ्यश्च स्त्रियामकर्तरि अनो भवति || एधना भावना पाचना कारणा हापना चोरणा लक्षणा योजना वेदना आसना श्रन्थना घट्टना वन्दना ||

२०२७ सृचरो यः | ४|४|७८ |

परेः सृचरिभ्यां स्त्रियामकर्तरि यो भवति || परिसर्या परिचर्या ॥

२०२८ जागुरश्च |४|४|७९ |

जागर्तेरकर्तरि नियामद् भवति यश्च || जागरा जागर्या ॥

२०२९ प्रत्ययात् ||४|४|८०|

प्रत्ययान्तात् स्त्रियामकर्तरि अद् भवति ॥ गोपाया चिकित्सा तितिक्षा चिकीर्षा कण्डूया लोलूया पुत्रीया पुत्रकाम्या ॥

२०३० **गुरोर्हलः** ||४|४|८१ ।

गुरुमतो हलन्ताद्धातोस्कर्तरि स्त्रियामद् भवति ॥ स्पर्द्धा बाधा ईक्षा भिक्षा ईहा चेष्टा ईडा सेवा इत्यादयः ।

२०३१ षिच्चिन्तिपूजिकथिकुम्भिचर्च्यन्तर्धोऽङ् | ४। ४|४८२ |

षितश्चिन्त्यादिभ्यश्च स्त्रियामकर्तरि अङ् भवति ॥ ङ इत् । घटा व्यथा प्रथा म्रदा त्वरा । ऋदृशोऽरित्पर । जरा शिया चिन्ता पूजा कथा कुम्भा चर्च्चा अन्तर्धा || लिङ्गान्तरे प्रत्ययान्तरमपि । चर्चः अन्तधिरित्यादि ॥

२०३२ उपसर्गादातः || ४|४|८३ |

उपसर्गादादन्तत् धातोः त्रियामकर्तरि अङ् भवति || प्रज्ञा प्रदा उपधा ।

२०३३ भिदादयः क्वचित् | ४ | ४ | ८४ |

भिदादयः स्त्रियामकर्तरि निपात्यन्ते क्वचिदर्थविशेषे || भिदा विदा खिदा छिदा आरा धारा द्वारा गुहा इत्यादयः प्रयोगगम्याः ||

२०३४ संज्ञाभावे ण्वु |४|४|८५ |

धातोरकर्तरि संज्ञायां भावे त्रियां ण्वुर्भवति ॥ प्रच्छर्दिका प्रवाहिका प्रस्कन्दिता बिचर्चिका एवंनामानो व्याधयः । भावे । आसिका शायिका इत्यादि ॥

२०३५ प्रश्नाख्याने वेञ्च | ४|४|८६|

प्रश्ने प्रतिवचने च धातोरकर्तरि स्त्रियामिञ् ण्वुश्च वा भवतः ॥ पक्षे यथा प्राप्तं च । कां कारी कां कारिकां कां क्रियां कां कृतिं कां कृत्यां वा अकार्षीः । सर्वाः कारीः कारिकाः क्रियाः कृतीः कृत्याः अकार्षम् । एवं पाठी पाठिका पठितिः पाचो पाचिका पक्तिः गणी गणिका गणना इत्यादि ॥

२०३६ पर्यायोतपत्त्यर्हर्णे ण्वुः| ४|४|८७ |

धातोरकर्तरि स्त्रियां ण्वुर्भवति पर्यायादौ || भवतः आसिका । भवतः शायिका । भवतो गामिका आसनादिपर्याय इत्यर्थः । घृतभोजिका उदपादि । गोपालिकामर्हति भवान् । इक्षुभक्षिकां धारयसि ||

२०३७ नञोऽनिः शापे | ४|४|८८ |

नञो धातोरकर्तरि स्त्रियामनिर्भवति शापे || अगमनिस्ते वृषल भूयात् इत्यादि ||

२०३८ नब्भावे क्तोऽभ्यादिभ्यः | ४|४|८९ |

धातोर्नपुंसके भावे क्तो भवति न भ्यादिभ्यः ॥ हसितं जल्पितं शयितम् आसितं नृत्तं स्फुरितं भाषितम् इत्यादि । भ्यादिभ्यः । भयं वर्षमित्यादि ॥

२०३९ करणाधारे चानट् | ४|४|१०|

करणे आधारे नब्भावे च धातोरनड् भवति न भ्यादिभ्यः ॥ ट इत् । विचयनी हध्मव्रश्चनः फलशातनः श्मश्रुकर्तनः । आधारे शयनम् अधिकरणं गोदोहनी तिलपीडनी राजधानी दशनं । प्रश्नथेति नलुक् । नब्भावे भवनं हसनं जल्पनं शयनं कथनं तक्षणमित्यादि । निष्ठीवनं निष्ठेवनं सीवनं सेवनम् इति बहुलाधिकारात् ॥

२०४० पुन्नाम्नि घः प्रायः | ४|४|११|

पुन्नाम्नि पुल्लिङ्गे नम्नि करणाधारयोर्धातोर्घो भवति ॥

२०४१ घेऽद्व्याद्युपसर्गस्य |४|१| २१० |

एकोपसर्गस्य छदेरुपान्त्यस्य घपरे णौ ह्स्वो भवति ॥ प्रच्छाद्यते अनेनेति प्रच्छदः उरश्छदः दन्तच्छदः सितच्छदः प्लवः करः । अधिकरणे । आलीयते अस्मिन्नित्या लय: आकरः प्रायोग्रहणादनडादिरपि ॥

२०४२ गोचरसञ्चरकषनिकषखलभगवहव्रजव्यजाप- णनिगमम् ||४|४|१२|

गोचरादयः करणाधारयोः पुन्नाम्नि घान्ता निपात्यन्ते ॥ गावश्चरन्त्यस्मिन् इति गोचरः सञ्चरः कषः निकषः खलः भगः वहः व्रजः व्यजः आपणः निगमः ॥

२०४३ हलो घञ् |४|४|९३ |

हलन्तात् पुन्नानि करणाधारयोर्घञ् भवति || लेखः वेष्टः बन्धः वेगः अपामार्गः मार्गः आरामः प्रासादः ॥

२०४४ तॄस्त्रोऽवात् | ४|४|१४|

अवात् तॄस्तॄञ्भ्यां पुन्नाम्नि करणाधारयोर्घञ् भवति || अवतारः अवस्तारः ||

२०४५ समश्च हृञः | ४|४|१५|

समवाम्यां हनः पुन्नाम्नि करणा- धारयोर्घञ् भवति || संहारः अवहारः ॥

२०४६

जारदाराध्यायन्यायोद्यावानायाधारावायाः

|४|४|९६ ।

जारादयः पुन्नाम्नि घञन्ता निपात्यन्ते || जारः दाराः अध्यायः न्याय: उद्यावः आनायः आवारः आवायः ॥

२०४७ दुस्स्वीषतः कृच्छ्राकृच्छ्रे खः | ४|४|१९ |

कृच्छ्रे दुःखे दुसः अकृच्छ्रे स्वीषद्भ्यां च धातोः खो भवति ॥ स च सकर्मकात् कर्मणि अकर्मकाद् भावे ॥ ख इत् । दुःखेन भूयते अनेन दुर्भवं । सुखेन भूयतेऽनेन सुभवम् । ईषद्भवम् । एवं दुश्शयं सुशयम् ईषच्छयं । दुःखेन क्रियते दुष्करः । सुखेन क्रियते सुकरः ईषत्करः एवं दुर्बोधः सुबोधः इषद्बोधः दुर्लभः सुलभ ईषल्लभः इत्यादि सर्वत्र योज्यं ॥

२०४८ च्वौ कर्त्राप्याद् भूकृञः |४|४|१००|

कृच्छ्राकृच्छ्रयोर्दुस्स्वीषद्भः पराभ्यां च्यर्थे वर्तमानाभ्यां कर्तृकर्मभ्यां परात् भुवः कृञश्च खो भवति ॥ खित्वात् मम् | दुःखेनानाढ्येनाढ्येन भूयते दुराढ्यंभवं देवदत्तेन । एवं स्वाढ्यंभवम् ईषदाढ्यंभवं । दुखेनानाढ्यः आढ्यः क्रियते दुराढ्यंकरः स्वाढ्यंकरः ईषदाढ्यंकरः ॥

२०४९ आतोऽनः | ४|४|१०१ |

कृच्छ्राकृच्छ्रयोर्दुस्स्वीषद्भ्यः आदन्तात् धातोरनो भवति || खापवादः । दुर्ज्ञानं सुज्ञानं ईषज्ज्ञानम् इत्यादि ॥

२०५० शास्युधिदृशिधृषिमृषः । ४।४।१०२ ।

कृच्छ्राकृच्छ्रयो दुस्स्वीषद्भ्यः शासादिभ्योऽनो भवति || दुःशासनः सुशासनः ईषच्छासनः दुर्योधनः सुयोधनः ईषद्योधनः दुर्दर्शनः सुदर्शनः ईषदर्शनः दुर्धर्षणः सुधर्ष- णः ईषदर्पणः दुर्मर्षणः सुमर्षणः ईषन्मर्षणः । योगविभागात् खोऽपि । दुर्द्धर्षे इत्यादि ।

२०५१ निषेधेऽलंखलौ क्वा ।४।४|१४१|

अलमि खलौ चोपपदे धातोः क्त्वा वा भवति निषेधे ॥ क इत् । तस्वदित्यव्ययत्वम् । अलं कृत्वा । खलु कृत्वा । पक्षे | अलं करणेन । अनिषेधे । अलङ्कारः इत्यादि ॥

२०५२ परावरे |४|४|१४२ |

परावरत्ये गम्ये धातोः क्त्वः प्यो वा भवति ॥

२०५६ क्त्वोऽनयः पयः | २|२| १७१।

समासान्तस्य क्त्वः प्यो भवति न नञः ॥ प इत् । पर्वतमतिक्रम्य नदी । नदीममत्वा पर्वतः ॥

२०५४ प्राक्काले | ४|४|१४४ |

अपरकालेन धातुनैककर्तृकात् प्रक्काले वर्तमानात् धातोऽक्त्वा भवति ॥ भोजनं पूर्वं पश्चाद्व्रजनं । भुक्त्वा व्रजति । एधित्वा वन्दित्वा । यौ हलादेरिति वा कित्त्वं । मुदित्वा मोदित्वा हत्त्वा तितिक्षित्वा तिजित्वा तेजित्वा त्रपित्वा त्रप्त्वा मीमांसित्वा पनायित्वा पनित्वा क्षमित्वा । क्विजलीति दीर्घः । क्षान्त्वा कामयित्वा ॥

२०५५ त्व्यूदितः |४/२/१६१ |

ऊदितो धातोः क्त्वाया इड्वा भवति ॥ कामत्वा कान्त्वा क्नूयित्वा गाहित्वा गाढ्वा स्मित्वा च्युत्वा घृत्वा मित्वा दत्त्वा पवित्वा पूत्वा डयित्वा मेदित्वा स्वेदित्वा समभित्वा सब्ध्वा संसित्वा वस्त्वा भ्रंशित्वा भ्रष्ट्वा ध्वंसित्वा ध्वस्त्वा ॥

२०५६ त्कि |४|१|१५६|

धातोरिडादौ क्त्वायां किद्वन्न भवति ॥ वर्तित्वा वृत्त्वा स्यन्दित्वा ॥

२०५७ स्कन्दस्यन्दः |४|१|१५७।

स्कन्दस्यन्दोः क्त्वायां किद्वन्न भवति ॥ स्यन्त्वा कल्पित्वा क्लृपत्वा स्मृत्वा । कित्युगिति नेट् । दीर्त्वा सोढ्वा सहित्वा रत्वा बुध्वा पतित्वा वमित्वा वान्त्वा सत्त्वा शत्वा रूवा भूत्वा जित्वा धीत्वा पत्विा धात्वा ध्यात्वा स्थित्वा दात्वा ग्लात्वा मीत्वा ध्यात्वा तीर्त्वा चिकित्सित्वा सेधित्वा सिधित्वा सिध्वा कन्या अचित्वा अत्का | लुञ्च अपनये |

२०५८ थफवञ्चिलुञ्च्यृतितृषिमृषिकृश इटि |४|१|१५१।

नोपान्त्ययोस्थफान्त्ययोर्वञ्च्यादीनां च इडादौ त्कायां किद्वद्वा भवति ॥ लुचित्वा लुञ्चित्वा लोचित्वा वक्त्वा त्यक्त्वा ||

२०५९ नशजस्ति त्वि न्युपान्त्ये |४| १ | १५० |

नशः नोपात्यस्य च जान्तस्य तादौ क्तायां किद्वद्वा भवति ॥ सङ्क्त्वा सक्त्वा गोपायित्वा गुपित्वा गुप्त्वा गोपित्वा गत्वा नत्वा यत्वा क्रमित्वा ॥

२०६० क्रमस्त्वि | ४|१|१४० |

क्रमो जलादौ क्त्वायामचो दीर्घो वा भवति || क्रान्त्वा क्रन्त्वा भ्रमित्वा भ्रान्त्वा शसित्वा शस्त्वा । मृषू सहने । मृषित्वा मर्षित्वा मृष्ट्वा कृष्ट्वा प्लुषित्वा प्लोषित्वा पृष्ट्वा दृष्ट्रा दष्ट्रा शांसित्वा शस्त्वा दग्ध्वा । इटि क्त्वात्यकित्त्वान्नेक् । श्वयित्वा । क्तत्क्वामितीट् ॥

२०६१मृड्मृदुदकुषक्लिश्वद्वसः । ४ । १। ११५|

मृडादीनामिडादौ क्त्वायां किद्विद् भवति ॥ उषित्वा उदित्वा इष्ट्वा उपत्वा ऊढ्वा उत्वा वीत्वा हूत्वा धावित्वा धौत्वा पक्त्वा भक्त्वा रक्त्वा रङ्क्त्वा खनित्वा खात्वा शप्त्वा गूहित्वा गूढ्वा श्रित्वा हृत्वा नीत्वा ॥ अथादादिः || जग्ध्वा विदित्वा हत्वा भूत्वा मार्जित्वा मृष्ट्वा उत्का रुदित्वा सुप्त्वा जागरित्वा दरिद्रित्वा शासित्वा शिष्ट्वा वशित्वा रुत्वा इत्वा यात्वा मित्वा ईशित्वा सूत्वा शयित्वा द्विष्ट्वा ऊर्णुत्वा स्तुत्वा उत्क्वा || अथ ह्वादिः ||

२०६२ हाकास्त्वि |४|२/११७|

हाकस्तादौ क्त्वायां हिभवति ॥ **हित्वा** मित्वा भृत्वा दत्त्वा हित्वा नित्का | अथ दिवादिः || देवित्वा | ऊच् । द्यूत्वा नर्तित्वा क्षिप्त्वा विध्वा पुष्ट्वा क्षुधित्वा क्षोधित्वा शुद्ध्वा शमित्वा शान्त्वा असित्वा अस्त्वा भ्राशत्वा भ्रष्ट्वा तृषित्वा तर्षित्वा रुषित्वा रोषित्वा रुष्ट्वा विदित्वा क्लेदित्वा क्लित्त्वा गर्धित्वा गृद्ध्वा रराधित्वा रध्वा नशित्वा नष्ट्रा नष्ट्वा दुहित्वा द्रोहित्वा दुग्ध्वा द्रूढ्वा ||

२०६३ जृवृश्चस्त्वि | ४|२| १५७।

जृवृश्चिभ्यां क्त्वायाम् इड् नित्यं भावते ॥ जरित्वा जरीत्या शित्वा शात्वा छित्वा छात्वा सित्वा दित्वा जनित्वा जात्वा क्लिशित्वा क्लेशित्वा क्लिष्ट्वा युध्वा मत्वा सृष्ट्वा सूत्वा लीत्वा नध्वा ॥ अथ स्वादिः ॥ सुत्वा वृत्वा दुत्वा दूत्वा श्रुत्वा

आप्त्वा दम्भिस्वा दब्ध्वा अशित्वा अष्ट्वा || अथ क्र्यादिः । क्रीत्वा गृहीत्वा पूत्वा पूर्त्वा ईर्त्वा जीत्वा ज्ञात्वा बध्वा । किद्वत्त्वे नलुक् । श्रथित्वा श्रन्थित्वा मथित्वा मन्थित्वा प्रथित्वा ग्रन्थित्वा मृदित्वा मृडित्वा कुषित्वा क्षुभित्वा क्षोमिला क्लिशित्वा क्लिष्ट्वा अशित्वा मुषित्वा ॥ अथ तुदादिः ॥ तुत्त्वा भृष्ट्वा लिप्त्वा सिक्त्वा मुक्त्वा खुप्त्वा कर्तित्वा क्षित्वा मृत्वा कीवी हत्वा पृष्ट्वा मक्त्वा मका रुक्त्वा भुक्त्वा स्पृष्ट्वा मृष्ट्वा विष्ट्वा नुत्वा वश्चित्व, उज्झित्वा लुभित्वा लोभित्वा । गुफ गुम्फ ग्रन्थने । गुफित्वा गोफित्वा गुम्- फित्वा इषित्वा एषित्वा इष्ट्वा कुटित्वा गुरित्वा विजित्वा स्वक्त्वा स्वङ्क्त्वा रब्ध्वा लब्ध्वा || अथ तनादिः । तनित्वा तत्वा सनित्वा सात्वा क्षणित्वा क्षात्वा मनित्वा मत्वा || अथ रुधादिः । रुद्ध्वा भित्त्वा युक्त्वा इन्धित्वा पिष्ट्वा भक्त्वा भक्त्वा अञ्जित्वा अक्त्वा अङ्क्त्वा ॥ अथ चुरादिः । चोरयित्वा कथयित्वा इत्यादि ॥ उपसर्गपूर्वत्वे ॥

२०६४ डाच्च्व्यूर्याद्यनुकरणं च ति | १|१|२६|

डाजन्तं च्व्यन्तमूर्याद्यनुकरणं उपसर्गाश्च धातोः सम्बन्धि तिसंज्ञ भवति || तिदुस्स्वतीति समासे ॥

२०६५ क्त्वोऽनञः प्यः| २/२/१७१ |

समासान्तक्त्वायाः प्यो भवति न नञः ॥ प इत् । तगर्थः । प्रैध्य अभिवन्द्य प्रहद्य अपत्रप्य प्रक्षम्य | णिलुक् । प्रकाम्य प्रोय्य विगाह्य विस्मित्य प्रत्युत्य विधृत्य ॥

२०६६ इ मेङः |४|२|१०५ |

मेङः प्ये इद्वा भवति || अपमित्य अपमाय प्रदाय परित्राय प्रपूय उड्डीय प्रमिद्य प्रस्विद्य विस्रस्य विसस्य अवभ्रश्य प्रध्वस्य निवृत्य प्रस्यद्य प्रक्लृप्य विस्मृत्य प्रदीर्य प्रसह्य ||

२०६७ मो वा |४|१|२६३ |

हनादीनां मध्ये मान्तस्य प्ये लुग् वा भवति ॥ विरम्य विरत्य निबुध्य विपत्य प्रवम्य प्रसद्य प्ररुह्य अनुभूय विजित्य प्रधाय प्रपाय आप्राय आध्याय प्रस्थाय प्रदाय प्रम्लाय सहाय अध्याय वितीर्य विचिकित्स्य प्रसिध्य प्रस्कद्य प्राञ्च्य विलुच्य प्रवच्य सन्त्यज्य प्रसज्य प्रगुप्य प्रणत्य प्रणम्य नियत्य नियम्य प्रक्रम्य विभ्रम्य प्रमुष्य विकृष्य सम्पृष्य सन्दृश्य विदश्य प्रशस्य प्रदा प्रतिशुत्य प्रोष्य अनूद्य समिज्य प्रोप्य । प्ये चेति नेक् । प्रवाय ॥

२०६८ व्यः |४|१|११३।

व्येञः प्ये परे यत्र इग्नो भवति || संव्याय ||

२०६९ परेर्वा |४|१|११४ |

परेर्व्येञः प्ये यञ् इग्वा भवति || परिव्याय परिवीय आहूय प्रधाव्य विषच्य सम्भज्य विरज्य प्रखन्य प्रखाय अभिशस्य विगुह्य आश्रित्य प्रहत्य प्रकृत्य प्रणीय | अदादिः ॥ प्रजग्ध्य संविद्य ||

२०७० प्ये |४|१| २६२ |

हनादीनां प्ये लुग् भवति ॥ प्रहत्य प्रमृज्य प्रोच्य प्ररुद्य प्रसुप्य प्रजागर्य प्रदरिद्र्य अनुशिष्य समुश्य प्ररुत्य समित्य अधीत्य प्रयाय प्रमाय अधीश्य प्रसूय अतिशय्य अधीत्य प्रद्विष्य प्रोर्णुत्य प्रस्तुत्य प्रोच्य || ह्वादिः || आहृत्य विहाय प्रमाय निभृत्य प्रदाय विधाय प्रणिज्य || दिवादिः ॥ दीर्घः । प्रदीव्य प्रनृत्य संक्षिप्य आविद्य प्रपुप्य प्रक्षुध्य संशुध्य प्रशाम्य प्रास्य प्रग्रश्य वितृष्य प्रकुप्य विक्लिद्य अभिगृद्ध्य प्रणश्य अभिद्रुह्य निर्जीर्य निशाय निच्छाय व्यवसाय प्रदाय प्रजाय प्रजन्य सक्किस्य नियुध्य अभिमत्य उपयुज्य विसृज्य प्रसूयः विलीय सन्नह्य ॥ स्वादिः ॥ प्रसुत्य आवृत्य विधूय संश्रुत्य प्राप्य प्रघृप्य प्रदस्य व्यश्य ॥ क्र्यादिः || विक्रीय प्रगृह्य सम्पूर्य आपूर्य आचीर्य ||

२०७१ ज्यः | ४|१| ११२ ।

ज्यः प्ये यञः इग् न भवति ॥ प्रज्याय विज्ञाय संबध्य प्रश्रथ्य विमथ्य संग्रथ्य प्रमृद्य सम्मृड्य प्रगुद्य निष्कुष्य, संक्षुभ्य संक्लिश्य प्राश्य प्रमुष्य || तुदादिः । वितुद्य प्रभूज्य आलिप्य निषिच्य विमुच्य विलुप्य विकृत्य ||

२०७२ क्षेरीः || ४|२||१०६ ।

क्षेः ध्ये ईद् भवति ॥ प्रक्षीय प्रमृत्य विकीर्य आहृत्य आपृच्छय निमज्ज्य प्ररुज्य संस्पृश्य आमृश्य निविश्य वि- नुद्य प्रवृश्च्य प्रोज्झ्य प्रलुभ्य निगुफ्य अभीष्य सङ्कुट्य आगूर्य उद्विज्य अस्वज्य आरभ्य उपलम्य || तनादिः ॥ प्रतत्य प्रसत्य प्रसाय प्रक्षत्यं विमत्य || स्वादि ॥ निरुध्य विभिद्य नियुज्य समिध्य प्रपिष्य विभज्य व्यज्य || चुरादिः || प्रचोर्य प्रचिन्त्य ॥

२०७३ लघोर्हलः प्येऽय् ।४/१२/१०३ |

लघोः परो यो हल ततः परस्य णेः प्येऽय् भवति ॥ प्रकथय्य विगणय्य विघटय्य प्रशमय्य ॥

२०७४ वाऽऽप्नोः |४/२/१०४ |

आप्नोतेर्णेः प्ये अय् वा भवति ॥ प्रापय्य प्राप्य । डाच् । पटपटाकृत्य । च्वि । शुक्लीकृत्य । ऊर्यादि । ऊरीकृत्य | अनुकरणं । खात्कृत्य ||

२०७२ तिरोऽन्तर्धौ | १|१|३१|

अन्तर्धौ विधाने तिरस् इत्यव्ययं **धातोः** सम्बन्धि तिसंज्ञं भवति || तिरोभूय तिरोधाय ॥

२०५६ नित्यं इस्तेपाणौ स्वीकृतौ | १|१|१६|

हस्ते पाणौ इत्येते अव्यये स्वीकृतौ कृञो धातोः सम्बन्धिनी तिसंज्ञे भवतः | हस्तेकृत्य पाणौकृत्य ||

२०७७ प्राध्वं बन्धे | १|१| ३६ |

आनुकूल्ये प्राध्वमित्यव्ययं कुञो धातोस्सम्बन्धि तिसंज्ञं भवति || प्राकृत्य । शेषं सर्वं शास्त्रे ज्ञेयम् ॥

२०७८ पूर्वाग्रे प्रथमाभीक्ष्ण्ये खमुञ् |४|४|१४५।

पूर्वादिषूपपदेषु **आभीक्ष्ण्ये चार्थविशेषणे प्राक्काले** धातोः **खमुञ् वा भवति** ॥ **खुतौ ञश्चेतः** । पूर्वंभोजं **अग्रेभोजं** प्रथमंभोजं **दायंदाय** । पक्षे त्वा । पूर्व मुक्त्वा इत्यादि ॥

२०७९ अन्यथैवंकथमित्थमः कृञोऽनर्थकात् | ४|४|१४६ |

अन्यथादिभ्यः स्वार्थरहितात् कृञस्तुल्यकर्तृके खमुञ् वा भवति ॥ अन्यथाकारम् एवंकारं कथंकारम् इत्थंकारं भुङ्क्ते । पक्षे । अन्यथा कृत्वा भुङ्क्ते इत्यादि ॥

२०८० आप्यादाक्रोशे | ४|४|१४८।

आक्रोशे गम्ये कर्मण: कृञः प्राक्काले खमुञ् वा भवति तुल्यकर्तृके ॥ चोरंकारमाक्रोशति । चोरं कृत्वा आक्रोशति । चोरोऽयमित्याक्रोशतीत्यर्थः ॥ .

२०८१ विदृशिभ्यः कात्स्न्ये णम् | ४|४|१५०।

कर्मणो विदादिभ्यो दृशेश्च प्राक्काले तुल्यकर्तृके णम् वा भवति कात्स्न्ये गम्ये ॥ अतिथिवेदं भोजयति । कन्यादर्शं वरयति ||

२०८२ यावतो जीवविन्दात् | ४|४|१५१ ।

यावतो जीवविन्दाभ्यां णम् वा भवति तुल्यकर्तृके ॥ यावज्जीवमधीते । यावज्जीवति तावदधीते इत्यर्थः । यावद्वेदं गृह्णाति । यावद्विन्दति तावद्गृह्णातीत्यर्थः ॥

२०८३ चर्मोदरात् पूरेः |४|४|१५२ |

चर्मोदराभ्यां पूरेः प्राक्काले तुल्यकर्तृके णम् वा भवति || चर्मपूरमास्ते । उदरपूरमास्ते । चर्मोदरं च पूरयित्वा आस्ते इत्यर्थः ॥

२०८४ तृतीयोपदंशः | ४|४|१५५ ॥

तृतीयान्तेन युक्तादुपदंशः प्राक्काले तुल्यकर्तृके णम् वा भवति ॥ मूलकोपदंशं भुङ्क्ते मूलकेनोपदश्य भुङ्क्ते इत्यर्थः

२०८५ **हिंसार्थात तुल्याप्यात्** | ४|४|१५६ |

तृतीयान्तेन युक्तात्तुल्यकर्मणः तुल्यकर्तृकाच्च हिंसार्थाद्धातोः प्राक्काले णम् वा भवति ॥ स्वङ्गप्रहारं शत्रुं जयति । स्वङ्गेन प्रहृत्य शत्रुं जयति इत्यर्थः ॥

२०८६ तूर्णेऽपादानेन | ४|४|१५९ |

अपादानेन युक्ताद्धातोः प्राक्काले तुल्यकर्तृके णम् वा भवति तूर्णे गम्ये ॥ शय्योत्थायं धावति । शय्यायाः उत्थाय तूर्णं धावतीत्यर्थः ॥

२०८७ द्वितीयया | ४|४|१६० |

द्वितीयान्तेन युक्ताद्धातोः प्राक्काले तुल्यकर्तृके णम् वा भवति तूर्णे गम्ये ॥ यष्टिग्राहं धावति । यष्टिं गृहीत्वा तूर्णं धावतीत्यर्थः ॥

२०८८ तृष्यसः कालेनान्तरे | ४|४|१६३ ।

कालवाचिना द्वितीयान्तेन युक्ताभ्यामन्तरे तृष्यसिष्यां प्राक्काले तुल्यकर्तृके णम् वा भवति ॥ द्व्यहतर्षं । द्व्यहं तर्षित्वा गावः पिबन्ति । अन्तर्मुहूर्तात्यासम् । अन्तर्मुहूर्तमत्यस्य पर्याप्तिं लभते इत्यर्थः ॥

२०८९ ग्रहादिशो नाम्ना | ४|४|१६४|

द्वितीयान्तेन नामशब्देन युक्तात् ग्रहेरादिशेश्च प्राक्काले तुल्यकर्तृके णम् वा भवति ॥ नामग्राहमाख्याति । नामादेशं वक्ति | नाम गृहीत्वा व्याख्यातीत्यादि ॥

२०९० तूष्णीमा | ४|४|१६८।

तूणीमित्यव्ययेन युक्ता भुवः प्राक्काले तुल्यकर्तृके णम् क्त्वा च भवतः ॥ तूष्णीम्भावं तूष्णीम्भूय तिष्टति । तूष्णीं भूत्वा तिष्ठतीत्यर्थः ॥

२०९१ स्वाङ्गात् तसा कृभ्वः |४|४|१६९ ।

तसन्तेन स्वाङ्गवाचिना युक्तात् कृञो भुवश्च णम् क्त्वा च भवतः ॥ मुखतः कारं मुखतः कृत्य मुखतोभावं मुखतोभूय गतः ||

२०९२ च्वौ धाण्विनानाना | ४|४|१७० |

च्व्यर्थे धाणन्तेन विनानानाभ्यां च युक्तात् कृञो भुवश्च प्राक्काले तुल्यकर्तृके णम् क्त्वा च भवतः ॥ अद्विधा द्विधा कृत्वा द्विधाकारं । द्विधाकृत्य । एवं द्विधाभावं द्विधाभूय । ऐकध्यंकारं ऐकध्यंकृत्य ऐकध्यंभावम् ऐकध्यंभूय । विनाकारं विनाकृत्य विनाभावं विनाभूय । नानाकारं नानाकृत्य नानाभावं नानाभूय ||

२०९३ शुष्कचूर्णरूक्षादाप्यात् पिषस्तस्मिन् णम् |४|४ ११७१।

शुष्कादिभ्यः कर्मभ्यः पोषो णम् वा भवति तस्मिन्नेव पिषावुपपदे || शुष्कपेषं पिनष्टि । चूर्णपेषं पिनष्टि । रूक्षपेषं पिनष्टि ॥

२०९४ कृञ्ग्रहोऽकृतजीवात् | ४|४|१७२।

अकृतशब्दात् कृञो णम् वा भवति । जीवशब्दात् ग्रहेः तस्मिन् धातावुपपदे || अकृतकारं करोति । जीवग्राहं गृह्णाति ॥

२०९५ निमूलात् कषः | ४|४|१७३ |

कर्मणो निमूलात् कषेर्णम् वा भवति तस्मिन् धातावुपपदे || निमूलकाषं कषति |

२०९६ समूलाद् घ्नश्च | ४|४|१७४ |

कर्मणस्समूलात् हन्तेः कषश्च णम् वा भवति । तस्मिन् धातावुपपदे ॥ समूलघातं हन्ति । समूलकाषं कषति ॥

२०९७ करणात् ॥४|४|१७५ ।

करणवाचिनः सुबन्ताद्धन्तेर्णम् वा भवति तस्मिन् धातावुपपदे ॥ पाणिघातं हन्ति पाणिना हन्तीत्यर्थः । एवं स्वङ्गघातं हन्ति स्वङ्गेन हन्तीत्यर्थः ॥

२०९८ नाम्नि बन्धः | ४|४|१७८ ।

करणवाचिनो नाम्नो बन्धेर्णम् वा भवति तस्मिन् धातावुपपदे ॥ मर्कटबन्धं बध्नाति । मर्कटनाम्ना बन्धेन बध्नातीत्यर्थः ॥

२०९९ आधारात् |४|४|१७९ |

आधारवाचिनो नाम्नो बन्धेर्णम् वा भवति तस्मिन्नुपपदे ॥ चक्रबन्धं बध्नाति । चक्रनाम्नि बन्धे बध्नातीत्यर्थः ॥

२१०० कर्तुर्जीवपुरुषान्नशिवहः | ४|४|१८० |

कर्तृवाचिनो जीवशब्दान्नशेर्णम् वा भवति पुरुषशब्दाद्वहः तस्मिन्नुपपदे ॥ जीवनाशं नश्यति । जीवो नश्यतीत्यर्थः । पुरुषवाहं वहति । पुरुषो भूत्वा वहतीत्यर्थः ॥

२१०१ ऊर्ध्वात् पूश्शुषः | ४|४|१८१|

कर्तुरूर्ध्वशब्दात् पूरिशुषिभ्यां णम् वा भवति तस्मिन्नुपपदे ॥ ऊर्ध्वपूरं पूर्यते ऊर्ध्वं पूर्यते इत्यर्थः । ऊर्ध्वशोषं शुष्यति ऊर्ध्वं शुष्यतीत्यर्थः ॥

२१०२ आप्याच्चेवे | ४|४|१८२ ।

औपम्ये कर्मणः कर्तुश्च पराद्धातोः णम् वा भवति तस्मिन्नुपपदे ॥ रत्ननिधायं निदधाति रत्नमिव निदधातीत्यर्थः । सैकतभेदं भिनत्ति शैलं । धनचायं चिनोति धर्मं । कर्ता महामतिनाशं नश्यति नास्तिकः तद्वन्नश्यतीत्यर्थः । एवं पण्डितमारं त्रियते । बालमारं म्रियते इत्यादि ॥

२१०३ समर्थस्त्यर्थधृषज्ञाशकग्लाघटसहार्हारभलभ- क्रमे तुम् ॥४|४|१८३ |

समर्थास्त्यर्थयोरुपपदयोर्धृषादिषु चोपपदेषु धातोस्तुम् वा भवति ॥ भोक्तुं समर्थः । भोक्तुं पर्याप्तः । भोक्तुमस्ति । भोक्तुं सम्भवति । भोक्तुं धृष्णोति । भोक्तुं जानाति । भोक्तुं शक्नोति । भोक्तुं ग्लायति । भोक्तुं घटते । भोक्तुं सहते । भोक्तुमर्हति । भोक्कुमारभते । भोक्तुं लभते । भोक्तुं प्रक्रमते । पक्षे भोजनसमर्थ इत्यादि ॥

२१०४ तदर्थायां क्रियायां वुण् लृट् च|४|४|१८४ |

धातोर्वुण्लृटौ तुम् च भवन्ति । तदर्थायां क्रियायां प्रयुज्यमानायाम् ॥ भोजको व्रजति । भोक्ष्ये इति व्रजति । भोक्तुं व्रजति ॥

२१:५ लेङ्तुमिच्छार्थे तुल्यकर्तृके | ४|४|१८६ |

इच्छार्थे तुल्यकर्तृके तदर्थे क्रियान्तरे उपपदे धातोर्लेङ्तुमौ भवतः । भुञ्जीयेतीच्छति भोक्तुमिच्छति कामयते । इत्याद्यनुक्तं सर्वं शास्त्रे ज्ञेयम् ॥

॥ **इति कृत्सङ्ग्रहस्समाप्तः** ॥